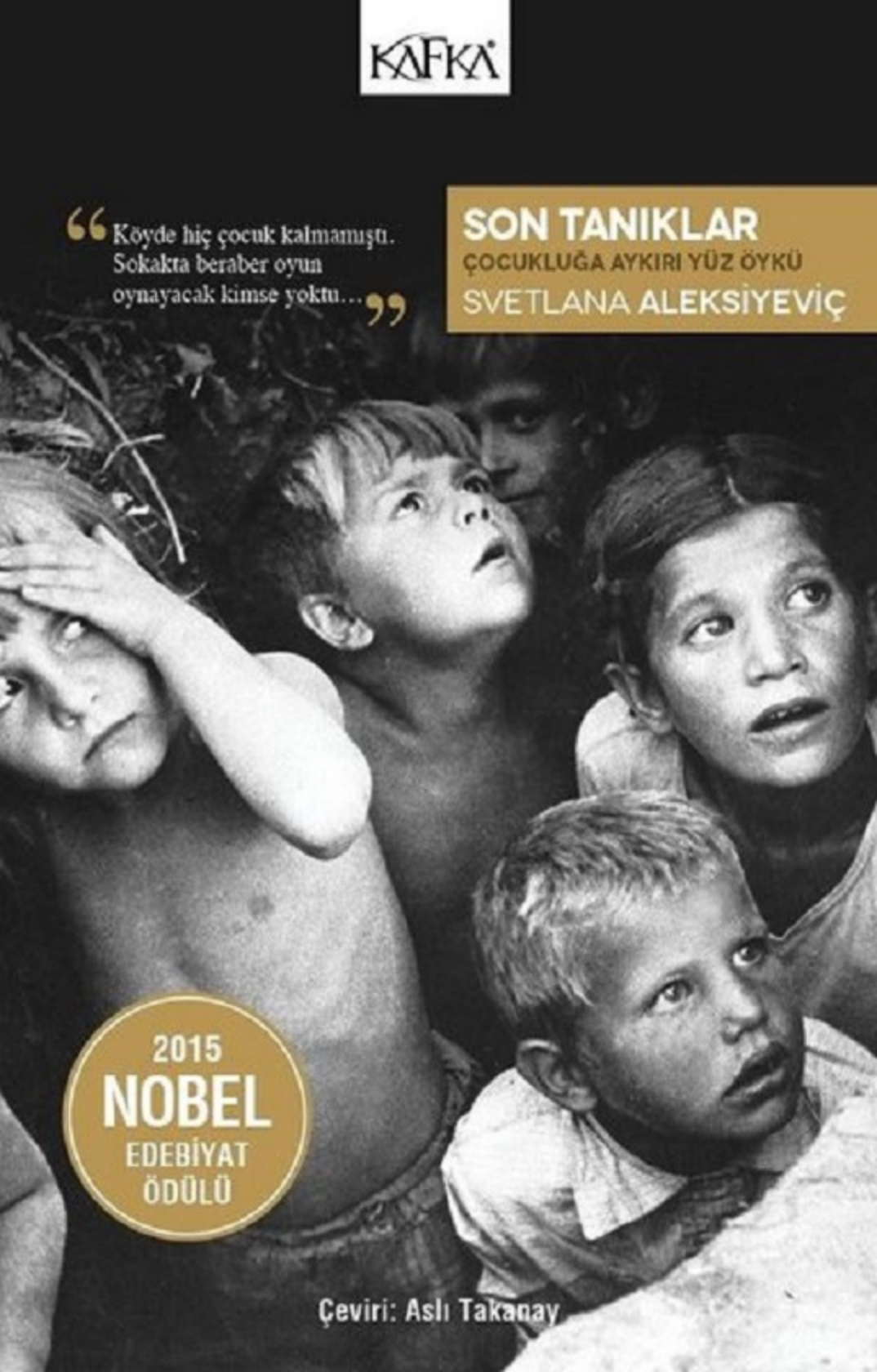
KAFKA

SON TANIKLAR

ÇOCUKLUĞA AYKIRI YÜZ ÖYKÜ

SVETLANA ALEKSİYEVİÇ

“Köyde hiç çocuk kalmamıştı. Sokakta beraber oyun oynayacak kimse yoktu...”

2015 NOBEL EDEBİYAT ÖDÜLÜ

Çeviri: Aslı Takanay

SON TANIKLAR

ÇOCUKLUĞA AYKIRI YÜZ ÖYKÜ

Son Tanıklar: Çocukluğa Aykırı Yüz Öykü
Orijinal Adı: Последние свидетели - сто недетских рассказов
(Posledniye Svideteli – Sto Nedetskih Rasskazov)
Svetlana Aleksiyeviç
Rusçadan Çeviri: Aslı Takanay

Yayın Yönetmeni: Enis Köksaldı
Kapak Uygulama: Berna Özbek Keleş
Sayfa Tasarım: Gamze Kulak

1. Baskı: Şubat 2019
ISBN: 978-605-4820-81-8

© Svetlana Aleksiyeviç, 2013

Türkçe Yayım Hakkı:
© Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.
KAFKA, Epsilon Yayınevi Tic. ve San. A.Ş.'nin tescilli alt markasıdır.

Baskı ve Cilt:
Dörtel Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zafer Mah., 147. Sok., No: 9-13/A
Esenyurt/İstanbul
Tel: (212) 565 11 66
Sertifika No: 40970

Yayımlayan:
Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Osmanlı Sok., No: 18/4-5 Taksim/İstanbul
Tel: (212) 252 38 21 Faks: (212) 252 63 98
İnternet Adresi: www.epsilonyayinevi.com
E-posta: epsilon@epsilonyayinevi.com
Sertifika No: 34590

SON TANIKLAR

ÇOCUKLUĞA AYKIRI YÜZ ÖYKÜ

SVETLANA **ALEKSİYEVİÇ**

Rusçadan Çeviren
Aslı Takanay

KAFKA®

ÖNSÖZ YERİNE

(zira yazar, bu konuda söyleyecek söz bulamamaktadır)

"Büyük Anayurt Savaşı sırasında (1941-1945) milyonlarca Sovyet çocuğu hayatını kaybetti: Ruslar, Belaruslular, Ukraynalılar, Museviler, Tatarlar, Letonyalılar, Çingeneler, Kazaklar, Özbekler, Ermeniler, Tacikler..."

"Vaktinde Dostoyevski şöyle bir soru atmıştı ortaya: Eğer masum bir çocuğun gözünden tek damla yaş dökülecekse, barışın, mutluluğumuzun ve hatta yeryüzünde ebedi uyumun sağlanması ve temellerinin güçlü bir şekilde atılması için yaşanacaklar mazur görülebilir mi? Sorusunu yine kendi yanıtlamıştı Dostoyevski; hiçbir ilerleme, hiçbir devrim o gözyaşının dökülmesini haklı gösteremez. Hiçbir savaş. O gözyaşı damlası her daim her şeyden kıymetlidir. O tek damlacık gözyaşı..."

Muhtelif kaynaklardan

"Arkasına dönüp bakmaya korkmuştu..."

Jenya Belkeviç, 6 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– 1941 yılı Haziran'ı...

Hatırlıyorum. Çok ufaktım, ama her şeyi hatırlıyorum...

Savaştan önceki hayatımıza dair aklımda kalan son şey bir masal; annem akşamları bize o masalı okurdu. En sevdiğim masaldır, Kırmızı Balık masalı. Ben de hep bir şeyler dilerdim kırmızı balıktan: "Kırmızı balık... Küçük kırmızı balık..." Kız kardeşim de bir şeyler dilerdi. Ama başka türlü dile getirirdi ricasını: "Sihirli bir değneğin dokunuşuyla, dileğim gerçek olsun..." Yazın nineme gitmeyi dilerdik ve babamızın da bizimle gelmesini. Öyle şen biridir ki.

Sabahleyin korkuyla uyanmıştım. Korkumun nedeni bana hiç tanıdık gelmeyen seslerdi...

Annemle babam ikimizin de uyuduğunu sanıyordu, fakat ben kız kardeşimin yanında yatarken uyuyormuş gibi yapıyordum sadece. Gördüm: Babam annemi uzun uzun öpüyordu, yüzünü öpüyordu, ellerini öpüyordu. Şaşırmıştım, çünkü babam, daha

önce hiç bu şekilde öpmemişti annemi. Bahçeye çıktılar, el ele; hemen pencereye koşturdum: Babamın boynuna sarılmıştı annem, bir türlü bırakmıyordu. Babam onu kendinden uzaklaştırıp koşmaya başladı, annemse peşinden gidip yakaladı ve yine boynuna sarılıp gitmesini engelledi, bağırarak bir şeyler söylüyordu. O an ben de bağırmaya başladım: "Baba! Baba!" Kız kardeşimle erkek kardeşim Vasya uyanmıştı, kız kardeşim ağladığımı gördü, o da bağırmaya başladı: "Baba!" Üçümüz birlikte verandaya fırladık: "Baba!!" Babam bizi gördü, dün gibi hatırlıyorum, başını ellerinin arasına alıp gitti, hatta koşarak kaçtı. Arkasına dönüp bakmaya korkmuştu...

Güneş yüzümde parlıyordu. Sımsıcak... Babamın öyle bir sabahta savaşa gittiğine inanasım gelmiyor şu an. Çok ufaktım, ama babamı son kez gördüğümü anlamıştım galiba. Bir daha asla karşılaşmayacağımızı anlamıştım. Çok... ama çok ufaktım...

Belleğimde işte böyle bir ilişki kuruldu; savaş, babanın yanında olmadığı zamandır...

Sonrasına dair hatırladığım şey, kapkara gökyüzü ve kapkara uçak. Annemiz, anayolun yakınında kolları iki yana açılmış halde yatıyor. Kalkması için yalvarıyoruz ona, ama kalkmıyor. Ayağa kalkmıyor. Askerler annemi çadır yağmurluğuna sarıp hemen oracıkta toprağa gömdü. Avaz avaz bağırarak yalvardık askerlere: "Annemizi o çukura gömmeyin. Uyanacak çünkü, sonra hep birlikte gideceğiz." Toprağın içinde kocaman böcekler kımıldanıp duruyordu... Annemin toprağın altında onlarla birlikte nasıl yaşayacağını bir türlü tasavvur edemiyordum. Onu sonra nasıl bulacağız, bir daha nasıl buluşacağız? Şimdi kim mektup yazacak babamıza? Askerlerden biri, "Küçük kız, adın ne senin?" diye sordu bana. Adımı unutmuştum. "Soyadın ne peki? Annenin adı ne?" Hatırlamıyordum... Gece çöküp de bir at arabasıyla oradan alınana dek, annemin altında gömülü olduğu tümseğin yanın-

dan ayrılmadık. Ağzına kadar çocuk doluydu at arabası. Arabayı süren ihtiyar adam herkesi yoldan toplamıştı. Hiç bilmediğimiz bir köye vardık ve hiç tanımadığımız insanlar bizi evlerine aldı.

Uzun süre hiç konuşmadım. Sadece seyrettim etrafımı.

Sonra, hatırlıyorum, yaz geldi. Pırıl pırıl bir yaz. Tanımadığım bir kadın başımı okşuyordu. Ağlamaya başladım. Ve konuşmaya... Annemle babamı anlattım. Babamın bizden nasıl koşarak uzaklaştığını, arkasına bile dönüp bakmadığını... Annemin yerde nasıl yattığını... Toprağın içindeki böceklerin nasıl kımıldaşıp durduğunu...

Kadın başımı okşuyordu. Birden fark ettim ki, o kadın anneme benziyordu...

"İlk ve son sigaram..."

Gena Yuşkeviç, 12 yaşındaydı.
Şu an gazeteci.

– Savaşın ilk gününün sabahı...

Güneş. Alışılmadık bir sessizlik. Anlaşılmaz bir suskunluk.

Komşumuz, kocası askerdi, gözyaşları içinde bahçeye çıktı. Anneme bir şeyler fısıldadı, ama bir yandan da susması gerektiğini işaret etti. Neler olup bittiğini yüksek sesle konuşmaktan herkes korkuyordu, oysa birileri haber vermeyi çoktan başardığı için herkes her şeyi zaten biliyordu. Ama provokatör olarak damgalanmaktan korkuyorlardı. Panik yaratan insan olarak suçlanmaktan. Çünkü bu, savaştan daha ürkütücü bir şeydi. Korkuyordu insanlar... Artık böyle düşünüyorum... Ve elbette, kimse duyduklarına inanmıyordu. Ne diyorsunuz siz! Ordumuz sınırda, liderlerimiz de Kremlin'de görev başında! Ülkemiz tam anlamıyla

güvende, düşmanlar bize saldıramaz! O zamanlar öyle düşünüyordum... Öncülerdendim ben.

Radyoyu yokluyorduk. Stalin'in bir konuşma yapmasını bekliyorduk. Onun sesini duymamız elzemdi. Ama Stalin susuyordu. Sonra, Molotov'un konuşması yayınlandı. Herkes dinlemişti. Molotov, "Savaş," dedi. Yine de kimse inanmamıştı. Stalin neredeydi?

Uçaklar uçuyordu kentin üzerinde... Onlarca yabancı uçak. Üzerlerinde haç işaretleri. Kaplamışlardı gökyüzünü, güneşi kapatmışlardı. Korkunç! Bombalar yağıyordu... Ardı ardına patlama sesleri duyuluyordu. Gümbürtü. Olan biten her şey sanki bir rüyada yaşanıyordu. Gerçekte değil. O kadar da ufak değildim ben, hissettiklerimi hatırlayabiliyorum. Duyduğum korku bedenimin her köşesine yayılıyordu. Bütün sözlerime. Düşüncelerime. Evden dışarı fırlayıp sokaklarda bir yerlere doğru koşturmaya başlamıştık... Tüm kent yok olmuş da geriye sadece yıkılmış binalar kalmış gibi gelmişti bana. Bir de duman. Ve yangın. Biri dedi ki: Mezarlığa sığınmamız lazım, çünkü orayı bombalamazlar. Ölülerin üzerine neden bomba yağdırsınlar ki? Bizim orada yaşlı ağaçlarla dolu büyük bir Musevi mezarlığı vardı. Herkes oraya koşturdu, binlerce insan toplanmıştı mezarlıkta. Mezar taşlarına sarılıp arkalarına saklanıyorlardı.

Gece inene dek annemle birlikte orada kaldık. Etrafımızdaki kimse "savaş" kelimesini telaffuz etmiyordu, başka bir kelime çalınıyordu kulağıma: "provokasyon". Herkes bu kelimeyi tekrarlıyordu. Birliklerimizin çok yakında taarruza geçeceği konuşuluyordu. Stalin gerekli emri vermişti. Ve herkes buna inanıyordu.

Ama bütün gece Minsk dışındaki fabrika sirenleri ötüp durmuştu...

İlk ölenler...

Önce... Önce ölmüş bir at gördüm... Sonra... ölmüş bir

kadın... Şaşırmıştım buna. Savaşta sadece erkeklerin öldüğünü sanıyordum.

Sabahleyin uyanıyorum... Hemen ayağa fırlamak istiyorum, ama sonra hatırlıyorum ki savaş var ve tekrar gözlerimi kapatıyorum. Buna inanasım gelmiyor.

Sokaklardaki tüfek sesleri kesilmişti. Ani bir sessizlik. Birkaç gün etrafta çıt çıkmadı. Ve sonrasında hemen hareketlenme başladı... Bir adam yürüyordu mesela, baştan ayağa bembeyaz. Una bulanmış. Beyaz bir çanta taşıyor. Bir diğeri koşuyor... Ceplerinden konserve kutuları düşüyor yere, ellerinde konserve kutuları. Şekerlemeler... Tütün paketleri... Başka biri şapkasının içinde şeker taşıyor... Ağzına kadar şeker dolu tencere taşıyor bir diğeri... Anlatılır gibi değil! Biri bir top kumaş sürüklüyor, diğeri üzerine doladığı mavi basmayla yürüyor. Bir diğeri de kırmızı... Gülünç, ama kimse gülmüyor. Bunlar bombalanan ürün deposundan. Evimizin yakınındaki büyük bir dükkânın deposundan... İnsanlar geriye ne kaldığını anlamak için koşturmuştu. Şeker fabrikasındaki melas kazanlarında birkaç insan boğulmuştu. Korkunç! Bütün kent çekirdek çitliyordu. Bir yerlerde bir çekirdek deposu bulmuşlar. Gözlerimin önünde bir kadın koştura koştura dükkâna gitti... Yanında hiçbir şey yoktu: Ne bir çanta, ne de bir file torba; o da üzerinden kombinezonunu çıkardı. Külotlu çorabını. Ve onları karabuğdayla doldurdu. Sürükleyerek götürdü. Bütün bunlar her nedense sessizce yapılıyordu. Kimse konuşmuyordu. Annemi çağırdığımda geriye sadece hardal kalmıştı, hardal dolu sarı kavanozlar. "Hiçbir şey alma," dedi annem. Sonradan o gün oradan bir şey alma fikrinden utandığını itiraf etti bana, çünkü hayatı boyunca beni başka türlü yetiştirmişti. Açlıktan kıvrandığımız o günleri düşününce, o halde dahi utanç duyacağımız bir şey bırakmadık geride. Annem öyle bir insandı işte.

Kentte... Alman askerler sokaklarımızda rahatça dolanıyordu. Her şeyi kamerayla filme kaydediyorlardı. Gülüyorlardı. Savaştan

önce sevdiğimiz bir oyun vardı, Almanların resimlerini çizerdik. Kocaman dişler çizerdik onlara. Kocaman köpek dişleri. Ama işte gözümüzün önünde dolanıyorlardı şimdi... Gençtiler ve de güzel... Sapasağlam botlarının konçlarına yerleştirilmiş gıcır gıcır el bombalarıyla dolaşıyorlardı. Mızıka çalıyorlardı. Hatta güzel kızlarımızla şakalaşıyorlardı.

Yaşlı bir Alman bir kutu sürüklüyordu yerde. Kutu ağırdı. Bana seslenip kutuyu gösterdi: Yardım et. Kutuda iki tane kulp vardı, adamla birlikte onlardan tuttuk. Kutuyu bırakacağımız yeri söylediklerinde Alman omzuma hafifçe vurarak cebinden bir paket sigara çıkardı. Al bakalım, ödülün. Eve döndüm. Sabırsızlığıma hâkim olamıyordum, mutfakta oturup bir sigara yaktım. Kapının açıldığını duymamışım, annem içeri girdi:

"Sigara mı içiyorsun?"

"Hı hı..."

"Kimin sigaraları onlar peki?"

"Almanların."

"Sigara içiyorsun, üstelik de düşman sigarası. Vatanına ihanettir bu."

O benim ilk ve son sigaram oldu.

Bir akşam annem yanımda oturuyordu:

"Burada olmalarına tahammül edemiyorum. Anlıyor musun beni?"

Annem mücadele etmek istiyordu. Ta ilk günden beri. Gizli örgüt üyelerini aramaya karar verdik, var olduklarından şüphemiz yoktu. Bundan bir an bile şüphe etmemiştik.

"Seni şu dünyada kimseyi sevmediğim kadar çok seviyorum," demişti annem. "Ama beni anlıyorsun, değil mi? Başımıza herhangi bir şey gelirse, beni affedecek misin?"

Anneme âşıktım, o zamanlar dediklerini hiç sorgulamadan dinliyordum. O günlerden geriye hayat boyu kalan şey bu oldu.

"Ninem dua ediyordu...
Ruhumun geri dönmesi için yalvarıyordu..."

Nataşa Gonik, 5 yaşındaydı.
Şu an düzeltmen.

– Dua etmeyi öğrenmiştim... Sık sık anımsarım savaş zamanı dua etmeyi öğrenişimi... "Savaş," dediler ve ben, ki bu anlaşılır bir şey, henüz beş yaşında, herhangi bir haritayı tahayyül edemeyecek bir çocuktum. Herhangi bir korkuyu da. Ama korkudan, sırf korkudan, uyudum. İki gün boyunca uyumuşum. İki gün boyunca oyuncak bebek gibi yatmışım. Herkes öldüğümü düşünmüş. Annem ağlamış, ninemse dualar etmiş. İki gün ve gece boyunca ninem dua etmiş.

Gözlerimi açtığım ana dair ilk anımsadığım şey, ışık. Pasparlak bir ışık, olağanüstü parlaklıkta. O ışık benim canımı acıtmıştı. Birinin sesi geliyor kulağıma, biliyorum, ninemin sesi bu. İkonanın önünde durmuş, dua ediyor. "Nine... Nine..." diye seslenmiştim ona. Dönüp bana bakmamıştı. Ona seslenenin ben olduğuma inanmıyordu... Oysa ben artık uyanmıştım... gözlerimi açmıştım...

"Nine," diye sonradan sormuştum ona, "ben can verirken nasıl dua ediyordun?"

"Ruhun geri dönsün diye yalvarıyordum."

Ninemiz o yıl öldü. Artık dua etmeyi öğrenmiştim ben. Dua edip ruhunun geri dönmesi için yalvardım.

Ama o dönmedi geri.

"Kömürleşmiş kalıntılar üzerinde pembe pembe yatıyorlardı..."

Katya Korotayeva, 13 yaşındaydı.
Şu an hidrolik mühendisi.

– Size kokuyu anlatacağım... Savaşın kokusunu...

Savaştan önce altıncı sınıfı bitirmiştim. O zamanlar okulda şöyle bir sistem vardı, dördüncü sınıftan itibaren bütün öğrencilere sınav yapılırdı. İşte,biz de son sınavımıza girmiştik o sıra. Haziran ayıydı, 1941 yılının Mayıs ve Haziran aylarında soğuktu hava. Mayıs ayının bir yerinde leylaklar tomurcuklanırsa, o yıl haziran ayı ortalarında çiçek açacaklar demekti. Ve savaşın başlangıcı benim belleğimde hep leylak kokusuyla ilişkilenmiştir. Kuş kirazı kokusuyla. Bu ağaçlar hep savaş gibi kokar bana...

Minsk'te yaşıyorduk, ben de Minsk'te doğmuştum. Babam askeri bando şefiydi. Onunla birlikte resmigeçitlere giderdim. Benim dışımda ailemizde iki de ağabeyim vardı. Elbette beni herkes sever, en küçükleri, hele de kız kardeşleri olduğum için şımartırlardı.

Önümüz yazdı, önümüz tatil. Çok keyifli bir zamandı. Sporla ilgileniyordum, Kızıl Ordu'ya ait binadaki havuza yüzmeye gidiyordum. Beni çok kıskanıyorlardı, hatta kıskananlar sınıfımdaki oğlanlardı. Benim tek amacım ise, iyi yüzmeyi başarmaktı. 22 Haziran Pazar günü Komsomol göletinin açılış töreni gerçekleşecekti. Göletin kazılması ve inşası için uzun süre çalışılmıştı, hatta bizim okul da tatil günleri ve ders saatleri dışında oradaki gönüllü çalışmalara katılmıştı. Ben de orada yüzecek ilk kişilerden biri olarak seçilmiştim. Elbette!

Sabahları bizim evden birinin gidip taze ekmek alması gerekirdi. Bu benim görevimdi. Yolda bir arkadaşıma rastlamıştım, bana savaş çıktığını söylemişti. Sokağımızda bir sürü bahçe vardı,

evler çiçeklerin içinde kaybolmuş haldeydi. "Nasıl savaşmış bu?" diye düşünmüştüm. "Neler uyduruyor böyle?"

Evde babam semaveri kurmuştu... Evdekilere herhangi bir şey anlatmayı başaramamıştım, çünkü komşular koştura koştura gelmeye başlamıştı ve hepsinin dudaklarından sadece tek bir kelime dökülüyordu: "Savaş! Savaş!" Ertesi gün de sabah saat sekizde büyük ağabeyime askerlik şubesinden celp geldi. Öğleden sonra koşturarak işe gittiğinde ona para vermişler, ödemesini almış. Ağabeyim bu paralarla eve dönüp anneme, "Ben cepheye gidiyorum, orada hiçbir şeye ihtiyacım olmayacak. Al bu paraları. Katya'ya yeni palto satın alırsınız," demiş. Yedinci sınıfa geçince artık lise öğrencisi olacaktım ve o sene için hayalim bana mavi Boston kumaşından gri astragan yakalı bir palto dikilmesiydi. Ve ağabeyim bunu biliyordu.

Ağabeyimin cepheye giderken bana palto almam için para bırakışı bunca zaman hiç aklımdan çıkmadı. Oysa kıt kanaat geçiniyorduk, aile bütçemizde gereğinden fazla açık vardı. Annem, ağabeyim öyle istediği için yine de bana o paltoyu almıştı. Yapabileceği hiçbir şey yoktu.

Minsk bombalanmaya başlamıştı. Biz annemle birlikte komşumuzun bodrumuna yerleştik. Çok sevdiğim bir kedim vardı, epeyce yabani, bizim bahçeden dışarı adımını atmazdı, ama bombardıman başlayıp da ben bizim bahçeden komşunun evine doğru koşturduğumda hemen dibimdeydi kedi. Elimle işaret ederek ona, "Eve git!" demiştim, ama o ayrılmadı yanımdan. O da korkuyordu yalnız kalmaktan. Alman bombaları çeşitli sesler çıkararak, ulumalar eşliğinde uçuşuyordu. Müzik kulağı olan bir çocuktum ben, sesler çok derinden etkiliyordu beni. O bombardıman sesleri... Öyle korkunçtu ki, avuçlarım terden su içinde kalıyordu. Komşunun dört yaşındaki oğlu da bodrumda yanımızda oturuyordu, ağlamıyordu hiç. Kocaman büyümüştü gözleri sadece.

Önce tek tek evler yanmaya başladı, sonra bütün kent alev

aldı. Aslında biz ateş seyretmeyi severiz, yanmakta olan bir ateşi izlemek hoşumuza gider, ama yanan şey ev olunca, görüntüsü çok korkunç, üstelik bu kez alevler her taraftan ilerliyordu, gökyüzü ve sokaklar dumanla kaplanmıştı. Ve inanılmaz derecede aydınlık olan yerler vardı... Alevler yüzünden... Ahşap bir evin açık kalmış üç penceresini hatırlıyorum, pervazlarda çiçek açmış muhteşem kaktüsler vardı. O evde artık insan yoktu, sadece kaktüsler çiçek açıyordu... Kaktüslerin üzerindekiler sanki kızıl çiçekler değildi de, alevdi.

Çiçekler yanıyor.

Biz kaçışıyorduk...

Köy yollarında karnımızı ekmek ve sütle doyurdular, insanların elinde başka bir şey kalmamıştı. Bizim yanımızda da para yoktu. Ben evden üzerimde bir şalla çıkmıştım, annem ise, her nedense, kışlık palto ve topuklu ayakkabılarla. Karnımızı karşılık beklemeden doyuruyordu insanlar, kimsenin ağzından eveleme gevelemeyle bile para lafı çıkmıyordu. Savaştan kaçan mülteciler, kafileler halinde birbirini izliyordu.

Sonra biri haber verdi; yolun ilerisi Alman motosikletlileri tarafından kesilmişti. Aynı köylerin, ellerinde süt kavanozlarıyla duran aynı teyzelerin önünden geçerek gerisingeri kaçtık. Kendi sokağımıza koştuk... Daha birkaç gün önce burası yemyeşildi, çiçekler vardı her yanda, ama artık her şey yanmış yıkılmış. Asırlık ıhlamur ağaçlarından bile geriye bir şey kalmadı. Sarı toprak katmanına kadar olan her şey yanmıştı. Verimli olan esas katman, yani her şeyin üzerinde yetiştiği kara toprak ortadan kaybolmuştu, geriye sadece sapsarı kum kalmıştı. Sadece kum. Henüz üstü kapatılmış taze bir mezarın yakınında duruyor gibiydin...

Döküm sobalar kalmıştı geride, beyazdı üstleri, yoğun alev yüzünden oksitlenmişlerdi. Tanınacak halde başka bir şey yoktu... Bütün sokak yanıp kül olmuştu. Nineler dedeler ve çok sayıda küçük çocuk yanmıştı, çünkü diğer herkesle birlikte kaçmamıştı

onlar, kendilerine dokunulmayacağını düşünmüşlerdi. Ama yangın, kimseye merhamet etmemişti. Yürüyorsun, yerde kapkara bir ceset, yanan yaşlı bir adam demek. İleride, küçük, pembe bir şey görüyorsun, demek ki yanan bir çocuk. Kömürleşmiş kalıntılar üzerinde pembe pembe yatıyorlardı... Annem mendilini çıkarıp gözlerimi bağladı... Böyle vardık evimize, daha doğrusu, birkaç gün önce evimizin bulunduğu yere. Artık ev mev yoktu ortada. Mucizevi bir şekilde hayatta kalan kedimiz karşılamıştı bizi. Ayaklarıma sürtündü, hepsi bu. Kimsede konuşacak hal yoktu... Kedi bile miyavlamıyordu. Birkaç gün boyunca hiç sesi çıkmadı. Herkesin nutku tutulmuştu.

İlk faşistleri görmüştüm, daha doğrusu görmemiştim de seslerini duymuştum; hepsinin çizmesinde nalça vardı, gürültüyle yere vura vura yürüyorlardı. Bizim olan kaldırımlara ayaklarını vura vura yürüyorlardı. Onlar yürüdükçe yerin bile canı yanıyormuş gibi geliyordu bana.

O yıl öyle çok çiçek açmıştı ki leylaklar... Kuş kirazı ağaçları öyle çok çiçek açmıştı ki...

"Ama hâlâ annemi istiyorum..."

Zina Kosyak, 8 yaşındaydı.
Şu an kuaför.

– Birinci sınıf...

Birinci sınıfı 1941 yılı Mayıs ayında bitirmiştim ve annemle babam beni yaz tatilinde Minsk yakınlarındaki Gorodişe'de bulunan Öncüler kampına göndermişti. Oraya vardım, bir kez suya girip yüzdüm, iki gün sonra da savaş. Bizi trene bindirip oradan gönderdiler. Tepede Alman uçakları uçuyordu, biz ise "Yaşasın!" diye haykırıyorduk. O uçakların başkalarına ait olduğunu anlaya-

mamıştık. Ta ki bombardıman başlayıncaya dek... İşte o zaman bütün renkler kayboldu. Bütün renkler. "Ölüm" kelimesi ilk kez belirmişti hayatımda, herkesin ağzından bu anlaşılmaz kelime dökülmeye başlamıştı. Üstelik annemle babam yanımda değildi.

Kamptan ayrılırken bütün yastık kılıflarına bir şeyler tıkıştırıldı, kimine tahıl, kimine şeker. En küçük kılıflar bile atlanmadı, hepsinin içine bir şey dolduruldu. Yol için yanımıza olabildiğince fazla erzak almak istemiştik ve bu erzaklar büyük bir özenle korunuyordu. Ama trende yaralı askerlerle karşılaştık. İnliyordu hepsi, öyle çok acı çekiyorlardı ki, insan elinde ne var ne yok o askerlere vermek istiyordu. Bizde buna "baba doyurmak" deniliyordu. Bütün askerleri baba diye adlandırıyorduk. Bize Minsk'in yandığını, baştan aşağı yanıp yıkıldığını, orada artık Almanların olduğunu, bizim de cephe gerisine gittiğimizi anlattılar. Savaşın olmadığı bir yere gidiyorduk.

Bir aydan fazla yol yaptık. Filan şehre gönderiliyoruz, belirtilen adrese varıyoruz, ama bizi orada bırakamıyorlar, çünkü Almanlar artık oraya da yaklaşmış. Bu şekilde ta Mordovya'ya kadar vardık.

Çok güzel bir yer, her tarafta kiliseler vardı. Evler alçak, kiliseler yüksek. Üzerinde yatabileceğimiz bir şey yoktu, samanların üzerine yatıp uyumuştuk. Kış gelmişti, ama dört kişiye bir çift bot düşüyordu. Sonra da açlık başladı. Bir tek biz yetimler değildik açlık çeken, etrafımızdaki bütün insanlar açtı, çünkü neleri varsa her şeyi cepheye yollamışlardı. Yetimhanede 250 çocuk yaşıyordu, bir gün yemeğe çağrıldık, ama yiyecek tek lokma bile kalmamıştı. Öğretmenlerle müdür yemekhanede oturmuş bize bakıyor, gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Mayka adında bir atımız vardı... Yaşlı ve çok cana yakın bir attı, onunla yetimhaneye su taşırdık. Ertesi gün o Mayka'yı öldürmüşler. Ve bize suyla birlikte Mayka'dan ufacık bir parça vermişler... Ama bu olay uzun süre bizden gizlenmişti. Bilsek, onu yiyemezdik biz... Mümkün değildi bu!

Yetimhanemizdeki tek at oydu. Onun dışında açlıktan mahvolmuş iki tane de kedi vardı. Bir deri bir kemiktiler! Neyse, diye düşünmüştük sonradan, kediler iyi ki o kadar zayıfmış da, onları da yemek zorunda kalmamışız. Tek lokma yiyecek yoktu orada.

Midemizde sanki delik vardı, bir türlü doymak bilmeden dolanıyorduk, ben mesela, bir kazan çorba içebilecek haldeydim, çünkü çorbanın içinde hiçbir şey olmuyordu. Tabağıma ne kadar koyarsam koyayım, o kadarını silip süpürüyordum. Hayatımızı tabiat kurtardı, geviş getiren hayvanlar gibiydik. İlkbaharda yetimhanenin çevresindeki birkaç kilometre çapındaki alanda tek bir ağaç bile çiçek açmamıştı... Bütün tomurcukları yemiştik, olmamış mısırları dahi yağmalamıştık. Çimenleri yemiştik, tüm bir sırayı mideye indirmiştik. Bize denizci paltosu dağıtılmıştı, paltolara cepler açmıştık, içinde çimen taşıyorduk, hem taşıyor hem çiğniyorduk. Yaz mevsimi bizi kurtarmıştı, ama kışı çok ağır geçirdik. Küçük çocukları, ki küçük yaşta kırk çocuktuk, ayrı yere yerleştirmişlerdi. Geceleyin kıyamet kopardı. Çığlık çığlığa annemizi, babamızı çağırırdık. Öğretmenler bizimle konuşurken "anne" kelimesini kullanmamaya çalışırdı. Bize, içinde bu kelimenin geçmediği masalları anlatır, bu kelimenin geçmediği kitapları seçerlerdi. Birinin ağzından ansızın "anne" kelimesi çıkacak olsa, o an kıyamet kopardı. Asla dindirilemeyen bir kıyamet.

Tekrar birinci sınıfa başladım. Şöyle oldu: Birinci sınıfı takdir belgesiyle bitirmiştim, ama yetimhaneye geldiğimizde bize kimlerin bütünlemesi olduğunu sorduklarında, benim var demiştim, çünkü şu sonuca varmıştım: Bütünleme sınavına girmek yine takdir belgesi almak demekti. Üçüncü sınıfta yetimhaneden kaçtım. Annemi aramak için kaçtım. Bolşakov Dede beni ormanda aç ve bitkin halde bulmuş. Yetimhaneden olduğumu anlayınca beni alıp kendi evine götürmüş. Yaşlı eşiyle birlikte yaşıyordu. Gücüm kuvvetim yerine gelince onlara ev işlerinde yardım etmeye başladım: Ot topladım, patates çıkardım, ne iş olsa yaptım. Ekmek

yiyorduk, ama içinde çok az ekmek olan bir ekmekti bu. Acı mı acı. Öğütülebilen ne varsa, hepsini unun içine karıştırıyorduk: karapazı, fındık çiçeği, patates. Hâlâ iç huzuruyla bakamam semiz otlara ya da çok fazla ekmek yiyemem. Ne yapsam yiyemem... Onlarca yıldır böyle bu...

Hâlâ çok fazla şey anımsıyorum. Çoğu şey belleğimde taze hâlâ...

Küçük zıpır bir kız hatırlıyorum, birinin bostanına gizlice girip bir fare yuvası bulmuştu ve yuvanın yakınında durup fareyi gözetliyordu. Kız onu yemek istiyordu. Yüzünü, hatta üzerindeki kolsuz elbiseyi bile hatırlıyorum. Bir seferinde yanına gitmiştim de bana... fareden... bahsetmişti... İkimiz birlikte orada oturup o fareyi gözetlemiştik...

Bütün savaş boyunca bekledim; savaş bitecekti, biz de dedeyle birlikte atı arabaya koşup annemi aramaya gidecektik. Eve savaş bölgesinden tahliye edilmiş insanlar geliyordu, hepsine teker teker annemle karşılaşıp karşılaşmadıklarını soruyordum. Tahliye edilmiş çok insan vardı, o kadar çoktu ki, her evde dökme demir tencerede ısırgan otu bulunduruluyordu. İnsanlar gelip de içlerini ısıtacak bir şey var mı diye sorarlarsa diye. Onlara verilebilecek başka bir şey yoktu. Sadece dökme demir tencerede ısırgan otu vardı her evde... Bunu çok net hatırlıyorum. O ısırgan otlarını kendi ellerimle toplardım.

Savaş sona ermişti... Bir gün bekledim, iki gün bekledim, kimse beni almaya gelmedi. Annem beni aramaya gelmemişti, babamsa ordudaydı, bunu biliyordum. Öylece iki hafta boyunca bekledim, daha fazla bekleyecek gücüm kalmamıştı artık. Trenin birine tırmandım, bir sıranın altına gizlenip oradan ayrıldım... Nereye gidiyordum peki? Bunu bilmiyordum. (O zamanki çocuk algımla) bütün trenlerin Minsk'e gittiğini düşünmüştüm. Ve Minsk'te beni bekleyen biri vardı: annem! Daha sonra babam

da oraya gelecekti... Bir kahraman olarak! Kazandığı nişan ve madalyalarla.

Bombardıman altında bir yerlere kaybolmuşlar. Komşular sonradan anlattı; birlikte beni aramaya gitmişler. İstasyona koşturmuşlar.

Artık 51 yaşıma geldim, kendi çocuklarım var. Ama hâlâ annemi istiyorum.

"Öylesine güzel Alman oyuncakları..."

Taisa Nasvetnikova, 7 yaşındaydı.
Şu an öğretmen.

– Savaştan önce...

Hatırlayabildiğim kadarıyla... Hoştu her şey: anaokulu, çocuk matineleri, bahçemiz. Kız ve oğlan çocukları. Çok kitap okurdum ben, solucanlardan korkar, köpeklere bayılırdım. Vitebsk'te yaşıyorduk, babam yapı işleri dairesinde çalışıyordu. Çocukluk yıllarıma dair en net hatırladığım şey, babamın bana Dvina Nehri'nde yüzmeyi öğretişiydi.

Sonra okula başlamıştım. Okula dair belleğimde kalan izlenim: çok geniş merdivenler, ışığı içeri buyur eden tavandan yere kadar pencereler, bolca güneş ve bolca neşe. Yaşam, bayram coşkusu yayıyor gibiydi.

Savaşın ilk günlerinde babam cepheye gitmişti. İstasyonda vedalaşmamızı hatırlıyorum... Babam anneme sürekli olarak Almanları defedeceklerini, ama bizim oradan tahliye edilmemizi istediğini söylüyordu. Annem bunun nedenini anlayamıyordu. Eğer evimizde kalmaya devam edersek babam bizi daha çabuk bulabilirdi. Hemencecik. Bense sürekli şu sözleri tekrarlıyordum: "Canım babacığım! Çabucak geri dön lütfen. Canım babacı-

ğım…" Babam gitti, birkaç gün sonra biz de oradan ayrıldık. Yol boyunca sürekli bombardıman altındaydık, bizi bombalamak kolaydı, zira gerideki katarlar beş yüzer metre aralıkla ilerliyordu. Yanımızda fazla yük yoktu: Annemin üzerinde büyük beyaz puantiyeli atlas kumaştan bir elbise, bendeyse üzeri çiçek desenli kırmızı pamuklu bir jile elbise vardı. Bütün yetişkinler elbisem kırmızı olduğu için havadan görülebileceğini söylemişti, akın başlar başlamaz herkes çalılıkların arasına koşturuyordu, ben de kendimi olabildiğince gizlemeye çalışıyordum ki, kırmızı jile elbisem görünmesin; aksi halde fener gibi parlayacaktım.

Suyu bataklıklardan ve sulama kanallarından içiyorduk. Bağırsak hastalıkları baş göstermişti. Ben de hastalandım. Üç gün boyunca kendime gelememişim… Beni nasıl ölümden döndürdüklerini annem sonradan anlattı. Bryansk'ta mola verdiğimizde yanımıza askeri katar gelmiş. Annem o sıralar 26 yaşındaydı, çok da güzel bir kadındı. Bizim grubun işi uzun sürecekmiş. Annem vagondan dışarı çıkınca diğer katardan bir asker anneme iltifat etmiş. Annem de uyarmış: "Gidin başımdan, gülümsemenize tahammül edemiyorum. Kızım ölüyor benim." İltifat eden adam meğer askeri sıhhiyeciymiş. Hemen bizim vagona atlamış, beni muayene etmiş ve yoldaşına seslenmiş: "Hemen çay, peksimet ve avrat otu getir buraya." İşte, o askerlere dağıtılan peksimetler… bir litrelik şişede koyu çay ve birkaç tane avrat otu hapı benim hayatımı kurtarmış.

Biz Aktiyubinsk'e doğru yol alırken artık bütün katar hastalıktan kırılıyordu. Biz çocukları, ölenlerin ve öldürülenlerin yattığı yere bırakmıyorlardı, o tabloyu görmemizi engellemişlerdi. Sadece konuşulanları duyabiliyorduk: Oradaki çukura çok fazla insan gömdüler, çok fazla… Annem bembeyaz bir suratla geldi yanıma, elleri zangır zangır titriyordu. Bense herkese sorup duruyordum: "Nereye gitti bu insanlar?" Hiçbir doğa manzarası hatırlamıyorum. Ve oldukça şaşırtıcı bir şey bu, çünkü tabiatı çok

severdim ben. Sadece altına girip saklandığımız çalılıkları hatırlıyorum. Gizlendiğimiz koyakları. Nedense hiçbir yerde orman yokmuş gibi geliyordu bana, sadece tarlaların, çöllerin ortasından geçiyorduk sanki.

Bir keresinde öyle büyük bir korkuya kapılmıştım ki, ondan sonra artık herhangi bir bombardıman bile beni o kadar korkutamamıştı. Katarın sadece on-on beş dakikalığına duracağı konusunda bizi uyarmamışlardı. Kısacık bir molaymış meğer. Tren hareket etmişti ve ben aşağıda kalmıştım. Tek başıma... Kim beni çekip çıkardı trene, hiç hatırlamıyorum... Tam anlamıyla bir çuval gibi vagona fırlatılmıştım... Ama bizim vagona değil de, sondan bir önceki vagona. İşte o zaman ilk defa, annemin gitmesinden ve tek başıma kalmaktan korkmuştum. Annem yakınlarımda olduğunda hiçbir şey ürkütmüyordu beni. Ama işte o sefer korkudan donakalmıştım. Ta ki annem yanıma gelip beni kollarının arasına alana dek ağzımı bıçak açmamıştı, kimse ağzımdan tek kelime almayı başaramamıştı. Annem benim bütün dünyamdı. Yegâne gezegenim. Eğer bir yerim ağrıyorsa ya da hastaysam, annem elini elime verdiğinde diniverirdi ağrım sızım. Geceleri hep yanı başında uyurdum onun, ne kadar çok sokulursam o kadar az olurdu duyduğum korku. Annem yakınımdaysa her şey, önceden evimizde yaşadığımız zamanlardaki gibi gelirdi bana. Yumarsın gözlerini, savaş mavaş kalmaz ortada. Yalnız, annem ölümden bahsetmekten hiç hoşlanmazdı. Ama ben sürekli ölümle ilgili sorular sorardım...

Aktyubinsk'ten Magnitogorsk'a gitmiştik, orada babamın öz erkek kardeşi yaşıyordu. Savaştan önce büyük bir ailesi vardı, ailesinde de çok sayıda erkek; ama biz oraya vardığımızda evde sadece kadınlar kalmıştı. Erkeklerin hepsi savaşa gitmişti. 1941 yılının sonunda eve iki cenaze girdi; amcamın oğulları hayatını kaybetmişti...

O kışa dair, okulda hepimizi hasta eden suçiçeği salgınını hâlâ

anımsarım... Bir de kırmızı pantolonumu... Annem karneyle bir parça bordro renkte kumaş almıştı, o kumaştan bana bir pantolon dikti. Okuldaki çocuklar benimle "Kırmızı pantolonlu keşiş" diye alay ediyordu. Çok bozuluyordum buna. Bir süre sonra karneyle lastik ayakkabı dağıtılmıştı, hemen ayağıma geçirip koşturmaya başlamıştım. Ayakkabılar kemiklere yakın yerlerden vurup yara yapıyordu, o yüzden topuğun altına hep bir şeyler koymak gerekiyordu ki, topuk yükselsin ve ayakkabı vurmasın. Ama kış mevsimi o kadar soğuk geçiyordu ki, ellerimle ayaklarım sürekli buz kesiyordu. Okuldaki ısıtma sık sık bozuluyor, sınıflarda yerdeki su buz tutuyordu, biz de sıraların arasında kayarak geziniyorduk. İçeride palto ve eldivenlerimizle oturuyorduk, eldivenlerimizin parmak kısımlarını kesiyorduk sadece, ki kalemlerimizi tutabilelim. Babaları ölen çocuklarla hiçbir konuda alay edemediğimizi, onları rencide edecek şakalar yapamadığımızı hatırlıyorum. Böyle bir şeye yeltenirsek ağır bir şekilde cezalandırılıyorduk. Yine de hepimiz bol bol kitap okuyorduk. Daha önce hiç olmadığı kadar çok... Çocuk ve gençlik edebiyatı kitaplarını bitirmiştik. Ve bize yetişkinlere yönelik kitapları vermeye başlamışlardı. Diğer kızlar korkuyordu... Hatta oğlan çocukları bile hoşlanmıyor, ölümden bahsedilen sayfaları atlıyorlardı. Bense hepsini okuyordum.

Çok kar yağmıştı. Bütün çocuklar kendini sokağa atıp kardan adam yapıyordu. Benim kafamsa allak bullak olmuştu: Savaş varken insan nasıl kardan adam yapıp eğlenebilirdi ki. Yetişkinlerin kulağı sürekli radyodaydı, radyo olmadan yaşayamıyorlardı. Bizim halimiz de aynıydı. Moskova'dan gelen her selamı sevinçle karşılıyor, gelen her bilgiyi önemsiyorduk: Cephede durum nasıl? Yeraltı örgütlerinin, partizanların durumu nasıl? Stalingrad ve Moskova yakınlarındaki mücadele hakkında filmler çekilmişti, hepsini on beş-yirmi defa izlemiştik. Üst üste üç kez gösterilecekse bir film, biz de üç defa izleyecektik. Bu filmler okulda gösteriliyordu, film gösterimi için özel salonlar yoktu, koridorda

izlettiriliyordu, yere oturup seyrediyorduk. İki-üç saat oturuyorduk orada. Ben sürekli ölüme odaklanıyordum... Annem bu yüzden beni azarlıyordu. Doktorlara danışıp niye böyle olduğumu anlamaya çalışıyordu... Niye ölüm gibi çocuk dünyasına ait olmayan şeylerle ilgileniyordum? Çocuksu şeyler düşünmek nasıl öğretilebilirdi bana?.. Masalları tekrar okudum... Çocuk masallarını... Yine fark ettiğim şey neydi dersiniz? O masallarda ne kadar çok insanın öldürüldüğünü fark ettim. Ne kadar çok kan döküldüğünü... Benim açımdan çarpıcı bir buluş olmuştu bu...

1944 yılı sonunda... Esir düşen ilk Almanları gördüm... Kalabalık bir sıra halinde sokaktan geçiyorlardı. İnsanların esirlere yaklaşıp onlara ekmek vermesine şaşırmıştım ben. O kadar şaşırmıştım ki, annemin çalıştığı yere koşturup ona, "Niye insanlarımız Almanlara ekmek veriyor?" diye sormuştum. Hiçbir yanıt vermemişti annem, sadece ağlamıştı. Sonra ilk kez Alman üniforması giymiş birinin öldüğünü gördüm, sıranın içinde yürüdü yürüdü ve yere düştü. Sıra dağılmadı ve ilerlemeye devam etti, ama yakınına bizim askerlerden biri yerleştirildi. Hemen koşturdum oraya... Ölümü yakından görmek istemiştim, ölümün yakınında bulunmak. Radyodan düşman kayıpları duyurulduğunda hep mutluluk duyuyorduk... Ama bu kez... Gözlerimle görmüştüm... Sanki uyuyormuş gibiydi o adam... Yatar vaziyette bile değildi, oturur haldeydi, yana kaykılmıştı, başı hafifçe omzunun üstüne düşmüştü. Ondan nefret mi etmeliyim, yoksa ona acımalı mıydım, bunu kestirememiştim. Düşmandı o. Düşmanımız! Genç biri miydi, yoksa yaşlı mıydı, hatırlamıyorum. Çok yorgun görünüyordu. Bu yüzden ondan nefret etmekte zorlanıyordum. Bunu da anlatmıştım anneme. Annem yine ağlamıştı.

9 Mayıs sabahı erkenden uyanmıştık, çünkü kapımızın önünde biri avazı çıktığı kadar bağırıyordu. Henüz saat gerçekten çok erkendi. Annem neler olduğunu öğrenmek için dışarı fırlamış, duyduklarına inanamaz halde geri gelmişti: "Zafer! Gerçekten

zafer kazanmış olabilir miyiz?" O kadar alışılmadık bir durumdu ki bu: Savaş sona ermişti, onca zaman sürmüş olan savaş sona ermişti. Kimi ağlıyor, kimi gülüyor, kimiyse avaz avaz bağırıyordu... İnsanlar kaybettikleri yakınları için ağlarken, bir yandan da her şeye rağmen sevinç duyuyordu, çünkü zafer kazanılmıştı! Birinin elinde avuç dolusu mısır gevreği, diğerinkinde patates, bir diğerinkinde ise pancar vardı, herkes elindekini bir daireye taşıyordu. O günü asla unutmayacağım. Bambaşka bir sabahtı... Öyle bir akşam da daha önce hiç yaşamamıştım...

Savaş zamanı herkes her nedense sessizce konuşurdu, hatta bana konuşmuyorlar da fısıldaşıyorlar gibi gelirdi, ama işte artık bir anda herkes yüksek sesle konuşmaya başlamıştı. Büyüklerimizin yanından ayrılmıyorduk, bizimle ilgileniyor, okşayıp seviyor ve dışarı gönderiyorlardı: "Hadi, sokağa çıkın. Bugün bayram." Sonra da yeniden yanlarına çağırıyorlardı. Hiçbir zaman bizi o günkü kadar çok öpen, bize o kadar çok sarılan olmamıştı.

Fakat ben şanslı çocuklardandım, babam savaştan sağ salim dönmüştü. Beraberinde çok güzel oyuncaklar da getirmişti. O oyuncaklar Alman yapımıydı. Öylesine güzel oyuncakların Almanlar tarafından yapılmış olabileceğini aklım bir türlü almıyordu...

Babamla da ölüm hakkında konuşmaya çalışmıştım. Annemle birlikte evimizden tahliye edilirken gerçekleşen bombardımanlar hakkında... Yolun her iki tarafında ölen askerlerimizin nasıl yerlerde yattığını konuşmaya çalışmıştım. Yüzleri dallarla örtülmüştü. Üzerlerinde sinekler vızıldıyordu... Sinek sürüleri vardı tepelerinde... O ölen Alman asker hakkında konuşmaya çalışmıştım... Arkadaşımın babasından bahsetmiştim, cepheden döndükten birkaç gün sonra ölmüştü babası. Kalp krizi yüzünden. Herkes öylesine mutluyken, savaşı geride bırakmışken, bir insan nasıl ölebilirdi ki, bunu aklım almamıştı.

Babam hiçbir şey söylememiş, susmuştu.

"Bir avuç tuz... Evimizden geriye kalan yegâne şey buydu..."

Mişa Mayorov, 5 yaşındaydı.
Şu an Ziraat Bilimleri alanında doktora adayı.

– Savaş zamanı rüya görmeyi çok severdim. Tıpkı savaştan önceki dönemde yaşadığımız gibi barışın hüküm sürdüğü bir hayata dair rüya görmeye bayılırdım...

İlk rüya...

Ninem ev ekonomisini idare ediyor... Bu anı bekliyordum ben de. İşte masayı pencereye doğru çekiyor, malzemeyi yayıyor, üzerine pamuğu koyuyor, pamuğun üstünü başka bir malzemeyle kaplıyor, yorganı teyellemeye başlıyor. Benim de bir görevim var: Ninem yorganın bir ucundan karanfilleri işliyor, eliyle iyice incelttiği kınnapla arka arkaya bağlıyor, bense onu diğer uca doğru gererek çekiyorum. "Çek, Mişacığım, daha kuvvetli çek," diye rica ediyor ninem. Ben çektikçe o salıyor kınnabı: Bingo! Kırmızı ya da mavi renkteki satenin üstünde tebeşirle çekilen çizgi hazır. Çizgiler kesişiyor, ortaya eşkenar dörtgenler çıkıyor, dörtgenler boyunca siyah iplikli dikişler devam ediyor. Bir sonraki işlem: Ninem kâğıttan patronları (artık bunun adına kalıp deniyor) yerleştiriyor ve yorganın üzerinde desenler beliriyor. Çok güzel ve ilginç. Ninem gömlek dikme işinde de pek bir maharetli, bilhassa gömlek manşeti dikmeyi çok iyi beceriyor. Ben uyurken bile elle işleyen "Singer" dikiş makinesi çalışıp duruyor. Dedem de o sırada hep uyuyor.

İkinci rüya...

Dedem kundura yapıyor. Bu rüyada da payıma düşen bir görev var; ağaç çivileri yontmak. Artık bütün kundura tabanları demir çivili, ama paslanıyorlar, o yüzden de tabanlar çabuk düşüyor. Belki daha o zamandan demir çivi kullanılmaya başlanmıştı

bile, ama ben ağaç olanları hatırlıyorum. Önce yaşlı akağaçlardan elde edilen düzgün budaksız takozlardan parçalar kesip rüzgârda kurumaya bırakmak, sonra da bunları yaklaşık üç santimetre kalınlığında, on santimetre boyunda çubuklara bölüp yine kurutmak gerekiyordu. Bu çubuklarla iki-üç milimetre kalınlıktaki levhalar birbirine kolayca tutturuluyordu. Ayakkabı bıçağı keskindir ve bu bıçakla levhayı iki ucundan kesmek kolay olur: Levhayı tezgâha yaslarsın, kırt-kırt, levha da keskinleşir, üzerinde zaten çiviler de vardır. Dedem kaçaburukla (bir tür kunduracı bizi) kundura tabanında delikler açıyor, içinden çiviyi geçiriyor, sonra da kundura çekiciyle çakıyor! Böylece ağaç çivi kundura tabanına yerleşmiş oluyor. Çiviler iki sıra halinde diziliyor ve bu hali güzel görünmekle kalmıyor, aynı zamanda kundurayı daha dayanıklı hale getiriyor, içine su girme ihtimali azalıyor; çünkü suyla buluşan kuru huş ağacından çiviler şişerek tabanı daha sıkı tutar ve eskimedikleri sürece de yerlerinden çıkmaz.

Dedem keçe çizmelere astar da koyuyor, daha doğrusu ikinci bir taban ekliyor, o zaman çizmeler daha uzun süre dayanıyor ve üzerine lastik pabuç giymeden kullanmak da mümkün oluyor. Ya da çizmelerin topuk kısmının dışını deriyle kaplıyor, ki üzerine lastik pabuç giyilirse çabucak aşınmasın. Benim görevimse, keten ipliği bükmek, ziftlemek ve ziftli ipliği balmumuna batırmak ve sonra da iğneye geçirmek. Ancak kundura iğnesi çok pahalı bir şey, o yüzden dedem sıklıkla kıl kullanıyor, yaban domuzlarının sırtındaki en alelade kılları. Domuz yaban domuzu değilse, kılı daha yumuşak oluyor. Dedemde bu tür kıllardan var, tam bir demet. Bu kıllar ayakkabı tabanına ve kolayca dikiş tutmayan bir yerdeki küçük bir yamaya dikilebiliyor: Son derece elastikler, her yerde kullanılabiliyorlar.

Üçüncü rüya...

Yandaki büyük ambarda yaşça büyük çocuklar bir tiyatro kurmuş, sınır muhafızları ve ajanlarla ilgili bir temsil sergilenecek.

Biletler on kapik, ama cebimde metelik yok, beni içeri almıyorlar, basıyorum yaygarayı: Ben de "savaşı görmek" istiyorum. Gizlice ambarın içini gözlüyorum, "sınır muhafızları" orada, üzerlerinde hakiki asker gömlekleri. Temsil büyüleyici... Sonra rüyalarım kesiliveriyor...

Çok geçmeden o asker gömleklerini evimizde gördüm... Ninem, yorgun, üstü başı kir içindeki askerlerin karnını doyurdu, onlar da dedi ki, "Almanlar geliyor". Ninemin başında boza pişirmeye başladım, "Almanlar nasıl insanlar?"

Eşyaları atlı arabaya yükleyip üzerlerine düğüm atıyoruz, beni de en tepeye oturtuyorlar. Bir yerlere gidiyoruz. Ama sonra geri döneceğiz... Almanlar var şimdi evimizde! Bizim askerlere benziyorlar, sadece üniformaları başka, bir de bunlar neşeli. Ninem ve annemle birlikte artık duvara gömülü fırının arkasında yaşıyoruz, dedemse ambarda. Ninem artık yorgan doldurmuyor, dedem de kundura yapmıyor. Bir seferinde ucundan perdeyi aralıyorum: Pencerenin yakınında, köşede bir Alman var, kulağında kulaklık elindeki radyoyu karıştırıyor, önce müzik sesi geliyor, sonra Rusça konuşmalar... Başka bir Alman bu esnada ekmeğe tereyağı sürüyordu, beni görünce elindeki bıçağı burnumun ucuna kadar salladı, hemen perdenin arkasına sığındım tekrar, bir daha da fırının arkasından dışarı çıkmadım. Sokaktan, evimizin önünden üniforması yanmış bir adam geçiriyorlar, yalın ayak, elleri bağlı. Adam baştan ayağa kapkara... Sonra o adamı köy sovyetinin orada asılı halde görmüştüm. Bizim pilotlardan biri olduğunu söylediler. Geceleyin rüyama girdi pilot. Rüyamda onu bizim bahçeye asmışlardı...

Her şeyin siyah renkte olduğunu anımsıyorum: siyah tanklar, siyah motosikletler, siyah üniformalı Alman askerleri. Bütün bunların siyah renkte olduğundan emin değilim, ama ben öyle hatırlıyorum. Siyah beyaz bir film gibi...

Beni bir şeye sarıp sarmalamışlar, bataklıkta saklanıyoruz.

Tüm gün ve gece boyunca. Gece hava soğuk. Tanımadığımız kuşlar ürkütücü sesleriyle ciyak ciyak bağırıyor. Ay gökyüzünde lamba gibi parlıyor. Korku! Ya Almanların çoban köpekleri bizi görür ya da duyarsa? Zaman zaman hırıltılı havlamaları çalınıyor kulağımıza. Ertesi sabah eve! Eve gitmek istiyorum ben! Herkes eve gitmek istiyor, eve gidip ısınmak! Ama evimiz yok artık, ondan geriye sadece üzeri duman kaplı bir köz yığını kaldı. Yanıp kül olmuş bir yer... Büyük yangının ardından... Her daim bizim fırının üstünde duran tuz öbeğini küllerin arasında buluyoruz. Tuzu dikkatlice toparlamıştık, sonra da tuzla karışmış haldeki kili bir testiye boşalttık. Evimizden geriye kalan tek şey buydu...

Ninem sustu, sustu, sonra geceleyin şöyle demeye başladı: "Ah benim evceğizim! Ah benim evceğizim! Gençliğimde ben buralarda dolaştımmm... Beni istemeye buraya geldilerrr... Çocuklarımı burada doğurduumm..." Bir hayalet gibi artık kapkara olan kapımızdan geçti, dışarı çıktı. Sabah gözümü açtım, toprağın üzerinde uyuyorduk. Bostanımızdaki toprağın üstünde.

"Ders kitabındaki bütün portreleri öpmüştüm..."

Zina Şimanskaya, 11 yaşındaydı.
Şu an kasiyer.

– Geçmişe gülümseyerek bakıyorum... Şaşkınlıkla. Bunlar gerçekten benim başımdan geçmiş olabilir mi? Savaş başladığı gün sirke gitmiştik biz. Bütün sınıf. Gündüz matinesine. Hiçbir şeyden haberimiz yoktu. Hiçbir şeyden... Yetişkinlerin haberi olmuştu, bizim yoktu. Gösteriyi alkışladık. Güldük. Koskoca bir fil vardı orada. Koca bir filcik! Maymunlar dans ediyordu... Öyle işte... Neşeyle sokağa döküldük, ama insanlarda bir telaş belirmişti: "Savaş"" Çocuklarsa hep bir ağızdan bağırdı: "Yaşasın!"

Sevinmiştik. Savaş bizim gözümüzde, kasket giyip ata binen insanlar demekti. Kendimizi gösterecek, askerlerimize yardım edecektik. Kahraman olacaktık. Bütün kitaplar içinde en çok savaş romanlarını severdim ben. Çarpışmaları, kahramanlıkları anlatan kitapları. Okurken kendimi orada hayal ederdim. Yaralı bir askerin üzerine nasıl kapandığımı, onu dumanların arasından nasıl çekip çıkardığımı düşlerdim. Alevlerin ortasından. Evde masamın yanındaki duvar baştan aşağı gazetelerden kesilmiş asker fotoğraflarıyla kaplıydı. Voroşilov oradaydı, Budyonni oradaydı... Kız arkadaşımla ben palamarı çözüp Fin Savaşı'na kaçacaktık, tanıdık çocuklarsa İspanya Savaşı'na. Savaş, bizim için hayattaki en ilgi çekici olaydı. En büyük macera. Savaşı hayal ederdik hep, zamane çocuklarıydık. Zamanımızın iyi çocukları! Kız arkadaşım daima eski bir kulaklı asker şapkasıyla dolaşırdı; o şapkayı nereden aldığını unuttum bile, ama en sevdiği şapkası oydu. Peki, nasıl sıvışacaktık savaşa? Hangisine gideceğimizi bile hatırlamıyorum, herhalde İspanya Savaşı'naydı. Anlatayım size... Kız arkadaşım geceyi bende geçirmişti, elbette özellikle planlamıştık bunu, sabah da gün doğar doğmaz sessizce ayrılmıştık evden. Parmak uçlarımıza basa basa... Şş... Şş... Yanımıza yiyecek bir şeyler de almıştık. Fakat anlaşılan o ki abim, son günlerde nasıl fısır fısır konuştuğumuzu, çantalarımıza bir şeyler tıkıştırdığımızı fark etmiş. Henüz bahçeden çıkamadan bizi yakalayıp gerisingeri eve soktu. Beni bir güzel haşlayıp kütüphanemdeki savaşla ilgili tüm kitapları çöpe atmakla tehdit etti. Bütün gün ağladım durdum. Böyle çocuklardık işte!

Ama sonra gerçek savaş geldi çattı...

Bir hafta sonra Alman birlikleri Minsk'e girmişti. Gözümde ilk canlanan görüntü Almanların kendisi değil, araçları. Kocaman arabalar, kocaman motosikletler... Bizde öylesi yoktu, öylesini görmemiştik hiçbirimiz. Dili tutulmuştu insanların, sağır olmuştu kulakları. Dehşet dolu gözlerle yürüyorlardı... Duvarlarda,

direklerde başkalarının posterleri, bildirileri asılıydı. Başkalarının emirleri. "Yeni düzen" gelmişti. Bir süre sonra okullar yeniden açılmıştı. Annem, savaşsa savaş, demişti, eğitimimi aksatmama hacet yoktu, her şeye rağmen okula devam etmeliydim. Savaştan önce de müfredatımızda olan coğrafya dersinin ilk gününde Sovyet iktidarına karşıt bir söylemle karşılaştık. Lenin karşıtı bir söylem. Kendi kendime dedim ki: Böyle bir okulda daha fazla okuyamam. Haaaayıır... İstemiyorum! Eve dönünce eski ders kitabındaki bütün portreleri öpmüştüm... Liderlerimizin bütün portrelerini.

Almanlar evlerimize dalıp duruyordu, sürekli birilerini arıyorlardı. Ya bir Yahudi'yi ya da bir partizanı... Annem dedi ki: "Öncülerin taktığı kravatını sakla." Gündüzleri saklıyordum kravatımı, geceleyin yatarken takıyordum boynuma. Annem korkuyordu; ya Almanlar geceleyin çalıverirse kapımızı? İkna ediyordu beni. Ağlıyordu. Annem uykuya dalana, evimiz ve sokak sessizliğe bürünene dek bekliyordum. Sonra kızıl kravatımı çıkarıyordum dolaptan, Sovyet kitaplarımı çıkarıyordum. Kız arkadaşım da kulaklı asker şapkasıyla uyuyordu. İyi ki öyle çocuklarmışız, hâlâ hoşuma gider bu...

"Ellerimle topladım onları... Beyaz beyaz parçaları..."

Jenya Selenya, 5 yaşındaydı.
Şu an gazeteci.

– O pazar günü... Haziran ayının yirmi ikisi...

Erkek kardeşimle mantar toplamaya çıkmıştık. İstiridye mantarlarının vakti çoktan gelmişti. Ormanımız pek büyükçe değildi; her çalılığında, her açıklığında, ne türde mantarın, yemişin, hatta

çiçeğin yetiştiğini bilirdik. Yakıotunun, sarı kantaronun nerede olduğunu da. Ya da pembe fundanın... O sağır edici gürlemeyi duyduğumuzda artık eve dönüş yolundaydık. Ses gökyüzünden geliyordu. Kaldırdık başımızı: tepemizde on iki ya da on beş uçak... Yüksekten uçuyorlardı, çok yüksekten, bizim uçakların daha önce o kadar yüksekten uçtuğunu görmediğimi düşünmüştüm. Gürlemeleri duyuluyordu ama: Vuu-vuu-vuu! Tam da o an annemizi gördük, bize doğru koşuyordu, ağlayarak, sesi çatallaşmıştı. Savaşın ilk gününe dair işte bu sahneler kaldı zihnimde; annem her zamanki gibi tatlı tatlı seslenmiyordu bize, haykırıyordu: "Çocuklar! Çocuklarım!" Kocaman olmuştu gözleri, yüzü değil de sadece gözleri görülüyordu...

İki gün sonrasıydı sanırım, küçük çiftliğimize bir grup Kızıl Ordu askeri geldi. Üstleri başları toz toprakla kaplı, ter içinde, dudakları susuzluktan çatlamış, kana kana su içtiler kuyudan. Nasıl da canlanıp kendilerine gelmişlerdi... Gökyüzünde bizimkilere ait dört uçak belirince nasıl da aydınlandı yüzleri. Uçakların üzerindeki kızıl yıldızları olanca netliğiyle görmüştük. "Bizimkiler! Bizimkiler!" diye haykırdık Kızıl Ordu askerleriyle birlikte. Fakat birden küçük siyah uçaklar çıktı ortaya bir yerlerden, bizimkilerin etrafını sardılar, yukarıda bir şey çatırdadı, gümbürdedi. Tuhaf bir ses aşağıya kadar ulaştı... Sanki biri muşamba ya da keten kumaş yırtıyordu... Öylesi bir gürültüyle. Makineli tüfeklerin o kadar uzaktan ya da o kadar yüksekten o derece bangır bangır duyulduğunu henüz bilmiyordum ben. Sonra, düşen uçaklarımızın üzerini kaplayan kızıl alev şeritleri ve duman çekildi. Güm! Kızıl Ordu askerleri öylece ayakta, ağlıyordu, utanç duymuyorlardı gözyaşlarından. İlk kez görüyordum... Kızıl Ordu askerlerinin ağladığına ilk kez şahit oluyordum... Bizim köyde izlemeye gittiğim savaş filmlerinde hiç ağlamazlardı oysa.

Birkaç gün sonra... Kabaka Köyü'nden annemin kız kardeşi geldi, Katya Teyzem. Kapkara, korkunç halde. Köylerine Alman-

ların geldiğini, direnişçileri toplayıp köyün dışına çıkardıklarını ve orada makineli tüfeklerle taradıklarını anlattı. Tarananlar arasında annemin erkek kardeşi de varmış, köy sovyeti temsilcisiydi. Yaşlı bir komünist.

Bugüne dek hep aklımdadır Katya Teyzemin söyledikleri:

"Kafasını paramparça ettiler, ellerimle topladım dağılan beynini. Beyaz beyaz parçaları."

İki gün bizimle kaldı teyzem. Ve o süre boyunca anlattı... Tekrar tekrar anlattı... O iki gün içinde saçları tamamen beyazladı. Annem Katya Teyzemin yanına oturmuş ona sarılıp ağlarken annemin başını okşamıştım. Korkmuştum.

Annemin de saçlarının beyazlayacağından korkmuştum...

"Yaşamak istiyorum! Yaşamak istiyorum!.."

Vasya Harevskii, 4 yaşındaydı.
Şu an mimar.

– O görüntüler, o alevler. Benim servetim. Hayatta kalmış olmam bir lüks...

Kimse inanmıyor bana, hatta annem dahi inanmamıştı. Savaş bitip de olan biten anılmaya başlandığında şaşırmıştı: "Bunları hatırlaman mümkün değil, küçücüktün sen. Sana biri anlatmıştır..."

Hayır, bizzat ben hatırlıyorum...

Bombalar patlarken ben abime sımsıkı yapışmış bağırıyorum: "Yaşamak istiyorum! Yaşamak istiyorum!" Öleceğimden korkmuştum, gerçi o yaşlarda ölüm hakkında ne biliyordum ki sanki? Ne biliyordum?

Hatırlıyorum...

Annem erkek kardeşimle bana kalan son iki patatesi vermişti,

kendisi tek lokma almamış, sadece seyretmişti bizi oysa. O ikisinden başka patates olmadığını biliyorduk. Annem için... küçük bir lokma ayırmak istemiştim... Ama bunu başaramayıp hepsini yemiştim. Erkek kardeşim de başaramamıştı bir lokma ayırmayı... Utanç içindeydik. Korkunç bir utanç içinde.

Hayır, bizzat ben...

Bizim askerlerden birini ilk kez görmüştüm... Bence tankçıydı o asker, ama bundan emin olduğumu söyleyemem... Ona doğru koşmuştum: "Baba!" O da beni elleriyle kavrayıp havaya kaldırmıştı: "Oğlum!"

Her şeyi hatırlıyorum...

Yetişkinlerin dediklerini hatırlıyorum: "Daha küçük. Hiçbir şey anlamaz." Oysa ben şaşırıyordum bu dediklerine: "Şu yetişkinler de ne tuhaf, hiçbir şey anlamadığıma nasıl karar verdiler ki? Ben her şeyi anlıyorum." Hatta bence yetişkinlerden daha fazla anlıyordum olan biteni, çünkü ben ağlamıyordum, ama onlar ağlıyordu.

Savaş benim tarih kitabım. Yalnızlığım... Çocukluğum farkına varamadan geçti gitti, hayatımdan yitti. Çocukluğu olmayan biriyim ben, çocukluk yıllarım yerine savaş var hayatımda.

İşte bu yüzden sonrasında bir tek aşk sarstı beni. Aşık olunca sarsıldım... Aşkı öğrendiğimde...

"İğne deliği kadar aralıktan..."

İnna Levkeviç, 10 yaşındaydı.
Şu an inşaat mühendisi.

– İlk günlerde... Sabahtan itibaren...

Tepemizde bombalar patlıyordu... Direkler ve kablolar yerlerdeydi. İnsanlar dehşet içindeydi, herkes dışarı kaçmıştı evle-

rini bırakıp. Herkes evinden dışarı fırlamış birbirini uyarıyordu: "Kablolara dikkat edin! Kablolara dikkat edin!" – Kimse takılıp da düşmesin diye. Sanki başlarına gelebilecek en korkunç şey bu olacakmış gibi.

26 Haziran sabahı annem maaşını yeni almıştı daha, bir fabrikada muhasebeci olarak çalışıyordu ama o günün akşamında biz çoktan birer mülteci olmuştuk bile. Ve Minsk'ten ayrılırken okulumuzun nasıl cayır cayır yandığını görmüştük. Tüm pencerelerden alevler fışkırıyordu. Öylesine canlıydı ki alevler... Öylesine... Öylesine kuvvetliydiler ki, gökyüzüne kadar uzanıyorlardı... Okulumuz yanıyor diye hıçkıra hıçkıra ağlamıştık. Dört kardeştik annemin yanında, üçümüz yürüyorduk, en küçük kardeşimiz ise annemin kucağında "seyahat ediyordu". Annem anahtarı yanına almış olsa da dairemizin kapısını kilitlemeyi unuttuğu için dertleniyordu hâlâ. Yoldan geçen arabaları durdurmaya çalışıyordu, bağır çağır yalvarıyordu: "Çocuklarımızı da alın yanınıza, biz de dönüp kenti koruyalım." Almanların çoktan kente girdiğine inanmak istemiyordu. Oysa kent düşmüştü bile.

Gözümüzün önünde cereyan eden her şey korkunç ve akıl almazdı. Tanık olduğumuz her şey. Bilhassa ölüm... Ölülerin yakınında çaydanlıklar ve tencereler uzanıyordu yerde. Her şey yanıyordu... Sanki cayır cayır yanan kömürlerin arasından koşuyorduk... Ben hep oğlanlarla arkadaşlık ederdim. Erkek Fatma olarak büyümüştüm. Bombaların havada uçuşu, çıkardıkları ıslık sesi, yere düşüşleri ilgimi çekerdi. Annem, "Yere yatın!" diye haykırdığında, iğne deliği kadar aralıktan gizli gizli bakmıştım... Gökyüzünde ne vardı? İnsanlar nasıl kaçışıyordu... Ağacın üzerinde bir şey asılıydı... Ağacın üzerinde asılı şeyin bir insan uzvu olduğunu anladığımda, dehşetten donakalmıştım. Gözlerimi kapamıştım hemen...

Kız kardeşim İrma yedi yaşındaydı, kucağında bir gaz ocağıyla annemin ayakkabılarını taşıyor ve bu ayakkabıları kaybetmekten

delicesine korkuyordu. Ayakkabılar yeniydi, uçuk pembe renkte, kalın topuklu. Annem onları yanına ya kazara almıştı ya da sahip olduğu en güzel eşya onlar olduğu için.

O anahtar ve o ayakkabılarla çok geçmeden her şeyin yanıp kül olduğu kente geri dönmüştük. Kısa süre sonra da kıtlık baş gösterdi. Kazayağı otu topladık, kazayağı otu yedik. Bazı kurumuş çiçekleri yedik! Kış yaklaşıyordu. Almanlar kent dışındaki büyük bir kolhoz bahçesini ateşe vermişti, partizanlardan korkuyorlardı, bu yüzden de herkes oraya gidip yangının yayılmasını biraz olsun engellemek için ağaç kesmişti. Evdeki ocaklarını yakacaklardı kestikleriyle. Mayadan ciğer yapıyorlardı: Mayayı tavada kızartınca ciğere benzer bir tada sahip oluyordu. Annem pazardan ekmek almam için bana para vermişti. Pazarda yaşlı bir kadın oğlak satıyordu, bir oğlak satın alarak bütün ailemizi kurtarabileceğimi geçirmiştim aklımdan. Oğlak büyüyecekti, bizim de bol bol sütümüz olacaktı. Bana verilen tüm parayı vererek bir oğlak almıştım ben de. Annem beni nasıl azarlamıştı, hatırlamıyorum; tek hatırladığım birkaç gün boyunca aç aç oturmak zorunda kaldığımız: Elimizdeki para suyunu çekmişti. Zatirka denilen sütlü çorbaya benzer bir şey kaynattık, onunla oğlağı doyurduk, üşümesin diye uyuması için oğlağı yanıma aldım, ama oğlak soğuktan dondu. Çok geçmeden de öldü. Tam bir trajediydi. Çok ağladık, oğlağın evden götürülmesine müsaade etmedik. Kendimi oğlağın ölümünden sorumlu tuttuğum için herkesten çok ben ağladım. Annem oğlağı geceleyin sessizce çıkarmıştı evden, bize de onu farelerin yediğini söylemişti. Yine de işgal altındayken tüm Mayıs ve Ekim bayramlarını kutlamıştık. Kendi bayramlarımızı! Bizimdi onlar! Ne olursa olsun şarkı söyledik, bizim ailedeki herkesin sesi şarkı söylemeye yatkındır. Diyelim ki, o ara kabuklu patatese talim ediyoruz ya da bazen hepimizin payına bir parçacık şeker düşüyor, bayram günü birazcık da olsa iyi bir şeyler pişirmeye çabalardık, gerekirse ertesi gün aç kalalım,

yine de bayramları hepimiz kutlardık. Sevdiği şarkıyı fısıldayarak söylerdik anneme: "Sabah güneşi tatlı bir renge boyar duvarlarını Kadim Kremlin'in..." Bu şarttı.

Komşumuz satmak üzere poğaça pişirmiş, bize bir teklifte bulunmuştu: "Benden toptan alıp perakende satış yapın. Gençsiniz siz, bacaklarınızda derman var." Tek başına bizim karnımızı doyurmanın annemi zorladığını bildiğimden bu işi yapmaya karar vermiştim. Komşu kadın poğaçaları getirdiğinde kız kardeşim İrma'yla oturup bakmıştık getirdiklerine:

"İrma, sence de bu poğaçalar çok fazla değil mi?" demiştim ben.

"Öyle gibi..."

Bir poğaçanın ucundan bir lokma alıp tadına bakmayı nasıl istediğimizi tahmin dahi edemezsiniz.

"Bir parçacık kesip alalım, sonra da satmaya gidelim."

Orada öyle iki saat oturduk, artık pazara götürecek hiçbir şey kalmamıştı. Sonra komşumuz minik kurabiyeler pişirmeye başladı, uzun zamandır dükkânlarda bulunmayan türden tatlı kurabiyelerdi bunlar. O kurabiyeleri satmamız için bize vermişti. İrma'yla birlikte yine karşısında oturuyorduk pişirdiklerinin:

"Şu kurabiye büyük, diğerlerinden daha büyük. Hadi İrma, biraz ufaltalım şunu."

"Hadi..."

Bir paltomuz ve bir çift çizmemiz vardı, üç çocuk birlikte kullanıyorduk. Çoğunlukla evde vakit geçiriyorduk. Birbirimize masallar anlatıyorduk... Bazı kitaplardan bahsediyorduk... Ama aslında bunlar hiç ilgimizi cezbetmiyordu. Bizi heyecanlandıran şey hayal kurmaktı; savaşın sona erişini, savaştan sonra nasıl bir hayat süreceğimizi hayal ediyorduk. Sadece poğaça ve şekerleme yiyecektik.

Savaş sona erdiğinde annem Çin ipeğinden bluzunu giydi. O bluz nasıl olmuştu da elinde kalmıştı, hiç hatırlamıyorum.

Elimizdeki tüm iyi eşyaları gıda temin etmek için takas yapmıştık çünkü. Bluzun siyah manşetleri vardı, annem onları sökmüştü, böylece iç karartıcı hiçbir şey olmayacaktı üstünde, her şey aydınlık olacaktı.

Savaş sonrası hemencecik okula gitmiştik biz ve ilk günlerden itibaren resmigeçit için şarkı öğrenmeye başlamıştık.

"Sadece annemin çığlığını duydum..."

Lida Pogorjelskaya, 8 yaşındaydı.
Şu an biyoloji alanında doktor adayı.

– O günü hayatım boyunca hatırlayacağım... Babasız geçen ilk günümü...

Uyumak istiyordum. Annem bizi erkenden uyandırıp "Savaş!" diye haykırmıştı. Nasıl bir rüya olabilirdi ki bu? Herkes sokakta toplanmaya başlamıştı. Henüz korku yoktu gözlerimizde. Hepimiz babama bakıyorduk, babamsa gayet sakin davranıyordu. Her zaman olduğu gibi. Komünist Parti'de görev yapıyordu babam. Herkes, demişti annem, yanına sadece bir şey alsın. Aklıma alacak hiçbir şey gelmemişti benim, küçük kız kardeşimse oyuncak bebeğini almıştı. Annem küçük erkek kardeşimizi kucağına aldı. Babam peşimizden gelip yolda yetişti bize.

Kobrin'de yaşadığımızı söylemeyi unuttum. Brest yakınlarında bir kent. İşte bu yüzden savaş, daha ilk günden burnumuzun dibine kadar gelmişti. Kendimizi toparlamaya hiç vaktimiz olmadı. Yetişkinlerin ağzından neredeyse tek bir kelime dahi çıkmıyordu; hiç konuşmadan yürüyor, hiç konuşmadan atlarını sürüyorlardı. Bu durum zamanla ürkütücü olmaya başlamıştı. Yürüyüp duruyordu insanlar, bir sürü insan ve hepsi susuyordu.

Babam bize yetişince biraz sakinleşmiştik. Bizim aileyi çekip

çeviren kişi babamdı, annem çok gençti çünkü, on altı yaşındayken evlenmiş babamla. Nasıl yemek pişirileceğini dahi bilmezdi hâlâ. Babamsa anasız babasız büyümüş, her iş gelirdi elinden. Vakti olup da bize şöyle lezzetli bir şeyler hazırlamasına nasıl bayılırdık, gayet iyi hatırlıyorum. Hepimizin midesi bayram ederdi. Hâlâ da babamın pişirdiği irmik lapasından daha leziz bir yiyecek olmadığını düşünürüm dünyada. Babam olmadan yol yaptığımız süre boyunca hep onun bize yetişmesini beklemiştik. Savaşta babasız kalacağımız aklımızın ucundan dahi geçmezdi. İşte böyleydi bizim ailemiz.

Atlı araba katarı beklediğimden kalabalıktı. Ağır ağır yol alıyordu. Bazen herkes durup gökyüzüne bakıyordu. Gökyüzünde gözleriyle uçaklarımızı arıyordu herkes... Beyhude bir ümitle...

Öğlen vakti bir grup askere rastladık. At sırtında ilerliyorlardı, üzerlerinde yepyeni Kızıl Ordu üniformaları. Atları gürbüzdü. Büyüktü. Kimsenin aklından bunun bir tuzak olacağı geçmemişti. Çok emindik: Bizimkilerdi onlar! Çok sevinmiştik. Babam tanışmak için yanlarına gitmişti, annemin çığlığını duydum hemen sonrasında. Silah sesini duymadım... Sadece annemin çığlığını duydum: "A-a-a... I-ı-ı..." O askerlerin atlarından dahi inmediğini hatırlıyorum... Annem çığlık atınca kaçmıştım ben. Herkes bir yerlere kaçışmıştı. Çıt çıkarmadan kaçışmıştı herkes. Sadece annemizin nasıl haykırdığını duydum ben. Ayaklarım artık birbirine dolanıp upuzun çalılıkların arasına yuvarlanıncaya kadar koşmuştum...

Atlarımız gece çökünceye dek öylece durmuştu ayakta. Beklemişlerdi. Hava kararmaya başlayınca hepimiz oraya geri dönmüştük. Annem tek başına orada duruyordu. Biri dedi ki: "Bakın, nasıl ağarmış saçları." Büyüklerin bir çukur kazdığını hatırlıyorum... Sonra da benimle kız kardeşimi o tarafa doğru ittekiediler: "Gidin hadi. Babanızla vedalaşın." İki adım attım, ama daha fazla ilerlemeyi başaramadım. Yere oturdum. Kız kardeşim de

yanımdaydı. Erkek kardeşimiz uyuyordu, çok ufaktı daha, hiçbir şey anlamamıştı. Annem bir at arabasında yatıyordu, kendinde değildi, bizi onun yanına bırakmamışlardı.

Bu yüzden ailemizden kimse, babamın ölü halini görmedi. Hiçbirimiz onu ölmüş halde anımsamayız dolayısıyla. Ne zaman babam aklıma düşse, beyaz bir askeri ceket içinde canlanır gözümde. Genç ve yakışıklı haliyle. Hatta şu an, tam da şu an, babamızınkinden daha büyük benim yaşım.

Bizi tahliye ederek gönderdikleri Stalingrad bölgesinde annem, bir kolhoz çiftliğinde çalışmıştı. Elinden hiçbir iş gelmeyen, zararlı otların nasıl ayıklanacağını bilmeyen, yulafı buğdaydan ayırt edemeyen annem, bir öncü işçi* olmuştu. Artık babamız yoktu, babası olmayan başkaları da vardı. Bazılarının annesi yoktu. Ya da erkek kardeşi. Ya da kız kardeşi. Ya da dedesi. Ama yetimmişiz gibi hissetmiyorduk. Herkes bize acıyor, el birliğiyle büyütüyordu bizi. Tanya Morozova Teyze'yi hiç unutmam. İki çocuğu da ölmüştü, tek başına yaşıyordu. Sanki öz annemizmiş gibi bizim için paralardı kendini. Aslında hepten tuhaf bir insandı, ama savaş zamanı aileden biri gibi olmuştu. Erkek kardeşim, biraz büyüdüğünde, babamız yok, demişti, ama iki tane annemiz var: Kendi annemiz, bir de Tanya Teyze. Hepimiz böyle büyüdük işte. İki anneyle, üç anneyle.

Bölgeden tahliye edilirken tepemize nasıl bomba yağdırdıklarını, saklanmak için nasıl koşuştuğumuzu da hatırlıyorum. Sığınmak için annemize değil, askerlere koşmuştuk. Bombardıman sona erince, ondan uzaklaştığımız için annem bizi paylamıştı. Ama buna rağmen, bombardıman tekrar başladığında biz yine askerlere doğru koşmuştuk.

Minsk'i işgalden kurtardıklarında geri dönmeye karar vermiştik. Eve. Belarus'a. Annemiz doğma büyüme Minsklidir, ama

* Rusçası (erkekler için) "udarnik", (kadınlar için) "udarnitsa"; İngilizcesi "shock worker". SSCB'de üretken işçiler için kullanılan bir unvan. (ç.n.)

Minsk istasyonunda trenden indiğimizde nereye gideceğini bilememişti. Karşımıza çıkan bambaşka bir kentti artık. Sadece yıkılmış binalar vardı... Ve çakıl taşlı kum...

Goretskaya Ziraat Fakültesi'nde okudum ben... Öğrenci yurdunda kaldım, odada sekiz kişiydik. Herkes yetim. Kimse bizi tek tek seçerek yerleştirmemişti oraya, teker teker toplamamıştı; her yan bizim gibi yetim kaynıyordu. Sadece bir oda değil. Geceleri hepimizin nasıl çığlık attığını hatırlıyorum... Ranzadan bir anda fırlayıp kapıyı çarparak çıkar... Bir yerlere kaçmaya çalışırdım... Bizim kızlar yakalardı beni. O zaman ağlamaya başlardım. Onlar da peşim sıra koyverirdi gözyaşlarını. Bütün odayı böğüre böğüre ağlama sesi kaplardı. Sabahleyin de kalkıp derse gitmek, anlatılanları dinlemek zorundaydık.

Bir gün yolda bir adama rastlamıştım, babama benziyordu. Uzunca bir süre onu takip etmiştim. Ben babamı ölmüş halde hiç görmedim...

"Biz şarkılar çalıyorduk, askerlerse ağlıyordu..."

Volodya Çistokletov, 10 yaşındaydı.
Şu an müzisyen.

– Çok güzel bir sabahtı...

Sabah denizi. Mavi ve sakin. Karadeniz kıyısındaki Sovyet-Kvadje çocuk sanatoryumundaki ilk günlerim. Uçakların çıkardığı uğultuyu duymuştuk... Dalgaların arasından suya daldım, ama orada, suyun altındayken bile o uğultu duyulabiliyordu. Korkmamıştık, hatta hep birlikte "askercilik" oynamaya başlamıştık, bir yerlerde halihazırda savaş olduğundan zerre şüphelenmeden. Bu bir oyun değildi oysa, tatbikat değildi, savaştı.

Birkaç gün sonra evlerimize geri gönderildik. Ben Rostov'a

döndüm. İlk bombalar düşmüştü bile kente. Herkes sokak çatışmalarına hazırlanıyordu: Siperler kazılmış, barikatlar yükselmişti. Nasıl nişan alınacağını öğrenmişti insanlar. Biz çocuklar ise, içinde molotof kokteyllerinin bulunduğu kutuları koruyorduk, yangın çıkarsa kum ve su taşıyacaktık.

Bütün okullar hastaneye dönüştürülmüştü. Bizim okulun binasına da hafif yaralılar için askeri sahra hastanesi konuşlandırılmıştı. Annem orada görevlendirildi. Evde yalnız kalmayayım diye beni de yanında götürmesine izin verilmişti. Bizimkiler geri çekilip hastaneyi de taşıdığında, biz de hastaneyle beraber gidiyorduk.

Mutat bir bombardımanın ardından molozların arasında bir kitap yığını gördüğümü hatırlıyorum, uzanıp birini elime almıştım, başlığı *Hayvanların Yaşamı* idi. Kocaman bir kitaptı, çok güzel resimler vardı içinde. Bütün gece gözümü kırpmadan o kitabı okumuştum, bir türlü elimden bırakamamıştım... Savaş kitaplarına elimi sürmediğimi anımsıyorum, artık savaşla ilgili bir şey okumak istemiyordum. Hayvanlarla, kuşlarla ilgili şeyler okuyordum...

1942 yılının Kasım ayıydı... Başhekim bana bir üniforma verilmesini emretti, gerçekten de bedenime uygun bir şey hızlıca ayarlandı. Ancak ayağıma uygun bot bulmayı tam bir ay boyunca başaramadılar. Artık hastane görevlisi olmuştum. Bir asker. Ne yapıyordum peki? Yalnız sargılar dahi insanı delirtebilirdi. Hiçbir zaman yeterli sargı bezi olmuyordu. Yıkanmaları, kurutulmaları ve ince ince dürülmeleri gerekiyordu. Bir günde bin parça sargı bezini rulo yapmayı bir deneyin! Bu işi yetişkinlerden daha hızlı kotaracak kadar ustalaşmıştım. Elim bu tür bir maharet kazanınca ilk sigaramı da sardım... 12 yaşıma bastığım gün ekip başı bana yüzünde bir gülümsemeyle bir paket ucuz tütün verdi, dört başı mamur bir savaşçıya verir gibi. İçtim tütünü. Annemden gizlice, usulcacık. Tahmin etmiştir elbette. Ama, şey... çok korkunçtu... Güçbela alıştım kan görmeye. Yananlardan kor-

kardım. Kapkara yüzlerden... Tuz ve parafin taşıyan vagonlar bombalandığında başka bir göreve verildik. Tuz aşçıların işiydi, parafin benim. Hiçbir askeri görev listesinde yer almayan bir konuda ustalık kazanmam gerekmişti: Mumlardan sorumluydum. Sargı bezi işinden daha beter bir şeydi bu! Görevim, mumların uzun süre yanmasını sağlamaktı, elektrik olmadığında bu mumlar kullanılıyordu. Doktorlar, bombardıman da olsa, yaylım ateşi de açılsa ameliyata ara vermiyordu. Geceleri sadece pencereleri örtüyorduk. Çarşaflarla kapatıyorduk pencereleri. Battaniyelerle.

Annem ağlıyordu buna, ama ben yine de kaçıp cepheye gitme hayalleri kuruyordum. Beni öldürebileceklerine inanmıyordum. Bir gün ekmek götürmek için cepheye gönderildik... Azıcık ilerlemiştik ki, topçu atışları başladı. Havan topuyla vurulduk. Çavuş öldü, şoför öldü, ben yaralandım. Konuşma yetimi yitirdim, bir süre geçtikten sonra konuşmaya başladığımda dahi kekeliyordum. Hâlâ da kekelerim. Nasıl olup da hayatta kaldığıma şaşırmıştı herkes, oysa ben bambaşka hisler içerisindeydim; beni cidden öldürebilirler miydi ki? Beni nasıl öldürebilirler? Hastaneyle beraber bütün Belarus'u boydan boya geçtik, Polonya'ya vardık... Lehçe kelimeler öğrenmiştim...

Varşova'da... Yaralılar arasında Prag Operası'ndan Çek bir tromboncu vardı. Başhekim onun varlığına sevinmiş ve iyileşmeye başladığında ondan koğuşları dolaşıp başka müzisyenler bulmasını istemişti. Nihayetinde ortaya çıkan orkestra mükemmeldi. Bana viyola çalmayı öğrettiler, gitar çalmayı zaten kendi kendime öğrenmiştim. Biz şarkılar çalıyorduk, askerlerse ağlıyordu. Neşeli parçalar çalıyorduk oysa... Bu şekilde Almanya'ya kadar gittik...

Harabeye dönmüş bir Alman köyünde yerde yatan bir çocuk bisikleti görmüştüm. Çok sevinmiştim. Üstüne atlayıp dolaştım. Gayet iyi gidiyordu bisiklet! Savaş boyunca tek bir çocuk eşyası dahi görmemiştim. Onların varlığını unutmuştum. Çocuk oyuncaklarının varlığını...

"Mezarlıkta ölüler toprağın üstünde yatıyordu... Sanki bir kez daha öldürülmüşlerdi..."

Vanya Titov, 5 yaşındaydı.
Şu an toprak ıslah uzmanı.

– Kapkara bir gökyüzü...

Kapkara kocaman uçaklar... Büyük bir uğultuyla alçaktan uçuyorlar. Hemen tepemizden. Savaş bu. Nasıl anımsıyorum savaşı... Bazı anlık görüntüler halinde...

Bizi bombalamışlardı, bahçedeki yaşlı elma ağaçlarının arkasına saklanmıştık. Beş kişiydik. Dört erkek kardeşim vardı yanımda, en büyüğümüz on yaşında. Bize uçaklardan nasıl saklanacağımızı öğretmişti; büyük elma ağaçlarının arkasına gizlenmeliydik, onların çok yaprağı vardı. Annem gelip bizi toplamış ve hepimizi bodruma indirmişti. Ama bodrum ürkütücü bir yerdi. Orada küçük, dikkat çekici gözleri karanlıkta parlayan fareler vardı. Anormal bir ışıkla parlıyordu gözleri. Ciyaklamaları da gece boyunca kesilmiyordu. Oynaşıyorlardı.

Alman askerler köy evimize girdiğinde duvara gömülü kerpiç fırının üstüne saklanmıştık. Eski püskü çaputların altına. Orada yatmıştık gözlerimizi kapatıp. Korkudan.

Köyümüzü yaktılar. Köy mezarlığını bombaladılar. İnsanlar koştura koştura gitti oraya sonra: Ölüler toprağın üstünde yatıyordu... Sanki bir kez daha öldürülmüş gibi uzanıyordu hepsi... Kısa süre önce ölen dedem de yatıyordu yerde. Hepsi yeniden gömüldü...

Savaş zamanı, "askercilik" oynardık. "Beyazlar ve kızıllar", "Çapayevciler" diye gruplara ayrılmaktan sıkıldığımızda, "Ruslar ve Almanlar" diye ayrılıp oynardık. Savaşırdık birbirimizle. Karşı gruptan esir alırdık. Onları kurşuna dizerdik. Kafamıza asker miğferleri takardık, bizimkilerin ve Almanların miğferlerini;

ormanlar, tarlalar, her taraf miğfer doluydu. Kimse Alman olmak istemezdi, bu yüzden kavgaya bile tutuşurduk. Gerçek sığınaklarda, gerçek siperlerde oynardık. Sopalarla dövüşür, göğüs göğüse çarpışırdık. Annelerimizse bizi azarlardı...

Buna şaşırırdık, çünkü daha önceleri... savaştan önce... bunları yapıyoruz diye bizi hiç azarlamamıştı annelerimiz...

"Anladım ki, o benim babam... Dizlerim titremişti..."

Lenya Hoseneviç, 5 yaşındaydı.
Şu an proje mühendisi.

– Benim hafızamda renkler kaldı...

Beş yaşındaydım, ama gayet net hatırlıyorum... Dedemizin evi, sarı renkte bir köy eviydi, otlağın oradaki çitin ardında. İçinde oynadığımız beyaz kum yıkanmış gibiydi. Bembeyaz. Annemin kız kardeşimle beni kentte bir yere, fotoğrafımızı çektirmek için götürüşünü hâlâ hatırlarım, Elloçka'nın nasıl ağladığını, benim onu nasıl yatıştırdığımı da. O fotoğrafın başına bir şey gelmemişti, savaş öncesi döneme ait yegâne fotoğrafımız... Her nedense yeşilliğiyle kalmış aklımda.

Sonraki tüm anılarımın rengi siyah... Başta ışıltılı renkleri vardıysa bile; çimenler yemyeşildiyse, suluboyanın rengi yumuşacıktıysa, kum bembeyaz, çit de sapsarı idiyse bile... Sonradan her şey karanlık renklere büründü: Dumandan boğulmak üzereyken bir yere taşıyorlar beni, eşyalarımız, bohçalar sokakta, her nedense bir tane iskemle duruyor orada... İnsanlar ağlıyor. Annemle birlikte uzun süre yürüyoruz yollarda, eteğine yapışmışım ben. Önüne gelen herkese tek bir şey söylüyor annem: "Evimiz küle döndü."

Bir kapının eşiğinde geçirmiştik geceyi. Üşümüştüm. Anne-

min bluzunun cebinde ısıtıyorum ellerimi. Soğuk bir şeye değiyor elim. Evimizin anahtarı o.

Ansızın – annem yok artık. Sırra kadem basıyor annem, ninemle dedem kalıyor geriye. Bir arkadaşım vardı, Jenya Savoçkin, iki yaş büyüktü benden. O yedi yaşındaydı, ben beş. Grimm kardeşlerin masal kitabıyla bana okuma yazma öğretiyorlar. Ninem kendi yöntemiyle çalıştırıyor, ansızın hakaretamiz bir fiske vurabiliyor alnımın ortasına: "Seni gidi!" Jenya da çalıştırıyor beni. Kitabı yüksek sesle okurken bana harfleri gösteriyor. Ama en çok sevdiğim şey masal dinlemek, hele de ninem anlatıyorsa. Onun sesi, anneminkine benziyor. Bir akşam güzel bir kadın gelmiş ve yanında çok lezzetli bir şey getirmişti. Sözlerinden annemin hayatta olduğunu anlıyorum, babam gibi o da cephede. Sevinçle haykırıyorum: "Annem yakında geri dönecek!" Derhal bahçeye fırlayıp bu haberi arkadaşımla paylaşmak istiyorum. Ninemden bir kemer darbesi geliyor. Dedem beni korumak için araya giriyor. Onlar uyumaya gidince evdeki bütün kemerleri toplayıp dolabın arkasına fırlatıyorum.

Sürekli yemek yemek istiyoruz. Jenya'yla birlikte çavdarlara gidiyoruz, hemen evlerin arkasındaki alanda yetişiyorlar. Çavdar başaklarını ezip toz haline getiriyoruz, tanecikleri çiğniyoruz. Ama tarla artık Alman tarlası... başaklar Alman başağı... Bir binek otomobilinin geldiğini görünce hemen sıvışmıştık. Yeşil üniformalı, parıltılı apoletli bir asker, kelimenin tam anlamıyla beni bahçe kapımızdan sökerek alıyor, hem sopayla hem kemerle pataklıyor. Korkudan bayılmışım; acısını hissetmiyordum. Birdenbire ninemi görmüştüm: "Efendiciğim, sevgili efendiciğim, veriver torunumu. Tanrı aşkına yalvarırım, veriver!" Ninem, askerin önünde dizlerinin üstüne çökmüştü. Asker çekip gidiyor, ben yerde yatıyorum. Ninem kucağına alıp beni eve taşıyor. Güçbela kımıldatabiliyorum dudaklarımı. Bu olaydan sonra uzun süre hasta yatıyorum.

Yoldan at arabalarının geçtiğini hatırlıyorum bir de, bir sürü at arabası. Dedemle ninem bahçe kapısını açıyor. Ve mülteciler bahçemize yerleşiyor. Çok geçmeden tifoya yakalanıyorlar. Onları, bana söylenene göre, hastaneye götürüyorlar. Bir süre sonra dedem de hastalanıyor. Onun yanında uyuyorum ben. Ninem iğne ipliğe dönüyor ve güçlükle yürüyor evin içinde. Öğleden sonra çocuklarla oynamak için dışarı çıkıyorum. Akşam eve döndüğümde, ne dedemi ne ninemi bulabiliyorum. Komşular onların da hastaneye götürüldüğünü söylüyor. Çok korkuyorum; tek başınayım. Dedemle ninemin, önceden mültecilerin, şimdi de kendilerinin götürüldüğü o hastaneden geri dönmeyeceklerini seziyorum. Evde tek başına yaşamak çok ürkütücü; geceleri ev, çok büyük ve yabancı görünüyor gözüme. Gündüzleri bile ürkütücü. Beni dedemin erkek kardeşine götürüyorlar. Yeni bir dedem var artık.

Minsk bombalanıyor, bodruma gizleniyoruz. Oradan dışarı çıktığımda, güneşten gözlerim kamaşıyor, motor sesinden kulaklarım işitmez oluyor. Sokaktan tanklar geçiyor. Hemen direğin arkasına gizleniyorum. Birden, tankın tepesindeki kızıl yıldız ilişiyor gözüme. Bizimkiler! Hemen evimize doğru koşturuyorum: Bizimkiler geldiğine göre, annem de geri dönmüştür! Eve yaklaşıyorum, kapının orada eli tüfekli bazı kadınlar var, beni tutup birtakım sorular sormaya başlıyorlar. Kadınlardan biri bana tanıdık geliyor. Tanıdığım birini anımsatıyor. Bana doğru yaklaşıp beni kucaklıyor. Diğer kadınlar ağlamaya başlıyor. Avazım çıktığı kadar bağırıyorum: "Anne!" Nerelerde kaldın, diyorum sonra...

Kısa bir süre sonra yetimhaneden kız kardeşimi alıp getirmişti annem, beni tanımamıştı kardeşim, tamamen silinmiştim hafızasından. Savaştan önceki dönemi unutmuştu. Yine de ben, yeniden kız kardeşim olduğu için çok mutluydum.

Okuldan eve gelmiş, savaştan dönen babamı koltukta uyuyakalmış halde bulmuştum. Uyuyordu, plançetesinden evraklarını

çıkarıp okumuştum. Onun babam olduğunu öyle anladım. Oracığa oturup uyurken babamı seyrettim.

O süre boyunca dizlerim zangır zangır titremişti...

"Kapat gözlerini, oğlum... Sakın bakma..."

Volodya Parabkoviç, 12 yaşındaydı.
Şu an, özel olarak bağlanan emekli maaşıyla yaşıyor.

– Ben annesiz büyüdüm...

Küçüklüğümü hiç hatırlamam... Annem, ben yedi yaşındayken ölmüştü. Teyzemde kalıyordum. İnekleri otlatır, odun keser, atları geceleyin otlamaya götürürdüm. Bostanda da yapacak yeterince iş vardı. Öte yandan kışın, ahşap kızaklarla ve huş ağacı kabuğu ile ipten örülmüş geleneksel el yapımı pabuçların tabanlarına demir çubuk bağlayarak yapılan patenlerle kayılır, kalas ve parçalanmış fıçılardan yapılan kayaklarla kayağa gidilirdi. Her şeyi kendimiz yapardık.

Babamın satın aldığı ilk botları ayağıma giydiğim anı hâlâ hatırlarım. Ormanda dolaşırken üzerleri çizildiğinde nasıl kahrolduğumu da. O kadar üzülmüştüm ki, şöyle geçirmiştim içimden: Botum çizileceğine keşke ayağım yaralansaydı, en azından kabuk bağlayıp iyileşirdi. Faşistlerin uçakları Orşa'yı bombaladığında, babamla birlikte kenti terk ederken işte o botlar vardı ayağımda.

Kentin dışına çıktığımızda bize yakın mesafeden ateş açmışlardı. İnsanlar teker teker yere düşüyordu... Kumlara, çimenlere... "Kapat gözlerini, oğlum... Sakın bakma..." demişti babam. Uçakların kapkara rengini göreceğim diye gökyüzüne bakmaya da korkuyordum, yere bakmaya da; her yan ölü doluydu. Hemen üstümüzden bir uçak geçti... Babam da yere yuvarlandı ve kalkmadı ayağa. Yanına çöküvermiştim: "Baba, gözlerini aç...

Baba, gözlerini aç..." Birileri haykırdı: "Almanlar!" ve beni peşleri sıra sürüklediler. Babamın bir daha asla ayağa kalkmayacağını ve onu yolda, o toz toprağın içinde bırakmam gerektiğini almamıştı aklım. Hiçbir yerinde kan yoktu, ses çıkarmadan yatıyordu sadece. Beni onun yanından güçbela çekip almışlardı, yine de günler boyunca hem yürüyüp hem etrafıma bakındım, bekledim, babam bana yetişecekti. Geceleri uykumdan uyanırdım, onun sesiyle uyanırdım... Artık babamın olmadığına inanamıyordum. Böylece yapayalnız kalmıştım, üzerimde çuha bir takım elbiseyle yapayalnız.

Uzun süren yolculuğun ardından... Trenle ve yayan... Kuybışev bölgesinde yer alan Melekess'teki yetimhaneye götürdüler beni. Birkaç kez oradan kaçıp cepheye gitmeye yeltendim, ama bu girişimim her seferinde başarısızlıkla sonuçlandı. Yakalanıp geri götürüldüm yetimhaneye. Ve, hani derler ya, her şerde bir hayır vardır. Ormanda odun keserken, baltaya hâkim olamadım, ağaçtan sekip sağ elimdeki parmağın üzerine iniverdi. Eğitmen fularıyla elimi sarıp beni kent polikliniğine yolladı.

Benimle birlikte polikliniğe gönderilen Saşa Lyapin'le yetimhaneye dönerken Komsomol kent komitesi yakınlarında, başında kurdeleli kepiyle bir bahriyeli gördük, panoya bir duyuru asıyordu. Biraz yaklaşınca astığı şeyin, Solovetski Adaları'ndaki Harp Donanması'na ait miço okulunun giriş şartları olduğunu gördük. Miço okuluna sadece gönüllüler başvurabiliyordu. Kabul sürecinde bahriyeli çocuklarına ve yetimhanede büyüyenlere öncelik verilecekti. O bahriyelinin sesini duyar gibiyim şu anda:

"E, bahriyeli olmak istiyor musunuz?"

Hemen yanıt verdik:

"Biz yetimhanedeniz."

"Öyleyse kent komitesine gidip başvuru dilekçesi verin."

O an içimizi kaplayan sevinci anlatmak mümkün değil. Ne de olsa bu, sonu doğrudan cepheye varacak bir yoldu. Oysa babamın

intikamını alacağıma dair inancımı kaybetmiştim artık! Cepheye gitmeyi başaracaktım şimdi.

Kent komitesine gidip başvuru dilekçemizi teslim ettik. Birkaç gün sonra sağlık kurulunun muayenesine girmiştik bile. Kurul üyelerinden biri bana bakarak:

"Çok çelimsiz ve küçük."

Askeri üniformalı bir diğeri iç geçirerek yanıtladı:

"Önemli değil, büyür, gelişir."

Bedenimize uygun üniformayı bulmakta zorlansalar da, sonunda üzerimizi değiştik. Aynada kendimi bahriyeli üniformasıyla, başımda keple görünce çok mutlu olmuştum. Hemen bir gün sonra Solovetski Adaları'na gitmek üzere buharlı bir gemiyle yola çıkmıştık.

Her şey yeni. Alışılmadık. Zifiri bir gece... Güvertede duruyoruz... Bahriyeliler bizi uyumaya yolluyor:

"Alt güverteye gidin, çocuklar. Orası sıcak."

Sabahın ilk ışıklarıyla güneşin altında ışıldayan bir manastır ve pırıl pırıl parlayan bir ormana uyandık. Ülke tarihinde Harp Donanması'na ait ilk miço okulunun açıldığı Solovetski Adaları karşımızdaydı. Ancak derslere başlamadan önce bir okul inşa etmemiz gerekiyordu, daha doğrusu yeraltı sığınakları. Solovetski'nin zemini baştan aşağı taştı. Yeterli sayıda testere, balta ve küreğimiz yoktu. Her şeyi elimizle yapmayı öğrendik: sert zemini kazmayı, asırlık ağaçları kesmeyi, ağaç kökü sökmeyi, dülgerliği. İşten sonra dinlenmek için buz gibi çadırlara gidiyorduk, şiltelerde yatıyorduk, yastıklarımız çimenle doldurulmuştu, onların altında da iğne yapraklı dallar seriliydi. Üzerimizi kaputlarla örtüyorduk. Çamaşırımızı kendimiz yıkıyorduk, buzlu suyla... Gözümüzden yaş geliyordu, öyle acıyordu ellerimiz.

1942 yılında... Asker andı içtik. Bize, üzerine "Harp Donanması Miço Okulu" yazısı işlenmiş bahriyeli şapkası verdiler, ama maalesef, omuzlara kadar inen çift kurdeleli olanlardan değil de,

sağ tarafında fiyonk bulunanlardan. Tüfek dağıttılar. 1943 yılı başında... Hizmet görevimi yerine getirmek üzere *Soobrazitelnıy* [Çevik] adlı muhafız destroyeri mürettebatına kabul edildim. Orada tanık olduğum her şey benim için bir ilkti: geminin burnunun dalgaların tepe noktasına gömülmesi, uskurların çizdiği "fosforlu" yol... Nefesimi kesmişti hepsi...

"Korktun mu, evlat?" diye sordu komutan.

"Hayır," dedim bir saniye dahi düşünmeden. "Çok güzel!"

"Savaş olmasaydı, güzel olurdu tabii," dedi komutan ve her nedense başını başka tarafa çevirdi.

O esnada on dört yaşındaydım henüz...

"Babam varken o yoktu diye ağlardı erkek kardeşim..."

Larisa Lisovskaya, 6 yaşındaydı.
Şu an kütüphane memuru.

– Babamı anacağım... Ve erkek kardeşimi...

Babam partizanlardandı. Onu yakalayıp kurşuna dizdiler. Kadınlar anneme, nerede infaz edildiklerini sessizce söylemişti; babamın ve birkaç kişinin daha. Koşturarak oraya gitmişti annem, öylece yerde yattıkları yere... Annem, hayatı boyunca o günü her anışında, havanın çok soğuk olduğunu, su birikintilerinin üzerinde buz parçaları bulunduğunu söylerdi. Babamlar üzerlerinde sadece çorapla yatıyormuş yerde...

Annem hamileydi. Erkek kardeşimizin doğumunu bekliyordu.

Gizlenmemiz gerekiyordu. Partizanların ailelerini tutukluyorlardı. Çocuklarla beraber topluyorlardı aileleri. Üstü tenteyle kapatılmış arabalarda götürülüyordu hepsi...

Uzun süre komşumuzun bodrumunda gizlendik. İlkbahar geliyordu artık... Patateslerin üzerinde yatıyorduk, patatesler de

filizlenmeye başlamıştı... Uykuya dalıyorsun ve geceleyin filizler, patateslerden fırlayıp burnunun çevresini gıdıklıyor. Böcekler de öyle. Ceplerimde böcekler vardı. Çoraplarımın içinde böcekler vardı. Korkmuyordum onlardan, geceleyin de korkmuyordum, gündüzleri de. Bodrumdan ayrıldık, annem erkek kardeşimi doğurdu. Kardeşim büyüdü, konuşmaya başladı, babamı yâd ediyorduk:

"Babamız uzun boyluydu..."

"Çok kuvvetliydi... Beni nasıl da havaya atar tutardı!"

Kız kardeşimle ben söylerdik bunları, erkek kardeşimiz ise sorular sorardı:

"Ben neredeydim peki?"

"O zaman sen yoktun daha..."

Babam varken o yoktu diye ağlamaya başlardı erkek kardeşim...

"İlk gelen o kız oldu..."

Nina Yaroşeviç, 9 yaşındaydı.
Şu an beden eğitimi öğretmeni.

– Evimizde önemli bir olay yaşanıyordu...

Akşamleyin müstakbel damat, ablamı istemeye geldi. Herkes gece geç vakte kadar evlilik tarihi, gençlerin nerede imza atacağı, düğüne kaç konuk davet edileceği üzerine konuştu. O gecenin sabahında ise babam askerlik şubesine çağrıldı. Köyde gümbürtü kopmaya başlamıştı bile: savaş! Annem sersemlemişti: Ne yapacağız? Benim kafamda tek bir düşünce vardı: o günü kurtarmak. Henüz kimse bana savaşın bir ya da iki gün değil, çok uzun bir süre devam edebileceğini anlatmamıştı.

Ve işte yaz gelmişti, çok sıcak bir gün. Nehre gitmek istiyo-

rum ama annem yola çıkmak üzere bizi bir araya topluyor. Bir erkek kardeşimiz daha vardı, hastaneden yeni taburcu edilmişti, bacağından ameliyat olmuştu orada ve eve koltuk değnekleriyle dönmüştü. Ama annem demişti ki: "Hep birlikte buradan gitmemiz lazım." Nereye peki? Kimse hiçbir şey bilmiyordu. Beş kilometre yürüdük. Erkek kardeşimiz hem topallayarak yürüyor hem ağlıyordu. Onunla nereye kadar gidebilirdik ki? Gerisingeri döndük. Evde babam bizi bekliyordu. Sabah askerlik şubesine giden tüm yetişkin erkekler geri dönmüştü, çünkü bölge merkezimiz Almanlar tarafından işgal edilmişti bile. Slutsk düşmüştü.

İlk bombalar havada uçuşuyordu; ayakta dikilip, yere düşene dek uzaktan onları izliyordum. Bombalar yüzünden sağır olmamak için ağzımı iyice açmam gerektiğini söylemişti biri. Ben de işte ağzımı açıp kulaklarımı kapatıyorum ve yine de bombaların havada nasıl uçuştuğunu duyuyorum. Uluyor bombalar. Öyle korkunç bir şey ki bu, insanın sadece yüzündeki değil, tüm bedenindeki deri gerim gerim geriliyor. Bizim bahçede asılı duran bir kova vardı. Her şey sessizliğe bürününce, onu durduğu yerden aldık: Üzerinde tam 58 delik saydık. Kova beyazdı, yukarıdan bakınca onların gözüne, başında beyaz başörtüsüyle duran biri gibi görünmüştü ve onlar da ateş etmişti... Bundan keyif almışlardı...

İlk Almanlar köyümüze, üzerleri huş ağacı dallarıyla süslenmiş kocaman araçlarla girdi. Bizim burada arabalar, ancak düğün olunca öyle süslenir. Huş ağacı dallarını kırmışlar da kırmışlar... Çitin aralığından izlemiştik onları, o zamanlar tahta perde yoktu bahçelerde, çit vardı. Söğüt ağacından. Dikkatle incelemiştik onları... Normal insanlara benziyorlardı... Ben bilhassa kafalarının nasıl olduğunu görmek istiyordum. Her nedense, kafalarının normal insanlarınkinden iri olduğunu düşünüyordum... Karşılarına çıkanı öldürdükleri söyleniyordu epeydir. Yakıyorlarmış her şeyi. Fakat neşeyle sürüyorlardı arabalarını, gülüşüyorlardı. Hoşnuttular hallerinden, güneşten esmerleşmişlerdi.

Sabahleyin okul bahçesinde spor yaptılar. Soğuk suyla duş aldılar. Kollarını sıvayıp motosikletlerine bindiler ve gittiler.

Birkaç gün geçmeden köyün yakınlarındaki mandıranın orada büyük bir çukur kazıldı, her gün sabah saat beşten, altıdan itibaren oradan gelen silah sesleri yankılanıyordu köyde. Orada ateş edilmeye başladığı an, horozlar bile ötmeyi kesiyor, bir yerlere gizleniyordu. Gece karanlığında babamla birlikte at arabasına binip oraya gitmiştik, çukurun yakınında atı yavaşlatmıştı. "Bir gideyim ben," demişti, "gidip bir bakınayım." Kuzeni de orada kurşuna dizilenlerdendi. Babam yürüyordu, ben de peşi sıra gidiyordum.

Birden beni geri çevirmişti, çukuru görmemi engellemişti: "Geri dön. Daha ileri gidemezsin." Dereyi aşarken akan suyun kırmızı olduğunu görmüştüm sadece... Ve kargaların nasıl havalandığını. O kadar çoklardı ki, çığlık atmıştım... Ondan sonraki birkaç gün boyunca hiçbir şey yiyememişti babam. Bir karga görünce hemen eve koşturur, zangır zangır titremeye başlardı... Soğuk soğuk terleyerek... Slutsk'taki parkta, iki partizan ailesi asılmıştı. Mevsim çok soğuk geçiyordu, asılanlar öylesine buz tutmuştu ki, rüzgâr onları salladığında birbirlerine çarpıp çınlıyorlardı. Ormanda dalları buz tutan ağaçlar gibi çınlıyorlardı... O çınlama...

Köydeki abluka kalkınca babam cepheye gitti. Orduyla beraber. O gittikten sonra, bana savaş dönemindeki ilk elbisem dikildi. Annem elbiseyi, ayağa çorap gibi dolanan çaputlardan dikmişti, çaputlar beyazdı, annem onları mürekkeple boyamıştı. Elbisenin bir koluna mürekkep yetmemişti. Kız arkadaşlarıma yeni elbisemi göstermeyi çok istiyordum oysa. Kapıya çıkıp yan durmuştum, böylece güzel olan kol görünecekti, kötü olan ise ev tarafında kalacaktı. Çok akıllı olduğumu, çok güzel göründüğümü düşünmüştüm!

Okulda, önümdeki sırada Anya diye bir kız oturuyordu. Anne

babası ölmüştü, ninesiyle yaşıyordu. Smolensk'ten göç etmek zorunda kalmışlardı. Okul ona palto, keçe çizme ve lastik pabuç satın almıştı. Öğretmen hepsini getirip sırasının üstüne koymuştu. Çıtımız çıkmadan oturmuştuk yerimizde, çünkü hiçbirimizin öyle çizmeleri ya da öyle bir paltosu yoktu. İmrenmiştik. Oğlanlardan biri Anya'yı dürterek, "Ne şanlısın!" demişti. Anya sırasına kapanıp ağlamaya başlamıştı. Dört ders boyunca hıçkıra hıçkıra ağlamıştı.

Babam cepheden döndüğünde herkes onu görmeye gelmişti. Ve bizi görmeye; çünkü babamız bize geri dönmüştü.

İlk gelen o kız oldu...

"Senin annen benim..."

Tamara Parhimoviç, 7 yaşındaydı.
Şu an daktilo sekreteri.

– Savaş boyunca hep annemi düşündüm. Savaşın ilk günlerinde kaybetmiştim onu...

Öncü kampımız biz uyurken bombalanmıştı. Çadırlarımızdan fırlayıp kaçışmaya ve bağrışmaya başlamıştık: "Anne! Anne!" Eğitmenimiz, sakinleşmem için beni omuzlarımdan tutmuş silkiyor ama ben haykırmaya devam ediyordum: "Anne! Annem nerede?" Ta ki beni göğsüne bastırıp "Senin annen benim," diyene dek.

Yatağımın başucunda eteğim, beyaz gömleğim ve kızıl kravatım asılıydı. Kıyafetlerimi giydim, hep birlikte yürüyerek Minsk'e doğru yola çıktık. Yolda bir sürü çocuk anne babalarıyla karşılaşmıştı, ama annem yoktu ortalıkta. "Kentte Almanlar varmış..." dediler birden. Herkes aynı yoldan geri döndürüldü. Biri annemi gördüğünü söyledi bana; ölmüş.

Sonrasında hafızamı kaybettim...

Penza'ya kadar nasıl vardığımızı anımsamıyorum, beni nasıl yetimhaneye teslim ettiklerini anımsamıyorum. Hafızamda o sürece dair sayfalar tertemiz... Anımsadığım yegâne şey, sayımızın çok olduğu, tek kişilik yatakta iki kişi uyuduğumuz. Birimiz ağlamaya başlarsak diğerimiz de ağlıyordu: "Anne! Annem nerede?" Çok ufaktım, bir hemşire beni evlat edinmek istemişti. Fakat ben sürekli annemi düşünüyordum...

Yemekhaneden çıkıyordum, çocukların hep bir ağızdan haykırışını duymuştum: "Annen geldi!" Kulaklarımda çınlıyordu bu sözler: "Anne-e-e-n... Anne-e-e-n..." Annem her gece rüyama girerdi. Öz annem. Birden karşımda belirmişti, gerçekti, ama bana rüya görüyormuşum gibi geliyordu. Görüyorum annemi! Ve buna inanmıyorum. Birkaç gün beni ikna etmeye çalıştılar, fakat anneme yaklaşmaya korkuyordum. Ya bu bir rüyaysa? Bir rüyaysa! Annem ağlıyor, bense haykırıyordum: "Yaklaşma bana! Benim annemi öldürdüler!" Korkuyordum... Duyduğum sevince inanmaktan korkuyordum...

Hâlâ da öyleyim... Kendimi bildim bileli hayatımın mutlu anlarında ağlarım ben. Gözyaşlarına boğulurum. Kendimi bildim bileli... Kocam... Onunla yıllardır aşkla hayatımızı bölüşürüz. "Seni seviyorum. Hadi evlenelim," diye bana evlenme teklif ettiğinde, gözyaşları içinde kalmıştım. Endişelenmişti: "Seni incitecek bir şey mi yaptım?" – "Hayır! Hayır! Mutluyum!" Hiç doya doya mutlu hissedemem ben. Doyasıya mutlu. Kendimi mutluluğa kaptıramıyorum. Korkuyorum mutluluktan. Mutluluk her an sona erecekmiş gibi geliyor bana. İçimde hep o "her an sona erebilir" hissi vardır. O çocukça korku...

"'Yalayabilir miyiz?' diye izin istemiştik..."

Vera Taşkina, 10 yaşındaydı.
Şu an tamirci.

– Savaştan önce çok ağlardım...

Babam ölmüştü. Annem yedi çocukla ortada kalakalmıştı. Yoksulluk içinde yaşıyorduk. Zordu. Ama sonra, savaş başladığında, önceden mutlu bir hayat sürdüğümüzü anladık, barış zamanında.

Yetişkinler savaş var diye ağlıyordu, ama biz çocuklar korkmamıştık. Sık sık "askercilik" oyunu oynardık ve epeyce aşina olduğumuz bir kelimeydi savaş. Annemin bütün gece hıçkıra hıçkıra ağlaması beni şaşırtıyordu. Kızarmış gözlerle dolaşıyordu etrafta. Nedenini sonradan kavradım...

Yemeklerde... su yiyorduk... Öğle yemeği saati geliyor, annem masaya bir tencere sıcak su koyuyordu. Biz de o suyu çorba kâselerine koyuyorduk. Akşamleyin. Akşam yemeğinde. Masada bir tencere sıcak su oluyordu. Sade sıcak su, kışın da suyu renklendirecek herhangi bir şeyimiz yoktu. Çimen bile olmuyordu.

Erkek kardeşim açlıktan duvardaki taş fırının kenarını yemişti. Biz fırının kenarında çukur oluştuğunu fark edene dek her gün, her gün kemirmişti fırını. Annem elimizde kalan son eşyaları alıp pazara gitmiş ve onları patatesle, mısırla takas etmişti. Böylece mamaliga pişirmiş, hepimize taksim etmişti, biz yine de tencereye bakıp "Yalayabilir miyiz?" diye izin istemiştik. Sırayla yalamıştık tencereyi. Hatta bizden sonra kedi de yalamıştı, o da açlıktan bitap düşmüştü. Gerçi ona bir şey kalmış mıydı, bilmiyorum. Tek damlacık bile bırakmamıştık tencerede. Hatta yemeğin kokusu dahi tükenmişti artık. Kokuyu dahi yalayıp yutmuştuk.

Hep bizimkiler gelsin diye bekledik...

Bizim uçaklar bombardımana başladığında, saklanmak için

değil, bizim bombaları seyretmek için koşturmuştum dörtnala. Bomba parçası bulmuştum...

"Ne var elinde?" diye karşılamıştı beni korku içindeki annem. "Ne saklıyorsun orada?"

"Saklamıyorum ki. Bomba parçası getirdim."

"Öldürsün de seni, gör gününü o zaman."

"Ne diyorsun, anne! Sonuçta bu bizim bombalardan birinin parçası. Beni öldürmesi mümkün mü?"

Uzun süre saklamıştım o parçayı...

"...yarım kaşık da şeker"

Emma Levina, 13 yaşındaydı.
Şu an dizgici.

– O gün, 14 yaşına basmama tam bir ay kalmıştı...

"Hayır! Hiçbir yere gitmiyoruz, hiçbir yere. Savaş var diye bana da bir sürü palavra sıktılar! Biz öteberi toplayıp kentten ayrılana kadar savaş zaten biter. Gitmiyoruz! Git-mi-yo-ruz!" demişti babam; 1905 yılından beri Parti üyesiydi. Birçok kez çarlık mahpuslarında yatan, Ekim Devrimi'nde bizzat yer alan biriydi.

Yine de kentten ayrılmak zorunda kalmıştık. Pencere pervazlarındaki çiçekleri güzelce suladık, çok çiçeğimiz vardı bizim, kapıları pencereleri kapattık, sadece vasistası açık bıraktık, ihtiyacı olduğunda kedimiz rahatça içeri girebilsin diye. Yanımıza en elzem şeyleri aldık. Babam hepimizi inandırmıştı: Birkaç güne geri dönecektik. Ama cayır cayır yandı Minsk.

Yola çıkarken, bir tek ortanca ablam eksikti, üç yaş büyüktü benden. Uzun zamandır hiçbir haber almamıştık ondan. Merak ediyorduk. Fakat tahliye edildikten sonra şöyle bir şey oldu... Ukrayna'dayken... Ablamın cepheden yolladığı mektup elimize

ulaştı, sonra bir tane daha, bir tane daha. Daha sonra da, sıhhiye eri olarak görev yaptığı birliğin komutanından teşekkür belgesi ulaştı elimize. Annemin o belgeyi göstermediği tek kişi bile kalmamıştı! Gururdan göğsü kabarmıştı. Kolhoz başkanı bu olayın şerefine bize bir kilogram arpa unu verdi. O unla yaptığı leziz çörekleri herkese ikram etmişti annem.

Hepimiz fazlasıyla kentli olsak da, köy hayatına özgü çeşitli işler yaptık. Ama gayet de iyi çalışıyorduk. Savaş başlayana dek yargıç olarak çalışan büyük ablam, traktör kullanmayı öğrenmişti. Ancak kısa süre sonra Harkov'u da bombalamaya başladılar, biz de yeniden yollara düştük.

Yola çıktıktan sonra, bizi Kazakistan'a götürdüklerini öğrenmiştik. Vagonda bizimle birlikte on aile daha yolculuk ediyordu, ailelerden birinde hamile genç bir kadın vardı. Treni bombalamaya başladılar, tepemizde uçaklar uçuyordu, kimse kendini vagondan aşağı atmayı başaramamıştı. O esnada bir çığlık duyduk: Hamile kadın bacaklarını ayırmıştı. O dehşet ânı bugüne dek hafızamdan silinmedi. Kadın doğum yapmaya başlamıştı... Öz babası da doğumu yaptırıyordu. Ve tüm bunlar herkesin gözü önünde oluyordu. Bomba sesleri. Kan, pislik. Bebek dünyaya geliyor...

Harkov'dan yazın ayrılmıştık, ancak nihai durağımıza vardığımızda mevsim artık kışa dönüyordu. Kazak steplerine ulaşmıştık. Üzerimize bomba yağmamasına, ateş açılmamasına uzun süre alışamamıştım. Artık yeni bir düşmanımız vardı; bitler! İri bitler, orta boy bitler, küçük bitler! Kara! Gri! Her türden bit. Fakat hepsi de aynı derecede zalimdi, gündüzleri de geceleri de bir damla huzur vermiyorlardı. Yok, yalan söylüyorum! Tren hareket halindeyken bizi öyle ısırmamışlardı. Az çok uslu durmuşlardı o zaman. Ama ne zaman ki evden içeri adımımızı attık... Aman Tanrım, nasıl da saldırmaya başladılar... Aman Tanrım! Bütün sırtımı ve kollarımı yemişlerdi, çıban içindeydi her yanım. Göm-

leğimi çıkarınca biraz olsun ferahlamıştım, ama giyecek başka hiçbir şeyim yoktu. Buna rağmen gömleğimi yakmak zorunda kaldım, o derece bit sarmıştı her yanını, mecburen gazete kâğıdıyla örtündüm, üzerime gazete giyerek dolaşıyordum. Gazete kâğıdından bir gömleğim vardı artık. Gittiğimiz evin sahibesi bizi o kadar kaynar bir suyla yıkadı ki, şu an öyle bir suyla yıkansam derim lime lime parçalanır. Ama o zaman... Öylesine büyük bir mutluluktu ki sıcak su bulmak. Sıcaktı su!

Annemiz muhteşem bir ev kadını, muhteşem bir aşçıydı. Yer sincabının eti, yenilebilir etler arasında pek sayılmaz; sadece annem pişirdiğinde yemek mümkün olurdu. Masanın üstünde bir yer sincabı duruyor... Sincaptan iğrenç bir koku yayılıyor, eşi benzeri duyulmamış iğrenç bir koku. Ama başka et yok elimizde, hatta yiyecek başka hiçbir şeyimiz yok. O yer sincaplarını yiyoruz mecburen...

Yanı başımızda çok iyi, çok düzgün bir kadın yaşıyordu. Yaşadığımız tüm zorlukların bizzat tanığıydı, demişti ki anneme: "İzin verirseniz kızınız gelip bana ev işlerinde yardım etsin." Oysa öyle cılız bir çocuktum ki. Kadın tarlaya gitti, ben torunuyla evde kaldım, çocuğun karnını ve kendi karnımı da doyurayım diye neyin nerede durduğunu göstermişti bana. Masaya doğru yürüdüm, üzerindeki yiyeceklere baktım, ama onları elime almaya korktum. İçlerinden birini alırsam, hepsi bir anda yok olacakmış, bunun bir rüya olduğunu anlayacakmışım gibi geldi. Yemek şöyle dursun, ya hepsi birden ortadan kaybolursa diye minicik bir parçasına parmağımı dahi değdirmeye korkmuştum. Sadece seyretsem daha iyiydi, sadece uzun uzun seyretsem. Önce bir taraftan, sonra arkadan yaklaştım masaya. Gözlerimi kapamaya korkuyordum. Böyle böyle ağzıma tek lokma koymamıştım tüm gün. Oysa o kadının ineği, koyunları, tavukları vardı. Ve benim için tereyağı, yumurta bırakmıştı...

Ev sahibesi akşama dönünce soruyor:

"Yedin mi bir şeyler?"

Yanıtlıyorum:

"Yedim..."

"Öyleyse eve git şimdi. Bunu da annene götür." Bir somun ekmek vermişti elime. "Yarın yine gel."

Eve doğru yürüyordum, bir de baktım, hemen arkamda kadın. Korkmuştum: Eksik bir şey mi gördü acaba? Kadıncağız bana sarılıp ağlamaya başladı:

"Niye böyle yaptın, aptal şey, hiçbir şeycik yememişsin? Ne diye her şeyi ortaya serdim sanıyorsun?" Sonra da okşadı, başımı okşadı.

Kazakistan'ın kışları serttir. Sobayı yakacak hiçbir şey yoktu. İnek gübresi yetişmişti imdadımıza. Sabahları erkenden kalkıp beklersin, inekler avludan çıkınca kovayı altlarına verirsin. Bir inekten diğerine koşturup durursun. Tabii, yalnız değildim bu işte, nihayetinde buradaki herkes, tahliye edilenlerden. Kovayı ağzına kadar doldurunca, kendi evinin yakınına boşaltıp hızla geri dönersin. Sonra bütün biriktirilenler samanla karıştırılıp kurutulurdu, neticede siyah renkte yassı yuvarlaklar çıkardı ortaya. Tezekler. Onlarla ısınıyorduk.

Babam öldü. Muhtemelen halimize çok üzüldüğü için dayanamadı kalbi. Uzun zamandır kalbinden hastaydı.

Beni zanaat okuluna aldılar. Üniforma verdiler: palto ve ayakkabı, ilaveten bir de ekmek karnesi. Önceden, uzadıkça kestirirdim saçımı, ama sonra uzatmaya başladım, örüyordum artık saçlarımı. Komsomol kimliği verdiler bana. Gazetede yayınlamak üzere fotoğraflarımızı çektiler. Kimliğim cebimde değil, elimdeydi. Öyle kıymetli bir şeydi ki... Fark etmeden kaybederim diye cebime koymaya korkmuştum. Kalbim heyecanla çarpıyordu: pıt-pıt, pıt-pıt. Babam şu halimi görebilse, ne kadar mutlu olurdu. Şimdi düşünüyorum da; "Ne korkunç bir dönemdi, ama ne kadar da muhteşemdi insanlar." O zamanlardaki halimize şaşıp

kalıyorum! Nasıl da inançla doluymuşuz! O halimizi unutmak istemem... Uzun zamandır Stalin'e de, komünizm düşüncesine de inanmıyorum. Keşke hayatımın o dönemini unutabilseydim, ama deneyimlediğimiz şeyleri kalbimde taşıyacağım. O yükselişi. Duygularımı unutmak istemiyorum. Onlar çok kıymetli...

Annem o gece hakiki çay demlemişti, hakiki demleme çay. Öylesi bir bayram havası! Ve doğum günü çocuğu olduğum için, çayın yanında bana yarım kaşık da şeker vermişti...

"Güzel evceğizimiz, yanma! Sakın yanma!"

Nina Raçitskaya, 7 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– Kimi zaman çok net her şey... Hepsi üşüşüyor hafızama...

Almanların motosikletleriyle gelişi... Her birinin arkasında bir kova vardı ve o kovaları tangır tungur sürüklüyorlardı. Bizse saklanıyorduk... Benden küçük iki erkek kardeşim daha vardı; dört ve iki yaşlarında. Onlarla birlikte karyolanın altına saklanıp bütün gün orada kalmıştık.

Bizim evde yaşamaya başlayan genç faşist subayın gözlüklü olmasına çok şaşırmıştım. Sadece öğretmenlerin gözlük taktığını düşünüyordum kendi kendime. Evin bir yarısında o subayla emir eri, diğer yarısında da biz kalıyorduk. En küçüğümüz olan erkek kardeşim üşütmüştü ve ciğerleri sökülürcesine öksürüyordu. Ateşi çok yüksekti, her yanı cayır cayır yanıyordu, bütün gece ağlamıştı. Ertesi sabah o subay, bizim yaşadığımız kısma geçip anneme, çocuk öyle ciyak ciyak ağlayıp geceleri kendisini uykusundan etmeye devam ederse, onu "dışın-dışın" yapacağını söyledi tabancasını işaret ederek. Geceleyin, erkek kardeşim ne vakit öksürecek ya da ağlayacak olsa, annem onu bir battaniyeye

sardığı gibi dışarı fırlıyor ve kardeşim sakinleşene, tekrar uykuya dalana dek onu kucağında sallıyordu. Dışın-dışın...

Neyimiz var neyimiz yok almışlardı elimizden, açlıktan kırılıyorduk. Mutfağa bırakmıyorlardı bizi, orada yalnızca kendileri için yemek pişiriyorlardı. Küçük kardeşim kokuyu almış, yerde emekleyerek kokuya doğru gitmiş. Zaten her gün bezelye çorbası pişiriyorlardı, o çorbanın kokusu çok yoğun olur. Beş dakika sonra kardeşimin haykırışı kapladı evi, korkunç bir çığlık. Mutfakta üzerine kaynar su dökmüşlerdi, onlardan yemek istediği için üzerine kaynar su dökmüşlerdi. O kadar açtı ki kardeşim, anneme, "Hadi, yavru ördeğimi pişirelim," bile demişti. Oysa yavru ördek, onun en sevdiği oyuncağıydı, daha önce başka birine ödünç verdiği dahi olmamıştı. Onunla uyurdu geceleri.

Çocukça sohbetlerimiz...

Oturmuş kafa patlatıyoruz: Fare yakalasak mesela (ki savaş zamanı sayıları çok artmıştı, hem evlerde hem tarlada), eti yeniyor mu farelerin? Baştankara yenir mi? Saksağan yenir mi peki? Annemiz tombik böceklerden neden çorba yapmıyor?

Patateslere büyüme fırsatı vermiyorduk bile, toprağı ellerimizle deşip sürekli kontrol ediyorduk: Büyümüşler mi, yoksa hâlâ ufaklar mı? Her şey niye bu kadar yavaş büyüyordu ki sanki; mısırlar, ayçiçekleri, her şey...

Son gün... Geri çekilmeden önce Almanlar evimizi ateşe verdi. Annem ayakta durmuş alevleri seyrediyordu, tek damla gözyaşı yoktu yüzünde. Fakat biz üç kardeş, sağa sola koşturup haykırıyorduk: "Güzel evceğizimiz, yanma! Sakın yanma!" Evden hiçbir eşyamızı çıkarma fırsatımız olmamıştı, ben de sadece alfabe kitabımı kapıp kurtarabilmiştim. Savaş boyunca onu hep kurtarmıştım zaten, hep korumuştum. Geceleri onunla uyurdum, daima yastığımın altında olurdu. Alfabeyi öğrenmeyi çok istiyordum. Sonradan, 1941 yılında birinci sınıfa başladığımızda,

30 öğrenci arasında sadece bende alfabe kitabı vardı. Koca sınıfta sadece bende.

Savaştan sonra okulda verilen ilk konser kaldı hafızamda. Söylenen şarkılar, edilen danslar... Avuç içlerim sızlamıştı. Alkışlamıştım da alkışlamıştım. Oğlanlardan biri sahneye çıkıp şiir okumaya başlayana dek, son derece neşeliydim. Yüksek sesle okuyordu şiiri, uzun da bir şiirdi, ama yalnızca bir kelime işitebilmiştim: "savaş". Arkama dönüp baktım: Herkes sessizce oturuyordu. Ama benim içimi bir korku kaplamıştı; daha yeni bitmişti savaş, yeniden mi başlayacaktı şimdi? O kelimeyi duymaya dayanamıyordum artık. Fırlayıp eve koşturuyorum hemen. Vardığımda annem mutfakta bir şeyler pişiriyor: Demek, savaş mavaş çıkmamış. O zaman geri dönüyorum okula. Okuldaki konsere. Yine alkışlıyorum avuçlarım patlarcasına.

Babamız cepheden geri dönmedi, onun kayıp olduğunu bildiren bir kâğıt gönderildi anneme. Annem işe gider gitmez, üç kardeş toplanıp ağlaşıyoruz babamız yok diye. Evin altını üstüne getirip babamdan bahseden o kâğıdı aramıştık. Şöyle düşünmüştük: Orada babamızın öldüğü yazmıyor, orada babamızın kaybolduğu yazıyor. O kâğıdı yırtıp atarsak, babamızın nerede olduğu haberi gelir. Fakat bulamadık kâğıdı. Annemiz işten döndüğünde evin niye öyle darmadağın olduğuna akıl sır erdirememişti. Bana, "Neler çevirdiniz siz burada?" diye sordu. Benim yerime küçük erkek kardeşim yanıt verdi:

"Babamızı aradık..."

Savaştan önce, babamın masal anlatmasına bayılırdım; bir sürü masal bilirdi ve iyi de bir anlatıcıydı. Savaştan sonra, artık hiç istememiştim masal okumak...

"Tıpkı annem gibi o da beyaz önlüklüydü ama..."

Saşa Suetin, 4 yaşındaydı.
Şu an çilingir.

– Sadece annem geliyor aklıma...

İlk resim...

Annem hep beyaz önlük giyerdi... Babam subaymış, annem hastanede çalışırmış. Bunu sonradan abim anlatmıştı bana. Bense sadece annemin beyaz önlüğünü hatırlıyorum. Yüzünü dahi hatırlamıyorum, sadece beyaz bir önlük hatırımda... Bir de, beyaz hemşire şapkası; o şapka hep ufak bir masada dikine dururdu, yatay değil, basbayağı dikine, o kadar çok kolalanmıştı işte.

İkinci resim...

Annem eve gelmemişti... Babam sık sık gelmediği için buna alışıktım, ama annemin daha önce eve dönmediği hiç olmamıştı. Abimle birlikte birkaç gün boyunca öylece bekledik evde, dışarı hiç çıkmadık: Ya annemiz çıkıp gelirse bir anda? Kapıyı annemiz değil, başka insanlar çalıyor, üzerimizi giydirip bizi bir yere götürecekler. Ağlıyorum ben:

"Anne! Annem nerede?"

"Ağlama, annemiz bizi mutlaka bulur," diye avutmuştu beni abiciğim, benden üç yaş büyüktü.

Kendimizi upuzun bir ev ya da baraka gibi bir yerde, ranzada yatarken buluyoruz. Karnım sürekli aç, gömleğimdeki düğmeleri emiyorum, eskiden babamın iş gezisinden dönerken getirdiği şekerlemeleri hatırlatıyorlar bana. Gözüm yolda, annemi bekliyorum.

Üçüncü resim...

Adamın biri abimle beni ranzanın köşesine itekliyor, üzerimizi battaniyeyle örtüp onun üstüne de öteberi atıyor. Ağlamaya başlıyorum, başımı okşuyor. Sakinleşiyorum.

Bu olay her gün tekrarlanıyor. Ama bir gün, o battaniyenin altında uzun süre kalmaktan gına geliyor bana. Önce sessizce, sonra avaz avaz ağlamaya başlıyorum. Biri abimle üzerimizdeki öteberiyi kenara fırlatıyor, battaniyeyi çekiyor. Gözlerimi açıyorum, önümüzde beyaz önlüklü bir kadın duruyor:

"Anne!" Dizlerimin üstünde yaklaşıyorum kadına.

O da okşuyor beni. Önce başımı... sonra elimi... Sonra metal kutudan bir şey alıyor eline. Ama bu hareketi zerre kadar çekmiyor dikkatimi, gözüm beyaz önlükle beyaz şapkadan başka bir şey görmüyor.

Birdenbire! Elimde keskin bir acı. Derimin altında bir iğne var. Hemen o an bayıldığım için çığlık atmayı bile beceremiyorum. Kendime geldiğimde, bizi saklayan o adam yanımda oturuyor. Yanı başımda da abim yatıyor.

"Korkma," diyor adam. "Ölmedi, sadece uyuyor."

"O kadın annem değil miydi?"

"Hayır..."

"Tıpkı annem gibi o da beyaz önlüklüydü ama..." diye sayıklıyorum da sayıklıyorum.

"Sana oyuncak yaptım." Pılı pırtıdan yaptığı topu uzatıyor bana adam.

Oyuncağı alınca ağlamayı kesiyorum.

Bunların dışında hiçbir şey hatırlamıyorum: Mesela, bizi Alman toplama kampından kim, nasıl kurtardı? Oradaki çocuklardan yaralı Alman askerlerine vermek üzere kan alınırmış. Çocukların hepsi ölmüş. Abimle ben nasıl oldu da oradan kurtulup bir yetimhanede bulduk kendimizi? Savaş bittiğinde anne babamızın öldüğüne dair haber bize nasıl iletildi? Bir şeyler oldu hafızama. Yüzleri anımsamıyorum, sözcükleri anımsamıyorum...

Savaş sona ermişti. Birinci sınıfa gidiyordum. Diğer çocuklar bir şiiri iki-üç kez okuyunca ezberliyordu. Fakat ben, on kez oku-

sam bile hatırlayamıyordum dizelerini. Yine de öğretmen kırık not vermiyordu bana. Diğer çocuklara veriyordu, bana vermiyordu.

İşte, benim hikâyem böyle...

"Teyzeciğim, beni kucağınıza alır mısınız..."

Marina Karyanova, 4 yaşındaydı.
Şu an görüntü yönetmeni.

– Anımsamak hoşuma gitmiyor... Hoşlanmıyorum hatırlamaktan. Tek kelimeyle, hoşlanmıyorum...

"Çocukluk nedir?" diye kime sorsanız, herkes farklı bir yanıt verir. Ancak benim için çocukluk, annemle babam ve şekerlemeler demek. Çocukluğum boyunca annemi, babamı istedim durdum, bir de şekerleme. Savaştan önce tek bir şekerlemenin bile tadına bakmamıştım, hatta neye benzediğini dahi görmemiştim. İlk şekerlememi savaştan birkaç yıl sonra yedim... Savaştan üç yıl sonra... Koskoca kız olmuştum artık. On yaşındaydım.

Birinin canının çikolatalı şekerleme çekmemesine hiçbir zaman anlam veremedim. Nasıl olabilir ki böyle bir şey? Mümkün değil.

Sonunda şekerleme yemiştim, fakat annemle babamı asla bulamadım. Hatta gerçek soyadımın ne olduğunu dahi bilmiyorum. Beni Moskova'da, Severnıy İstasyonu'nda bulmuşlar.

"Adın ne?" diye sormuşlardı yetimhanede.

"Marinoçka."

"Ya soyadın?"

"Soyadımı hatırlamıyorum..."

Kaydımı, beni buldukları istasyonun adına referansla, Marina Severnaya diye yapmışlar.

Hep açtım, sürekli bir şeyler yemek istiyordum. Ama yemekten daha çok istediğim şey birinin bana sarılması, şefkat göstermesiydi. Fakat dört yanımız savaşla çevriliydi ve şefkat pek rastlanır bir şey değildi, herkes derde kedere gömülmüştü. Bir gün yolda yürüyordum... Önümde çocuklarıyla yürüyen bir anne vardı. Çocuklardan birini kucağında taşıyordu kadın, sonra onu bırakıp diğerini alıyordu kucağına. Bir banka oturdular, kadın küçük çocuğu kucağına oturttu. Orada öylece durdum, durdum. Seyrettim, seyrettim. Sonra yanlarına yaklaştım: "Teyzeciğim, beni kucağınıza alır mısınız?" Şaşırdı kadıncağız.

Yineledim ricamı: "Teyzeciğim, lütfen..."

"...oyuncak bebek gibi kucağında sallamaya başlamış"

Dima Sufrankov, 5 yaşındaydı.
Şu an makine mühendisi.

– O zamana dek sadece farelerden korkardım. Ama sonra aniden bir sürü korku edindim! Binlerce korku...

"Uçak" kelimesinden korktuğum kadar sarsmazdı çocuk zihnimi "savaş" kelimesi. "Uçaklar!" diye haykırıp bizi evdeki taş fırının içine toplamıştı annem. O birimizi çıkarıp sonra geri bırakmadığı sürece oradan ayrılmaya korkardık, köy evimizden dışarı çıkmaya korkardık. Beş kişiydik. Sevgili kedimiz vardı bir de.

Uçaklar üzerimize mermi yağdırıyor...

Küçük kardeşlerimi... Annem kardeşlerimi havlularla kendi üstüne bağlamıştı; biz, daha büyük olanlarsa kendi başımıza koşuyorduk. Küçükken... Başka bir dünyada yaşarsın, yüksekleri göremezsin, yere yakınsındır. Oradan uçaklar daha da korkunç görünür, oradan bombalar daha çok korkutur seni. Böcekleri ne çok kıskandığımı hatırlıyorum: O kadar ufaklardı ki, istedikle-

ri her yere saklanabiliyorlardı, toprağın içine girebiliyorlardı bir çırpıda... Ölünce yırtıcı bir hayvana dönüşeceğimi ve ormana kaçacağımı canlandırıyordum zihnimde.

Uçaklar üzerimize mermi yağdırıyor...

Kuzenim, on yaşındaydı, üç yaşındaki erkek kardeşimi taşıyordu kucağında. Koştu, koştu, artık gücü kalmamıştı, yere yuvarlandı. İkisi bütün gece karların içinde yattı, erkek kardeşim donarak öldü, kuzenim hayatta kaldı. Kardeşimi gömmek için bir çukur kazmışlardı, kuzenim onu kucağından bırakmıyordu: "Mişacığım, ölme sakın! Niye ölüyorsun?"

Almanlardan kaçıp bataklıkta yaşamaya başlamıştık... küçük adacıkların üstünde... Kulübelerimizi kendimiz inşa ettik, onların içinde yaşıyorduk. Kulübe dediysem, derme çatma şeylerdi aslında: birkaç yontulmamış kütük, tepesinde de bir delik. Duman için. Altı toprak. Ve su. Yaz kış o kulübelerde yaşadık. Çam ağacı dallarının üstünde uyuduk. Bir gün annemle birlikte ormandan köyümüze dönmüştük, evden birkaç parça bir şey alıp dönmek istemiştik. Köyde Almanlar vardı. Oraya adım atan herkesi okulda topluyorlardı. Herkesi dizlerinin üstünde yere çöktürüp makineli tüfeklerini üzerimize doğrulttular. O tüfekler biz çocuklarla aynı boydaydı.

O sırada ormandan silah sesleri duyuldu. Almanlar, "Partizanlar! Partizanlar!" diye bağrışarak arabalarına atladı. Hızla oradan uzaklaştılar. Bizse hemen ormana döndük.

Savaştan sonra demirden korkmaya başladım. Yerde bir metal parçası duruyorsa, onun yeniden patlayacağından endişelenirdim. Komşumuzun kızı üç yaşını dolduralı iki ay olmuştu... Hiç çıkmadı aklımdan... Annesi tabutunun başında sayıklayıp duruyordu: "Üç yaşını dolduralı iki ay olmuştu... Üç yaşını dolduralı iki ay olmuştu..." Kızı bir "ananas"* bulmuş. Ve onu oyuncak

* Kelimenin Rusça aslı "limonka"; "ananas" anlamına gelen bir kelime, ancak "el bombası" şeklinde bir yan anlamı da var. (ç.n.)

bebek gibi kucağında sallamaya başlamış. Pılı pırtı kumaşa sarıp kucağında sallamış... Ufakmış bomba, tıpkı oyuncak gibi, tek farkı ağır olmasıymış. Annesi koşup yetişememiş kızına...

Savaştan sonraki iki yıl boyunca, Petrikovskii bölgesindeki köyümüz Stariye Golovçitsi'da hâlâ toprağa veriliyordu çocuklar. Savaş kalıntısı metaller her tarafa yayılmıştı. Hasarlı kara tanklar, zırhlı nakil araçları. Mayın, bomba kalıntıları... Biz çocuklarınsa oynayacak oyuncağı yoktu... Sonra tüm o kalıntıları toplayıp bir yerlerdeki fabrikalara yollamaya başladılar. Annem o demirlerin traktör yapımında kullanılmaya başlanacağını anlatmıştı bana. Torna ve dikiş makinesi yapımında. Yeni bir traktör gördüğümde, patlayacak diye yanına yaklaşmaz beklerdim. Havaya uçup tank gibi simsiyah olmasını beklerdim...

Hangi demirden yapıldıklarını biliyordum çünkü...

"Alfabe kitabım alınmıştı bile..."

Lilya Melnikova, 7 yaşındaydı.
Şu an öğretmen.

– Birinci sınıfa gidecektim...

Alfabe kitabım ve okul çantam alınmıştı bile. Ailedeki en büyük çocuktum. Kız kardeşim Raya beş, Tamaracık ise üç yaşındaydı. Rossoni'daydı evimiz, babamız orman çiftliğinde idareci olarak çalışırdı, ama savaştan bir yıl önce ölmüştü. Annemizle yaşıyorduk.

Savaşın kapımıza dayandığı o gün üç kardeş anaokulundaydık, en küçüğümüz dahil. Bütün çocukları gelip teker teker almıştı anne babaları, ama bizi almaya kimse gelmemişti, orada kalmıştık. Korkuyorduk. En sonunda annem gelmişti koşturarak.

Orman çiftliğinde çalışıyordu, bazı kâğıtları yakıp gömmeleri gerekmiş. O yüzden gecikmiş.

Annem oradan tahliye edileceğimizi, bunun için bize at arabası verildiğini söylemişti. Yanımıza sadece en gerekli eşyalarımızı almamız gerekiyordu. Evin koridorunda bir sepet olduğunu hatırlıyorum, bu sepeti at arabasına koyacaktık, kız kardeşim oyuncak bebeğini koymuştu içine. Annem bebeği çıkarmak istedi... Büyükçe bir bebekti... Kız kardeşim ağlamaya başladı: "Onu burada bırakmam!" Rossoni'dan ayrılırken arabamız devrildi, sepetin üstü açıldı, ayakkabılar döküldü ortalığa. Yanımıza aslında hiçbir şey almadığımızı anlamış olduk böylece: ne yiyecek, ne de üst baş değiştirmek için kıyafet. Meğer annem sepetleri birbirine karıştırmış, içinde tamir edilecek ayakkabıları topladığı sepeti almış yanımıza.

Uçaklar alçak uçuşa geçip bombardımana ve makineli tüfeklerle yaylım ateşe başladığı için o ayakkabıları yerden toplama fırsatımız olmamıştı. Oyuncak bebeğimiz baştan ayağa delik deşik olmuştu, neyse ki kız kardeşim sapasağlamdı, vücudunda tek çizik bile yoktu. Ağlıyordu bebeği için: "Yine de onu burada bırakmayacağım."

Mecburen geri döndük ve Almanların idaresi altında yaşamaya başladık. Babamın eşyalarını satmaya götürüyordu annem; ilk seferinde bir takım elbiseyi bezelyeyle takas ettiğini hatırlıyorum. Bir ay boyunca bezelye çorbası içmiştik. Sonra çorba bitmişti. Eski kocaman bir yorganımız vardı, pamuklu. Annem onu bozup keçe çizme dikmişti birkaç tane, isteyen olursa verebildikleri kadar paraya satacaktı. Evde kimi zaman süt çorbası, kimi zaman hepimiz için tek bir yumurta oluyordu... Ama çoğu zaman yiyecek hiçbir şeyimiz yoktu. Annem çaresizce bizi bağrına basar, okşardı...

Partizanlara yardım ettiğini bize söylememişti annem, ama ben sezmiştim. Sık sık bir yere gider ve nereye gittiğini bize söy-

lemezdi. Bir şeyleri takas etmeye gittiğinde bunu bilirdik, ama başka yere gittiğinde hiçbir şey söylemezdi. Annemle gurur duyardım ve kız kardeşlerime derdim ki: "Çok yakında bizimkiler gelecek. Vanya Amca (babamın kardeşi) gelecek." Partizanlarla birlikte savaşıyordu amcam.

O gün annem şişeye süt doldurdu, bizi öptü ve gitti, kapıyı da dışarıdan kilitledi. Üç kardeş masanın altına girdik, masanın üstünde kocaman bir örtü seriliydi, onun altında oturunca üşümüyorduk, "evcilik" oynamaya başladık. Birden motosikletlerin gürültüsüyle irkildik, sonra da kapı korkunç bir şekilde yumruklanmaya başladı ve bir erkek sesi annemin soyadını hatalı bir telaffuzla haykırdı. Telaffuzu yanlıştı. Kötü bir şeyler olduğunu sezmiştim. Evimizin bostan tarafındaki penceresinin dışında bir merdiven vardı, kimseye görünmeden oradan aşağı indik. Hızlıca. Bir kız kardeşimin elini kaptım, diğeri boynuma tutundu, bizim buralarda buna "atı-batı" denir, öylece çıktık sokağa.

Bir sürü insan toplanmıştı dışarıda. Ve bir sürü çocuk. Annemi yakalamaya gelenler bizi tanımıyordu, dolayısıyla bulamadılar da. Kapımızı kırıyorlardı... O an yolun ilerisinde annem belirdi, küçücük, incecik bir siluet. Almanlar da gördü onu, hemen yukarı, tepeye doğru koşturdular, annemi yakalayıp kolunu büktüler ve onu dövmeye başladılar. Biz üç kardeş bir yandan oraya doğru koşuyor, bir yandan da gücümüz elverdiğince bağırıyorduk: "Anne! Anne!" Onu sepetli motosiklete doğru ittekliediler, güçbela komşumuza seslenebildi sadece: "Fenyacığım, çocuklarım sana emanet." Komşular bizi oradan çekip aldı, ama hiçbiri kendi evine götürmeye cesaret de edemiyordu: Ya aniden bizi de almaya gelselerdi? Biz de bir hendeğin içine sığışıp ağlamaya başladık. Eve gidemezdik; komşu köyde anne babaları götürüp çocukları yaktıklarını anlatmışlardı, eve kilitleyip ateşe vermişler çocukları. Evimize gitmeye korkuyorduk... Sanırım üç gün o şekilde geçti gitti. Kâh kümeste oturuyorduk, kâh bostanımızın oraya

gidiyorduk. Bir şeyler yemek istiyorduk, ama bostandaki hiçbir şeye elimizi sürmüyorduk, çünkü annemiz, henüz büyümeden havuçları söküyoruz, bezelyeleri topluyoruz diye bize kızardı hep. Oradan hiçbir şey almıyor ve bunun lafını da etmiyoruz aramızda, ama annemizin, onun yokluğunda bostandaki her şeye zarar vermemizden endişelendiğini tahmin ediyoruz. Kesinlikle öyle düşünüyor. Hiçbir şeye elimizi sürmediğimizi bilmiyor. Oysa, sözünü dinliyoruz onun. Yetişkinlerin hazırladığı yiyecekleri çocuklar getiriyordu bize; kimi şalgam haşlamış olurdu, kimi patates, kimi pancar...

Sonra Arina Teyze bizi yanına aldı. Sadece bir oğlu kalmıştı, diğer ikisini savaş yüzünden göç ederken kaybetmişti. Annem hiç çıkmıyordu aklımızdan, sonunda Arina Teyze bizi hapishane komutanına götürdü, annemle görüşebilmemiz için ricada bulunmaya başladı. Komutan annemle konuşamayacağımızı söyledi, izin verebileceği tek şey annemin penceresinin önünden geçmemizdi. Pencerenin önünden geçerken annemi gördüm... Bizi oradan öyle hızlı geçirdiler ki, annemi yalnızca ben görebildim, kız kardeşlerimin hiç fırsatı olmadı. Annemin yüzü kıpkırmızıydı, onu çok fena bir şekilde dövdüklerini anlamıştım. O da bizi görmüştü ama sadece seslenebilmişti: "Çocuklar! Kızlarım!" Hemen ardından da kayboldu pencereden. Sonradan, annemin bizi görünce kendinden geçtiğini söylediler...

Birkaç gün sonra annemi kurşuna dizdiklerini öğrendik. Ben ve kardeşim Raya, annemizin artık hayatta olmadığını anlamıştık, fakat en küçüğümüz olan Tamaracık, annemizin yakında döneceğini, eğer kendisini üzersek, kucağımıza almazsak, döndüğünde bunların hepsini annemize anlatacağını söylüyordu. Bize yiyecek bir şeyler verildiğinde en iyi parçayı Tamaracığa veriyordum. Annem de öyle yapıyordu, hatırlıyordum...

Annemi kurşuna dizdiklerinde... Ertesi gün evimizin oraya bir araba gelmişti... Evdeki eşyaları toplamaya başlamışlardı...

Komşular bize haber verdi: "Gidin, keçe çizmelerinizi, kalın paltolarınızı isteyin. Önümüz kış, hâlâ yazlık kıyafetlerle dolaşıyorsunuz." Üç kardeş polislerin yanına gittik, küçük Tomoçka kucağımda, boynuma sarılmıştı, demiştim ki: "Amca, keçe çizmeleri kardeşime verir misiniz?" Polis o an çizmeleri eline alıp tuttu. Konuşmamı tamamlamaya fırsatım olmamıştı, bana bir tekme savurdu, kız kardeşim kucağımdan yere yuvarlandı... Kafasını taşa çarpmıştı. Ertesi sabah tam kafasını çarptığı yerde kocaman bir çıban çıktığını fark ettik, daha da büyümeye başlamıştı. Arina Teyze'nin kalın bir şalı vardı, onu kardeşimin başına sardı, fakat çıban hâlâ fark ediliyordu. Geceleyin kız kardeşime sarılıp yatmıştım, kafası davul gibi şişmişti. Ölecek diye çok korkuyordum.

Olan biteni öğrenen partizanlar, bizi yanlarına almıştı. Partizan müfrezesinde bizi ellerinden geldiğince teselli ettiler, sevgi gösterdiler. Hatta bir süreliğine anne babasız kaldığımızı unutmuştuk bile. Birinin gömleği yırtılmıştı, kollarını dürdüler, üzerine göz, burun çizip bize oyuncak bebek hediye ettiler. Bize okumayı öğrettiler, hatta benim hakkımda, soğuk suyla yıkanmaktan ne kadar nefret ettiğimi anlatan bir şiir bile yazdılar. Peki, ormandaki yaşam şartları nasıldı dersiniz? Doğrudan karla yıkanıyorduk kışın...

Oturur banyoda Lilya,
Kederli kederli haykırır Lilya:
"Ay, mahvoldum, mahvoldum,
Bu buzlu sudan dondum."

Onlarla kalmamız bizim açımızdan tehlikeli olmaya başlayınca bizi tekrar Arina Teyze'nin yanına götürdüler. Müfreze komutanı efsanevi Pyotr Mironoviç Mareşov'du, "Neye ihtiyacınız var? Ne istersiniz?" diye sormuştu bize. O kadar çok şeye ihtiyacımız vardı ki, fakat öncelikle gömlek lazımdı. Bize asker gömleği ku-

maşından elbise diktiler. Yeşil, yandan cepli elbiseler. Keçe çizme katlayıp koydular eşyalarımızın arasına, üçümüze de kışlık palto diktiler, eldiven ördüler. Bizi, içinde çuvalların da olduğu bir at arabasıyla Arina Teyze'ye bırakışlarını hatırlıyorum; çuvallarda un ve bulgur vardı. Hatta bize ayakkabı dikebilsin diye birkaç parça da deri.

Arama yapmak için Arina Teyze'ye geldiklerinde bizi de kendi çocukları olarak tanıtmıştı. Niye biz beyaz tenliyiz de oğlu esmer diye uzun süre ağzını aradılar. Bildikleri bir şeyler vardı... Bizi ve oğluyla birlikte Arina Teyze'yi bir arabaya bindirip İgritskii toplama kampına götürdüler. Kış mevsimiydi, herkes yerde yatıyordu, tahta zeminin üstünde sadece saman vardı. Şu şekilde sıralanıyorduk yatarken: ben, sonra Tamaracık, onun yanında Raya, devamında ise Arina Teyze ile oğlu. Ben kenarda olduğum için yanımda yatan insan sık sık değişiyordu. Geceleyin elim buz gibi bir ele değince, o insanın öldüğünü anlıyordum. Sabah olunca kalkıp bakardım; hepsi de canlıymış gibi görünürdü aslında, sadece bedenleri soğuk olurdu. Bir seferinde epey korkmuştum... Fareleri, bir ölünün dudak ve yanaklarını kemirirken görmüştüm çünkü. Tombul ve gayet yüzsüzdü fareler. En çok onlardan korkuyordum... Partizan müfrezesindeyken bizim ufaklığın başındaki çıban kaybolmuştu, toplama kampında tekrar ortaya çıktı. Arina Teyze o çıbanı sürekli saklıyordu, çünkü biliyordu ki, kızın hasta olduğunu fark ederlerse onu vururlar. Kız kardeşimin başına kalın şallar bağlıyordu. Geceleyin de dua edişini duyuyordum: "Tanrım, madem analarını aldın, bari çocukları koru." Ben de dua ediyordum... Diyordum ki: En azından minik Tamaracık hayatta kalsın, o kadar ufak ki daha, ölemez henüz.

Toplama kampından alıp başka bir yere götürdüler bizi... Sığır taşımak için kullanılan trenlerle. Yerde kurumuş hayvan tezekleri. Hatırlıyorum, Letonya'ya henüz varmıştık ki, bizi teker teker satın almaya başlamıştı oralı insanlar. İlk seçilen Tamaracık

olmuştu. Arina Teyze onu kucağına alıp ihtiyar bir Letonyalıya doğru götürmüş ve adamın önünde diz çökmüştü: "Onu kurtarın yeter. Onu kurtarın." İhtiyar adam: "Eve kadar götürebilirsem hayatta kalır. Ama iki kilometre yürümek lazım. Nehirden geçeceğiz, sonra da mezarlıktan..." Hepimiz başka başka insanlara düştük. Arina Teyze'yi de bizden ayırdılar...

Duymuştuk... Zafer kazanıldı, dediler. Hemen Raya'nın yanlarında kaldığı insanların oraya gittim:

"Annemiz yok artık... Gidip Tamaracığımızı alalım. Önce Arina Teyze'yi bulmamız lazım."

Bunları konuşup Arina Teyze'yi aramak için yola koyulduk. Onu bulmuş olmamız bir mucizeydi. Çok iyi bir terzi olduğu için bulabildik onu. Bir yudum su içmek için bir evin kapısını çalmıştık. Nereye gittiğimizi sormuşlardı orada. Arina Teyze'yi bulmaya gittiğimizi söylemiştik. Evin kızı derhal karşılık verdi: "Benimle gelin, size nerede yaşadığını göstereyim." Bizi görünce Arina Teyze'nin ağzı bir karış açık kaldı. Bir deri bir kemik haldeydik, kürdan gibi. Haziran ayı sonlarıydı, en zor zamanlar: Eski hasat tükenmiş, yenileri henüz olgunlaşmamıştı. Başakları yerdik, henüz yeşildi hepsi: Bir avuç dolusu alır yutardık, çiğnemek için sabredemezdik, o kadar açtık.

Yaşadığımız yerin yakınlarında Kraslav diye bir kent vardı. Arina Teyze bizim oraya, oradaki yetimhaneye gitmemiz gerekeceğini söylemişti. Artık çok hastaydı, bizi oraya götürmelerini istemişti birilerinden. Oraya sabah güneş doğmadan varmıştık, yetimhanenin kapısı henüz açılmamıştı, bizi bir pencerenin altına oturtup gittiler. Sabahleyin güneş doğdu... Koşarak binadan dışarı çıkıyordu çocuklar, hepsinin ayağında kırmızı ayakkabı, altlarında şort, üstleri fanilasız, ellerinde havlular. Nehre doğru koşturuyor, gülüşüyorlardı. Bizse öylece seyrediyorduk... Böyle bir yaşantı olabileceğine inanamamıştık. Çocuklar bizi fark etti, üstümüz başımız yırtık pırtık, kir pas içinde oturuyorduk,

haykırmaya başladılar: "Yeni çocuklar gelmiş!" Eğitmenlerini çağırdılar. Kimse bize belge melge sormadı. Hemen bir parça ekmekle konserve getirdiler. Yemeden duruyorduk, yediğimiz an bu mutluluğun sona ereceğinden korkuyorduk. Böylesi bir mutluluk gerçek olamazdı... Bizi yatıştırdılar: "Kızlar, siz biraz burada oturun, biz de gidip banyoyu hazırlayalım. Sonra sizi yıkar, nerede kalacağınızı gösteririz."

Akşamleyin müdür geldi, kardeşlerimle beni görünce yetimhanelerinin çok kalabalık olduğunu bizi Minsk'teki çocuk kabul merkezine göndermeleri gerektiğini, oradan da uygun bir yetimhaneye yollanacağımızı söyledi. Bir kez daha yollara düşüp başka bir yere gitmemiz gerektiğini duyunca ağlamaya ve bizi orada tutmaları için yalvarmaya başladık. Müdür rica etti: "Çocuklar, ağlamayın lütfen. Gözyaşlarınızı görmeye dayanamıyorum." Bir yerlere telefon etti ve biz de o yetimhanede kaldık. Muhteşem, büyüleyici bir yetimhaneydi orası, öyle iyi eğitmenler vardı ki, benzerleri herhalde yoktur artık. İşini öyle yürekten yapan kalmamıştır! Savaştan sonra o yürekten hallerini korumayı nasıl başarmışlardı acaba?

Çok seviyorlardı bizi. Birbirimize nasıl davranmamız gerektiğini öğretiyorlardı. Böyle şeyler öğretilirdi o zaman. Birine şekerleme ikram edeceksen, şekerlemeyi kese kâğıdından çıkarma, doğrudan kese kâğıdıyla ikram et, diye anlatmışlardı. İkram edilen kişi de bütün kese kâğıdını değil, içinden sadece bir tane şekerleme almalı. Bu konuşmalar sürerken, oğlanlardan biri orada değildi. Sonra, yetimhanedeki kızlardan birinin kız kardeşi ziyarete geldi, yanında da bir kutu şekerleme getirmişti. Kızcağız, konuşmalar sırasında orada olmayan oğlana da şekerleme ikram etti kutuyu uzatarak, çocuk bütün kutuyu kızın elinden alıverdi. Hepimiz gülüşmeye başlamıştık. Çocukcağız buna şaşırıp sordu: "Peki, ne yapmam lazımdı?" Sadece bir tane şekerleme alması gerektiğini söylediler ona. Durumu kavramıştı: "Şimdi anladım;

elimizdekini her zaman paylaşmak lazım. Yoksa ben rahat ederken, siz hepiniz zorluk çekersiniz." Evet, sadece bir kişi için değil, herkes için faydası olacak şekilde davranmayı öğretirlerdi bize. Bunu öğrenmek bizim için kolay bir şeydi, hepimiz çok şey görüp geçirmiştik.

Yaşça daha büyük kızlar hepimize çanta dikerdi, eski eteklerden çanta diktikleri bile oluyordu. Yetimhane müdürü ise bilhassa bayram için hamurdan çarşaf gibi kocaman bir yufka açardı. Herkes kendine bir parça alıp peynirli mantı yapardı; kimin canı nasıl istiyorsa öyle şekil verirdi mantısına, büyük, küçük, yuvarlak, üçgen...

Kalabalıkken, hepimiz bir aradayken, anne babalarımızı nadiren anardık. Ama hasta olup da revirde hiçbir şey yapmadan yattığımız zaman yalnızca onlardan, bir de yetimhaneye bizi kimin, nasıl getirdiğinden bahsederdik. Oğlanlardan biri bana, ailesindeki herkesi nasıl yaktıklarını, onunsa o sırada at üstünde komşu köye nasıl kaçtığını anlatmıştı. Annesi için çok üzüldüğünü, babası için çok üzüldüğünü, ama en çok minik Nadya için üzüldüğünü söylemişti. Minik Nadya beyaz bir kundağın içinde yatıyormuş ve yakmışlar onu. Ya da bazen, ormanda küçük bir daire şeklinde toplaştığımızda, evimizden bahsederdik birbirimize. Savaştan önceki hayatımızdan.

Yetimhaneye küçük bir kız getirmişlerdi. Eğitmenler soruyordu:

"Soyadın ne?"

"Mariya İvanovna."

"Adın ne?"

"Mariya İvanovna."

"Annenin adı ne?"

"Mariya İvanovna."

Verdiği yegâne yanıt, "Mariya İvanovna"ydı. Öğretmenimizin adı da Mariya İvanovna'ydı, o kızın adı da.

Yılbaşı için Marşak'ın şiirini okumuştu: "Tatlı tavuk kaldı bende." Çocuklar da ona "tavuk" adını takmıştı. Çocuk her daim çocuk işte; o kıza Mariya İvanovna demekten herkese gına gelmişti. Sonra bir gün, bizim oğlanlardan biri, yetimhanemize destek olan zanaat okulundaki arkadaşına ziyarete gitmiş ve bir nedenden dolayı tartışmışlar, bizim oğlan da arkadaşına "tavuk" demiş. Arkadaşı gücenmiş: "Niye bana 'tavuk' dedin? Tavuğa mı benziyorum ben?" Bizim oğlan da, yetimhanemizde bir kız var, sana çok benziyor, demiş. Burunlarınız aynı, gözleriniz aynı, hepimiz ona "tavuk" deriz ve sonra nedenini anlatmış.

Bizim kızın o çocuğun öz kız kardeşi olduğu böyle anlaşılmıştı. Bir araya geldiklerinde, savaştan at arabasıyla kaçışlarını anmışlardı... Ninelerinin onlara konserve kutuda bir şeyler ısıtışını, sonra kadının bombardımanda ölüşünü... Ninelerinin arkadaşı olan yaşlı komşu teyzenin, öldüğü halde ninelerine seslendiğini: "Mariya İvanovna, kalkın lütfen, iki tane torununuz var... Bu durumda nasıl ölürsünüz, Mariya İvanovna? Niye öldünüz, Mariya İvanovna?" Küçük kız belli ki tüm bunları hatırlıyormuş, ama hatırladığının, tüm bunların hafızasına işlendiğinin farkında değilmiş. Kulaklarında yankılanan iki kelime kalmış sadece geriye: Mariya İvanovna.

Erkek kardeşini bulduğu için hepimiz çok mutlu olmuştuk, çünkü aramızdaki herkesin bir akrabası vardı, bir tek o kızın kimsesi yoktu. Örneğin benim iki kız kardeşim vardı, bir başkasının erkek kardeşi ya da kuzenleri. Kimsesi olmayanlar da kendilerine akraba buluyordu: Hadi sen benim erkek kardeşim ol ya da hadi sen benim kız kardeşim ol, diye. Ve o günden sonra artık akraba olan çocuklar birbirlerini koruyup kolluyor, birbirlerine göz kulak oluyordu. Bizim yetimhanede Tamara adında tam on bir tane kız çocuğu vardı... Kayda geçen soyadlarıysa şöyleydi: Tamara Meçhul, Tamara Kimliği Belirsiz, Tamara İsimsiz, Tamara Büyük ve Tamara Minik...

Başka neler hatırlıyorum? Bizi nadiren azarlarlardı yetimhane-

de, hatta hiç azarlamazlardı. Kışın yetimhaneden çocuklarla kızak kayıyorduk, keçe çizmelerini çorapsız, çıplak ayağına giydiği için çocuğunu azarlayan, hatta poposuna bir şaplak indiren bir anne görmüştüm. Oysa biz etrafta yalınayak koşturduğumuzda bile, bizi azarlayan kimse olmuyordu. Keçe çizmelerimi mahsus çıplak ayağıma giydiğimi anımsıyorum, sırf birileri beni azarlasın diye. Öyle çok istemiştim ki beni azarlayacak birilerinin olmasını.

Çalışkan bir öğrenciydim, bir oğlana matematik çalıştırmam gerektiğini söylemişlerdi bana. Köyden bir oğlana. Hepimiz birlikte okuyorduk, yetimhanedekilerle köydekiler, o bölgede okul çağında olan tüm çocuklar. Oğlanın ailesiyle birlikte yaşadığı yere gitmem gerekiyordu. Evlerine yani. Korkuya kapılmıştım. Ne tür eşyalar vardır acaba orada, ne nerede duruyordur, orada nasıl davranmak gerekir, diye düşünüp duruyordum. Ev, bizim gibiler için erişilmez bir şeydi, en çok arzuladığımız şey.

Evlerinin kapısını çalarken kalbim duracaktı neredeyse...

"...ne damat olabilmişlerdi, ne de asker..."

Vera Novikova, 13 yaşındaydı.
Şu an tramvay deposunda hareket memuru.

– Onca yıl geçti üstünden... Hâlâ ilk günkü kadar korkunç her şey...

Çok güneşli bir gün olduğunu hatırlıyorum; rüzgâr, örümcek ağlarını sürüklüyor. Ve cayır cayır yanıyor köyümüz, cayır cayır yanıyor evimiz. Ormandan çıktık. Ufak çocuklar bağrışıyor: "Şenlik ateşi! Şenlik ateşi! Ne güzel!" Oysa onların dışında herkes ağlıyor, annem ağlıyor. İstavroz çıkarıyor.

Evimiz tamamen yanmıştı... Külleri eşeliyor, ama hiçbir şey bulamıyorduk. Sadece yangından kararmış birkaç çatal. Taş fırın olduğu gibi kalmıştı, içinde yiyecek duruyordu; parçalanmış

krepler. Patatesli krepler. Annem tavayı fırında çıkarıp: "Yiyin hadi, çocuklar." Oysa o krepleri yemek mümkün değildi, hepsi is kokuyordu, ama yemiştik işte, çünkü yiyecek hiçbir şey yoktu, çimenlerden başka yiyecek hiçbir şeyimiz yoktu. Geriye bir tek çimenler ve toprak kalmıştı.

Onca yıl geçti üstünden... Hâlâ ilk günkü kadar korkunç...

Kuzenimi astılar... Kocası bir partizan müfrezesinin komutanıydı, hamileydi üstelik. Birisi Almanlara gammazlamış, çıkıp geliverdiler bir gün. Herkesi ite kaka meydanda topladılar. Ağlanmayacak diye emir verdiler herkese. Köy sovyetinin yakınlarında upuzun bir ağaç vardı, atları oraya doğru sürdüler. Kuzenim kızağın üzerindeydi... Upuzun örülüydü saçları... Saçına bir ilmek geçirip atları dehlediler. Atlar kızağı çekiyor, kuzenimse dönüp duruyordu... Kadınlar çığlık atıyordu... Ağlamadan çığlık atıyorlardı, hep bir ağızdan. Ağlamak yasaktı. Çığlık atmak serbestti; çığlık at ama ağlama, merhamet bekleme. Ağlayan olursa onu hemen öldürüyorlardı. On altı, on yedi yaşındaki çocukları taradılar. Ağlamışlardı çünkü.

O kadar gençti ki hepsi... Henüz ne damat olabilmişlerdi, ne de asker...

Niye anlattım ki size bunları? Şimdi o zamankinden bile daha korkunç geliyor her şey. İşte bu yüzden anmıyorum yaşadıklarımı...

"Hiç olmazsa oğullarımdan biri kalsa hayatta..."

Saşa Kavrus, 10 yaşındaydı.
Şu an filoloji alanında doktor adayı.

– İlkokulda okuyordum...

Bahçeye çıkmıştık, oyun oynuyorduk, her zamanki gibi; o esnada faşist uçakları tepemizde uçmaya ve köyümüzün üzerine

bomba yağdırmaya başladı. İspanya'daki mücadeleyi, İspanyol çocuklarının başlarına gelenleri bize zaten anlatmışlardı. İşte artık o bombalar bizim üzerimize yağıyordu. Yaşlı kadınlar yerlere kapanıp dua ediyordu... Öyle... Savaşın başladığını duyuran Yuri Levitan'ın* sesi, hayatım boyunca kulaklarımdan gitmedi. Stalin'in yaptığı konuşmayı hatırlamıyorum ama. İnsanlar günlerce kolhozdaki hoparlörün yakınlarında durup bir şeyler duymayı beklemişti, babamın yanında durmuştum ben de...

Myadelskii bölgesindeki Brusi adlı köyümüze ilk baskını Nazi imha tugayı yapmıştı. Köye girer girmez etrafa ateş açıp bütün kedi ve köpekleri vurmuş, sonra da aktivistlerin nerede yaşadığını öğrenmek için herkesin ağzından laf almaya çalışmışlardı. Savaş başlayana dek köy sovyeti toplantıları bizim evde yapılırdı, ancak kimse babamı ele vermemişti. Öyle yani... Kimse adını vermedi... O gece bir rüya görmüştüm. Beni kurşuna diziyorlardı, yerde yatarken, peki niye ölmüyorum diye düşünüyordum...

Almanların tavuklarımızı kovalayışı gözümün önünden gitmiyor. Onları yakaladıkça yukarı kaldırıyor ve kopup ellerinde kalana dek kafalarını sıkıp döndürüyorlardı. Gülüşüyorlardı. Tavuklarımız sanki çığlık çığlığa bağırıyormuş gibi geliyordu bana... Tıpkı insanlar gibi... İnsana özgü bir sesle... Tüfekleriyle taradıkları kediler ve köpekler de öyle... O ana kadar hiç tanık olmamıştım ölüme. Ne bir insanın ne de başka bir canlının ölümüne. Bir kere ormanda ölü kuş yavruları görmüştüm, o kadar. Başka ölüm görmemiştim...

Köyümüzü '43 yılında ateşe verdiler... Biz o gün patates topluyorduk. Komşumuz Vasiliy I. Dünya Savaşı'nda savaşanlardandı ve biraz Almanca biliyordu, dedi ki: "Gidip Almanlardan köyümüzü yakmamalarını isteyeceğim. Çocuklar var burada." Gitti ve onu da yaktılar. Okulu yaktılar. Bütün kitapları. Bostanlarımızı yaktılar. Bahçelerimizi.

---

* Yuri Borisoviç Levitan, Sovyet radyo spikeri. Radyo Moskova'da 1940-1960 yılları arasındaki önemli olayların duyurusunu yapan başspiker. (ç.n.)

Nereye gidebilirdik ki? Babam bizi Kozinskii Ormanı'ndaki partizanların yanına götürüyordu. İlerledikçe başka köylerden insanlarla karşılaşıyorduk, onların köylerini de yakmışlardı, Almanların epey yakınımızda olduğunu söylüyorlardı... Bir çukura sığındık: ben, erkek kardeşim Volodya, küçük kız kardeşimizle annem ve babam. Babam eline bir el bombası aldı, eğer Almanlar bizi bulursa babamın pimi çekmesine karar verdik. Birbirimizle vedalaşmıştık artık. Erkek kardeşimle ben kemerlerimizi çıkardık, kendimizi asmak için onlardan birer ilmek yaptık, boynumuza geçirdik. Annem hepimizi öptü. Babama şöyle dediğini duydum: "Hiç olmazsa oğullarımdan biri kalsa hayatta..." Babam yanıt verdi: "Koşup kaçsınlar o zaman... Gençler, belki kurtulurlar." Kaçmadım diye annemin üzülmesi öyle acıklıydı ki. Öyle işte... Kaçmadım...

Köpek havlayışlarını duyduk, yabancı bir dilde emir verildiğini duyduk, ateş ettiklerini duyduk... Bizim orman, rüzgârdan devrilmiş ağaçlarla doluydu, baş aşağı duran köknarlarla, on metre ötesi görünmüyordu. Önceden yakınımızda duyduğumuz sesler gitgide uzaklaşıyordu. Ortalık iyice sessizliğe büründüğünde annem çömeldiği yerden kalkamadı, tutmuyordu ayakları. Babam kucağında taşımıştı onu.

Birkaç gün sonra partizanlarla karşılaştık, babamı tanıyorlardı. Artık zar zor yürüyorduk, acıkmıştık. Ayaklarımızda derman kalmamıştı. Yürürken partizanlardan biri bana sordu: "Noel ağacının altında ne bulmak isterdin; şekerleme mi, kurabiye mi? Yoksa bir parça ekmek mi?" "Bir avuç mermi," diye yanıtlamıştım. Partizanlar uzun süre bu yanıtımı unutmadı. Bütün yaptıkları için öyle çok nefret ediyordum ki Almanlardan... Ve bir de annem için...

Ateşe verdikleri bir köyün yakınından geçiyorduk... Arpalar biçilmemiş, patatesler toplanmamış. Elmalar yerlerde. Ve armutlar... Ama hiç insan yok. Kediler, köpekler koşturuyor etrafta.

Tek başlarına. Öyle işte... İnsan yok. Tek bir insan bile. Aç kediler var sadece...

Savaştan sonra köyümüzde tek bir alfabe kitabı olduğunu hatırlıyorum, bulup da okuyabildiğim ilk kitap ise matematik problemlerinin derlendiği bir kitaptı.

Şiir okur gibi okumuştum o kitabı... Öyle işte...

"Gömleğinin koluna gözyaşlarını sildi..."

Oleg Boldırev, 8 yaşındaydı.
Şu an ustabaşı.

– Soru şu... Hangisi daha iyi; hatırlamak mı yoksa unutmak mı? Ya da belki susmak mıdır daha iyi olan? Uzun yıllar boyu unutmayı seçtim ben...

Taşkent'e yolculuğumuz bir ay sürmüştü. Tam bir ay! Cephe gerisinin uzak bir noktasıydı orası. Babam oraya uzman olarak gönderilmişti. Fabrikalar oraya taşınıyordu. Sanayi kolları. Tüm ülke cephe gerisine nakliyeliyordu. Cephe gerisindeki en uzak yerlere. Neyse ki ülke kocamandı.

Orada, abimin Stalingrad'da öldüğünü öğrendim. Derhal cepheye gitmek istemiştim, ama küçük olduğum için beni fabrikaya bile götürmeye hevesli değillerdi. "On yaşına basmana bile daha altı ay var," diyerek başını iki yana sallıyordu annem, "bu çocukça fikirleri kafandan çıkar." Babam da kaşlarını çatıyordu: Fabrikayı anaokulu mu sandın, on iki saat mesai yapılıyor orada. Çalışabileceksin de sanki o kadar!

Fabrikada mayın, mermi ve bomba üretiliyordu. Delikanlı çağındakilerin sadece kumlama* işlemini yapmasına izin veriliyordu... Döküm metalden üretilen mamuller elle kumlanıyordu...

* Yüzey temizleme işleminde kullanılan bir yöntem. (ç.n.)

Basit bir tekniktir bu; bir borudan yüksek basınçta kum püskürtülür, ancak 100-150 dereceye kadar ısıtılan bu kum, metalden sekerek akciğerleri yakar, yüze ve gözlere sıçrar. Bir haftadan uzun süre bu işe dayanabilen pek çıkmazdı. Metanet gerektirirdi.

Fakat '43 yılında... On yaşındaydım ve babam artık işe giderken beni de yanında götürüyordu. Çalıştığı üç numaralı tesise. Pimlerin kaynakla bombalara eklendiği kısma.

Üç kişi birlikte çalışıyorduk: ben, Oleg ve Vanyuşka; Oleg'le Vanyuşka sadece iki yaş büyüktü benden. Biz pimleri topluyorduk, işinin ehli muhteşem bir usta olan Yakov Mironoviç Sapojnikov ise (soyadı hafızama çakıldı kaldı), kaynak yaparak yerine yerleştiriyordu. Sonra da mengeneye yetişmek, pimin manşonunu sıkmak ve manşonun iç yivini kılavuzla ayarlamak için bir sandığın üzerine tırmanmak gerekiyordu. Bu işi iyi kotarıyorduk... Hızlıca... Sonraki işlem daha basitti: tıpasını yerleştirip sandığa koymak. Sandık dolunca da, belirli bir yere taşımak gerekiyordu. Nakliye aracına yüklenmesi için. Cidden ağır oluyordu o sandıklar, 50 kiloyu buluyordu ağırlıkları, yine de, iki kişi birlikte üstesinden gelebiliyordu taşıma işinin. Yakov Mironoviç, yaptığı işe çok iyi odaklanırdı; en çok maharet isteyen görev onunkiydi. En çok sorumluluk gerektiren görev ondaydı; yani, kaynak yapmak! Bu işin en tatsız tarafı, ark kaynağı yapılırken çıkan kıvılcımlardır. O mavi kıvılcımlara bakmamak için ne kadar çaba sarf edersen et, on iki saat sonra gözünün önünde "benekler" uçuşmaya başlar. Gözüne kum kaçmış gibi hissedersin. Gayri ihtiyari gözünü ovalarsın, ama hiçbir faydası olmaz. Bu yüzden ya da kaynak makinesine elektrik akımı sağlayan jeneratörün monoton gürültüsünden veya sırf yorgunluktan, bazen feci şekilde uyumak isterdik. Özellikle de akşam saatlerinde çalışırken. Uyumak isterdik! Uyumak!

Bize kısa bir mola verdirmek için küçücük bir fırsat dahi fark edince, Yakov Mironoviç hemen verirdi talimatı:

"Derhal elektrotlu alana, marş marş!"

Bizi ikna etmek için uğraşmasına gerek kalmazdı bile: Koca fabrikada elektrotların sıcak havayla kurutulduğu alandan daha rahat, daha sıcak bir yer yoktu. Isınmış ahşap rafa tırmanıp göz açıp kapayıncaya dek uykuya dalardık. On beş dakika sonra da Yakov Mironoviç gelip bizi uyandırırdı.

Bir gün, o bizi uyandırmaya başlamadan önce kendiliğimden uyanmıştım. Yakov Dayı'nın bizi seyrettiğini gördüm. Bir dakika kadar öyle durdu. Sonra da gömleğinin koluna gözyaşlarını sildi.

"İpin ucunda bebek gibi sallanıyorlardı..."

Lyuba Aleksandroviç, 11 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– İstemiyorum... Bırakın hatırlamayı, "savaş" kelimesini telaffuz etmek dahi istemiyorum...

Savaş hızla gelip kapımıza dayanmıştı. 9 Temmuz'da, yani birkaç hafta içinde, bölge idari merkezimiz Senno'yu ele geçirmek için çatışma başlamıştı bile. Çok sayıda insan yerinden yurdundan olmuştu, gidecek yeri olmayanlar o kadar çoktu ki, oturulabilecek haldeki evler o kadar insana yetmiyordu. Örneğin bizim evde, çocuklu altı aile barınıyordu. Diğer evlerdeki durum da bizimkinden farklı değildi.

Önce insanlar gitti, sonra büyükbaş hayvanların tahliyesi başladı. Bunları gayet iyi hatırlıyorum, çünkü ürkütücüydü yaşananlar. Korkunç sahnelere tanık olduk. Bize en yakın istasyon Bogdan İstasyonu'ydu; hâlâ da kullanılmaktadır bu istasyon, Orşa ile Lepel arasında yer alır. Buraya sadece bizim köy sovyetinden değil, bütün Vitebsk bölgesinden büyükbaş hayvan tahliye edili-

yordu. Yaz mevsimi hayli sıcak geçiyordu, büyük sürüler halinde naklediliyordu hayvanlar: inekler, koyunlar, domuzlar, buzağılar. At sürüleri ayrı tutuluyordu. Sürülerin başındaki çobanlar o kadar yorgundu ki, artık hiçbir şey umurlarında değildi... İnekler sütleri sağılmadan dolanıyordu, avluya giriyorlar ve eşikte sağılana kadar öylece duruyorlardı. Sütleri yola, toprağa sağılıyorlardı... Bilhassa domuzlar çok zorlanıyordu, sıcağa ve uzun yola dayanamıyorlardı. Yürürken yere düşüveriyorlardı. Sıcak yüzünden hayvan ölülerinin sayısı artmıştı; o kadar korkunçtu ki görüntü, akşamları evden dışarı adım atmaktan ürküyordum. Her yer ölü atlarla doluydu... ölü koyunlarla... ölü ineklerle... Onları gömecek fırsat yoktu, sıcak yüzünden her gün biraz daha artıyordu sayıları... Çoğalıyor, sıcaktan şişiyorlardı...

Köylüler, bir inek yetiştirmenin ne demek olduğunu, nasıl emek gerektirdiğini iyi bilir. Bunun ne kadar zaman aldığını... Hayvanların telef oluşunu gördükçe ağlardı hepsi. Neticede birer ağaç değildi ki onlar, yere sessizce düşüp öyle dursunlar, hepsi bir ağızdan bağırıyor, kişniyor, meliyordu. İnliyordu bütün hayvanlar.

Dedemin sözleri hiç çıkmaz aklımdan: "Peki ya şu günahsız hayvanlar ne uğruna ölüyor? Tek kelime bir şey de söyleyemiyorlar üstelik." Dedemiz kitapsever bir adamdı, akşamları hep kitap okurdu.

Ablam, savaş başlayana dek Parti bölge komitesinde çalışmış ve gizli örgüt faaliyetlerinde görevlendirilmişti. Evimizde, bölge komitesine ait kütüphaneden getirdiği bir sürü kitap vardı, bir de portreler ve kızıl bayraklar. Savaş başlayınca, bahçedeki elma ağaçlarının altına gömmüştük hepsini. Parti kimliğini de. Gömme işini gece karanlığında halletmiştik, ama içimde öyle bir his vardı ki, o kırmızı... o kızıl renk... toprağın altından bile görünecekti. Bir gün çıkıp geliverdi Almanlar, nedenini hatırla-

mıyorum... Ama daha önce de geldiklerini, uzun süre önce gelip hepimizi, bütün köyü bir yere topladıklarını hatırlıyorum. Makineli tüfeklerini üzerimize doğrultmuşlardı: Partizanlar nerede, kimin yanına gizlendiler? Kimse tek kelime söylememişti. Bunun üzerine köy halkını üçerli gruplara ayırıp kurşuna dizmeye başlamışlardı. Altı kişiyi taradılar: iki erkek, iki kadın, iki de delikanlı. Ve çekip gittiler. Geceleyin kar yağdı... Yılbaşıydı... O tazecik karın altında ise öldürülenler yatıyordu. Ne onları gömecek, ne de onlara tabut hazırlayacak birileri vardı. Erkekler ormanda gizleniyordu. Yaşlı başlı kadınlar biraz olsun toprağı ısıtıp mezar kazabilmek için kütükleri yakmıştı. Ellerindeki küreklerle buzlu zemini uzun süre dövdüler...

Çok geçmeden Almanlar geri dönmüştü... Hemen birkaç gün sonra... Köydeki bütün çocukları topladılar, 13 kişiydik toplamda, bizi kafilelerinin önüne kattılar; partizanların döşediği mayınlardan korkuyorlardı. Biz önde yürüyorduk, onlar da araçlarıyla arkamızdan geliyordu. Mesela, durup kuyudan su çekmek gerekiyorsa, önden bizi yolluyorlardı kuyuya. O şekilde 15 kilometre yürümüştük. Oğlanlar o kadar korkmamıştı ama kızlar bir yandan yürüyüp bir yandan ağlıyordu. Almanlar araçlarıyla hemen arkamızda... Kaçıp gitmek mümkün değil... Yalınayak yürüdüğümüzü hatırlıyorum, oysa bahar daha yeni yeni geliyordu. İlk günleriydi henüz... Unutmak istiyorum... Bunu unutmak istiyorum...

Almanlar evlerimize dalmıştı... Partizanlara katılanların çocuklarını topladılar... Ve köyün orta yerinde kafalarını kestiler... Bize de seyretmemizi emretmişlerdi. Evlerden birinde kimseyi bulamadılar, kedilerini yakalayıp astılar. İpin ucunda bebek gibi sallanıyordu kediler...

Unutmak istiyorum hepsini...

"Bundan böyle benim çocuğumsunuz..."

Nina Şunto, 6 yaşındaydı.
Şu an aşçı.

– Ah, ah, ah! Anında yüreğime bir acı çöküyor...

Savaştan önce babamızla yaşıyorduk... Annemiz ölmüştü. Babam cepheye gidince, teyzemizle kaldık. Teyzemiz Lepel bölgesindeki Zadorı Köyü'nde yaşıyordu. Babam bizi onun yanına daha yeni getirmişti, gözüne bir dal denk geldi ve kör oldu. Sonra kan zehirlenmesi başladı ve teyzemiz öldü. Yegâne teyzemiz. Erkek kardeşimle bir başımıza kaldık, ki o da ufaktı henüz. Birlikte partizanları aramak için yola çıktık, nedense babamızın orada olduğuna kanaat getirmiştik. Neresi denk gelirse orada geçiriyorduk geceyi. Fırtınalı bir gün, kuru ot yığınlarının arasında gecelemiştik, otları ellerimizle kenara itip bir çukur açmış ve içine gizlenmiştik. Bizimle benzer durumda çok çocuk vardı. Ve hepsi anne babasını arıyordu, hatta anne babalarının öldürülmüş olduğunu bilenler dahi, anne babalarını aradıklarını anlatıyorlardı bize. Ya da akrabalarından herhangi birini.

Yürüdük... Yürüdük... Bir köye vardık... Evlerden birinin penceresi açıktı. İçeride, kısa süre önce pişirildiği belli olan patatesli çörekler vardı. Eve doğru yaklaşırken kardeşim o çöreklerin kokusunu alıp kendinden geçiverdi. Evin içine girdim, kardeşim için bir parça çörek rica edecektim, yoksa ayılması mümkün olmayacaktı. Ama kardeşimi içeri taşıyamamıştım, gücüm yetmemişti. Evde kimseyi bulamadım, ama dayanamayıp çörekten bir parça kopardım. Sonra oturup ev sahiplerinin gelmesini bekledik, çünkü hırsızlık yaptığımızı düşünmelerini istemiyorduk. Bir kadın geldi, o evde tek başına yaşıyormuş. Gitmemize izin vermeyip dedi ki: "Bundan böyle benim çocuğumsunuz..." Kadıncağız

bunu söyler söylemez kardeşimle ben masada uyuyakaldık. İyi hissetmiştik. Birden bir evimiz olmuştu.

Çok geçmeden köyü yaktılar. İnsanlarla birlikte. Yeni teyzemizi de. Biz hayatta kaldık, çünkü sabah erkenden üzüm toplamaya gitmiştik... Tepede oturup yangını izledik... Neler olduğunu anlamıştık çoktan... Nereye gideceğimizi bilmiyorduk ama. Başka bir teyze nasıl bulacaktık? O bulduğumuz teyzeyi sevmiştik oysa. Hatta yeni teyzemize "anne" diyelim diye konuşuyorduk aramızda. O kadar iyi bir kadındı ki, her gece yatmadan önce bize iyi geceler öpücüğü veriyordu.

Bizi partizanlar buldu. Partizan müfrezesinden uçakla cephe hattına gönderildik...

Savaştan geriye ne kaldı bana? Mesela, "yabancı" ne demek, bunu almıyor kafam, çünkü erkek kardeşimle ben, tanımadığımız insanların arasında büyüdük. Bizi, tanımadığımız insanlar kurtardı. Onlar, benim için neden yabancı olsunlar ki? Bütün insanlar yakınımız. İçimde bu duyguyla yaşıyorum ben, gerçi sık sık hayal kırıklığına uğruyorum. Savaş sırasında süren yaşamla savaş olmadığı zaman sürüp giden yaşam birbirinden farklı...

"Ellerini öpmüştük..."

David Goldberg, 14 yaşındaydı.
Şu an müzisyen.

– Bayrama hazırlanıyorduk...

O gün öncü kampımız Talka'nın açılışı yapılacaktı. Konuk olarak sınır muhafızlarını bekliyorduk ve bizi sabahtan ormana yollamışlardı. Çiçek toplamamız için. Bayram için özel duvar gazetesi yayınlanmış, köyün girişindeki tak güzelce süslenmişti. Her şey harika görünüyordu, hava da muhteşemdi. Bayramımız

vardı! Bütün sabah duyduğumuz uçak uğultuları dahi kuşkulandırmamıştı bizi, öylesi bir sevinçle dolanıyorduk.

Birden bizi sıraya dizdiler; sabahleyin, henüz hepimiz uykudayken, Hitler'in ülkemize saldırdığı haberini verdiler. Benim zihnimde, Halhin Gol Muharebesi'nden ibaretti savaş, bize uzak ve kısa süren bir şeydi. Ordumuzun asla yenilmeyeceğinden, bozguna uğratılamayacağından, en iyi tankların, uçakların bizde olduğundan yana en ufak bir şüphem yoktu. Okulda bize böyle söylenmişti. Evde de. Oğlanlar kendinden emin dururken bir sürü kız hüngür hüngür ağladı, korkmuştu hepsi. Yaşça daha büyük olanlara, takımlarının yanına gidip onları sakinleştirilmeleri talimatı verildi, bilhassa yaşı ufak olanları sakinleştirmeleri. Akşamleyin, on dört-on beş yaşındaki oğlanlara küçük kalibreli tüfekler dağıtıldı. Harika! Gerçekten onur duymuştuk. Ciddileşmiştik. Kampta toplam dört tüfek vardı, üçer kişilik ekiplerle nöbet tutup kampı bekledik. Hoşuma bile gitmişti bu durum. Elimde o tüfekle ormana gidip kendimi yoklamıştım; korkuyor muyum, korkmuyor muyum? Bir ödlek olduğumu görmek istemiyordum.

Birileri gelip bizi alsın diye birkaç gün bekledik. Hiç kimse gelmeyince kendi kendimize Puhoviçi istasyonuna gittik. Uzun süre orada oturup beklemiştik. Görevli memur, artık Minsk'ten tren gelmeyeceğini, aradaki bağlantının kesildiğini söyledi. O sırada çocuklardan biri koşturarak geldi ve kocaman, koskocaman bir katarın geldiğini haykırdı. Raylara indik... Önce ellerimizi salladık, sonra kravatlarımızı çıkardık... Ve treni durdurmak için kravatlarımızı sallamaya başladık. Makinist bizi gördü, çaresizlik içinde, treni durduramayacağını, eğer durdurursa yeniden hareket ettirmesinin imkânsız olduğu elleriyle anlattı. "Becerebiliyorsanız çocukları trendeki platformun üstüne fırlatın!" diye haykırdı. Platformda insanlar oturuyordu, onlar da çığlık çığlığa bize sesleniyordu: "Çocukları kurtarın! Çocukları kurtarın!"

Tren sadece biraz yavaşlayabildi. Platformlardan yaralı eller uzanıyor, en ufaklarımızı yakalayıp yukarı çekiyordu. Nihayetinde hepimiz trene çıkmayı başarmıştık. Minsk'ten gelen son trendi o...

Uzun süre yola devam ettik, tren epey yavaş ilerliyordu. Etrafımızı çok net bir şekilde görebiliyorduk... Toprak setin üstünde öldürülmüş insanlar yatıyordu, muntazaman istif edilmişlerdi, traversler gibi. Hafızama çakılıp kaldı bazı şeyler... Tepemize bomba yağdırışları, çığlık çığlığa haykırışlarımız, kesik kesik çığlıklarımız. Sonra, istasyonlardaki kadınların karnımızı doyurmaları; bir yerlerden öğrenmişlerdi çocukları taşıyan bir tren geldiğini, ellerini öpmüştük hepsinin. Yanımızdaki süt emme çağındaki bebek de hiç çıkmaz aklımdan, annesi yaylım ateş sırasında öldürülmüş. İstasyondaki kadınlardan biri, onu görünce başından eşarbını çıkarıp altını bağlayalım diye vermişti...

Bu kadar! Yeter! Çok geriliyorum... Ama gerilmemem lazım. Kalp hastasıyım. Ama şunu söyleyeyim size, belki bilmiyorsunuzdur: Savaş zamanı çocuk olanlar, çoğu kez, cephede savaşan babalarından önce öldü. Savaş zamanı asker olanlardan önce... Onlardan önce...

O kadar çok arkadaşımı gömdüm ki ben...

"Onlara küçük bir kız çocuğunun gözleriyle baktım..."

Zina Gurskaya, 7 yaşındaydı.
Şu an perdahçı.

– Onlara küçük bir kız çocuğunun gözleriyle baktım. Küçük köylü bir kız çocuğunun... Kocaman açılmış gözleriyle...

Yakından gördüğüm ilk Alman'dı... Uzun boylu, mavi gözlü. Çok şaşırmıştım: "Ne kadar yakışıklı biri, ama insanları öldürü-

yor." Sanırım bana en çok tesir eden şey buydu. Savaşın üzerimdeki ilk etkisi...

Ben, annem, iki kız kardeşim, erkek kardeşim ve bir tavuk birlikte yaşıyorduk. Sadece bir tavuğumuz kalmıştı, o da bizimle birlikte evde yaşıyor, bizimle birlikte uyuyordu. Bombardımandan bizimle birlikte kaçıyordu. Köpek gibi peşimizde dolaşmaya alışmıştı. Ne kadar açlık çekersek çekelim, o tavuğu kesmemiştik. Oysa o kadar açtık ki, annem kışı atlatabilelim diye eski gocukları ve tüm kamçıları kaynatmıştı; kokuları et kokusu gibi geliyordu burnumuza. Erkek kardeşim süt emme çağındaydı... Kaynar suda bir yumurta haşlayıp, süt yerine o suyu vermiştik kardeşime. Öyle kesebildik ağlamasını, ölümden öyle döndürdük. Ama etrafımız ölümle kuşatılmıştı. Ölüyordu. Hepsi ölüyordu... İnsanlar, atlar, köpekler... Savaş süresince bütün atlarımız öldürüldü. Bütün köpeklerimiz. Bir tek kediler hayatta kalmıştı.

Gündüzleri Almanlar geliyordu kapımıza: "Kadın, yumurta ver hadi. Kadın, kuyruk yağı ver." Ateş ediyorlardı. Gece çökünce de partizanlar geliyordu... Ormanda hayatta kalma mücadelesi veriyordu onlar, bilhassa kışın. Geceleyin pencereyi tıklatıyorlardı. Bazen güzellikle alıyorlardı alacaklarını, bazen zorla... İneğimizi götürmüşlerdi... Bir yandan annem ağlıyor. Bir yandan partizanlar... Sakın söyleme kimseye! Sakın söyleme, canım! Sakın! Sakın!

Annemle ninem şöyle sürerdi toprağı: Önce annem geçirirdi hamudu boynuna, ninem de sabanın arkasına geçerdi. Sonra yer değiştirirlerdi, at yerine diğeri koşardı kendini. Bir an önce büyümeyi hayal ederdim. Annemle nineme çok üzülürdüm.

Savaş bittiğinde bütün köyde sadece tek bir köpek vardı (o da başka yerden gelmişti), bir de bizim tavuk. Yumurtalarını yemiyorduk onun. Civciv çıksın diye dokunmuyorduk.

Okula gittim... Eskimiş duvar kâğıdından bir parça yırtıp aldım; o kâğıttı defterim. Silgi yerine şişeden çıkardığım man-

tarı kullanıyordum. Sonbaharda pancarlar büyüyünce o kadar sevinmiştik ki, çünkü artık pancarları rendeleyip mürekkep elde edebilecektik. Pancar püresi bir-iki gün bekleyince kararır. Yazı yazacak bir şey bulmuştuk sonunda.

Bir de şunu hatırlıyorum; annemle ben fisto işlemeyi çok seviyorduk, elbette nedeni capcanlı renklerde çiçekler olmasıydı fistolarda. Siyah iplikleri sevmiyordum ben.

Hâlâ da sevmem siyah rengi...

"Hiç gülümsememişti annemiz..."

Kima Murziç, 12 yaşındaydı.
Şu an telsiz teknisyeni.

– Ailemiz...

Üç kız kardeştik; Rema, Maya ve Kima. Rema, Elektrifikasyon ve Dünya örgütüne; Maya, 1 Mayıs'a; Kima ise Genç Komünist Enternasyonali'ne ithafen konulmuş isimlerdi. Bu tür isimleri babam koymuş bize. Komünistti, genç yaşta Parti'ye kaydolmuş. Öyle yetiştirmişti bizi de. Bir sürü kitap vardı evimizde, Lenin ve Stalin'in portreleri vardı. Savaşın ilk günlerinde hepsini ağılda kazdığımız çukura gömdük, bir tek Jules Verne'in *Kaptan Grant'ın Çocukları* adlı kitabını bırakmıştım yanımda. En sevdiğim kitaplardan biriydi. Savaş boyunca o kitabı tekrar tekrar okumuştum.

Annem Minsk yakınlarındaki köylere gidip şallarıyla erzak takas etmişti. Bir çift güzel ayakkabısı vardı, onu da almıştı yanına. Hatta sahip olduğu yegâne krepdöşin elbiseyi de götürmüştü. Maya'yla ben oturup annemi beklemiştik: Geri dönecek miydi, dönmeyecek miydi? Birbirimizi bu tür düşüncelerden uzaklaştırmaya çalışarak, savaştan önceki günlerde göle koşturuşumuzu, yüzüşümüzü, güneşlenişimizi, okul gösterilerinde dans edişimizi

yâd etmiştik. Okula giderken geçtiğimiz upuzun ağaçlı yolu konuşmuştuk. Ve annemin bahçedeki taş fırında kaynattığı vişne reçelinin kokusunu... Öyle güzeldi ki hepsi ve artık öyle uzaklardı ki. Ablamız Rema'dan bahsetmiştik. Savaş boyunca onun öldüğünü düşünmüştük. 23 Haziran'da çalıştığı fabrikaya gitmiş ve eve dönmemişti...

Savaş sona erince annem sağa sola başvuruda bulunup Rema'yı aramaya başlamıştı. Öyle bir danışma bürosu vardı, sürekli tıklım tıklım dolu oluyordu, herkes birbirini bulmaya çalışıyordu. Annemin yazdığı mektupları oraya taşıdım durdum. Ama oradan bize hiç mektup gelmedi. Tatil günü gelince annem pencerenin önüne oturur, postacının yolunu gözlerdi. Ama bizim evin önünden hep geçip giderdi postacı.

Bir gün annem işten dönmüştü. Bir komşumuz çıkageldi. "Haydi, dans et," dedi anneme, arkasında bir şey saklıyordu. Annem sakladığı şeyin bir mektup olduğunu tahmin etmişti. Ama dans etmedi, oracıktaki banka çöküverdi, duramadı ayakta. Konuşamadı da.

Ablamız bulunmuştu. Kentten tahliye edilmiş meğer. Gülümsemeye başladı annem. Savaş boyunca, ablam kayıpken, hiç gülümsememişti...

"İsmime alışamamıştım..."

Lena Kravçenko, 7 yaşındaydı.
Şu an muhasebeci.

– Ölüm hakkında, elbette hiçbir şey bilmiyordum... Kimsenin bana ölümü anlatacak fırsatı olmamıştı, ansızın çıkmıştı karşıma... Uçaklardan yaylım ateşi açıldığında bütün mermilerin sana doğru geldiğini sanırsın. Senin olduğun tarafa. "Anneciğim, üs-

tüme yat, n'olursun..." demiştim. Annem üstüme yatınca hiçbir şey görmeyecek, hiçbir şey duymayacaktım.

En korkunç şey insanın annesini kaybetmesi... Genç bir kadın görmüştüm, ölmüştü, bebeği memesini emiyordu. Annenin bir-iki dakika önce öldürüldüğü belliydi. Bebek henüz ağlamıyordu bile. Yanlarına oturmuştum...

Sadece annemi kaybetmedim ben... Hep elimi eline alır başımı okşardı annem: "Her şey yoluna girecek. Her şey yoluna girecek."

Bir arabada yol alıyorduk, bütün çocuklar korunmak için kafalarına teneke kova takmıştı. Ben annemin sözünü dinlememiştim...

Sonra bizi ite kaka bir sıraya sürüklediklerini hatırlıyorum... Orada annemi benden ayırdılar... Ellerini yakaladım, markizet kumaştan elbisesine yapıştım, savaş için giymemişti o elbiseyi. Şık bir elbiseydi. En şık elbisesiydi. Bırakmıyorum onu... Ağlıyorum... Faşistin teki beni önce elindeki otomatik tüfekle itip bir tarafa fırlattı, yere düşünce de tekmelemeye başladı. Tanımadığım bir kadın toparlıyor beni yerden. Ve bir anda kendimi o kadınla birlikte bir trende buluyorum, gidiyoruz. Nereye gidiyoruz? Bana "Aneçka" diye hitap ediyor... Fakat ben başka bir adım olduğunu düşünüyorum... Yanılmıyorsam benim başka bir adım var, ama ne, unuttum. Korkudan. Annemi benden aldıkları için duyduğum korkudan... Nereye gidiyoruz böyle? Yetişkinlerin konuşmalarından anladığım kadarıyla bizi Almanya'ya götürüyorlar. Aklımdan neler geçtiğini hatırlıyorum: Benim kadar ufak bir çocuğu Almanlar ne yapsın? Ben ne yapacağım orada? Karanlık çökmeye başlayınca kadın beni vagonun kapısına çağırdı, sonra da doğrudan trenden aşağı itti: "Koş hadi! Belki kurtulursun."

Hendek gibi bir yere yuvarlanıp orada uyuyakaldım. Hava çok soğuktu, rüyamda annemin beni sıcacık bir şeylerle sarıp sarmaladığını ve kulağıma tatlı sözler fısıldadığını gördüm. Hâlâ görürüm o rüyayı...

Savaştan yirmi beş yıl sonra sadece teyzemi bulabildim. Bana esas adımla hitap ediyordu teyzem ve ben uzun süre kendi adıma alışamamıştım. Yanıt vermiyordum seslendiğinde...

"Üzerindeki gömlek sırılsıklamdı..."

Valya Matyuşkova, 5 yaşındaydı.
Şu an mühendis.

– Şaşıracaksınız! Ama ben size komik bir şey anlatmak istiyorum. Neşeli bir şey. Gülmeyi çok severim, ağlamak da istemiyorum hem. Ooo... Ağlamaya başladım bile...

Babam beni doğumevine, annemin yanına götürürken, çok yakında bana bir erkek kardeş satın alacağımızı söylüyor. Kardeşimin neye benzeyeceğini gözümde canlandırmak istiyorum ben de. Babama soruyorum: "Nasıl bir kardeş alacağız?" Yanıtlıyor sorumu: "Küçük."

Birden babamla ben, yüksekçe bir yerde buluyoruz kendimizi, pencereden içeri duman giriyor. Babam beni kucağında taşıyor, bense çok sevdiğim çantamı almak için geri dönmemizi istiyorum ondan. Mızmızlanıyorum. Bir şey söylemiyor babam, beni göğsüne doğru iyice bastırıyor, o kadar çok bastırıyor ki, nefes almakta zorlanıyorum. Kısa bir süre sonra babam ortadan kayboluyor, tanımadığım bir kadınla yürüyorum yolda. Ardında savaş tutsaklarının bulunduğu dikenli teller boyunca yürüyoruz onunla. Hava sıcak, içecek bir şeyler istiyor tutsaklar. Cebimde sadece iki tane şekerleme var. O şekerlemeleri tellerin üzerinden fırlatıyorum tutsaklara. Fakat o şekerlemeleri nereden buldum acaba? Orasını hiç hatırlamıyorum. Birileri ekmek fırlatıyor... Salatalık fırlatıyor... Muhafızlardan biri ateş açıyor, kaçıyoruz...

Enteresan aslında ama bütün bunları hatırlıyorum hâlâ... Tüm detaylarıyla...

Sonrasında kendimi çocuk toplama kampında hatırlıyorum, etrafı tellerle çevriliydi. Alman askerleriyle Alman çoban köpekleri bekliyordu başımızda. Henüz yürümeyi öğrenmemiş çocuklar vardı, emekleme çağındalardı. Karınları acıkınca yeri yalarlardı... Yerdeki çer çöpü yerlerdi... Çabucak öldü onlar. Çok kötü besleniyorduk, ekmeğe benzer bir şey veriyorlardı bize, yiyince dilimiz şişiyordu, hatta öyle çok şişiyordu ki, artık konuşamıyorduk. Yemekten başka bir şey düşünemez haldeydik. Kahvaltı ederken düşünüyorsun; öğle yemeğinde ne var acaba? Öğle yemeği yerken, akşam yemeğinde ne verecekler acaba? Tellerin altından sürünerek geçip kente sıvışırdık. Tek bir hedefimiz vardı: çöplük. Ringa balığı derisi ya da patates kabuğuna denk gelmek akıl almaz bir mutluluktu. Çiğ çiğ yerdik kabukları.

Bir amcanın beni çöplükte yakalayışını dün gibi hatırlarım hâlâ. Korkmuştum:

"Amcacığım, bir daha yapmayacağım, söz."

Bana sordu:

"Kimin çocuğusun sen?"

"Kimsenin. Çocuk toplama merkezindenim ben."

Beni evine götürüp karnımı doyurmuştu. Onların da sadece patatesleri vardı evde. Haşlamışlardı patatesleri ve ben koca tencereyi mideye indirmiştim.

Çocuk toplama merkezinden yetimhaneye nakledilmiştim, yetimhane tıp fakültesinin hemen karşısındaydı, tıp fakültesinin içinde de Alman hastanesi vardı. Alçak pencerelerini, geceleyin sımsıkı kapattıkları ağır panjurlarını hatırlıyorum hastanenin. Yetimhanede iyi besleniyorduk, epey toparlamıştım. Orayı derleyip toparlayan, temizleyen kadın beni çok seviyordu. Hepimize acıyordu, ama bilhassa bana üzülüyordu. Bizden kan almaya geldiklerinde herkes bir yere saklanırdı. O kadın "Doktorlar geliyor..." diyerek beni hemen kıyı köşe bir yere tıkıştırırdı. Kızına benzediğimi tekrar eder dururdu. Diğer çocuklar sürünerek yatakların

altına girerdi, ama onları oradan çekip çıkarırlardı. Kandırırlardı çocukları. Bazen bir parça ekmek verirlerdi, bazen bir oyuncak gösterirlerdi. Kırmızı top kalmış aklımda...

"Doktorlar" gidince odaya geri dönerdim... Ufak bir oğlanın yatakta yattığını hatırlıyorum; elinde bir kalem vardı, yataktan sarkıyordu eli ve elindeki kalemin üstünden kan akıyordu. Diğer çocuklar ise ağlıyordu... İki-üç hafta geçince oradaki çocukların yerine başkaları gelirdi. Artık beti benzi atmış, zayıflamış haldeki çocuklar bir yerlere götürülür, yerlerine başkaları getirilirdi. Gelenler iyice semirtilirdi.

Alman doktorlar, beş yaş altı çocuklardan alınan kanın yaralıların iyileşme sürecini hızlandırdığına kanaat getirmiş. Gençleştirici bir etkiye sahip olduğu iddiasındalarmış. Bunu sonradan öğrendim ben... elbette ki, sonradan...

İşte o zaman... Canım güzel bir oyuncak almak istemişti. Kırmızı bir top.

Almanlar Minsk'ten kaçmaya başladığında... Oradan çekildiklerinde... Benim hayatımı kurtaran kadın, hepimizi yetimhanenin kapısına çıkarmıştı: "Kimi kimsesi olan gidip onları arasın. Kimsesiz olanlarsa herhangi bir köye kapağı atsın, oradakiler sizi kurtarır."

Böylece ben de oradan ayrıldım. Yalnız yaşayan bir ninenin yanında kalmıştım... Ne ninenin soyadını ne de köyün adını hatırlıyorum. Tek hatırladığım, kızı tutuklanmıştı ve ikimiz baş başa kalmıştık; bir ihtiyar, bir de ufaklık. Bir hafta boyunca bir parça ekmekten başka yiyeceğimiz yoktu.

Köye bizimkilerin geldiğini en son öğrenen ben oldum. Hasta yatıyordum. Geldiklerini duyar duymaz ayaklanıp okula koşturdum. Gördüğüm ilk askerin üstüne yapıştım. Çok iyi hatırlıyorum, üzerindeki gömlek sırılsıklamdı.

Onunla birbirimize sarıldık, birbirimizi öptük ve ağladık.

"Sanki onun kızını kurtarmış gibiydi..."

Genya Zavoyner, 7 yaşındaydı.
Şu an telsiz teknisyeni.

– Hafızamda en çok neler yer etti? O günlerden aklımda en çok kalanlar...

Babamı nasıl alıp götürdükleri... Üzerinde kapitone ceket vardı, ama yüzünü hatırlamıyorum, yüzü tamamen silindi zihnimden. Ellerini hatırlıyorum... Kalın bir iple bağlamışlardı. Babamın ellerini bağlamışlardı... Fakat çok gerilmemiş olsam da, babamı almaya gelenleri hatırlamıyorum. Birkaç kişiydiler... Annem ağlamıyordu. Bütün gün pencerenin önünde öylece durmuştu.

Babamı götürmüşlerdi, bizi de Yahudi mahallesine sürdüler, dikenli tellerin ardında yaşamaya başlamıştık. Evimiz yol kenarındaydı, her gün bahçemize, üstümüze sopalar yağıyordu. Kapımızda bir faşist görürdüm, bir grup insan kurşuna dizilmek üzere götürülürken, o sopalarla insanları döverdi. Sopalar kırıldıkça onları arka tarafa fırlatırdı. Bizim bahçeye doğru. Onu daha iyi görebilmeyi isterdim hep, sadece sırtını değil, daha fazlasını ve günün birinde gördüm de: Kısa boylu, kel kafalı bir adamdı. Sızlanıyordu, oflayıp duruyordu. Çocuk aklım, o adam öyle, sokakta rahatlıkla rastlayabileceğim biri gibi göründüğü için derinden sarsılmıştı...

Ninemi evde öldürülmüş halde bulmuştuk... Kendi ellerimizle toprağa verdik... Alman müziğine... Alman edebiyatına sevdalı, o neşeli, bilge ninemizi.

Annem elimizdeki eşyalarla erzak takas etmek için gitmişti, ancak o yokken, Yahudi mahallesinde katliam başlamıştı. Genelde bodruma saklanırdık, ama bu kez tavan arasına tırmanmıştık. Tavan arası bir baştan diğer uca kadar çatlaklarla kaplıydı, haya-

tımızı kurtaran da bu oldu. Almanlar evimize girip süngüleriyle tavana vurdu. Ancak sırf çatlaklarla dolu olduğu için yukarı çıkmadılar. Oysa bodruma el bombası atmışlardı.

Katliam üç gün sürdü, biz de üç gün boyunca tavan arasında bekledik. Fakat annemiz yanımızda değildi. Bir tek onu düşünüyorduk. Katliam sona erdiğinde kapıda durup onu bekledik: Hayatta mıydı, değil miydi? Birdenbire sokağın köşesinde eski komşumuz belirdi ve durmaksızın koşturarak geçip gitti önümüzden, ama duyduk söylediği şeyi: "Anneniz hayatta." Annem eve döndüğünde üç kardeş öylece durup bakmıştık ona, hiçbirimiz ağlamamıştık, hiç gözyaşı dökülmedi o an, bir sükûnet çökmüştü üzerimize. Hatta açlığımızı bile unutmuştuk.

Annemle birlikte dikenli tellerin orada duruyoruz, yakından güzel bir kadın geçiyor. Tellerin diğer tarafında, bize yakın bir yerde durup anneme sesleniyor: "Sizler için öyle üzülüyorum ki." Annem yanıtlıyor: "Cidden üzülüyorsanız kızımı yanınıza alın." "Peki," derken duraksıyor kadın. Geri kalanını fısıldaşarak konuşuyorlar annemle.

Ertesi gün annem beni Yahudi mahallesinin giriş kapısına götürdü:

"Genyacığım, bebek arabasıyla oyuncak bebeğini alıp Marusa Teyze'ye (komşumuzdu o kadın) gideceksin."

O gün üzerimdeki kıyafeti hatırlıyorum: mavi bir bluz, beyaz ponponlu bir süveter. En güzel kıyafetim, bayramlığım.

Annem beni Yahudi mahallesinin girişine doğru itekliyor, bense ona sokulmaya çalışıyordum. Beni kendinden uzaklaştırıyor ama gözlerinden yaşlar boşalıyor annemin. Oradan ayrılışımı hatırlıyorum... Mahallenin girişinin nerede olduğunu, kontrol noktasının yerini hatırlıyorum... Annemin söylediği yere doğru sürmüştüm bebek arabasını, orada üzerime bir gocuk giydirip beni bir arabaya bindirdiler. Yol boyunca durmaksızın ağladım ve tekrarladım: "Oradayım, anneciğim. Sen neredeysen ben de oradayım. Oradayım..."

Beni küçücük bir çiftliğe götürdüler, uzun bir peykeye yerleştirdiler. Denk geldiğim o ailenin dört çocuğu vardı. Buna rağmen beni de almışlardı yanlarına. Hayatımı kurtaran kadının adını herkesin bilmesini istiyorum; Volojinskiy bölgesindeki Geneviçi köyünden Olimpiya Pojaritskaya. Yanlarında kaldığım süre boyunca korku içinde yaşadı o aile. Onlarla kaldığım için her an kurşuna dizilebilirlerdi... Bütün aile... dört çocuk da dahil... Yahudi bir çocuğu gizledikleri için. Yahudi mahallesinden bir çocuğu sakladıkları için. Onların ölümüydüm ben... Yüce bir kalbe sahip olmayı gerektiriyordu yaptıkları! İnsanüstü boyutta insani bir yüreğe... Almanlar geldiğinde beni apar topar oradan gönderirlerdi. Orman yakındı, hayatımı orman kurtarırdı. Benim için çok üzülüyordu o kadın, kendi çocuklarıyla bana aynı şekilde üzülüyordu. Bir şey verecekse hepimize veriyordu, öpecekse hepimizi öpüyordu. Hepimizi aynı şekilde şefkatle okşayıp seviyordu. "Annecik" diyordum ona. Bir yerlerde annem vardı benim, burada ise anneciğim...

Tanklar o küçük çiftliğe yaklaşırken ben inekleri otlatıyordum, tankları görür görmez saklanmıştım. Tankların bizimkilere ait olduğu inanabileceğim bir şey değildi, ama ne zaman ki üzerlerindeki kızıl yıldızları fark ettim, saklandığım yerden çıkıp hemen yola koşturdum. İlk tanktan aşağı atlayan asker beni ellerinin arasına aldı ve havalara, havalara kaldırdı. Kaldığım küçük çiftliğin hanımı koşturarak yanımıza geldi, öylesine mutluydu ki, öylesine güzeldi ki, iyi bir şeyler paylaşmayı, onun da bu zafer için bir şeyler yaptığını söylemeyi öyle çok istiyordu ki. Beni nasıl kurtardığını anlattı hemen. Yahudi bir kız çocuğunu... Asker beni kendine doğru çekti, fakat öyle cılızdım ki askerin kollarının arasında kayboldum, sonra o kadına sarıldı, o kadına sanki kendi öz kızının hayatını kurtaran biriymiş gibi bakarak sarıldı. Ailesindeki herkesin öldüğünü, artık savaş sona erdiği için Moskova'ya geri döneceğini ve beni de yanına alabileceğini söyledi.

Ancak, annemin hayatta olup olmadığını bilmediğim için hiçbir şeye tamam diyemiyordum.

Başkaları da geldi koştura koştura, onlar da bana sarıldı. Ve hepsi, o ailenin bir Yahudi kızını sakladığını sezdiklerini itiraf etti.

Sonra annem geldi beni almaya. Çiftliğin bahçesine girince, o kadının ve çocuklarının önünde minnetle diz çöktü...

"Beni müfrezeye ellerinde taşıdı partizanlar, baştan ayağa her tarafım feci halde hırpalanmıştı..."

Volodya Ampilogov, 10 yaşındaydı.
Şu an çilingir.

– On yaşındaydım, tam on yaşında... Ve savaş başladı. O rezil savaş!

Oğlanlarla avluda "şarkılı çomak" oyunu oynuyorduk. Avludan içeriye kocaman bir araç girdi, Alman askerler aşağıya atladı, hepimizi teker teker yakalayıp karoserdeki brandanın altına atmaya başladılar. İstasyona götürüldük, araç geri geri trene yanaştı ve bizi, tıpkı birer çuval gibi vagona fırlattılar. Samanların üzerine.

Vagon öyle tıka basa doluydu ki, başta güçbela ayakta durabiliyorduk. Aramızda yetişkinler yoktu, sadece ufak çocuklar ve onlu yaşlarındaki gençler vardı. İki gün iki gece boyunca kapıları sımsıkı kapalı vagonlarda yol yaptık, dışarıyı hiç görmüyorduk, sadece tekerleklerin raylarda çıkardığı sesi duyuyorduk. Gündüzleri ışık, bir şekilde çatlaklardan sızıp içeri giriyor, ancak geceleri öyle korkunç oluyordu ki, herkes ağlıyordu: Bizi uzaklardaki bir yere götürüyorlardı ve anne babalarımız nerede olduğumuzu bilmiyordu. Üçüncü gün vagonun kapısı açıldı ve bir asker içeri birkaç somun ekmek fırlattı. Yakında olanlar ekmeği kapmayı başarmıştı ve bir saniye içinde o ekmek yenilip yutulmuştu bile.

Ben kapının karşı tarafında duruyordum, ekmeği görmemiştim dahi, sadece "Ekmek!" diye atılan çığlıkları duyunca bir an için burnuma ekmek kokusu geldiğini sanmıştım. Bir tek kokusu.

Kaç gündür yoldaydık, artık hatırlamıyorum... Fakat bir yerden sonra nefes almak imkânsız hale gelmişti, çünkü tuvaletimizi de içinde bulunduğumuz vagona yapıyorduk. Hem büyük hem küçük tuvalet ihtiyacımızı vagonda gideriyorduk... İçinde bulunduğumuz treni bombalamaya başladılar... Benim bulunduğum vagonun çatısı uçtu. Yalnız değildim, yanımda arkadaşım Grişka vardı, o da benim gibi on yaşındaydı, savaş başlamadan önce aynı sınıfta okuyorduk. Bombardıman başladığı an hemen el ele tutuştuk, birbirimizi kaybetmeyelim diye. Vagonun çatısı havaya uçunca tepedeki delikten dışarı çıkıp kaçmaya karar verdik. Koşarak! Artık bizi batıya götürdüklerinden zerre kadar şüphemiz yoktu. Almanya'ya götürülüyorduk.

Orman karanlıktı, etrafımıza bakındık; trenimiz yanıyordu, bir ateş topu halinde yanıyordu. Upuzundu alevler. Bütün gece yürüdük, sabaha karşı bir köye vardık, ama ortada köy möy kalmamıştı aslında; evlerin yerinde... İlk defa böyle bir şey görüyordum: evlerin yerinde kapkara taş fırınlar vardı sadece. Etraf dumanla kaplıydı... Sanki bir mezarlıkta yürüyorduk... Kapkara mezar taşları arasından... Yiyecek bir şey arıyorduk, ama fırınlar boştu ve buz kesmişti. Yürümeye devam ettik. Akşama doğru yine sönmüş bir yangın ve boş fırınlara denk geldik... Yürüdük yürüdük... Grişa aniden yere düşüp öldü, kalbi durmuştu. Bütün gece onun başında oturup sabahı bekledim. Sabahleyin ellerimle ufak bir çukur kazdım, Grişa'yı gömdüm. Gömdüğüm yeri aklımda tutmak istiyordum, ama etrafındaki her şey sana yabancıyken nasıl hatırlayacaksın.

Bir yandan yürüyorum, bir yandan açlıktan başım dönüyor. Ansızın bir sesle irkildim: "Dur! Evlat, nereye gidiyorsun?" Soruyla yanıt verdim: "Siz de kimsiniz?" Yanıtladılar: "Sizdeniz biz.

Partizanız." Beni durduran o insanlardan Vitebsk bölgesinde olduğumu, Alekseyevski partizan tugayına denk geldiğimi öğrendim... Biraz toparlanınca savaşmak istediğimi söylemeye başladım. Bu talebime cevaben benimle alay edip mutfağa yardıma yolladılar. Fakat sonra olaylar şöyle gelişti... Şöyle bir olay... Keşif için istasyona üç kere adam göndermişler, ancak hiçbiri geri dönmemiş. Üçüncü seferden sonra müfreze komutanı herkesi bir araya toplayıp şunları söyledi:

"Dördüncü kez yine kendi seçtiğim birini gönderemem. Gönüllüler gitsin..."

O sırada ikinci sırada duruyordum, şunu duydum:

"Kimler gönüllü olur?"

Elimi, tıpkı okulda olduğu gibi havaya kaldırdım. Üzerimdeki kazak bedenime göre fazla büyüktü, kolları yere doğru sarkıyordu. Elimi kaldırıyorum ama gözükmüyor, kazağın kolları sallanıyor, içinden ellerimi çıkaramıyorum.

Komutan emri veriyor:

"Gönüllüler, bir adım ileri."

Bir adım öne çıkmıştım.

"Evlat..." dedi bana komutan. "Evlat..."

Bana bir yem torbası, eski bir kulaklı şapka verdiler, şapkanın tek kulağı kopmuştu.

Ana yola çıkar çıkmaz... Birinin beni takip ettiği hissine kapıldım. Dönüp arkama bakınıyorum; kimse yok. Sonra üç tane kalın yapraklı, irice çam ağacı dikkatimi çekti. Dikkatlice bakınca orada Alman keskin nişancılarının olduğunu fark etmiştim. Ormandan çıkan herhangi birini "bertaraf ediyorlardı". Ancak ormanın kenarında beliren küçük bir oğlandı, elinde de bir yem torbası; bana dokunmaya yeltenmemişlerdi.

Müfrezeye geri dönüp komutana, çam ağaçlarının arasında Alman keskin nişancıların konuşlandığını rapor etmiştim. Gece çökünce o keskin nişancıları tek bir kurşun bile atmadan esir alıp

canlı halde müfrezeye getirmiştik. O benim müfrezeye sağladığım ilk istihbarattı...

'43 yılı sonunda... Beşenkoviçski bölgesi Starıye Çelnışki köyünde SS'ler beni yakaladı... Namlu temizleme çubuğuyla dövdüler. Postallı ayaklarıyla beni tekmelediler. Postallarıyla... İşkence sonrası beni sokağa çıkarıp suyla ıslattılar. Kış mevsimiydi, üzerimi buzlu kanlı bir kabuk bağlamıştı. Tepemden tak tak sesler geliyordu, o gürültünün ne olduğunu anlayamamıştım. İdam sehpası yapmışlar. Beni yerden kaldırıp o idam sehpasına koyduklarında gördüm ne olduğunu. En son hatırladığım şey ne? Körpe ağaçların kokusu... Capcanlı bir koku...

Boğazımdaki ilmek çok sıkıymış ama koparmayı başarmışlar... Pusuda bekliyormuş partizanlar. Kendime geldiğimde doktorumuzu gördüm karşımda. "İki saniye daha geçse, her şey bitmişti, seni kurtaramazdım," dedi bana. "Hayatta olduğun için sevinmelisin, evlat."

Beni müfrezeye ellerinde taşıdı partizanlar, baştan ayağa her tarafım feci halde hırpalanmıştı. Öyle büyük bir acı içindeydim ki, acaba büyüyebilecek miyim diye düşünmüştüm.

"Ben niye bu kadar kısa boyluyum peki?.."

Saşa Streltsov, 4 yaşındaydı.
Şu an pilot.

– Babam beni göremedi bile...

Onsuz doğmuşum. İki kez savaşa katılmış: Fin savaşından geri döndüğünde Anayurt Savaşı başlamış. İkinci kez evden ayrılmış.

Annemle ilgili hafızamda kalan şey ise, ormanda yürüyüş yaparken bana öğrettikleri: "Acele etme. Yaprakların yere düşüşünü dinle. Ormanın çıkardığı sesleri..." Bir de, yol kenarına otu-

rurduk annemle, eline aldığı ince bir dalla kuma kuş resimleri çizerdi.

Şunu da hatırlıyorum; boyumun uzamasını istediğim için anneme sormuştum:

"Babam uzun boylu mu?"

Annem yanıtladı:

"Çok uzun boylu ve yakışıklı. Ama bunlarla asla böbürlenmez."

"Öyleyse ben niye bu kadar kısa boyluyum?"

Henüz büyüme çağındaydım... Elimizde babamın tek bir fotoğrafı dahi kalmamıştı, oysa benim, ona benzediğime dair somut bir kanıta ihtiyacım vardı.

"Benziyorsun. Çok benziyorsun," diye yatıştırırdı annem beni.

'45 yılında... Babamın öldüğünü öğrendik. Annem öyle âşıktı ki babama, aklını kaçırdı haberi alınca... Kimseyi tanımıyordu artık, beni bile. Sonrasına dair tüm hatıralarımda yanımda sadece ninem vardır. Adı Şura'ydı ninemin, insanlar isimlerimizi karıştırmasın diye onunla bir anlaşmaya varmıştık: Ben Şurik'tim, o da Saşa Hatun.

Ninem Saşa'nın masal anlatacak vakti olmazdı, sabahtan gecenin körüne dek çamaşır yıkar, saban sürer, yemek pişirir, yerleri silerdi. İneği otlatırdı. Bayram tatillerinde ise doğum anımı yâd etmeye bayılırdı. Anlatayım size de; şu an ninemin sesi kulaklarımda: "Sıcak bir gündü. İgnat Dede'nin ineği yavrulamıştı, o esnada ihtiyar Yakimşuk da bahçeye çıkmıştı. Ve sen dünyaya geldin..."

Evimizin üzerinde sürekli uçaklar uçardı... Bizimkilerin uçakları. İkinci sınıftayken, ileride pilot olmak istediğime kesin bir şekilde karar vermiştim.

Ninem askerlik şubesine gitmişti. Ondan belgelerimi istemişler, elinde yoktu belgelerim, ama babamın defin evraklarını yanına almıştı. Eve dönünce şöyle dedi: "Biz patates sökeceğiz, sen de Minsk'e Suvorov askeri okuluna gideceksin."

Ben yola çıkmadan önce ninem birilerinden un ödünç alıp poğaça pişirmişti. Askerlik şubesi başkanı beni bir arabaya bindirip, "Babanın şerefine sana bu hak tanındı," demişti.

Hayatımda ilk kez bir arabaya biniyordum.

Birkaç ay sonra ninem okula ziyaretime gelmiş, yanında da hediye olarak bir elma getirmişti. "Ye hadi," demişti bana.

Fakat ben getirdiği hediyeden o kadar çabuk ayrılmak istememiştim...

"İnsan kokusu çekiyordu onları..."

Nadya Savitskaya, 12 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– Abimin askerden dönmesini bekliyorduk. Mektubunda haziranda döneceğini yazmıştı...

Şöyle düşünmüştük aile içinde: Abim dönecek, biz de ona el birliğiyle bir ev inşa edeceğiz. Babam at sırtında tomruk taşımaya başlamıştı artık, akşamları o tomrukların üstünde oturuyorduk; annemin babama, abim için büyük bir ev yapmaları gerektiğini söyleyişini anımsıyorum. Bir sürü torunları olacaktı.

Sonra savaş başladı, abim tabii ki ordudan terhis olamadı. Altı kardeştik, beş kız, bir erkek, abimiz en büyük çocuğuydu ailemizin. Savaş boyunca annem ağladı durdu, savaş boyunca abimin yolunu gözledik. İstisnasız her günü, onun dönüşünü bekleyerek karşıladığımızı anımsıyorum.

Savaş esirlerimizin bir yere götürüldüğünü duyuyoruz, hemen oraya gitmeliyiz. Annem on tane pırasa kavurdu; bir demet pırasa ve yola çıktık. Yanımıza hiçbir şey almamıştık, ama tarlada olgunlaşmış arpalar vardı. Başakları kırıp taneleri ellerimizde ufalıyorduk. Fakat Almanlara yakalandık, tarlayı koruyan dev-

riyenin eline düşmüştük. Arpa başaklarımızı yere döküp onları işaret ederek: "Ayağa kalkın, sizi kurşuna dizeceğiz." Hepimiz hüngür hüngür ağlıyorduk, annemse onların ayaklarını öpüyordu. Atlarının üzerinde oturuyordu askerler, yukarıdaydılar, annem ayaklarından tutmuş öpüyordu çizmelerini, yalvarıyordu: "Efendiler! Bağışlayın... Efendiler, benim evlatlarım bunlar. Siz de görüyorsunuz, çocuk hepsi." Bizi vurmaya yeltenmediler ve oradan uzaklaştılar.

Askerler oradan ayrılırken beni bir gülme tutmuştu. Gülüyorum da gülüyorum, aradan on dakika geçmiş, hâlâ gülüyorum. Yirmi dakika sonra... Gülmekten yere yuvarlanıyorum. Annem azarlıyor beni, bir işe yaramıyor, susmam için yalvarıyor, bir işe yaramıyor o da. Yürüdüğümüz süre boyunca gözümden yaşlar gele gele gülmüştüm. Eve vardığımızda hâlâ gülüyordum. Kafamı yastığa gömdüm, bir türlü sakinleşemiyorum, gülmeye devam ediyorum. Bütün gün öyle gülüp durdum. Bizimkiler şey oldu diye düşünmüştü... Anlarsınız ya... Hepsi endişelenmiş... Aklımı kaçırdığımdan korkmuşlar. Delirdim sanmışlar.

Hâlâ devam eder bu: Korktuğum zaman katıla katıla gülmeye başlarım. Kahkaha ata ata.

'44 yılı... İşgalden kurtulduğumuzda abimin öldüğünü bildiren bir mektup aldık. Annem ağladı, ağladı, gözleri görmez oldu. Köyün gerisinde, Alman siperlerinin orada yaşıyorduk, çünkü köy tamamen yanmıştı, eski köy evimiz ve yeni ev için biriktirdiğimiz tomruklar baştan aşağı küle dönmüştü. Sağlam kalan tek bir eşyamız dahi yoktu, ormanda asker miğferleri bulmuştuk, onların içinde yemek pişiriyorduk. Almanların miğferleri büyüktü, tencere gibi. Ormanda doyuruyorduk karnımızı. Yemiş ve mantar toplamak için etrafta dolaşmak korkutucu bir şeydi. Bir sürü Alman kurt köpeği kalmıştı geride, insanlara saldırıyor, ufak çocukları ısırıyorlardı. İnsan etinin, insan kanının tadına alıştırılmışlardı. Taze insan eti kokusuna... Ormanda yürümemiz

gerekiyorsa büyük gruplar halinde yapıyorduk bunu. Yaklaşık yirmi kişilik gruplar halinde toplanıyorduk... Annelerimiz, ormanda yürürken bağırmak gerektiğini öğretmişti bize, o zaman köpekler bizden korkuyordu çünkü. Bir sepet yemiş toplayana dek öyle çok bağırman gerekirdi ki, sesin kısılırdı. Çatallaşırdı. Boğazın şişerdi. Köpekler de kocamandı, kurt gibi.

İnsan kokusu çekiyordu onları...

"Neden yüzünden vurmuşlar ki sanki? Oysa annem ne kadar güzeldi..."

Volodya Korşuk, 7 yaşındaydı.
Şu an profesör, doktorası tarih alanından.

– Brest'te yaşıyorduk. Tam sınırın orada...

Akşamleyin üçümüz birlikte sinemaya gitmiştik; annem, babam ve ben. Üçümüzün birlikte bir yerlere gitmesi sıkça rastlanan bir durum değildi, çünkü babamın sürekli işi olurdu. Milli eğitim bölge müdürüydü, iş gezisinde olurdu her zaman.

Savaşsız geçen son akşamımızdı o... Son gecemiz...

Sabahleyin annem beni sarsarak uyandırdığında etrafımızdaki her şey gümbürdüyor, takırdıyor, uğulduyordu. Çok erken bir saatti, dışarısının hâlâ karanlık olduğunu hatırlıyorum. Annemle babam evin içinde dört dönüyor, çantaya bir şeyler tıkıştırıyor, aradıkları hiçbir şeyi nedense bulamıyorlardı.

Kendimize ait bir evimiz, büyük bir bahçemiz vardı. Babam çıkıp bir yere gitti, annemle ben pencereden dışarı bakıyorduk: Bahçede bazı askerler duruyordu, kırık dökük bir Rusça konuşuyorlardı, üzerlerinde bizim askerlerin üniformasından vardı. Annem onların casus olduğunu söylemişti. Masanın üstünde, hâlâ evvelki akşamdan kalan semaverin durduğu bahçemizde

birdenbire casusların cirit atmaya başlamasını kafam bir türlü almıyordu. Sınır muhafızlarımız neredeydi peki?

Kentten yayan ayrıldık. Bir taş ev, gözlerimin önünde yerle bir oldu, pencereden dışarı telefon fırladı. Sokağın orta yerinde bir yatak vardı, yatağın üstünde üzeri yorganla örtülü ölü bir kız çocuğu yatıyordu. O yatak sanki bir yerden taşınarak oraya yerleştirilmiş gibiydi, her şeyi yerli yerindeydi, sadece yorganın ucu biraz yanmıştı. Kentin hemen dışında çavdar tarlası başlardı, uçaklar bizi makineli tüfeklerle taradığında herkes, yola doğru değil de o tarlaya doğru kaçıştı. Ormana daldık, orası o kadar korkunç değildi. Ormanın içindeyken, kocaman araçlar geçtiğini gördüm yoldan. Araçları Almanlar sürüyordu, kahkahalarla gülüyordu hepsi. Anlamadığım şeyler söylüyorlardı. Bir sürü r-r-r harfi vardı kullandıkları kelimelerde...

Annemle babam sürekli birbirlerine aynı soruları sorup duruyordu: Bizimkiler nerede? Ordumuz nerede? Semyon Mihayloviç Budyonni'nin atını dörtnala sürerek geldiğini ve Almanların dehşet içinde kaçıştığını canlandırıyordum o an gözümde. Bizim süvarilerimizin eşi benzeri yoktu dünyada; kısa süre önce babam ikna etmişti beni buna.

Uzun süre yürüdük durduk. Karşımıza hangi çiftlik denk gelirse, geceyi orada geçiriyorduk, ev sahipleri karnımızı doyuruyor, ısınmamızı sağlıyorlardı. Babamın tanıyanı çoktu, babam da çok insan tanıyordu. Bir çiftliğe varmıştık, bugün hâlâ aklımdadır o çiftlikte yaşayan öğretmenin soyadı; Pauk [Örümcek]. İki ev vardı o çiftlikte; yeni olan, bir de hemen yakındaki eski ev. Orada kalmamızı teklif etmişlerdi bize, evlerden birini vereceklerdi. Fakat babam bunu kabul etmedi. Evin sahibi bizi ana yola kadar aracıyla götürdü, annem ona para vermeye yeltendi, ama adam başını iki yana sallayarak reddedip, zor zamanda gösterilen dostluk için para ödenmeyeceğini söyledi. Hatırımda kalan şey bu işte.

Öyle öyle Uzda'ya, babamın doğduğu yerlere vardık. Dedemin yanına, Mroçki köyüne yerleştik.

Partizanları evimizde ilk kez görüşüm kış mevsimine denk gelmişti, o günden sonra da zihnimde, beyaz kamuflaj kıyafeti giyen insanlar olarak yer ettiler. Çok geçmeden babam onlarla birlikte ormana gitti, biz ise annemle birlikte dedemin yanında kaldık.

Annem bir şeyler dikiyordu... Yok yok... Büyük masada oturmuş gergefte bir şey işliyordu, ben de evin içindeki taş fırının tepesinde oturuyordum. Almanlar amirleriyle birlikte eve daldı ve amirleri annemi işaret etti: "İşte burada." Anneme toparlanması emredildi. O an öyle çok korkmuştum ki. Annemi bahçeye çıkardılar, vedalaşmak için bana seslendi, fakat ben peykenin altında büzüşmüş halde saklanıyordum, beni oradan çekip çıkarmayı başaramadılar.

Kocaları partizanlardan olan iki kadın daha vardı, annemi onlarla birlikte götürdüler. Kimse bilmiyordu nereye götürdüklerini. Ya da ne tarafa? Ertesi gün üçü birlikte köyün yakınlarında bulundu, karların içinde yatıyorlarmış... Bütün gece yağmıştı kar... Annemi getirdikleri ana dair hatırladığım şey, onu yüzünden vurduklarını fark edişimdi; yanağında birkaç tane siyah kurşun deliği vardı. Dedeme sorup duruyordum sürekli: "Neden yüzünden vurmuşlar ki sanki? Oysa annem ne kadar güzeldi..." Annem toprağa verildi... Tabutunun ardından dedem, ninem ve ben yürümüştük. Diğer insanlar korkmuştu cenazeye katılmaya. Taziye için geceleyin eve gelmişlerdi... Kapımız bütün gece hiç kapanmadı, ama gündüz bir başımızaydık. Annemi niye öldürdüklerini anlayamıyordum, sonuçta kötü bir şey yapmamıştı. Oturmuş nakış işliyordu...

Bir gece babam çıkageldi ve beni yanında götüreceğini söyledi. Sevinmiştim. Partizanların arasında sürdüğüm yaşantı başlarda, dedemin yanındakinden pek farklı değildi. Babam göreve gittiğinde köyde birilerinin yanında kalıyordum. Bir defasında beni emanet ettiği kadına, kızakların üstünde ölen kocasını getirdiklerini de hatırlıyorum. Üzerine kocasının tabutunun konulduğu

masaya kafasını vururken, tek bir kelime dökülüyordu dudaklarından: "Zalimler!"

Babam uzun, çok uzun bir süre geçmesine rağmen dönmemişti, onu beklerken düşünüyordum: "Annem yok, ninemle dedem de uzaklarda bir yerlerde. Ya bir kızakta babamın ölüsünü getiriverirlerse, çocuk halimle ve tek başıma ne yapacağım ben?" Babam geri döndüğünde sanki sonsuza dek beklemiş gibiydim. Onu beklerken kendi kendime bir karar almıştım, ona artık sadece "siz" diye hitap edecektim. Bu şekilde onu ne kadar çok sevdiğimi, ne çok özlediğimi ve artık ondan başka kimsem olmadığını vurgulamak istiyordum. Babam ona nasıl hitap ettiğimi başta anlamamıştı belli ki, fakat daha sonra bana soruverdi: "Niye bana 'siz' diyorsun?" Aldığım kararı ve nedenini babama itiraf ettim. O da bana şöyle bir açıklama yaptı: "Benim de senden başka kimsem yok, o yüzden birbirimize 'sen' demeliyiz biz. Şu yeryüzünde bize birbirimizden yakın hiç kimse yok." Bunun üzerine, birbirimizden asla ayrılmayalım diye rica etmiştim babamdan. "Artık kocaman oldun, yetişkin bir erkeksin sen," diye ikna etmişti beni öyle deyince.

Babamın şefkatle beni okşayışını hiç unutmadım. Almanlar üzerimize kurşun yağdırıyordu... Soğuk nisan toprağının üzerine yatmıştık, çimenler bitmemişti henüz... Babam daha derin bir çukur bulup bana, "Sen alt tarafa yat, ben yukarıda kalacağım, beni öldürseler bile sen hayatta kalırsın," dedi. Müfrezedeki herkes benim için kahroluyordu. Yaşlı bir partizanın yanıma geldiğini hatırlıyorum, şapkamı çıkarıp uzun uzun başımı okşamıştı ve babama kendisinin de aynı şekilde bir yerlere kaçtığını söylemişti. Sonra belimize kadar suyun içine girip bataklıktan geçmemiz gerektiğinde babam beni kucağına aldı ama çabucak yoruldu. O zaman partizanlar sırayla beni taşımıştı. Bunu asla unutamam. Bir parça kuzukulağı bulduklarında tek lokmasına dokunmadan bana verişlerini de unutamam. Oysa açlıktan mideleri guruldayarak uyuyorlardı.

Benimle birlikte babası partizan olan birkaç çocuğun daha uçakla gönderildiği Gomel yetimhanesindeyken, kent düşmandan temizlenir temizlenmez, babamın önceden yolladığı parayı vermişti biri bana, kocaman kırmızı bir kâğıdın içinde. Oğlanlarla pazara gidip o paranın tümünü harcayarak şekerleme almıştık. Çok fazla şekerlememiz olmuştu. Herkese yetecek kadar. Öğretmen sormuştu: "Babanın yolladığı parayla ne yaptın?" Şekerleme satın aldığımı itiraf etmiştim. "Sadece şekerleme mi?" diye şaşırmıştı öğretmen.

Minsk özgürlüğüne kavuşmuştu... Bir adam yetimhaneye gelip beni babama götüreceğini söyledi. Trene binmek hiç kolay olmamıştı, çok kalabalıktı. O adam içeri girip bir yere oturmuş, beni ona pencereden uzatmışlardı. Babamla buluştuğumuzda yine bana söz vermesini istedim hemen, onunla asla, ama asla ayrılmayacağımıza dair söz vermesini... Tek kalmak çok kötü bir şeydi çünkü. Babamla kavuştuğumuzda yalnız olmadığını da hatırlıyorum, yanında yeni annem vardı. Başımı göğsüne bastırmıştı sımsıkı ve o kadar hasrettim ki bir anne şefkatine, o kadar iyi gelmişti ki beni okşaması, hemencecik uyuyakalmıştım arabada. Yeni annemin omzunda.

On yaşındayken birinci sınıfa başladım. Ama yaşım büyüktü, hem okumayı da sökmüştüm zaten; bir sömestr sonra beni ikinci sınıfa geçirdiler. Okumayı sökmüştüm ama yazmayı bilmiyordum. Öğrencileri tahtaya çıkarıyorlardı teker teker, içinde "u" harfi olan bir kelime yazılması gerekiyordu. Tahtanın önünde dururken dehşet içinde, "u" harfinin nasıl yazıldığını bilmediğimi düşünmüştüm. Oysa tüfekle ateş etmeyi biliyordum. İyi de bir nişancıydım.

Günlerden bir gün babamın tabancasını bulamamıştım dolapta, altını üstüne getirdim dolabın, tabanca yoktu.

"Ne olacak şimdi? Sen ne iş yapacaksın?" diye sormuştum babama işten döndüğünde.

"Çocuklara öğretmenlik yapacağım artık," demişti babam.

Kafam karışmıştı... İş denilen şeyin sadece savaş olduğunu düşünüyordum çünkü...

"Benden seni vurmamı istiyordun..."

Vasya Baykaçev, 12 yaşındaydı.
Şu an sınai eğitim uzmanı.

– Sık sık anarım şu anlatacaklarımı... Çocukluğumun son günleri oldu onlar...

Kışın, sömestr tatilinde, bütün okul savaş tatbikatına katılmıştık. Öncesinde uygun adım yürüme çalışmıştık, ellerimizle odundan silah üretmiştik, kamuflaj ve hemşire kıyafeti dikmiştik. Askeri birlik komutanları, "mısır kabuğu" adıyla anılan tarım ve nakliye uçaklarıyla üzerimizde uçuş yapmıştı. Hayran hayran izlemiştik!

Fakat Haziran geldiğinde tepemizde artık Alman uçakları uçuyor ve aşağıya paraşütle casus bırakıyorlardı. Gri ekose ceketli ve kepli genç adamlardı bunlar. Büyüklerimizle birlikte birkaçını yakalayıp köy sovyetine teslim etmiştik. Askeri bir operasyona katıldığımız için büyük gurur duyuyorduk; operasyon bize, kışın yaptığımız tatbikatı anımsatmıştı. Ancak çok geçmeden başkaları çıkageldi... Bunlar ekose ceketli ve kepli değildi, kolları kıvrılmış yeşil üniforma giyiyorlardı, demir ökçeli botlarının üstünde geniş konçlar vardı, arkalarında dana derisinden sırt çantası taşıyorlardı, yan taraflarında uzun, filtreli gaz maskeleri ve ateş etmeye hazır halde otomatik tüfekleri asılıydı. Ağır teçhizatlıydılar, tam teçhizatlıydılar. Ritmik bir şekilde bağırıyorlardı: "Zwei monat, Moskva kaputt." Babam, "zwei monat" lafının "iki ay" demek olduğunu açıklamıştı bana. Hepi topu iki ay mı? Hepsi bu mu?

İki ay sonra Moskova düşecek miydi? Bu savaş, kısa süre önce tatbikatta canlandırdığımız ve benim hoşuma giden savaşa zerre kadar benzemiyordu.

İlk günlerde Almanlar bizim köyde, yani Maleviçi'de hiç duraklamadan hızla Jlobin istasyonuna doğru ilerledi. Babam orada çalışıyordu. Ama artık işe gitmiyor, birliklerimizin geri dönüp Almanları sınıra doğru sürmesini bekliyordu. Babamın söylediklerine inanıyor, biz de bizimkilerin gelişini bekliyorduk. Sabahtan akşama kadar yollardaydı gözümüz... Oysaki onlar... Askerlerimiz... Yerlerde yatıyordu dört bir yanımızda: yollarda, ormanda, hendeklerde, tarlada... Bostanlarda... Turba yataklarında... Askerlerimizin ölüleri yatıyordu her yerde. Yanlarında tüfekleriyle. El bombalarıyla. Sıcaktı hava, sıcaktan şişiyorlardı, her geçen gün sanki daha da, daha da büyüyorlardı. Koskoca bir ordu. Kimse gömmemişti onları toprağa...

Babam atımıza koşum taktı, tarlaya gittik birlikte. Toplamaya başladık ölüleri. Çukur kazdık... Onar-on ikişer kişi yan yana yatıyordu çukurlarda... Okul çantam ağzına kadar askerlere ait evraklarla dolmuştu. Adreslerine baktığımı hatırlıyorum, Ulyanovsk'un Kuybişev bölgesindendi hepsi.

Birkaç gün sonra köyün hemen dışında babamın ve can dostum, on dört yaşındaki Vasya Şevtsov'un ölülerini buldum. Dedemle birlikte oraya gittiğimizde... Bombardıman başladı... Vasya'yı gömdük ama babamı toprağa vermeyi başaramadık. Bombardıman sona erdiğinde babamdan geriye hiçbir şey kalmamıştı. Hiçbir iz. Mezarlığa onun için bir tane haç diktik, o kadar. Sadece bir haç. Haçın altına babamın bayramlık takım elbisesini gömdük...

Bir hafta sonra asker ölülerini toplamak artık imkânsız hale gelmişti... Onları yattıkları yerden kaldırmak mümkün değildi... Gömleklerinin altında kaygan, vıcık vıcık bir tabaka vardı... Tüfeklerini topluyorduk artık. Kitaplarını. Dedem bombardıman sırasında öldü...

Yaşamaya nasıl devam edecektik? Babam olmadan nasıl yaşayacaktık? Dedem olmadan? Annem ağlamaktan helak olmuştu. Etraftan toplayıp güvenli bir yere gömdüğümüz silahları ne yapacaktık? Kime vermeliydik onları? Akıl danışabileceğimiz kimse yoktu. Annem sürekli ağlıyordu.

Kışın, yeraltı örgütündekilerle bağlantı kurdum. Hediyem onları çok mutlu etti. Silahlar partizanlara nakledildi...

Biraz zaman geçti, ne kadar, hatırlamıyorum... Dört ay geçmiştir belki de. O gün, önceki yıl ekilip de sökülemeyen patates tarlasından donmuş patates toplamıştım. Eve sırılsıklam, açlıktan bitap düşmüş halde döndüm, ama beraberimde ağzına kadar dolu bir kova patates getirmiştim. Ayakkabılarımı ve içine giydiğim hasır örme patikleri ayağımdan henüz çıkarmıştım ki, hayatımızı sürdürmekte olduğumuz bodrumun girişindeki kapağa birinin tak tak diye vurduğunu duyduk. Dışarıdaki kişi soruyordu: "Boykaçev orada mı?" Kapaktan kafamı uzattığım anda bütün müfrezeyi karşımda buldum. Telaştan kulaklı şapka yerine asker kepini giymişim meğer, o yüzden anında kırbacı kafama yedim.

Gizlendiğimiz bodrumun yakınında üç tane at duruyordu, üzerlerinde Alman askerleriyle *polizei*lar* vardı. *Polizei*lardan biri atından indi, boynuma bir kemer geçirdi ve kemeri kalınca bir iple eyere bağladı. Annem yalvarmaya başlamıştı: "İzin verin, karnını doyurayım bari." Donmuş patatesle yaptığı bazlamayı almak için bodruma indi, onlarsa atları kamçıyla dehleyip hızlıca tırısa geçirdi. Veselıy köyüne kadar yaklaşık beş kilometre beni o şekilde sürüklediler.

İlk sorgumda faşist subay basit sorular sormuştu: soyadın, adın, doğum yılın... Annenle baban ne iş yapar? Çevirmen, genç bir *polizei*dı. Sorgu sona erince bana şunları söyledi: "Şimdi gidip işkence odasına çekidüzen vereceksin. Oradaki peykenin üstü-

* (Alm.) polis. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği'nde işgal altındaki bölgelerde Nazilerle işbirliği yapan yerli halk arasından görevlendirilen kişilere verilen ad. (ç.n.)

ne iyice bak...” Elime bir kova su, süpürge ve eski püskü bir bez parçası tutuşturup beni oraya götürdüler... İçeri girdiğimde korkunç bir manzarayla karşılaştım: Odanın ortasında geniş bir peyke vardı ve peykenin üzerine çiviyle sabitlenmiş kayışlar. Üç kayış; bir insanı boynundan, belinden ve ayaklarından bağlamak için hazırlanmış üç kayış. Köşede huş ağacından yapılmış kalın sopalar ve bir kova su duruyordu, su kıpkırmızıydı. Yerde kan birikintileri... Ve idrar... Ve dışkı...

Arka arkaya su taşıdım durdum. Yerleri sildiğim bez parçası artık kıpkırmızıydı.

Sabahleyin subay beni çağırttı:

“Silahlar nerede? Yeraltı örgütünden kimlerle bağlantı kurdun? Ne tür görevler üstlendin?” Ardı ardına yağıyordu sorular.

Hiçbir şey bilmediğimi, zaten çok ufak olduğumu, tarlada silah değil donmuş patates topladığımı söyleyerek onu ikna etmeye çalıştım.

“Bodruma indirin,” diye emir verdi askere sorgucu subay.

Beni buz gibi suyla doldurdukları bodruma indirdiler. Öncesinde de, oradan henüz çıkarttıkları bir partizanı gösterdiler. İşkenceye dayanamamış ve... boğulmuştu... Şimdiyse sokakta öylece yatıyordu...

Su boğazıma kadar geliyordu... Kalp atışlarımı, damarlarımdan akan kanı, kanımın bedenimi çevreleyen suyu nasıl ılıklaştırdığını hissediyordum. Korkmuştum: Kendimi kaybetmemeliydim. Su yutmamalıydım. Boğulmamalıydım.

Sonraki sorgu: Subay bu kez tabancanın namlusunu kulağıma yerleştirdi, tetiği çekti; ayağımın dibindeki kuru parke çatırdadı. Yere ateş etmişlerdi! O an boyun omuruma bir sopa darbesi geliyor, yere düşüyorum... Yanımda iri cüsseli biri duruyor olmalı, bedeninden gelen sucuk ve içki kokusunu duyuyorum. Kusuyorum, ama işkenceyi kesmiyorlar. Diyorlar ki: “Şimdi, yerde senden çıkan ne varsa hepsini dilinle yalayarak temizleyeceksin... Dilinle yalayarak dedim, anladın mı... Anladın mı, kızıl yavru?!”

Beni hücreye götürdüklerinde uyuyakalmadım, acıdan bayılmışım. Baygın haldeyken gördüğüm rüyada, okuldaki bütün öğrenciler sıraya dizilmiş, ben de aralarında duruyorum, öğretmenimiz Lyubov İvanovna Laşkeviç konuşuyor: "Sonbaharda beşinci sınıfa başlayacaksınız, şimdilik hoşça kalın, çocuklar. Yazın hepiniz serpileceksiniz. Vasya Boykaçev şu an en ufağınız, ama geri döndüğünde aranızdaki en iri öğrenci o olacak." Gülümsüyor Lyubov İvanovna...

Sonra babamla birlikte tarlada dolaşıp ölü askerlerimizi arıyoruz. Babam ileride bir yerlerde, o sırada ben, çam ağacının altında bir adam buluyorum... Adam buluyorum denemez aslında, bir adamdan geriye kalan parçaları buluyorum. Elleri yok, bacakları yok... Hâlâ hayatta ve yalvarıyor bana: "Vur beni, evladım, vur beni..."

Hücrede yanımda yatan ihtiyar beni uyandırıyor:

"Bağırma, evladım."

"Ne diye bağırıyordum?"

"Benden seni vurmamı istiyordun..."

Onlarca yıl geçti bunların üzerinden, ama hâlâ inanmakta zorlanıyorum: Hayatta mıyım ben?!

"Bir eşarbım bile yok..."

Nadya Gorbaçeva, 7 yaşındaydı.
Şu an televizyon kanalında işçi.

– Savaş söz konusu olunca, anlaşılmaz olan, izahı imkânsız olan ilgimi çekiyor benim... Bunu hâlâ sık sık düşünürüm...

Babamın cepheye gidişini hatırlamıyorum...

Söylemediler bize gideceğini. Kıyamamışlar. Sabah kız kardeşimle beni anaokuluna götürdü babam. Her günkü gibiydi her

şey. Tabii akşam olunca, babamın niye evde olmadığını sormaya başladık, ama annem içimizi rahatlatmıştı: "Çok yakında dönecek. Birkaç gün sonra."

Yolu hatırlıyorum... Arabalarla ilerliyorduk, karoserlerde inekler mölüyor, domuzlar ciyaklıyordu, arabanın birinde bir oğlan elinde bir kaktüs taşıyordu ve sarsıntıdan dikenler eline battığı için sürekli ellerini dikenlerden kaçırmaya çalışıyordu... Onun bu hali kız kardeşimle beni güldürüyordu. Çocuktuk o zamanlar... Tarlalar gördük, kelebekler gördük. Arabayla yolculuk yapmak hoşumuza gitmişti. Annem bizi korumaya almıştı, onun "kanatları" altında oturuyorduk. Zihnimin bir köşesinde, o sırada bir felaket yaşandığını, ama neyse ki annemin yanımızda olduğunu ve o gittiğimiz yerde her şeyin yoluna gireceğini düşünüyordum. Annem bizi bombalardan, büyüklerin korkutucu konuşmalarından, kötü olan her şeyden koruyacaktı. Eğer o an annemin yüzünü okuyabilseydik, oraya her şey yansımıştır aslında. Ama yüzündeki ifadeyi hatırlamıyorum ben, kız kardeşimin omzuna konan kocaman yusufçuğu ve onu görünce "Uçak!" diye bağırışımı hatırlıyorum; her nedense büyükler arabalardan aşağı atlayıp gökyüzüne bakmaya başlamıştı birden.

Senno bölgesi, Gorodets köyündeki dedemin yanına vardık. Kalabalık bir ailesi vardı, bizi yazları kullanılan mutfağa yerleştirdiler. "Yazlıkçılar" diye seslenmeye başlamışlardı bize, savaş sona erene kadar da bu isim üzerimize yapıştı kaldı. Oyun oynuyor muyduk, oynamıyor muyduk, hatırlayamıyorum, ama her halükârda şundan eminim; savaşın ilk yılında yaz mevsimine özgü oyunları kesinlikle oynamadık. Küçük bir erkek kardeşimiz vardı, kız kardeşimle benim elimde büyüyordu, çünkü annemiz sürekli ekin ekiyor, tarla sürüyor, dikiş dikiyordu. Bazı işler de bizim elimize bakıyordu: Çatalları, tabakları yıkamamız, yerleri silmemiz, taş fırını yakmamız, ertesi gün için yakacak çalı çırpı toplamamız, su tedarik etmemiz gerekiyordu; ağzına kadar suyla dolu kovayı

kaldıramadığımız için yarısına kadar doldurarak taşıyorduk suyu. Akşamları annem, ertesi günkü görev dağılımını açıklıyordu: Sen mutfaktan sorumlusun, sen de erkek kardeşinden. Artık herkes, üstlendiği görevden sorumlu oluyordu.

Yiyeceğimiz azdı, açlık çekiyorduk, ama bir kedimiz oluvermişti, sonra onu bir de köpek takip etti. Onlar da ailemizin birer üyesiydi ve elimizde ne varsa, onlarla eşit olarak bölüşüyorduk. Bir seferinde öyle az yiyeceğimiz vardı ki, kediyle köpeğe yettirememiştik, fakat birbirimize söylemeden hepimiz kendi payımızdan onlara bir lokma bir şey arttırmaya çalışmışız. Kedimiz bir mermi parçası yüzünden öldüğünde, kaybı öyle ağır gelmişti ki bize, dayanamayacağız sanmıştık. İki gün aralıksız ağladık. Merasimle, gözyaşları içinde gömmüştük onu. Mezarına haç dikip çiçekler ekmiştik, sulamıştık onu gömdüğümüz toprağı.

O gözyaşlarımızı, ardından ne çok ağladığımızı hatırladıkça, bunca yıl sonra hâlâ cesaret edemiyorum bir kedi sahiplenmeye. Kızım küçükken bir köpek almamızı istemişti, yapamamıştım.

Fakat kedimizin ölümünden sonra bize bir şey olmuştu. Artık korkmuyorduk ölümden.

Arka arkaya kocaman Alman araçları gelmişti köye, hepimizi evlerimizden çıkardılar. Bizi sıraya dizip saymaya başladılar: "Ein, zwei, drei..."* Annem dokuzuncu sıradaydı, onuncuyu vuracaklardı. Komşumuzu... Erkek kardeşim annemin kucağındaydı, birden kollarının arasından yere düşmüştü.

Kokuları hatırlıyordum... Şimdi sinemada film izlerken ne zaman faşistleri görsem, o askerlerin kokusu gelir burnuma. Deri kokusu, kaliteli kumaş ve ter kokusu...

O gün kız kardeşim, erkek kardeşimize bakmakla görevliydi, bense bostanda yabani otları temizliyordum. Bir patates görüp ona doğru eğildim, dışarıdan görünmüyorum, öyle sanıyorum daha doğrusu, hani çocukken her şey kocaman ve upuzun görü-

* (Alm.) "Bir, iki, üç..." (ç.n.)

nür ya insanın gözüne. Uçağı fark ettiğimde, tepemde daireler çizerek uçmaya başlamıştı bile, epey net bir şekilde görmüştüm pilotu. O genç pilotun yüzünü. Kısa, kesik kesik bir makineli tüfek sesi: tak-tak-tak! Uçak ikinci kez turluyor tepemde... Beni öldürmek için ateş etmiyordu o pilot, benimle eğleniyordu. O zamanki çocuk aklımla dahi kavramıştım bunu. Ama başımda bir eşarp bile yoktu, ardına gizlenebileceğim hiçbir şey yoktu...

Ne denir peki bu olaya? Nasıl açıklanabilir? Merak ediyorum doğrusu; acaba hayatta mıdır o pilot? Bu olayı hatırlıyor mudur acaba?

O tehlike anları atlatıldıktan sonra, yani, "mermiyle vurularak mı yoksa korkudan mı öleceğim acaba" meselesi çözüme kavuşunca, mutedil süreç baş gösteriyor –bir bela atlatılmış, sıradakinin ne olacağı ise henüz belli değil– ve kahkahaya boğuluyordu insanlar. Birbirini iğnelemeye, birbiriyle dalga geçmeye başlıyordu herkes: Kim, nereye saklanmış, nasıl da koşturmuş, kurşun havada nasıl uçmuş ama isabet etmemiş. Bunu gayet iyi hatırlıyorum. Hatta biz çocuklar bile bir araya toplanıp birbirimizle alay ediyorduk, kim korkmuş kim korkmamış diye. Aynı anda hem katıla katıla gülüyor hem de ağlıyorduk.

Ben savaşı, bazı şeyleri anlamak, kavramak için anıyorum... Yoksa ne diye hatırlayayım bunları?

İki tavuğumuz vardı bizim. Onlara, "Susun, Almanlar geldi!" deyince gıkları çıkmazdı. Bizimle birlikte sessiz sessiz yatağın altında durur, bir kere dahi gıdaklamazlardı. Neden sonra sirkte gördüğüm evcilleştirilmiş tavuklar beni zerre kadar şaşırtmadı o yüzden. Bizimkiler bir kutu içerisinde belirli aralıklarla yatağın altına taşınır ve günde iki yumurta verirlerdi. Kendimizi öyle zengin hissederdik ki o zaman!

Tüm yaşadıklarımıza rağmen bir yılbaşı ağacı hazırlardık. Bizim de aslında bir çocukluğumuz olduğunu ve o yılbaşı ağacının önemini hatırlayan elbette annemizdi. Kitaplardan capcanlı renk-

leri olan resimleri keser, kâğıtları buruşturup balon yapardık: bir tarafı beyaz, diğer tarafı siyah, eski ipliklerden de ağaç süslemesi. Ve o gün herkes birbirine özellikle gülümserdi, hediye yerine (verecek hediyemiz yoktu çünkü) yılbaşı ağacının altına birbirimize yazdığımız küçük notları bırakırdık. Anneme şöyle yazmıştım ben notumda: "Anneciğim, seni çok seviyorum. Çok! Çok çok!" Kelimeler hediye ediyorduk birbirimize.

Yıllar geçti... Bir sürü kitap okudum. Fakat çocukluğumda bildiklerimden daha fazlasını öğrenmedim savaş hakkında.

"Sokakta beraber oyun oynayacak kimse yoktu..."

Valya Nikitenko, 4 yaşındaydı.
Şu an mühendis.

– Çocuk hafızama her şey işlendi, fotoğraf albümüne benzer şekilde. Sanki hepsi ayrı birer fotoğraf çekimi...

Annem yalvarırcasına:

"Kaçalım, kaçalım! Kımıldayın biraz, kımıldayın!" Eli kolu dolu. Bense mızmızlanıyorum:

"Bacaklarım ağrıyor."

Üç yaşındaki erkek kardeşim beni itekliyor:

"Katalım ('ç' harfini henüz telaffuz edemiyordu), yoksa Almanlar yakalar!" Hiç konuşmadan yan yana "katıyoruz".

Kafamı ve oyuncak bebeğimi bombalardan korumaya çalışıyorum, oysa bebeğimin kolları ve bacakları kopmuş bile. Annem bebeğimin yaralarını sarsın diye ağlıyorum...

Biri anneme bir el ilanı getiriyor. O el ilanının aslında ne olduğunu zaten biliyorum... Moskova'dan gelen kocaman bir mektup o, güzel bir mektup. Annemle ninemin konuşmalarına kulak kabartınca, dayımızın partizanlara katıldığını anlıyorum.

Komşu evde bir *polizei* ve ailesi yaşıyordu. Çocukları bilirsiniz, sokağa çıkınca hepsi babasıyla böbürlenir. Komşu evin oğlu da diyor ki:

"Babamın otomatik tüfeği var..."

Benim de canım böbürlenmek istiyor:

"Dayım da bize el ilanı getirdi..."

Bu dediğimi *polizei*'ın annesi duymuş, uyarmak için anneme gitmiş: Eğer oğlu dediklerimi duyarsa ya da çocuklardan biri bunu ona anlatırsa, ailemin başına ölümcül bir felaket gelirmiş.

Annem beni sokaktan çağırıp rica etmişti:

"Kızım, bir daha anlatmayacaksın böyle şeyler, tamam mı?"

"Anlatacağım!"

"Anlatmaman lazım."

"O oğlan anlatabiliyor da ben niye anlatamıyorum?"

Ben öyle deyince, annem süpürgeden bir çalı parçası çekip bunu yaptığına üzülerek bana bir fiske indirdi. Sonra da ceza olarak beni köşeye dikti:

"Anlatmazsın, değil mi? Yoksa anneni öldürürler."

"Dayım ormandan uçakla gelip seni kurtarır."

Öyle uyuyakalmıştım köşede...

Evimiz yanıyor, uyku mahmuruyum, beni kucaklarına almış taşıyorlar. Paltom ve botlarım yanmış. Üzerimde annemin ceketi, yürüyorum, ceket yerleri süpürüyor.

Toprak damlı bir yeraltı sığınağında yaşıyoruz. Dizlerimin üstünde sığınaktan dışarı çıkınca, burnuma kuyruk yağıyla pişirilmiş darı lapası kokusu geliyor. Bugün dahi, kuyruk yağıyla pişirilen darı lapasından daha leziz bir yemek yoktur benim için. Biri haykırıyor: "Bizimkiler geldi!" Vasilisa Teyze'nin bostanında (annem böyle derdi ona, ama Vasilisa Teyze'nin çocukları annelerine "Vasey Hatun" diye seslenirdi) askeri sahra mutfağı kurulmuş durumda. Bize metal yemek kaplarında lapa dağıtıyorlar, kaplardaki yemeği en ince detayına kadar hatırlıyorum. Fakat o lapayı nasıl yediğimizi bilemiyorum, hiç kaşığımız yoktu çünkü...

Bana kulplu bardakta süt veriyorlar, savaş başladığından beri süt, çıkmış durumda dağarcığımdan. Bardağa koymuşlardı sütü, ama bardak elimden kayıp yere düşmüş ve kırılmıştı. Ağlamaya başlıyorum. Herkes bardak kırıldı diye ağladığımı sanıyor, oysa ben sütü döktüğüm için ağlıyordum. Öyle güzel ki tadı, bana bir daha süt vermezler diye korkuyorum. Savaştan sonra hastalıklar baş göstermişti. Herkes hastalandı, bütün çocuklar. Savaş zamanına oranla artmıştı hasta sayısı. Anlaşılması güç, öyle değil mi?

Difteri salgını... Çocuklar birbiri ardına ölüyor. Kapı sürgüsünün altından kaçıp komşumuzun ikiz oğlanlarının cenazesine gitmiştim, arkadaşımdı onlar. Üzerimde annemin ceketi, ayaklarım çıplak duruyorum tabutlarının başında. Annem elimden tutup beni oradan çekiyor. Ninemle ikisi, ben de difteriye yakalandım diye endişeleniyor. Hayır, sadece öksürüyorum ben.

Köyde hiç çocuk kalmamıştı. Sokakta beraber oyun oynayacak kimse yoktu...

"Pencereyi açacağım geceleyin...
Rüzgâra vereceğim sayfaları..."

Zoya Majarova, 12 yaşındaydı.
Şu an postacı.

– Bir melek görmüştüm...

Birdenbire çıktı ortaya... Bizi Almanya'ya götürürlerken yolda rüyama girdi. Vagondayken. Oradan dışarıdaki hiçbir şeyi göremiyorduk, bir parçacık da olsa gökyüzünü bile. Yine de gelmişti o melek...

Ürkmüyor musunuz benden? Sözlerimden? Bazı sesler duyuyorum, melek görüyorum... Bunları anlatmaya başlayınca uzun süre dinlemek istemez kimse. Nadiren çağrılırım misafirliğe. Bay-

ram sofralarına nadiren davet edilirim. Komşularım bile bundan kaçınır. Anlatırım da anlatırım... Yaşlandım mı artık acaba? Alamıyorum kendimi anlatmaktan...

En başından başlayacağım anlatmaya... Savaşın ilk yılı annem ve babamla yaşıyordum. Ekin biçip tarla sürüyordum. Tırpan yapıp harman dövüyordum. Almanlar her şeye el koyardı: tahıla, patatese, bezelyeye. Sonbaharda at sırtında gelmişlerdi. Bahçelerimizi dolaşıp her şeyi toplamışlardı... Ne deniyordu onlara? Unuttum bile o kelimeyi: derebeyi. Bizim *polizei*lar da onlarla birlikte gelirdi, hepsini tanır bilirdik. Komşu köydendi hepsi. Böyle yaşadık işte. Yaşamaya alıştık da denebilir. Hitler'in Moskova'ya yaklaştığını söylemişlerdi bize. Yakında Stalingrad'a varacağını.

Geceleyin de partizanlar gelmişti... Fakat onlar başka şeyler anlatmıştı bize: Stalin, hiçbir koşulda Moskova'yı teslim etmez. Stalingrad'ı asla vermez.

Biz ise tarla sürüp ekin biçiyorduk. Hafta sonları akşam olunca ve bayramlarda dans edilirdi. Sokakta dans ederdik. Akordeon olurdu.

Bu anlatacağım olay Çiçek Bayramı'nda* meydana geldi... Keçi söğüdü dalları toplayıp kiliseye gitmiştik. Sonra sokakta toplandık. Akordeoncuyu bekliyorduk. O sırada Almanlar çıkageldi. Büyük, üstleri brandayla kapatılmış kamyonetleri ve kurt köpekleriyle. Etrafımızı kuşatıp emir buyurdular: Atlayın kamyonetlerin arkasına. Dipçikleriyle bizi itekledilер. Kimimiz ağlıyor, kimimiz bağırıyorduk... Anne babalarımız koştura koştura geldiğinde araçlara bindirilmiştik bile. Brandaların altındaydık. Bizim oraya çok uzak değildi tren istasyonu, oraya götürdüler bizi. Boş tren vagonları çoktan hazır edilmişti. Bir polis beni vagona çekiyordu, ama elinden kurtulmuştum. Elini örgülü saçıma dolayıverdi:

* İsa'nın Kudüs'e girişini temsil eden bayram. (ç.n.)

"Bağırmasana, aptal. Führer sizi Stalin'den kurtarıyor."

"Bizim ne işimiz var o yaban ellerde?" Bu olay öncesinde Almanya'ya gitmemiz için bize propaganda yapmışlardı. Güzel bir hayat vadetmişlerdi.

"Bolşevizm'i yenilgiye uğratmak için Alman halkına destek olun."

"Annemi istiyorum ben."

"Kiremit çatılı bir evde yaşayıp çikolatalı şekerlemeler yiyeceksin, daha ne!"

"Annemi istiyorum..."

Ah-ah-ah-ah! İnsan böyle bir kaderi olacağını bilse, sabaha çıkmaz ölürdü.

Trenlere bindirilip oradan götürüldük. Uzun süre yol yaptık, ama ne kadar, bilmiyorum. Benim vagonumdaki herkes bizim Vitebsk bölgesindendi. Farklı farklı köylerden. Hepsi gençti, yaşları benim gibi küçüktü. Sormuşlardı bana:

"Seni nereden aldılar?"

"Danstan."

Açlıktan ve korkudan bayılmışım. Yerde yatıyorum. Gözlerim kapalı. Ve ilk kez o zaman... Orada... Bir melek gördüm... Küçük bir melekti, kanatları da minicikti. Kuşlarınki gibi. Yine de, beni kurtarmak istediğini görebiliyordum. "Beni nasıl kurtarabilir ki," diye düşünmüştüm, "şu ufacık boyuyla hem de?" O meleği ilk görüşümdü...

Susuzluk... Hepimiz susuzluktan kırılıyorduk, su içme isteği aklımızdan çıkmıyordu. İçim tamamen kurumuştu, hem de öyle çok kurumuştu ki, dilim damağıma yapışmıştı, ayıramıyordum bir türlü. Günü dilimiz dışarıda geçiriyorduk. Ağzımız kapanmıyordu. Akşamı biraz daha kolay atlatıyorduk.

Yüz yıl geçse yine de unutmam... Hayatım boyunca aklımdan çıkmayacak...

Vagonun köşesinde kovalar duruyordu, tren hareket halindey-

ken küçük tuvaletimizi onlara yapıyorduk. Ufak bir kız çocuğu vardı... Emekleye emekleye kovaların oraya gidip bir tanesini elleriyle sımsıkı kavramış, kendine doğru çekip içindekini içmeye başlamıştı. Kana kana içmişti... Ama sonra kusmaya başladı... Kusup kusup tekrar kovaya doğru emekliyordu... Sonra tekrar kusuyordu...

Ah-ah-ah-ah! İnsan baştan bilse kaderini...

Magdeburg'u hatırladım şimdi... Orada saçlarımızı kazıyıp kafa derimize beyaz bir solüsyon sürdüler. Hastalık önlemi olarak. Derimiz o solüsyon yüzünden yanıyordu, o sürdükleri şey cayır cayır yakmıştı derimizi. Pul pul soyulmuştu. Tanrı esirgesin! Yaşamak istemiyordum... Artık hiç kimse için üzülmüyordum; ne kendim, ne de annem babam için. Kafanı kaldırıp bakıyorsun, etrafını sarmış duruyor askerler. Kurt köpekleriyle. Köpeklerin gözleri çok korkunç. Aslında köpekler insanların gözüne doğrudan bakmaz, kaçırırlar gözlerini ama bu köpekler bakıyordu. Doğrudan gözlerimizin içine bakıyorlardı. Yaşamak istemiyordum... Yanımda tanıdık bir kız çocuğu vardı, nasıl olduğunu bilmiyorum ama onu annesiyle birlikte almışlardı. Belki de annesi, kızının peşinden kamyonete atlamıştı... Bilemiyorum...

Yüz yıl geçse yine de unutmam... Hayatım boyunca aklımdan çıkmayacak...

O kız ayakta durmuş ağlıyordu, çünkü önleyici sağlık tedbiri almak için bizi götürdüklerinde annesini kaybetmişti. Gencecik bir annesi vardı... Güzel bir kadındı annesi... Tren hareket halindeyken zifiri karanlık olurdu içerisi: Kapıları hiç açmazlardı, yük treninde yolculuk ediyorduk, vagonların penceresi de yoktu. O kız yol boyunca annesini görememişti. Tam bir ay boyunca. Bir köşede durmuş ağlıyordu ki yaşlıca bir kadın, ki onun da saçları kazınmıştı, o kızı elinden yakalayıp okşamak istemişti. Ama kız kadından kaçmıştı, ta ki ona "Kızım..." diye seslenene dek. O kadının annesi olduğunu ancak sesinden anlayabilmişti.

Ah-ah-ah-ah! İnsan... İnsan baştan bilse...

Açlıktan mahvolmuştuk. Nerede olduğumuzu, bizi nereye götürdüklerini hatırlamıyordum. Yer adları, insan adları hep bulanıktı zihnimde... Açlık yüzünden sanki uykudaymış gibi sersemlemiştik...

Barut fabrikasına ite kaka sandık taşıdığımı hatırlıyorum. Fabrikanın her tarafı sanki kibrit yakılmış gibi kokardı. Duman kokusu gelirdi burnuma... Duman yoktu hiç, ama duman kokardı...

İnek sağdığımı hatırlıyorum. Baltayla odun kırdığımı... Günde on iki saat boyunca...

Bize patates kabuğu ve turp yediyorlardı, bir de sakarin katılmış çay veriyorlardı. İşi bölüştüğüm arkadaşım benim çayımı elimden almıştı. Ukraynalı bir kız. Yaşça benden büyüktü... kuvvetliydi... "Hayatta kalmak zorundayım. Annem bir başına kaldı," demişti bana.

Tarlada çalışırken güzel Ukrayna şarkıları söylerdi. Çok güzeldi şarkıları.

Ben... Bir gün ben... Bir gecede her şeyi anlatamam size. Bir geceye sığmaz anlatacaklarım. Yüreğim kaldırmaz. Neresiydi orası? Hatırlamıyorum... Ama toplama kampında yaşandı bu anlatacağım... Belli ki, artık Buchenwald Toplama Kampı'na düştüğüm zamanmış... Ölülerle dolu araçları boşaltmış, hepsini yığınlar halinde toplayıp sonra üst üste dizmiştik; bir sıra ceset, üstüne bir sıra katranlı kalas. Bir sıra, sonra ikinci sıra... Ve sabahın köründen akşama dek yakılacak ateşi hazırladık. O ateş... evet, gayet açık aslında... o cesetlerle yakılacaktı... Ölülerin arasında henüz son nefesini vermemiş olanlar da vardı ve bize bir şeyler söylemeye çalışıyorlardı. Herhangi bir söz. Ama bizim onların yakınında durmamız yasaktı...

Ah-ah-ah-ah! İnsan hayatı... Bir ağacın, insan tarafından ehlileştirilen tüm hayvanların, sığırların, kuşların hayatı kolay mıdır, bilmem. Ama insanla ilgili her şeyi biliyorum...

Ölmek istiyordum, artık hiç kimse için üzüntü duymuyordum... Kararımı vermiştim, yapacaktım bunu, bir bıçak bulmaya çalışıyordum. Meleğim çıkageldi o sırada... İlk gelişi değildi bu... Neler söyledi de beni sakinleştirdi hatırlamıyorum, ama şefkat doluydu sözleri. Uzun süre beni ikna etmek için çabaladı... Başkalarına meleğimden bahsettiğimde hepsi aklımı kaçırdığımı sanmıştı. Uzun zamandır tanıdığım-bildiğim insanlar yoktu yanımda yöremde; etrafımda hiçbir tanışıklığım olmayan insanlar vardı sadece. Sadece yabancılar. Kimse kimseyle tanışmak istemiyordu artık, çünkü ertesi gün ya biri ya da diğeri ölecekti. Birbiriyle tanışmanın ne anlamı vardı ki bu durumda? Fakat bir seferinde kanım kaynayıvermişti küçük bir kıza... Maşacığa... Solgun, sessiz bir kızdı. Bir ay boyunca arkadaşlık etmiştik onunla. Toplama kampında bir ay, upuzun bir ömre denk gelir, sonsuzluk gibi bir şeydir. İlk o yanaşmıştı bana:

"Kurşunkalemin var mı"

"Yok."

"Bir parça kâğıdın var mı peki?"

"O da yok. Ne yapacaksın ki onları?"

"Yakında öleceğim, bunu biliyorum, ölmeden önce anneme bir mektup yazmak istiyorum."

Bunlar toplama kampında bulunabilecek şeyler değildi; kurşunkalem de, kâğıt da. Ama biz hepsini bulduk. Herkes severdi o kızı, öyle solgun ve sessizdi ki. Yumuşacıktı sesi.

"Nasıl yollayacaksın mektubu?" diye sordum.

"Pencereyi açacağım geceleyin... Rüzgâra vereceğim sayfaları..."

Belki sekiz yaşındaydı, belki de on. Bir kemik yığınına bakıp nasıl yaşı tahmin edilebilir ki? İnsan değildi artık kamptakiler, hepsi birer iskeletti... Çok geçmeden hastalandı Maşa, ayağa kalkıp çalışmaya gidemiyordu. Yalvarıyordum çabalaması için... Hatta ilk gün kapıya kadar sürükledim onu, uzanıp kapıya tutun-

du ama yürümeyi başaramadı. İki gün öyle yattı, üçüncü günse askerler gelip sedyeyle götürdü onu. Toplama kampından tek bir çıkış vardı; baca... Doğrudan gökyüzüne yükseliyordun...

Yüz yıl geçse yine de unutmam... Hayatım boyunca aklımdan çıkmayacak...

Geceleyin sohbet ederdik onunla:

"Sana da geliyor mu melekler?" Ona kendi meleğimden bahsetmek istiyordum.

"Hayır. Bana annem geliyor. Üzerinde hep beyaz bluzu oluyor. Mavi peygamberçiçeği işlemeli o bluzunu hatırlıyorum."

Sonbaharda... Sonbahara dek hayatta kalmayı başarmıştım. Nasıl bir mucizeydi bu? Bilmiyorum... Sabahleyin çalışmamız için bizi tarlaya gönderiyorlardı. Havuç toplayıp lahana söküyorduk tarladan; bu işi yapmayı sevmiştim. Uzun süredir tarlaya gitmiyor, hiç yeşillik görmüyordum çünkü. Toplama kampının içinde duman yüzünden ne gökyüzü görünür ne de toprak. Baca upuzundur, kapkaradır. Gece gündüz duman püskürtür... Tarlada sarı bir çiçek görmüştüm, çiçeklerin nasıl serpildiğini unutalı uzun zaman olmuştu. Okşadım çiçeği... Başka kadınlar da okşadı. Toplama kampındaki krematoryumdan çıkan küllerin buraya döküldüğünü biliyorduk, ölen herkesin külü buradaydı. Kiminin kız kardeşinin, kimininse annesinin... Benim de Maşacığımın...

Hayatta kalacağımı bilseydim, annesinin adresini sorardım ona. Ama gelmemişti bu aklıma...

Yüz kere ölüp de hayatta kalmayı nasıl başardım? Bilmiyorum... Beni meleğim kurtardı. Beni ikna etti yaşamaya. Hâlâ da görünür bana, ayın pırıl pırıl olduğu, ışığının pencereden içeri süzüldüğü böyle akşamları sever o. Ayın bembeyaz ışığını...

Ürkmüyor musunuz benden? Anlattıklarımı dinlemekten...

Ah-ah-ah-ah...

"Burayı kazın..."

Volodya Barsuk, 12 yaşındaydı.
Şu an Belarus Cumhuriyeti "Spartak" spor kulübü başkanı.

– Hemen partizanlara katılmıştık...

Bütün aile: annem, babam, abim ve ben. Büyük diye abime tüfek vermişlerdi. Çok kıskanmıştım, o da bana nişan almayı öğretmişti.

Bir gün abim görevden dönmedi... Annem uzun süre onun öldüğüne inanmak istememişti. Müfrezeye, etrafları sarılan bir grup partizanın Almanların eline canlı geçmemek için bir tanksavar mermisiyle kendilerini havaya uçurduğu haberi gelmişti. Annem Aleksandır'ımızın da orada olduğundan şüpheleniyordu. Abim o grupla gönderilmemişti göreve, ama yolda karşılaşmış olabilirlerdi. Müfreze komutanının yanına gidip şöyle demişti annem:

"Oğlumun orada bir yerde öylece yattığını hissediyorum. Oraya gidip bakmama izin verin."

Annemin yanına birkaç savaşçı verdiler, onlarla birlikte yola çıktık. Anne yüreği böyle bir şey işte! Savaşçılar bir köşeyi kazmaya başlayınca, annem başka bir yeri işaret ediyor: "Burayı kazın..." Orayı kazmaya başlıyorlar ve abimi buluyorlar; tanınacak halde değildi artık, kömür gibi kararmıştı. Annem onu apandisit ameliyatı izinden ve cebindeki taraktan tanımıştı.

Annemi anmadığım gün olmuyor...

İlk kez sigara içişimi hatırlıyorum. Annem görüp babama söylemiş:

"Vovka'mızın yaptığını görüyor musun?"

"Ne yapmış?"

"Sigara içiyor."

Babam yanıma gelip yüzüme baktı:

"Bırak içsin. Savaş bitince çaresine bakarız."

Savaş sırasında hep savaştan önceki yaşantımızı düşünürdüm. Arada akrabalık ilişkisi olan birkaç aile, hep birlikte büyük bir evde yaşardık. Neşeli, samimi bir hayatımız vardı. Lena Teyze maaşını alınca bir sürü poğaça ve peynir alıp bütün çocukları bir araya toplar, herkesi sevindirirdi. Lena Teyzem öldü, kocası ve oğulları da. Bütün dayılarım öldü...

Savaş sona ermişti... Bir gün annemle birlikte yolda yürüyorduk, annemin elindeki torbada patates vardı, çalıştığı fabrikadan biraz patates vermişler. İnşaat kalıntılarının arasından bir Alman tutsak çıkıp yanımıza geldi:

"Mutter, bitte*, patates..."

Annem yanıt verdi:

"Sana patates vermem. Ya oğlumu sen öldürdüysen?"

Alman geri çekilip sustu. Annem yeniden yürümeye başladı... Sonra geri dönüp torbadan birkaç patates çıkardı, adama verdi:

"Al, ye..."

O an şaşırıp kalmıştım... Nasıl yapabilmişti bunu? Kışın kaç kere donmuş Alman askerlerinin üzerinde kaymıştık; kentin dışında uzun zaman sonra bile rastlanıyordu cesetlerine. Kızakla kayar gibi kaymıştık üstlerinde... Ayağımızla ölü askerleri tekmelediğimiz de olmuştu. Hatta tepinmiştik bile üzerlerinde. Onlardan nefret etmeye devam ediyorduk.

Annem bana bir ders vermişti... Savaş sonrasında sevgiye dair ilk dersim o olmuştu...

* (Alm.) "Ana, lütfen." (ç.n.)

"Dedemi pencerenin altına gömdük..."

Varya Virko, 6 yaşındaydı.
Şu an dokumacı.

– O kışı hatırladım şimdi, o dondurucu kışı. O kış, dedemizi öldürdüler.

Evimizin avlusunda öldürdüler onu. Avlu kapısının yakınında.

Dedemi penceremizin altına gömdük...

Mezarlıkta cenaze merasimi düzenlememize izin vermediler, çünkü dedem bir Alman vurmuştu. *Polizei* mezarlık girişinin yanına konuşlanıp kimseyi yanımıza bırakmadı. Ne akrabalarımızı ne de komşularımızı. Annemle babam tahta kasaları parçalayıp dedemin tabutunu kendileri yaptı. Dedemi kendileri yıkadı, oysa yıkama işini akrabaların yapmaması gerekir. Ölen kişiyle yakınlığı olmayan kişiler yıkamalıdır ölüyü. Geleneklerimiz böyledir. Evde bu konunun konuşulduğunu hatırlıyorum... Tabutu sırtlandılar. Mezarlık girişine kadar götürdüler... *Polizei* bağırdı: "Hemen geri dönün! Yoksa herkesi tararız! Gidin, tıpkı bir iti gömer gibi bostanınıza gömün o herifi."

Bu şekilde üç gün geçmişti... Annemle babam mezarlık girişine kadar gidiyor, oradan gerisingeri döndürülüyorlardı. Geri püskürtülüyorlardı...

Üçüncü gün ninem pencerenin altına bir çukur kazmaya başladı... Dışarıda sıcaklık eksi 40 dereceydi, ninem hayatı boyunca o gün havanın eksi 40 derece olduğunu unutmadı. Öyle dondurucu bir havada birini gömmek çok zordur. Ben o zaman sanırım yedi yaşındaydım, yok, herhalde sekiz olmuştum, yardım ediyordum nineme. Annem gözyaşları içinde beni uzaklaştırmıştı çukurdan.

Orada... Tam da dedemi gömdüğümüz yerde bir elma ağacı serpildi. Haç yerine o ağaç duruyor orada. Yaşlandı bile çoktan...

"...üzerini küreklerle düzlüyorlardı, güzel olsun diye"

Leonid Şakinko, 12 yaşındaydı.
Şu an ressam.

– Bizi makineli tüfeklerle tarayışları...

Tugay komutanının evine toplamışlardı bizi... Bütün köyü... Ilık bir gündü, çimenler ılıktı. Kimi ayakta duruyordu, kimi oturmuştu. Kadınların başında beyaz eşarplar, çocuklar yalınayak. Orada, o toplandığımız yerde, hep bayramlarda bir araya gelirdik önceden. Şarkılar söylerdik. Hasat başlangıcı ve bitişi şerefine. Ve yine, kimi otururdu, kimi ayakta dururdu. Mitingler orada yapılırdı.

O an... Kimse ağlamıyordu... Kimse konuşmuyordu... O zaman bile şaşırtmıştı bu beni. İnsanların, yaklaşan ölümü sezince çoğunlukla ağladığını, bağırdığını okumuştum kitaplardan, ama o an, tek bir damla gözyaşı dahi gördüğümü hatırlamıyorum. Küçücük bir damla bile... Bunca zaman sonra bugün, olanları anımsadığımda şöyle düşünmeye başlıyorum: O sırada sağırlaştım da hiçbir şey duymadım mı acaba? Niye kimse ağlamamıştı?

Çocuklar ayrı bir küme olarak dip dibe duruyordu, oysa bizi büyüklerin yanından özellikle ayıran kimse olmamıştı. Nedense bizi yakınlarında tutmaya yeltenmemişti annelerimiz. Acaba neden? Bunun yanıtını hâlâ bilmiyorum. Biz oğlanların genelde pek dostane bir ilişkisi olmazdı kızlarla, böyle bir âdet vardı: O yaşlarda bizim gözümüzde, itilip kakılacak, örgülü saçları çekilecek kimselerdi kız çocukları. Ama hepimiz, birbirimize sokulmuştuk bu sefer. Anlatabiliyor muyum; dışarıdaki köpekler dahi havlamıyordu o sırada.

Birkaç adım ötemize bir makineli tüfek yerleştirilmişti, yanında iki SS askeri oturuyordu, sessizce bir şeyler konuşmaya başladılar aralarında, şakalaşıyor hatta gülüyorlardı.

Çok net hatırlıyorum bu detayları...

Genç bir subay yanımıza yaklaştı. Çevirmen de subayın söylediklerini Rusçaya çevirdi:

"Saygıdeğer subayımız partizanlarla bağlantıda olan kişilerin isimlerini vermenizi emrediyor. Susarsanız, hepinizi kurşuna dizeceğiz."

İnsanlar, bu sözün öncesinde nasıl oturuyor ya da ayakta duruyorduysa, aynı şekilde oturmaya ve ayakta durmaya devam etti.

"Üç dakikanız var, sonra sizi tarayacaklar," dedi çevirmen ve üç parmağını havaya kaldırdı.

Artık gözümü çevirmenin elinden ayırmıyordum.

"İki dakikanız kaldı, sonra sizi tarayacaklar..."

Birbirimize daha çok sokulduk, birileri birilerine bir şey söylemişti, ama kelimelerle değil, ellerinin, gözlerinin hareketiyle. Ben mesela, bizi vuracaklarını ve öleceğimize tereddütsüz inanmıştım.

"Son bir dakika, sonra işiniz biter..."

Askerin sürgüyü kaldırdığını, mermi kayışını taktığını ve makineli tüfeği eline aldığını gördüm. Kimimizle iki metre vardı arasında, kimimizle on metre...

Ön tarafta duranlardan on dört kişiyi sayarak ayırdılar. Ellerine kürek verip bir çukur kazmalarını emrettiler. Bizi de yakınlarına götürüp çukuru kazışlarını izlettirdiler... Hızlı hızlı kazıyorlardı çukuru. Havada tozlar uçuşuyordu. Çukurun büyük ve derin, insan boyu kadar derin olduğunu hatırlıyorum. Böyle çukurlar evlerin altına temel atarken kazılır.

Üç kişiyi vurdular. Onları çukurun kenarına koydular, yakınımıza. Geri kalan herkes bakakalmıştı... Önce anne babalar mı çocuklarına veda etmeye başladı, çocuklar mı anne babalarına, hatırlamıyorum. Annelerden biri elbisesinin eteğini kaldırıp kızının gözlerini örttü. Ama ufak çocuklar dahi ağlamıyordu o an...

On dört kişiyi daha vurup çukuru doldurmaya başladılar. Biz ise yine orada durmuş seyrediyorduk, ölülerin üzerine top-

rak atmalarını, sonra ayaklarıyla basarak toprağı sıkıştırmalarını izledik. Toprağın üzerini küreklerle düzlüyorlardı, güzel olsun diye. Düzgün olsun diye. Anlıyorsunuz değil mi; köşeleri bile düzeltiyor, temizliyorlardı. İhtiyar bir Alman, alnında biriken teri mendiliyle sildi, sanki tarlada çalışıyormuş gibiydi. Birden küçük bir köpek ona doğru koşturmaya başladı... Kimse anlayamadı köpeğin nereden geldiğini... Kimin köpeği olduğunu. Adam köpeği okşadı... O günden ancak yirmi gün sonra izin vermişlerdi çukurun açılıp ölülerin alınmasına. Ailelerin cenazelerini alıp mezara gömmelerine. İşte o zaman ağıtlar yaktı kadınlar, ağıtlarla inledi bütün köy. Herkes hüngür hüngür ağladı.

Kaç kere tuvalin başına geçtim. Bunun resmini yapmak istedim... Ama her seferinde başka şeyler döküldü fırçanın ucundan: Ağaçlar çizdim hep, çimenler çizdim...

"Kendime fiyonklu bir elbise alacağım..."

Polya Paşkeviç, 4 yaşındaydı.
Şu an terzi.

– Dört yaşındaydım... Savaş üzerine hiç düşünmemiştim...

Ama savaşa dair şöyle bir intiba vardı zihnimde: Eğer bir yerlerde büyük ve karanlık bir orman varsa, savaş gibi şeyler mutlaka orada oluyordur. Öyle korkunç şeyler. Neden savaşın ormanda olduğunu sanıyordum peki? Çünkü masallarda en korkunç şeyler hep ormanda yaşanır.

Yaşadığımız kentin, Belıniçi'mizin içinden geçip gidiyordu birliklerimiz, o sırada geri çekildiklerini anlamamıştım ben. Anlamamıştım bizi terk ettiklerini. Evde bir sürü asker olduğunu hatırlıyorum, kucaklarına alıyorlardı beni. Üzülüyorlardı. Bana bir şey ikram etmek istiyorlardı, ama ikram edecek hiçbir şey

yoktu yanlarında. Sabahleyin kentten ayrıldıklarında, evde, pencere kenarlarında ve her yerde çok sayıda mermi kovanı kalmıştı onlardan geriye. Bir de üniformalardan sökülmüş kızıl renkte rütbe şeritleri. Savaşta gösterilen başarıya işaret eden şeritler. Oyun oynuyordum ben o şeritlerle... Elimdekinin ne tür oyuncak olduğunu hiç bilmeden, anlamadan...

Şunu teyzem anlatmıştı bana... Almanlar kentimize geldiğinde, komünistlerin ad ve soyadlarının yer aldığı bir liste varmış ellerinde. Ve o listede, babamızın ve hemen karşımızdaki evde oturan öğretmenin de adı varmış. O öğretmenin bir oğlu vardı, arkadaşlık ederdim onunla, İgruşka* diye çağırırdık onu. Esas adı İgor'du muhtemelen, öyle sanıyorum şimdi düşününce. Çünkü hafızamda kâh adı, kâh şakasına takılan lakabı olarak kalmış bu; İgruşka. Babalarımızı birlikte götürmüştü Almanlar...

Gözlerimin önünde... Annemi vurdular sokakta. Yere düştüğünde paltosunun önü açıldı, kıpkırmızı oluverdi paltosu, düştüğü yerdeki karlar da kırmızıya bulandı...

Sonra bizi uzun süre ambara benzer bir yerde tuttular. Çok korkunçtu, ağladık hep, çığlıklar attık. Bir kız kardeşim, bir de erkek kardeşim vardı yanımda, biri iki buçuk yaşında, diğeri bir yaşında, ben ise dört, en büyük bendim aramızda. O ufacık halimizle dahi, bir patlama sesi duyunca, bunun uçak bombardımanı değil de, topçu atışı olduğunu bilirdik. Sırf çıkan seslere bakarak tepemizde uçan uçağın bizim uçaklardan olup olmadığını, atılan bombanın yakınımıza mı uzağımıza mı düştüğünü anlardık. Korkunçtu, çok korkunçtu, ama kolunu siper edip kafanı gizlersen artık korkmazdın, olan biteni görmemekti esas mesele.

Sonrasında kızaklarla bir yere gittik, üçümüz birlikte, köylerden birinde kadınlar bizi evlere dağıtmak üzere seçti teker teker; kim kimi alacak. Erkek kardeşimi uzun süre kimse almak istemedi, ağlamaya başladı o zaman: "Ben ne olacağım peki?"

* Rusçada "oyuncak" anlamına gelen bir kelime. (ç.n.)

Kız kardeşimle ben, üçümüzü ayıracaklarından ve artık bir arada olamayacağımızdan korkuyorduk. O güne dek hiç ayrılmamıştık.

Bir seferinde bir Alman kurdu neredeyse kapıp yutuverecekti beni. Pencereden dışarı bakıyordum, sokaktan Almanlar geçiyordu, yanlarında da iki kocaman kurt köpeği. Köpeklerden biri pencereye doğru atılıp camı kırdı. Beni pencere kenarında yakalayıp içeri çekmeyi başardılar, ama öyle çok korkmuştum ki, o günden sonra kekelemeye başladım. Hâlâ da korkarım büyük köpeklerden.

... Savaştan sonra bizi bir yetimhaneye yolladılar, anayolun yakınlarındaydı yetimhane. Alman esirlerin sayısı çok fazlaydı, günlerce o anayoldan yürütmüşlerdi hepsini. Üzerlerine taş toprak fırlatmıştık. Refakat eden müfrezedekiler bizi oradan uzaklaştırıp azarlamıştı.

Yetimhanedeki bütün çocuklar, anne babalarının gelip onları eve götürmesini beklerdi. Tanımadığımız bir adam ya da tanımadığımız bir kadın ufukta göründüğü an, herkes ona doğru koşturuyor ve avaz avaz bağırıyordu:

"Benim babam... Benim annem..."

"Hayır, o benim babam!"

"Beni almaya geldiler!"

"Hayır, beni almaya geldiler!!"

Anne babalarının gelip de bulduğu çocukları, diğerleri çok kıskanırdı. O çocuklar da kimseyi anne babalarının yanına yaklaştırmazdı: "Çek elini, bu benim annem" ya da "Çek elini, bu benim babam," diye çıkışırlardı. Anne babalarının bir dakikalığına bile kendilerinden ayrılmalarına fırsat vermezlerdi, birileri onları ellerinden alıverecek diye korkarlardı. Ya da anne babaları yine birdenbire bir yerlere gidecek diye.

Okulda birlikte öğrenim görüyorduk; yetimhanedeki çocuklar ve anne babalarıyla yaşayanlar. O zamanlar herkes kötü şartlarda yaşıyordu, ama okula evinden gelen çocukların branda bezinden

çantası ya da bir parçacık ekmeği ya da patatesi olurdu yanında, bizde ise hiçbir şey olmazdı. Hepimiz aynı kıyafeti giyerdik, küçükken sorun olmazdı ama büyüyünce işler değişirdi. On iki, on üç yaşlarındayken güzel bir elbise, güzel pabuçlar giymek istiyordu canım, ama bottan başka bir şey giymezdik hiçbirimiz. Ne oğlanlar, ne de kızlar. Örgülü saçıma takmak için parlak renkte bir kurdele istiyordum, renkli kurşunkalemlerim olsun istiyordum. Okul çantası da istiyordum. Şekerleme istiyordum, ama sadece yılbaşında şekerlememiz oluyordu bizim, sadece yılbaşındaydı lolipoplar. Bol bol kara ekmek verirlerdi bize, o ekmeği sanki şekerlemeymiş gibi emerek yerdik, öyle yapınca tadı güzelmiş gibi gelirdi bize.

Sadece bir tane genç öğretmenimiz vardı, geri kalan öğretmenler hep yaşlı başlı kadınlardı, o yüzden o genç öğretmenimizi çok severdik. Taparcasına. O okula varmadan dersler başlayamazdı. Pencerenin yanında oturup beklerdik: "Gel-diiiii! Gel-diiii!" Sınıftan içeri girince herkes ona dokunmak isterdi, herkes aynı şeyi geçirirdi içinden: "İşte benim annem..."

Hayal kurup dururdum: Büyüyüp çalışmaya başlayacağım ve kendime bir sürü elbise alacağım; kırmızısını, yeşilini, puantiyelisini, kurdelelisini. Hele kurdeleli elbise şart! Yedinci sınıftayken sormuşlardı bize: Hangi mesleki eğitimi almak istiyorsun? Ben zaten uzun süre önce kararımı vermiştim; terzi olacaktım.

Elbise dikiyorum şimdi...

"Nasıl ölebilir ki, bugün kimseyi kurşuna dizmediler..."

Eduard Voroşilov, 11 yaşındaydı.
Şu an bir televizyon kanalında çalışıyor.

– Savaşa dair hatırladıklarımı bir tek anneme anlattım... Kendi anneme... Sadece en yakınımdaki insana...

Bizim partizan müfrezesinin bulunduğu köyde, ihtiyar bir adam, tam da onun evinde yaşadığım dönemde ölmüştü. Onu toprağa vermeye hazırlanırken yedi yaşında bir oğlan yanımıza yaklaşıp sordu:

"Dede neden masanın üstünde yatıyor?"

Çocuğa yanıt verildi:

"Dede öldü..."

Çocuk fena halde şaşırdı:

"Nasıl ölebilir ki, bugün kimseyi kurşuna dizmediler."

Oğlan henüz yedi yaşındaydı, ama tam iki yıldır insanların sadece kurşuna dizilince öldüğünü duymuştu.

Bunu hatırlıyordum...

Hikâyeme, aslında hemen aralarına karışmadığım partizan müfrezesiyle başlamış oldum. Savaşın ikinci yılı sona ererken katılmıştım onlara. Annemle savaştan bir hafta önce Minsk'e gidişimizi, annemin beni Minsk yakınlarındaki bir öncü kampına gönderişini atladım...

Bazı şarkılar söylerdik kampta: "Yarın savaş çıkarsa", "Üç tankçı", "Vadilerde, tepelerde". Sonuncusu, babamın en sevdiklerindendi. Sık sık mırıldanırdı... O zamanlar *Kaptan Grant'in Çocukları* adlı film henüz gösterime girmişti ve o filmdeki bir şarkı çok hoşuma gitmişti: "Haydi, neşeli rüzgâr, bir şarkı mırıldan bize..." Sabahki kültürfizik çalışmasına hep bu şarkıyla fırlardım. Fakat o gün kültürfizik çalışması yoktu, tepemizde uçaklar geziniyordu... Başımı kaldırıp gökyüzüne baktım ve o uçakların birinden ayrılan siyah noktaları fark ettim, henüz bombalar hakkında hiçbir şey bilmiyorduk biz. Öncü kampımızın hemen yanından tren yolu geçiyordu, rayların üzerinden yürüyerek Minsk'e gittim. Planım gayet basitti: Annemin çalıştığı tıp enstitüsünün yakınlarında bir tren istasyonu var, rayları takip ederek yürürsem annemin yanına ulaşırım. İstasyona yakın bir yerde oturan bir oğlanı da benimle gelmesi için çağırdım, yaşı benden çok daha küçüktü, çok ağlıyor-

du, yavaş tempoda yürüdüm, ama ben zaten severdim yürümeyi, babamla birlikte doğduğum kent olan Leningrad'ın etrafındaki her yeri yürüye yürüye gezmiştik. Öte yandan, elbette çok öfkeliydim... Minsk istasyonuna kadar ulaşmış, tam da batıdaki köprüyü geçiyorduk ki, başka bir bombardımana yakalandık ve orada çocuğu kaybettim.

Vardığımda annem enstitüde değildi, onun beraber çalıştığı Profesör Golub yakın bir yerlerde yaşıyordu, dairesini bulmayı başarmıştım. Ancak evde kimse yoktu... O gün neler olduğunu yıllar sonra öğrendim: Kenti bombalamaya başladıkları an annem yoldan geçen bir arabaya atlamış ve beni bulmak için Ratomka'ya otoban üzerinden ulaşmış. Fakat oraya vardığında kampın yerle bir olduğunu görmüş...

Herkes Minsk'i terk edip başka yerlere gidiyordu. Şuna karar vermiştim; Leningrad, Moskova'dan daha uzaktı, Leningrad'da babam vardı, ama zaten cepheye gitmişti o da, fakat Moskova'da yaşayan bir teyzem vardı ve onlar kesinlikle oradan ayrılmazdı. Oradan ayrılmazlardı, çünkü Moskova'da yaşıyorlardı... Başkentimizde... Yolda bir kadına denk geldim, yanında kızı vardı. Kadını tanımıyordum ama benim tek başıma ve aç olduğumu, yanımda hiçbir şey bulunmadığını anlamıştı. Bana seslendi: "Bize katıl, birlikte yiyelim."

O gün hayatımda ilk kez soğanla kuyruk yağı yediğimi hatırlıyorum. Başta yüzümü buruştursam da, sonra önüme ne konduysa bir çırpıda mideye indirdim. Bombardıman başlarsa, kızıyla birlikte yollara düşen o kadın nerede diye hep dikkat kesiliyordum. Gece çökünce o kadın ve kızıyla birlikte kendimize bir hendek seçip dinlenmek için içine yerleştik. Aralıksız bombardıman altındaydık. Kadın, başını hendekten çıkarıp etrafa göz gezdirirken bastı çığlığı... Bunun üzerine ben de yerimden doğrulup kadının çığlığı basmadan önce baktığı tarafa çevirdim gözlerimi, alçak uçuş yapan uçağı ve uçak motorunun yakınında, kanatların üze-

rinde yanıp sönen ışıkları gördüm. Bir de, o ışıkların aydınlattığı yönde yol boyunca arka arkaya fıskiye biçiminde havaya yükselen toz toprağı. O an, içgüdüsel olarak hendeğin en dip noktasına attım kendimi. Makineli tüfeğin ardı ardına yağdırdığı mermilerin sesi hemen başımın üstünde yankılandı ve uçak yoluna devam etti. Tekrar doğrulduğumda, o kadının hendeğin kenarında yattığını ve yüzünün bir kan gölüne döndüğünü görecektim. O an öyle çok korkmuştum ki, derhal hendekten dışarı fırlayıp var gücümle koşmaya başladım. O günden beri, hatta şu an dahi, hep aynı soru cehennem azabı yaşatır bana: O kız çocuğuna ne oldu peki? Sonrasında hiç görmedim onu...

Gide gide bir köye varmıştım... Sokakta, ağaçların altında yaralı Alman askerleri yatıyordu. Almanları ilk görüşüm oldu o...

Köylüler evlerinden kapı dışarı edilmişti, silah zoruyla su taşıtılıyordu hepsine, Alman emir erleri ateşin üzerine konan büyük kovalarda o suları ısıtıyordu. Sabahleyin yaralı askerleri araçlara yerleştirdiler ve her araca ben yaşlardaki çocuklardan bir-iki tanemizi oturttular. Elimize içi su dolu mataraları tutuşturup yaralılara nasıl yardım etmemiz gerektiğini gösterdiler: Kiminin alnına ıslattığımız mendili koyacaktık, kimininse dudaklarını ıslatacaktık. Yaralılardan biri yakarmaya başlıyor: "Vasser..." Vasser..." Matarayı yaralının dudaklarına götürüyorsun ve bunu yaparken zangır zangır titriyorsun. O an hissettiğim şeyleri şu an bile tarif edemem. Tiksinme desem... Değil. Nefret mi? O da değil. Bütün bunları aynı anda hissediyordum. Bir de, acıma... İnsanın içindeki nefret de sonradan oluşuyor, dünyaya gelirken içimizde olan bir duygu değil bu. Okulda da zaten nefreti değil, iyiliği öğretiyorlardı bize, sevmeyi öğretiyorlardı. Yine hızlı gidip başka konulara atladım... Bir Alman bana ilk kez vurduğunda acımamıştı canım, başka bir şey hissetmiştim. Bana nasıl vurabilir o adam, hangi hakla bana vuruyor? Sarsmıştı beni o olay.

* (Alm.) "Su..." (ç.n.)

Tekrar Minsk'e döndüm...

Kim'le arkadaş olmuştuk. Sokakta tanışmıştık. Sorduğum bir soru üzerine başlamıştı sohbetimiz:

"Kiminle yaşıyorsun?"

Yanıtladı:

"Hiç kimseyle."

Onun da öylece ortada kaldığını öğrenince hemen önerdim:

"İkimiz birlikte yaşayalım o zaman."

"Olur." Sevinçle kabul etmişti teklifimi, başını sokabileceği hiçbir yeri yoktu çünkü.

Ben ise, Profesör Golub'un terk edilmiş evinde kalıyordum o ara.

Kim'le birlikte yoldan geçen bir delikanlıya rastlamıştık, bizden yaşça büyüktü, ayakkabı boyamak için kullanılan türden bir kutu taşıyordu elinde. Delikanlının verdiği tavsiyeleri dikkatlice dinledik: Nasıl bir kutu kullanmalı, ayakkabı boyası nasıl üretilir. Ayakkabı boyası elde etmek için kurum bulmak gerekiyordu ki kentte zaten lüzumundan fazla kurum vardı, ağzına kadar kurum doluydu bütün kent; sonra da o kurumu biraz margarinle karıştırmak lazımdı. Uzun lafın kısası, kokusu burun direğini kıracak bir karışım hazırlanıyor, ama rengi siyah oluyordu. Eğer kurum ve margarin birbirine güzelce yedirilirse, karışım pırıl pırıl parıldıyordu bile.

Günün birinde bir Alman yanıma gelip ayağını boya yaptığım kutunun üstüne yerleştirdi, çizmeleri epey kirliydi, üzerindeki lekeler eskimiş ve kurumuştu. Bu halde bir ayakkabı ilk kez karşıma çıkmıyordu, dolayısıyla yanımda minik bir ıspatula taşıyordum ki, önce kirleri kazıyayım, boyayı ondan sonra süreyim. Ispatulayı elime aldım, çizmelerin üzerinde sadece iki kez gezdirdim, fakat bu işlem adamın hoşuna gitmedi. Ayağıyla önce boyacı kutuma, sonra da suratıma birer tekme savurdu...

Daha önce hiç dayak yememiştim. Oğlanlar arasında çıkan

kavgaları hesaba katmıyorum, Leningrad'daki okullarda bolca yaşanan olaylardı bunlar. Ama o güne dek herhangi bir yetişkin bana bir kez bile el kaldırmamıştı.

Kim, yüzümün halini görünce çığlığı bastı:

"Sakın öyle bakma ona! Sakın! Öldürür yoksa seni..."

O ara, daha önce rastlamadığımız bir şeye daha tanık oluyorduk; paltolarının, ceketlerinin üzerinde sarı şeritler bulunan insanlar belirmişti sokaklarda. Yahudi mahallesi diye bir şeyin telaffuz edildiğini duyuyorduk... Bu iki kelime hep fısıltıyla telaffuz ediliyordu... Arkadaşım Kim Yahudi'ydi ama saçlarını tamamen kazıtmıştı ve onu Tatar olarak tanıtmayı kararlaştırmıştık aramızda. Fakat saçları, o kıvırcık siyah saçları yeniden uzamaya başlayınca Kim'in Tatar olduğuna kim inanırdı ki? Arkadaşım için endişeleniyordum, geceleyin uykumdan uyanıp, onun çıkmaya başlayan kıvırcık saçlarını görüyor ve tekrar uykuya dalamıyordum: Kim'i Yahudi mahallesine götürmemeleri için bir çare düşünmek zorundaydım. Bir tıraş makinesi bulduk ve ben, Kim'in saçlarını bir kez daha sıfıra vurdum. Artık dondurucu soğuklar başlamıştı, kışın ayakkabı boyacılığı yapmanın da bir anlamı yoktu. Yeni bir plan yapmıştık. Alman komutanlığı, kente yeni gelecek subayların konaklaması için bir otel ayarlamıştı. Hepsi de kocaman sırt çantaları ve bavullarla geliyordu; üstelik istasyonla otel arasındaki mesafe de az değildi. Mucize eseri birkaç tane büyükçe kızak bulduk ve istasyona gidip, varacak trenlerin yolunu gözlemeye başladık. Tren gelince iki-üç kişinin eşyalarını kızaklara yükleyip, kentin bir ucundan diğer ucuna taşımacılık yapacaktık. Bu hizmetimizin karşılığında bize ya ekmek ya da sigara veriyorlardı. Sigarayla, pazarda karşına çıkan her şeyi takas edebiliyordun, karşına çıkan her türlü yiyeceği.

Kim'i alıp götürdükleri gün tren, gece geç saatte gelmişti, büyük bir rötarla. Soğuktan iliklerimize kadar donmuştuk ama istasyondan da ayrılamıyorduk, çoktan başlamıştı sokağa çıkma

yasağı. Bizi istasyon binasından zorla çıkarıp kapının önüne koymuşlardı, sokakta bekliyorduk trenin gelişini. Nihayetinde tren istasyona girdi, kızakları yükleyip yola vurduk kendimizi. Çekiyoruz kızakları, kayışlar her tarafımızı kesiyor, ama adamlar yine de sıkıştırıyor bizi: "Schnell! Schnell!"* Daha hızlı gidemeyince, bize vurmaya başlıyorlardı.

Eşyaları otele ulaştırdık, bize ödeme yapmalarını bekliyoruz. Adamların bir tanesi bağırarak emretti: "Toz olun buradan!" ve Kim'i hızla itti, Kim'in başındaki şapka, kafasından fırlayıverdi. Adamlar hep bir ağızdan haykırmaya başladı: "Yahudi bu! Yahudi!" Kıskıvrak yakaladılar Kim'i...

Birkaç gün sonra Kim'in Yahudi mahallesinde olduğunu öğrendim. Yürüye yürüye oraya gittim... Mahalleyi çevreleyen tellerin etrafında günlerce dolandım durdum... Dikenli tellerin arasından onu birkaç kez görmeyi başarmıştım. Yanımda ekmek, patates, havuç götürüyordum. Muhafız arkasını dönüp köşeye doğru gidince, patatesi tellerin üzerinden fırlatıyordum. Kim de bulduğunu göstermek için patatesi eline alıp havaya kaldırıyordu...

Yahudi mahallesinin birkaç kilometre uzağında yaşıyordum ben, ama geceleri, aradaki onca mesafeye rağmen mahalleden yükselen çığlıkları duyardım, bütün kentte yankılanırdı o sesler, uykumdan uyanıp düşünmeye başlardım: Kim hayatta mı acaba? Ne yapsam da onu oradan kurtarsam? Bir sonraki pogromun ardından onunla hep buluştuğumuz yere gittim, bana içeriden işaret ettiler: Kim burada değil!! Perişan olmuştum... Ama hâlâ yitirmemiştim umudumu...

Bir sabah kapım çalındı. Yerimden fırladım hemen... Aklımdan geçen ilk şey: Kim geldi! Ama hayır, gelen o değildi. Alt kattaki oğlan uyandırmıştı beni, dedi ki: "Birlikte sokağa inelim, cesetler var aşağıda. Babam aralarında mı bakalım beraber." Bir-

* (Alm.) "Hızlı! Hızlı!" (ç.n.)

likte dışarı çıktık, sokağa çıkma yasağı artık sona ermişti ama neredeyse kimse geçmiyordu sokaktan. Yerler hafifçe karla kaplanmıştı, on beş-yirmi metre ilerimizde, o karların altında, kurşuna dizilen savaş esirlerimiz yatıyordu. Esirleri geceleyin koştura koştura kentin içinden geçirmişler, hıza ayak uyduramayıp geride kalanları da enselerinden tek kurşunla infaz etmişlerdi. Hepsi de yüzleri yere dönük şekilde yatıyordu.

Çocuk elini süremiyordu cesetlere, babasının da orada bir yerlerde olduğundan korkuyordu. O an, artık ölüme dair bir korku taşımadığımı düşünürken yakaladım kendimi. Zihnen ölümle yaşamaya alışmıştım artık. Ölüleri teker teker sırtüstü çevirdim, çocuk da hepsinin yüzlerini kontrol etti. Bu şekilde sokak boyunca yürüdük birlikte...

O günden bu güne... gözümden hiç yaş akmaz benim... Ağlanması gereken bir şey olsa dahi tek damla yaş akmaz gözümden. Bilmiyorum nasıl ağlanacağını. Savaş süresince sadece bir kez ağladım. O da partizan hemşiremiz Nataşa öldüğünde... Şiir okumayı çok severdi, ben de bayılırım şiirlere. Güllere bayılırdı, ben de tapardım güllere, yazın ona buket buket gül taşırdım.

Bir seferinde sormuştu bana:

"Savaş başlamadan önce kaçıncı sınıfı bitirmiştin?"

"Dördüncü sınıfı..."

"Savaş bitince Suvorov askeri okuluna mı devam edeceksin?"

Aslında savaştan önce babamın askeri üniforması hoşuma giderdi, ben de tüfek taşımak isterdim. Fakat ona "Hayır," diye yanıt vermiştim, "asker olmayacağım ben."

Çadırların orada, çam ağacı dalları üzerinde yatıyordu ölüsü, başında oturup ağlamıştım. Ölü bir insan gördüm diye ilk kez ağlıyordum.

... Annemle karşılaştım... Bir araya geldiğimizde sadece baktı bana, yanağımı dahi okşamadı, dondu kaldı ve sürekli şunu tekrarladı:

"Sen misin? Gerçekten sen misin?"

Savaş süresince yaşadıklarımızı birbirimize anlatacak gücü toparlayana dek günler, haftalar geçmişti...

"Çünkü biz kızız, o ise oğlan..."

Rimma Pozhyakova (Kaminskaya), 6 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– Anaokulundaydım... Oyuncak bebeklerle oynuyordum...

Bana seslendiler: "Baban seni almaya geldi. Savaş çıkmış!" Ama ben hiçbir yere gitmek istemiyorum. Oyun oynamak istiyorum. Ağlıyorum.

Ne demekmiş ki şu savaş? Nasıl öldürürmüş beni? Nasıl öldürürmüş babamı? Anlamını bilmediğim bir kelime daha vardı: "mülteciler". Annem boynumuza minik kesecikler asmıştı, içinde doğum belgelerimizle üzerinde ev adresimizin yazılı olduğu bir not kâğıdı vardı. Eğer annem öldürülürse, tanımadığımız insanlar keseciği açıp kim olduğumuzu öğrensinler diye. Uzun uzun yürüdük. Babamla birbirimizi kaybetmiştik. Korkuyorduk. Annem, babamı bir toplama kampına götürdüklerini, ama bizim de onun yanına gideceğimizi söyledi. Toplama kampı ne demekti peki? Yiyecek bir şeyler topladık, ama ne tür yiyecekler dersiniz? Yanmış elma topladık. Evimiz yanmıştı, bahçemiz yanmıştı, elma ağaçlarının üzerinde yanmış elmalar duruyordu. Onları topladık da yedik.

Toplama kampı Drozdı'daydı, Komsomol gölünün hemen yakınında. Artık orası da Minsk merkezi sayılır, o zamanlar kırsal alandı ama, köyler vardı. Kapkara dikenli telleri hatırlıyorum, insanların üstü başı da kapkaraydı, hepsinin suratı birbirinin aynıydı. Biz çıkaramadık babamı, o bizi tanıdı. Başımı okşamak is-

tedi ama ben nedense o dikenli tellere yaklaşmaktan ürkmüştüm, eve gitmek için annemi çekiştirmeye başladım.

Babam eve ne zaman döndü, nasıl döndü, bunları hatırlamıyorum. Değirmende çalıştırılıyordu, bunu biliyorum, annem ona yemek götürelim diye küçük kız kardeşim Toma'yla beni yollardı. Tomacığım ufak tefekti, ben daha iriceydim, hatta küçük beden sutyen bile takıyordum, savaştan önce öyle çocuk sutyenleri vardı. Annem içinde yemek olan bohçayı elimize verir, ama haber notlarını sutyenimin içine koyardı. Haber notları küçük olurdu, okul defterinden koparılan bir sayfaya elle yazılan notlardı bunlar. Annem bizi kapıya kadar götürür, oraya varınca ağlayarak bize tembih ederdi: "Hiç kimsenin yanına yaklaşmayın, doğrudan babanıza gidin, başkasıyla konuşmayın." Sonra kapıda durup bizim geri dönüşümüzü bekler, sağ salim döndüğümüzü görmeden oradan ayrılmazdı.

Korktuğumuzu hiç hatırlamam... Annem oraya gitmemiz gerektiğini söylediği an yola düşerdik. Gitmemizi annem söylerdi çünkü, bu kısmı önemliydi bizim için. Esas annemizin sözünü dinlememek, istediği bir şeyi yapamamaktan korkardık. Kıymetlimizdi annemiz. Onun sözünü dinlememek gibi bir şeyi kafamızda dahi canlandıramazdık.

Çok soğuktu hava, elimizde ne var ne yok hepsini taş fırının üstüne koyardık, koyun derisinden kocaman bir gocuğumuz vardı, hepimiz onun altına sığışırdık. Taş fırını yakmak için koştura koştura istasyona, kömür araklamaya giderdik. Muhafız görmesin diye dizlerinin üstünde sürünerek ilerlersin, bir yandan sürünür bir yandan da dirseklerinden güç alırsın. Bir kova kömürle, baca temizleyicilere dönmüş halde dönerdik eve: Dizlerimiz de, dirseklerimiz de, burnumuz da, alnımız da kapkara olurdu.

Geceleri hepimiz birlikte uyurduk, kimse tek başına yatmak istemezdi. Dört kişiydik: ben, iki kız kardeşim ve annemin evlat edindiği dört yaşındaki Boris. Boris'in, yeraltı örgütü üyele-

rinden, annemizin de arkadaşı olan Lelya Revinskaya'nın oğlu olduğunu daha sonra öğrenmiştik. Annem bize başta, ufak bir oğlan çocuğu var, sık sık evde yalnız kalıyor ve çok korkuyor tek başına, yiyecek hiçbir şeyi de yok, demişti. Onu aramıza kabul etmemizi ve sevmemizi istemişti. Bunun kolay bir iş olmadığının farkındaydı. Çocuklar birbirini sevmeyebilir. Ama süreci çok zekice yürütmüştü, gidip kendi getirmemişti Boris'i, onu alıp getirmemiz için bizi göndermişti: "Gidin o çocuğu getirin, sonra da onunla arkadaş olursunuz." Gidip getirmiştik.

Boris'in, içinde muhteşem resimleri olan bir sürü kitabı vardı, bizim eve gelirken hepsini yanında getirmişti, ona kitapları taşıması için yardım etmiştik. Hep birlikte taş fırının üstüne otururduk, o da masallar anlatırdı bize. Zamanla onu, kendi öz akrabamızmış gibi sevmiştik, belki de sırf o kadar çok masal bildiği için. Bahçeye çıkınca herkesi uyarırdık: "Kimse Boris'i üzmesin."

Biz hepimiz beyaz tenliydik, Boris ise esmer. Annesinin kalın, simsiyah bir saç örgüsü vardı, bize geldiğinde bana küçük bir ayna hediye etmişti. Aynayı sakladım, sabaha kadar bakmamaya karar verdim, öyle yaparsam sabah aynaya baktığımda benim de annesininki gibi saçlarım olacağına inanmıştım.

Biz bahçede koşturup dururken diğer çocuklar avaz avaz bağırıyor:

"Kimlerden bu Boris?"

"Bizden."

Peki niye hepiniz beyaz tenlisiniz de o esmer?"

"Çünkü biz kızız, o ise oğlan." Böyle yanıt vermeyi annem öğretmişti bize.

Gerçekten de bizdendi Boris, çünkü annesi öldürülmüştü, babası öldürülmüştü ve onu Yahudi mahallesine postalamak istiyorlardı. Bir yerlerden duymuştuk bunu. Annem, Boris'in kimliğinin açığa çıkmasından ve bizden alınmasından korkardı hep. Herhangi bir yere gittiğimizde hepimiz anneme "anne" diye seslenirken, Boris "teyze" diyor. Annem rica ediyor Boris'ten:

"Bana anne de." Ve bir parça ekmek uzatıyor ona.
Boris ekmeği alıp uzaklaşıyor:
"Teşekkür ederim, teyze."
Çocuğun gözlerinden yaşlar boşalıyor da boşalıyor...

"Alman çocuklarla oynarsan, kardeşim olamazsın artık..."

Vasya Sigalev-Knyazev, 6 yaşındaydı.
Şu an antrenör.

– Şafak daha yeni söküyordu...

Dışarıdan silah sesleri duyulmaya başlamıştı, babam yataktan fırladı, kapıya doğru koşturdu, kapıyı açtı ve açtığı gibi de çığlığı bastı. Korkudan çığlık attığını düşündük başta, ama birden yere yığıldı babam, vurulmuştu.

Annem birkaç parça kumaş buldu el yordamıyla, ışıkları yakmamıştı, çünkü yaylım ateşi devam ediyordu. Babam inliyordu, öbür yanına döndü. Pencereden zayıf bir ışık süzülmeye başladı, tam babamın yüzüne denk gelmişti ışık...

"Herkes yere yatsın," dedi annem.

Ve birden feryadı çınladı evde acı acı. Çığlıklar atarak anneme doğru fırladık, babamın kanı yere yayılmış, basınca ayağım kaydı ve düştüm. Duyuyordum kan kokusunu, daha baskın bir koku da almıştım ama; meğer bağırsakları paramparça olmuş babamın...

Büyük ve uzun bir tabut hatırlıyorum, oysa kısa boylu biriydi babam. "Niye ona bu kadar büyük bir tabut yapmışlar ki?" diye geçirmiştim içimden. Sonradan, babam ağır yaralandığı için küçük bir tabutta canı yanardı diye karar verdim kendi kendime. Komşunun oğluna da durumu böyle açıkladım.

Bir süre sonra, yine sabah çok erken bir saatte, Almanlar gelip annemle bizi zorla çıkardı evden. Hepimizi fabrikanın önündeki

meydana götürdüler, savaş başlayana dek babamın çalıştığı fabrikaydı bu (Vitebsk bölgesindeki Smolovka köyünde yer alıyordu). İki partizan ailesi daha vardı beraberimizde, birlikte meydanda dikiliyorduk, çocukların sayısı yetişkinlerinkinden fazlaydı. Bu arada, herkesin malumuydu bu, annemin kalabalık bir ailesi vardı: beş erkek kardeş, beş de kız kardeş ve hepsi de partizanlara katılmıştı.

Annemi dövmeye başladılar, bütün köy onun dayak yiyişini seyrediyordu, biz de dahil. Bir kadın başımı öne eğiyordu sürekli: "Yere bak. Yere bak." Fakat sıyrılmayı başardım o kadının elinden. Ve izledim...

Köyün hemen dışında ormanlık bir tepe vardı, çocukları köyde bıraktılar, ama büyükleri oraya götürüyorlardı. İleri fırlayıp annemin eteğine yapıştım, beni itekleyerek kendinden uzaklaştırıp haykırdı: "Elveda, çocuklar!" Annem vurulduktan sonra hendeğe uçarcasına düşerken, elbisesinin eteklerinin nasıl havalandığını hâlâ hatırlarım...

... Bizimkiler geldi, hayatımda ilk kez apoletli subaylar görüyordum. Çok hoşuma gitmişti üniformaları, kendime huş ağacı kabuklarından apolet yapmıştım, kömürle rütbe işareti çizmiştim üstlerine. Üzerimde, teyzemin bana diktiği köylü kaftanı, ayağımda da hasırdan örme patiklerle rapor vermeye gitmiştim Yüzbaşı İvankin'e (yüzbaşının soyadını teyzemden öğrenmiştim), şöyle oldu böyle oldu ve Vasya Sigalev, sizinle birlikte Almanları yenmek arzusundadır, dedim. Oradakiler önce benimle dalga geçti, güldüler bana, sonra da anne babamın nerede olduğunu sordular teyzeme. Yetim olduğumu öğrenince, bütün gece uğraşıp bana su geçirmez kumaştan çizme dikti askerler, paltomu kısalttılar, şapkamı kafama göre daralttılar, omzumdaki şeritlerin boşta kalan kısmını içe doğru kıvırdılar. Hatta bir tanesi bana bir subay kemeri uyduruverdi. Böylece, 203. mayın temizleme birliğinin oğlu oluvermiştim. Beni irtibat postasında görevlendir-

diler. Çok çabalıyordum, ama bir türlü yazmayı da okumayı da beceremiyordum. Annem henüz hayattayken dayım rica etmişti bir gün: "Tren yolu köprüsünün oraya gidip kaç tane Alman var, sayar mısın?" Nasıl sayacaktım peki? Dayım cebime bir avuç arpa doldurmuştu ve her Alman için sağ cebimden bir arpa tanesi alıp sol cebime geçirmiştim. Geri dönünce dayım sol cebimde biriken taneleri teker teker saymıştı.

"Savaş varsa var, yine de okuma yazma öğrenmek zorundasın," demişti Parti teşkilatı sekreteri Şapoşnikov. Kâğıtları askerler bulup getirdi, o kâğıtlardan defter yapma işini de Şapoşnikov üstlendi, sonra da deftere çarpım tablosunu ve alfabeyi yazdı kendi elleriyle. Yazdıklarını ezberleyip sorularına yanıt veriyordum. Bir tane boş top mermisi sandığı getirdi, üzerine çizgi çekip dedi ki: "Yaz hadi."

Almanya'da üç oğlan birlikteydik; Volodya Poçivadlov, Vitya Barinov ve ben. Volodya on dört yaşındaydı, Vitya yedi, ben de o tarihte, dokuzumdaydım. Çok yakın arkadaştık, kardeş gibi, çünkü başka kimsemiz yoktu.

Fakat Vitya Barinov'un Alman çocuklarla "askercilik" oynadığını ve üzerinde kızıl yıldız olan berelerinden birini o çocuklardan birine verdiğini gördüğümde, artık benim kardeşim olmadığını söylemiştim ona avaz avaz bağırarak. Artık kardeşim değilsin! Savaş ganimeti silahımı kapıp, peşimden nezarethaneye gelmesini emrettim ona. Ve oraya varınca onu kendi ellerimle hapishanedeki bir kilere yerleştirdim. Vitya onbaşıydı, bense çavuş; dolayısıyla, onun üstü olarak hareket ediyordum.

Biri bu olanları Yüzbaşı İvankin'e anlatmış. Derhal beni yanına çağırttı:

"Onbaşı Vitya Barinov nerede?"

"Onbaşı Barinov şu an nezarethanede," diyerek rapor verdim.

Yüzbaşı bana uzun uzun, bütün çocukların iyi olduğunu, hiçbir şey için suçlanamayacaklarını, savaş bitince Rus ve Alman çocuklarının birbiriyle arkadaş olacağını anlattı.

Savaş bittiğinde üç madalyayla onurlandırılmıştım: Biri "Keningsberg'in işgali", biri "Berlin'in işgali", diğeri de "Almanya'ya karşı kazanılan zafer" içindi. Birliğimiz Jitkoviçi'ye döndü, buradaki tarlalarda mayın temizliği yapıyorduk. Şans eseri, abimin hayatta olduğunu ve Vileyka'da yaşadığını öğrendim. Suvorov Okulu'ndan yapılan atamayla hemen Vileyka'ya gittim. Orada abimi buldum, çok geçmeden kız kardeşimiz de aramıza katıldı. Artık bir ailemiz vardı. Başımızı sokacak bir tavan arası bulduk. Fakat erzak açısından sıkıntı yaşıyorduk, ta ki üniformamı kuşanıp üç madalyamı da göğsüme taktıktan sonra kent idari meclisine gidene dek. Binaya vardım. Üzerinde "Başkan" yazan kapıyı buldum. Tıklattım. İçeri girip nizami bir şekilde bildirimde bulundum:

"Çavuş Sigalev, sosyal güvenlik desteği rica etmek üzere gelmiş bulunmaktadır."

Başkan gülümsedi ve benimle tokalaşmak için ayağa kalktı.

"Nerede yaşıyorsun peki?" diye sordu.

Ben:

"Bir tavan arasında," diyerek adresi verdim.

Akşamleyin bize bir çuval lahana getirdiler, bir gün sonra da bir çuval patates.

Günün birinde, kent idari meclisi başkanıyla yolda karşılaştık, bana bir adres uzattı:

"Akşama gel," bekliyorum.

Verdiği adreste beni bir kadın karşıladı, başkanın karısıymış. Kadının adı Nina Maksimovna, adamınki de Aleksey Mihayloviç. Karnımı doyurdular, sıcak bir banyo yaptım orada. Askerdeyken giydiklerim artık küçük geliyordu üzerime, bir çift de gömlek verdiler bana.

Böylece onları ziyaret etmeye başlamıştım, başta nadiren gidiyordum, sonra daha sık aralıklarla uğradım, sonra her gün gitmeye başladım. Askeri devriyeyle karşılaşıyoruz yolda, soruyorlar bana:

"Evlat, kimin madalyalarını taktın göğsüne? Baban nerede senin?"

"Babam yok benim..."

Bu sorular yüzünden artık yanımda belge taşımak zorunda kalmıştım.

Aleksey Mihayloviç bana şu soruyu yöneltince:

"Bizim oğlumuz olmak ister misin?"

Hemen yanıt verdim:

"İsterim. Hem de çok isterim."

Bunun üzerine beni evlat edinip kendi soyadlarını verdiler: Knyazev.

Uzun süre onlara "anne", "baba" diye hitap edemedim. Oysa Nina Maksimovna hemen benimsemişti beni, hiç kıyamıyordu bana. Tatlı bir şey alınırsa, benim için alınıyordu. Beni okşamak istiyordu. Sevmek. Ama tatlı şeyleri sevmiyordum ben, çünkü hiç öyle şeyler yememiştim. Savaştan önce de bolluk içinde yaşamamıştık, ordudayken de hep askeri düzene alışmıştım. Ve mesafeli bir çocuktum, çünkü özel bir şefkat görmeyeli çok uzun zaman olmuştu, hep koca adamlar arasında geçmişti hayatım. Şefkatli sözler dahi yer almıyordu dağarcığımda. Bir gece uykumdan uyandım, odalarımızı ayıran bölmenin arkasında Nina Maksimovna'nın ağladığını işittim. Daha önce de benzer şekilde ağladığı anlaşılıyordu, ama önceki ağlamalarını görmemiş, duymamışım. Bir yandan ağlayıp bir yandan dert yanıyordu: Bizi hiçbir zaman ailesi olarak görmeyecek, anne babasını hiç unutamayacak... Öz anne babasını... Çocukluğa dair çok az şey var içinde ve bize karşı mesafeli. Sessizce Nina Maksimovna'nın yanına gidip boynuna sarıldım: "Lütfen ağlamayın, anne." Ağlamayı kesti, ışıl ışıl parladığını gördüm gözlerinin. İlk defa ona "anne" diyordum. Bir süre sonra Aleksey Mihayloviç'e de "baba" diyordum artık, hayatımın geri kalanında değişmeyen tek bir şey oldu; ikisine de hep "siz" diye hitap ettim.

Beni el bebek gül bebek yetiştirmediler, bunun için onlara minnettarım. Düzenli olarak yerine getirmem gereken görevlerim vardı: evi temizlemek, halıları silkelemek, odunluktan odun taşımak, okuldan sonra sobayı yakmak. Onlar olmasa yükseköğrenim görme fırsatı bulamazdım. Okumam gerektiğine beni onlar ikna etmişti, üstelik savaştan sonra iyi bir eğitim almam gerekiyordu. Mutlaka iyi okumalıydım.

Henüz ordudayken, birliğimizin Jitkoviçi'de konuşlandığı dönemde komutanımız, Volodya Poçivadlov, Vitya Barinov ve bana okula gitmemizi emretmişti. Üçümüz aynı sırada otururduk, ikinci sınıftakilerin öğrenim gördüğü yerde. Yanımızda tüfeklerimiz dururdu ve kimseye saygı göstermezdik. Sivil öğretmenlerin sözünü dinlemek istemezdik: Üzerinde askeri üniforma olmayan biri nasıl olur da bize yapmamız gereken şeyi söylerdi ki? Bizim gözümüzde itaat edilecek tek otorite komutanlardı. Öğretmen içeri girer, bütün sınıf ayağa kalkar, biz kılımızı kımıldatmadan otururuz.

"Niye ayağa kalkmıyorsunuz?"

"Size cevap vermeyeceğiz. Sadece komutanımızın emirlerini yerine getiririz biz."

Öğle teneffüsünde bütün öğrencileri takımlara ayırır, onlara uygun adım yürüme çalışması yaptırıp askeri marşlar öğretirdik.

Okul müdürü bizim birliğe gelip siyasi sorumluya okuldaki davranış biçimimizi anlatmıştı. Bunun üzerine nezarethane cezası almıştık, bir de rütbemiz düşürülmüştü. Volodya Poçivadlov başçavuştu, çavuşluğa düşürüldü, ben çavuştum, onbaşılığa düşürüldüm, Vitya Barinov ise onbaşıydı, erliğe düşürüldü. Komutan bizimle uzun uzun konuştu, dört ve beş basamaklı sayılarla aritmetik işlemi yapmamızın madalya almamızdan daha önemli olduğunu söyledi. Asker olarak bizim görevimiz, dersimize çalışmaktı. Biz tüfeklerimizle nişan alıp ateş etmek istiyorduk, ancak bize okumamız gerektiği telkin ediliyordu.

Her şeye rağmen okula madalyalarımızla gitmiştik. Öyle çekilmiş bir fotoğrafım da var: Göğsümde madalyalarımla sırada oturmuş öncü gazetesi için resim çiziyorum.

Savaştan önce okulda herhangi bir dersten "beş" aldığımda, daha kapıdan girerken hemen seslenirdim:

"Anne, beş aldım!"

O zamanlar kolaylıkla "anne" diyebilirdim...

"O kelime hafızamızdan silinmişti bile..."

Anya Gureviç, 2 yaşındaydı.
Şu an telsiz tasarımcısı.

– Bu kendi kendime hatırladığım bir şey mi, annem sonradan mı anlattı, emin değilim...

Yolda yürüyoruz. Ama ilerlemekte zorlanıyoruz: Annem hasta, ablamla ben ufağız; ablam üç yaşında, ben iki. Kim nasıl kurtarsın bizi?

Annem küçük bir kâğıda adımı, soyadımı, doğum tarihimi yazıp kâğıdı cebime yerleştirdi, bana "Git hadi," dedi. Eliyle bir evi işaret etmişti. Çocuklar koşturuyordu bahçesinde... Benim kentten tahliye edilmemi, yetimhanedekilerle birlikte oradan ayrılmamı istiyordu annem, orada kalırsak hepimizin öleceğinden korkuyordu. İçimizden biri kurtulsun istiyordu. Oraya yalnız gitmem gerekiyordu: Yetimhaneye beni annem bırakırsa, ikimizi birden gerisingeri gönderirlerdi. Yalnızca annesiz babasız kalan çocukları kabul ediyorlardı oraya, oysa benim annem vardı. Bütün kaderim, ardıma dönüp bakmamama bağlıydı, yoksa hiçbir şekilde annemden ayrılamazdım, bütün çocukların yapacağı gibi gözyaşları içinde annemin boynuna atlardım ve kimse de beni tanımadığım bir evde kalmaya zorlayamazdı. Kaderim...

Annem dedi ki: "Git hadi, oradaki kapıyı aç, gir içeri." Annemin dediğini yaptım. Fakat nihayetinde, o yetimhanedekileri kentten tahliye edemediler...

Büyük bir salon hatırlıyorum... Yatağım duvarın yanındaydı. Ve benimki gibi bir sürü, bir sürü yatak vardı. Yataklarımızı çok düzgün bir şekilde toplardık, büyük bir özenle. Yastığı koymamız gereken belirli bir yer vardı, mutlaka orada durmalıydı. Yastığı doğru yere yerleştirmezsen eğitmenler azarı basardı, bilhassa da siyah takım elbiseli amcalar geldiği zaman. Polis miydi o amcalar yoksa Alman mı, bilmiyorum, hafızamda kalan şey siyah takım elbiseleri. Bizi cidden dövdükleri için miydi, orasını hatırlamıyorum, ama beni herhangi bir şeyden dolayı dövebileceklerine dair bir korku vardı içimde. Oynadığımız oyunları da hiç hatırlayamıyorum... Haylazlıklarımızı da... Sürekli hareket halindeydik; bir yerleri toplar, silerdik, ama bunların her biri birer görevdi. Çocukluğa özgü şeyler yok hafızamda. Gülüşmeler... Nazlanmalar...

Bizi hiç kimse, hiçbir zaman okşayıp sevmezdi, ama annemden ayrıyım diye ağlamazdım da. Yanımdaki çocukların hiçbirinin annesi yoktu çünkü. O kelime hafızamızdan silinmişti bile. Unutmuştuk.

Şöyle besliyorlardı bizi: Günde bir kâse süt çorbası ile bir dilim ekmek veriyorlardı. Fakat ben süt çorbası sevmediğim için kendi porsiyonumu kız arkadaşlarımdan birine veriyordum, o da ekmeğini veriyordu bana. Öyle bir arkadaşlığımız vardı. Aramızdaki bu değiş tokuş kimsenin dikkatini çekmemişti, her şey yolunda gidiyordu, ta ki öğretmenlerden biri durumun farkına varana dek. Ceza olarak, bir köşede, dizlerimin üstünde tutmuşlardı beni. Uzun süre dizlerimin üstünde, tek başıma durmuştum. Kocaman boş bir salonda... Bugün bile "süt çorbası" dendiğini duyduğum an hemen gözlerim dolar. Büyüyüp de yetişkin biri olduğumda dahi hâlâ anlam verememiştim hislerime: Bu yemeğin adı neden

böylesi bir mide bulantısı yaratıyor bende, nereden geliyor bu tiksinti? Yetimhanede yaşadıklarımı unutmuşum meğer...

Artık on altı yaşına basmıştım, yok, herhalde on yedimdeydim... Yetimhanedeki eğitmenimle karşılaştım. Otobüste bir kadın... Gözümü ondan alamıyorum, bir şey mıknatıs gibi beni ona çekiyor, öyle kuvvetli çekiyor ki hem de, ineceğim durağı kaçırmışım. Tanımıyorum bu kadını, hiç hatırlamıyorum, ama bir şekilde kendine çekiyor beni. Nihayetinde daha fazla dayanamadım, gözyaşlarına boğuldum ve bir yandan da kendime kızıyorum: Yahu, ne yapıyorum ben? Bir tabloyu seyreder gibi ona bakıyordum; vakti zamanında gördüğüm ama sonra unuttuğum bir tabloya bakar gibi ve sonra bir kez daha bakmak istiyordum. Kendi kanımdanmış gibiydi sanki, hatta belki anneme benziyordu... Anne kadar yakın biri, ama kim; bilmiyorum. Ve işte, bilmemekten duyduğum öfke ve gözyaşlarım, nasıl da taşıyordu içimden! Arkamı döndüm, doğrudan kapıya doğru ilerledim, orada dururken hâlâ ağlıyorum.

Kadın her şeyi görmüştü, yanıma yaklaşıp konuşmaya başladı:

"Anyacığım, ağlama."

Bu sözleri duyar duymaz daha da arttı gözyaşlarım.

"Ben sizi tanımıyorum yalnız."

"Daha dikkatli bak yüzüme!"

"İnanın, doğru söylüyorum, ben sizi tanımıyorum," diye haykırdım.

Otobüsten indirdi beni:

Yüzüme iyi bak, o zaman her şeyi hatırlayacaksın. Stepanida İvanovna'yım ben...

Bense olduğum yerde durup:

"Sizi tanımıyorum. Daha önce hiç görmedim sizi."

"Yetimhaneyi hatırlamıyor musun?"

"Ne yetimhanesi? Muhtemelen beni biriyle karıştırıyorsunuz."

"Hayır, hatırlasana yetimhaneyi... Eğitmeninim ben senin."

"Evet, babam öldü ama annem hayatta benim. Ne yetimhanesinden bahsediyorsunuz?"

Yetimhane günlerimi çoktan silmiştim hafızamdan, çünkü artık annemle birlikte yaşıyordum. Annemle birlikte, evimizde. Kadın usulcacık okşuyordu başımı, ama yine de iki göz iki çeşme ağlıyorum ben. En sonunda diyor ki:

"Bak, telefon numaram bu... Kendinle ilgili bir şeyler öğrenmek istersen ara. Seni gayet iyi hatırlıyorum. Yetimhanedeki en ufak çocuğumuzdun sen..."

Sonra yürüdü gitti, bense olduğum yerde çakılıp kalmıştım, kımıldayamıyordum. Elbette koştura koştura peşinden gitmem gerekiyordu aslında, arka arkaya sorular sormam gerekiyordu. Koşmadım, arkasından yetişmeye çalışmadım.

Niye yapmamıştım bunları? Yabaniydim, basbayağı yabani biriydim, benim gözümde insanlar birer yabancıydı, tekinsiz varlıklardı, kimseyle sohbet etmeyi beceremezdim. Tek başıma saatlerce oturur, kendi kendime konuşurdum. Herkesten korkardım.

Annem beni ancak '46 yılında bulabilmişti... Sekiz yaşındaydım. Ablamla annemi kaçırıp Almanya'ya götürmüşler, orada ikisi de bir şekilde hayatta kalmayı başarmış, geri döndüklerinde annem Belarus'taki bütün yetimhanelerin kapısını aşındırıp beni aramış ve artık bulabileceğini de ummuyormuş. Oysa yakınlardaymışım ben... Minsk'te. Ama anlaşılan o ki, annemin bana verdiği küçük not kâğıdı kaybolmuş, o yüzden beni farklı bir soyadıyla kaydetmişler yetimhaneye. Annem, Minsk'teki yetimhanelerde yaşayan Anya adındaki tüm kızları teker teker görmüş. Onun kızı olduğumu gözlerimden ve uzun boyumdan anlamış. Bir hafta boyunca bizim yetimhaneye gelip yüzüme bakmıştı: Onun Anyacığı mıyım ben, yoksa değil miyim? Gerçek adımla kayıtlıydım yetimhanede. Annemi görünce tuhaf duygular uyanmıştı içimde, sebepsiz yere ağlamaya başlamıştım. Hayır, hissettiğim şey, tanıdığım birine dair anılarımın canlanışı değildi, başka

bir şey hissediyordum... Etrafımdakiler: "Annen. Senin annen," diyordu. Yeni bir dünya uzanıyordu önümde: anne! O dünyaya uzanan gizemli kapı, ardına kadar açılmıştı... "Anne", "baba" denen insanlara dair hiçbir şey bilmiyordum. Korkuya kapılmıştım, oysa etrafımdakiler sevinç içindeydi. Herkes bana gülümsüyordu.

Annem, savaştan önce komşumuz olan bir kadını getirmişti yanında:

"Hadi Anyacığımı bul aralarından."

Komşu kadın hiç duraksamadan beni göstermişti:

"İşte senin Anyan! Tereddüt bile etme, al onu hemen. Gözler senin gözlerin, yüz senin yüzün..."

Akşamleyin eğitmenimiz yanıma geldi:

"Yarın seni alacaklar, buradan ayrılıyorsun."

Korkmuştum...

Sabahleyin bana banyo yaptırdılar, üstümü giydirdiler, herkes bana şefkatle yaklaşıyordu. Suratsız ihtiyar hemşiremiz bile bana gülümsemişti. O günün, onlarla geçireceğim son günüm olduğunu anlamıştım, hepsi vedalaşıyordu benimle. Birden, oradan ayrılıp başka bir yere gitmek gelmedi içimden. Annemin getirdiği bütün kıyafetleri giydirmişlerdi bana: Ayağımda annemin getirdiği botlar, üzerimde annemin getirdiği elbise, o kıyafetlerle birlikte artık yetimhanedeki arkadaşlarımdan ayrılmıştım bile... Aralarında bir yabancı gibi duruyordum. Sanki beni ilk kez görüyormuş gibi bakıyorlardı bana.

Evde en çok dikkatimi çeken şey radyo olmuştu. Radyo alıcıları henüz yoktu evlerde, köşede siyah bir tabak asılıydı, oradan geliyordu sesler. Bir dakika olsun gözümü oradan ayırmıyordum, yemek yerken oraya bakıyorum, uyumaya giderken oradaydı gözüm. Seslerini duyduğum o insanlar nereden gelip de oraya girmişti, nasıl sığışmışlardı o tabağın içine? Birilerinin bana bunları açıklama ihtimali de yoktu maalesef, çünkü konuşkan bir çocuk değildim. Yetimhanedeyken bir tek Tomacık'la arkadaşlık eder-

dim, severdim onu, şen şakrak bir kızdı, genelde gülümserdi, oysa benim hiç sevenim yoktu, çünkü hiç gülümsemezdim. Gülümsemeye ancak on beş-on altı yaşlarında başladım. Okuldayken, kimse nasıl gülümsediğimi görmesin diye elimle gizlerdim gülümsememi, utanırdım. Kızlarla dahi iletişim kurmayı beceremezdim, teneffüslerde her konuda çene çalardı kızlar, bense hiçbir şey söylemezdim. Öylece oturur susardım.

Annem yetimhaneden almıştı beni; eve gelişimden birkaç gün sonra, pazar günü birlikte çarşıya çıktık. Çarşıda bir milis görünce isteri nöbetine tutuldum, çığlık çığlığa bağırıyordum:

"Anne, Almanlar!" Hızla kaçmaya başladım.

Annem peşimden koşturuyordu; insanlar etrafımı sardı, bütün bedenim zangır zangır titriyordu:

"Almanlar!"

O olaydan sonra iki gün boyunca hiç dışarı çıkmadım. Annem, o adamın bir milis olduğunu, bizi koruduğunu, asayişi sağladığını anlattı uzun uzun, ama beni ikna etmeyi başaramadı. Öyle bir ihtimal yoktu... Siyah paltolarıyla bizim yetimhaneye gelirdi Almanlar... Evet, kan alacakları zaman bizi ayrı bir odaya götürürlerdi ve o zaman üzerlerine beyaz önlük giyerlerdi, ama o beyaz önlükleri kalmazdı hatırımda. Üniformalarını hatırlardım...

Evdeyken ablama bir türlü alışamamıştım: Aslında akrabalıktan dolayı yakın hissetmem, onu yadırgamamam lazımdı ama onu hayatımda ilk kez görüyordum ve öyle ya da böyle benim kız kardeşimdi o. Annem çalışıyordu, günlerce görmediğimiz olurdu onu. Sabah uyanıyoruz, çoktan gitmiş annem, fırının üstünde iki ufak kap var, oradan kendimiz alıyoruz lapamızı. Bütün gün annemin dönüşünü bekliyorum; hem alışılmadık bir şey bu benim için hem de beni mutlu eden bir şey. Geç saatte dönüyor annem, biz çoktan uyumuş oluyoruz.

Bir yerden oyuncak bebek değil ama bir oyuncak bebek kafası bulmuştum. Bayılmıştım ona. Kıymetlimdi benim, sabahtan

akşama dek yanımdan ayırmıyordum. Sahip olduğum tek oyuncaktı. Bir topum olmasını hayal ediyordum. Bahçeye çıkıyorum, bütün çocukların topu var, özel bir filede taşırlardı toplarını, öyle filesiyle satılırdı o zaman toplar. Biraz elimde tutabilir miyim diye rica ederdim birilerine.

On sekiz yaşında, saat fabrikasında çalışmaya başlayınca ilk maaşımla kendime top aldım. Nihayet hayalim gerçek olmuştu: Topu eve getirip filesinden çıkarmadan öylece etajerin üstüne asmıştım. Topu kapıp bahçeye çıkmaya utanmıştım, kocamandım artık, evde oturup duvarda asılı duran topu seyrederdim.

Yıllar sonra Stepanida İvanovna'yla görüşmeye karar verdim. Böyle bir şeye kendi başıma asla cesaret edemezdim, ama kocam çok ısrar etmişti:

"Gel beraber gidelim. Sana dair anlatacaklarını öğrenmeyi nasıl istemezsin?"

"İstemiyorum mu sanıyorsun? Ama korkuyorum işte..."

Bana verdiği ev telefonunun numarasını çevirdim, karşı taraftan gelen yanıt:

"Stepanida İvanovna Dedyulya vefat etti..."

Kendimi bir türlü affedemiyorum...

"Cepheye gitmeniz lazım, ama siz burada durmuş anneme âşık oluyorsunuz..."

Yanya Çernina, 12 yaşındaydı.
Şu an öğretmen.

– Her zamanki gibi bir gün... O gün her şey olağan seyrinde başlamıştı...

Ama tramvaya bindiğimde herkesin dilinde, "Ne kadar korkunç! Ne kadar korkunç!" lafları dolanmaya başlamıştı bile, fakat

neler olduğunu hiç anlayamamıştım ben. Koştura koştura eve gittim, annemi gördüm, hamur yoğuruyordu ve dur durak bilmeden yaşlar süzülüyordu gözünden. Soruyorum anneme: "Ne oldu?" Ağzından dökülen ilk sözler: "Savaş! Minsk'i bombalamışlar..." Minsk'ten Rostov'a daha birkaç gün önce dönmüştük biz, orada yaşayan teyzeme misafirliğe gitmiştik.

Eylülün birinde, her şeye rağmen okula gitmeye devam ediyorduk, fakat eylülün onunda okulu kapattılar. Rostov'un tahliyesi başladı. Annem yolculuk hazırlığı yapmamız gerektiğini söylüyor, ama ben bu fikre katılmıyorum: "Tahliye edilmek gibi bir şey kabul edilebilir mi?" Komsomol bölge komitesine gidip beni vaktinden önce Komsomol'a kabul etmelerini rica etmiştim. Reddetmişlerdi bu isteğimi, çünkü Komsomol'a on dört yaşına basanları alıyorlardı, ben ise henüz on iki yaşındaydım. Oysa ben, Komsomol'a katılmayı başarırsam derhal her şeye dahil olabileceğimi, birden büyüyüp yetişkin biri olacağımı tasarlamıştım kafamda. Savaşmak için cepheye gidebileceğimi sanmıştım. Annemle trende oturuyorduk artık, yanımızda tek bir valiz vardı, içinde de iki tane oyuncak bebek: Biri büyük, diğeri küçük. Onları valize koyarken annemin ufacık bir itiraz girişiminde dahi bulunmadığını hatırlıyorum. O bebekler hayatımızı nasıl kurtardı, sonra anlatacağım size...

Kafkaskaya istasyonuna varmıştık ki, trenimiz bombalandı. Başka bir trenin üstü açık yük vagonuna tırmandık. Nereye gittiğimizin farkında bile değildik. Bildiğimiz tek bir şey vardı: Cephe hattından uzaklaşıyorduk. Çatışmalardan. Yağmur yağıyordu, annem kendini bana siper etmişti. Bakü yakınlarındaki Baladjarı istasyonunda trenden indiğimizde sırılsıklamdık, lokomotif dumanı yüzünden de kapkara. Ve aç. Savaştan önce mütevazı bir hayat sürüyorduk, hem de son derece mütevazı; pazara götürüp takas edilecek ya da satılacak öyle cicili bicili eşyalarımız yoktu, annemin yalnızca pasaportu vardı yanında. İstasyonda oturuyo-

ruz ve ne yapacağımızı bilemiyoruz. Nereye gideceğiz? Bir asker yürüyor, asker de değil aslında, askercik; gencecik henüz, buğday tenli, omzunda bir sırt çantası, elinde matara. Askere yeni alındığı ve cepheye gönderildiği bir bakışta anlaşılıyor. Biraz ötemizde durduğunda, hemen anneme sokulmuştum. Soruyor anneme:

"Hanım, nereye gidiyorsun?"

Annem yanıtlıyor:

"Bilmiyorum. Tahliye edilenlerdeniz biz."

Asker Rusça konuşuyor, ama belirgin bir aksanı var:

"Biz Kafkaslardan korkma, bizim köye, annemin yanına git. Ailedeki bütün erkekler askere alındı; babamız, ben, iki erkek kardeşim. Tek başına kaldı annem. Yardım edersin ona, birlikte yaşarsınız. Cepheden dönünce kızınla evlenirim ben de."

Sonra da evinin adresini söyledi, adresi yazacak hiçbir şey yoktu yanımızda, o yüzden aklımızda tutmak zorundaydık: Evlah istasyonu, Kah bölgesi, Kum köyü, Musayev Musa. O eve hiç gitmemiş olsak da, hayatım boyunca silinmedi bu adres hafızamdan. Yalnız yaşayan başka bir kadın almıştı bizi yanına; içinde sadece bir yatak ve ufak bir komodin bulunan kontrplaktan bir kulübede oturuyordu. Şu şekilde uyuyorduk: Ayaklarımızı yatağın altına uzatıyorduk, baş tarafımız da yatağın yanındaki kısımda kalıyordu.

İyi insanlarla karşılaşma konusunda şanslıydık...

Annemin yanına gelip onunla konuşmaya başlayan askeri de hiç unutmayacağım; bütün ailesinin Krasnodar'da öldüğünü, kendisinin de cepheye gittiğini anlatmıştı. Yoldaşları ona sesleniyor, trene çağırıyor, ama o bir türlü bizi bırakıp gidemiyor.

"Zorda olduğunuzun farkındayım, izin verin, asker ailelerine yapılan yardımı alabilmek için hazırlanan belgeyi size bırakayım, ne de olsa kimsem yok benim" gibi şeyler söyleyiveriyor anneme.

Annem ağlamıştı. Ben ise her şeyi kendi çocuk aklımla yorumlayıp o askere bağırmaya başlamıştım:

"Şu an savaş var... Bütün aileniz ölmüş, sizin cepheye gidip faşistlerden intikam almanız lazım, ama burada durmuş anneme âşık oluyorsunuz. Yazıklar olsun!"

Annemle asker yan yana duruyor, her ikisinin de gözleri yaşlı ve ben bir türlü annem gibi iyi bir kadının bu kadar kötü bir insanla konuşabilmesine anlam veremiyorum: Adam cepheye gitmek istemiyor, aşktan bahsediyor, oysa sadece barış zamanı aşktan bahsedebilir insan. Askerin aşktan söz ettiği sonucuna niye varmıştım acaba? Oysa bahsi geçen tek şey adamın teğmenlik belgesiydi...

Size Taşkent'ten de bahsetmek istiyorum... Benim savaşımdır Taşkent. Annemin çalıştığı fabrikanın lojmanında kalıyorduk. Lojman kent merkezindeydi, alt katı bir gece kulübüne verilmiş vaktinde. Alt kattaki kulis ve konser salonunda aileler kalıyordu, sahne kısmında ise "bekârlar"; bu insanlara bekârlar deniyordu ama aslında aileleri kentten tahliye edilmiş işçilerdi onlar. Annemle benim yerim konser salonunun köşesindeydi.

Bize bir pud* patates veriyorlardı, annem sabahtan akşama kadar fabrikada çalıştığı için o patatesleri almaya benim gitmem gerekiyordu. Yarım gün sırada bekliyor, sonra dört ya da beş mahalle boyunca çuvalı yerde sürüklüyordum; sırtımda taşıyamayacağım kadar ağırdı. Toplu taşıma araçlarına çocukları almıyorlardı o sıra, çünkü grip salgını başlamış ve karantina duyurusu yapılmıştı. Tam da o günlerde... Ne kadar yalvarıp yakarsam da beni otobüse almamışlardı. Kaldığımız lojmana varmam için sadece bir caddeyi geçmem gerekiyordu artık ama zerre kadar takatim kalmamıştı, çuvalın üstüne yığıldım ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladım. Tanımadığım insanlar yardımıma koştu, beni ve patatesleri lojmana taşıdılar. Bugün bile hissederim o çuvalın ağırlığını. O mahalleleri teker teker geçişimi... Tek bir patatesi bile çıkarıp hafifletemezdim o çuvalı, o çuval bizim kurtuluşumuzdu.

* Rusçada 16,8 kiloya denk gelen bir ağırlık birimi.

Ölecek olsam bile tek bir patatesi dahi atamazdım. Annem işten aç ve kederli dönüyordu hep.

Açlıktan kırılıyorduk, annem zayıflaya zayıflaya benim kadar kalmıştı. Bir şeyler yapıp ona yardım etmem gerektiği fikri bir türlü çıkmıyordu aklımdan. Bir gün, tek lokma yiyeceğimiz dahi kalmamıştı; var olan yegâne pamuklu battaniyemizi satıp o parayla ekmek almaya karar verdim. Fakat çocukların ticaret yapması yasaktı ve beni yakalayıp karakoldaki çocuk şubesine götürdüler. O sırada fabrikada olan anneme haber verilene dek orada tuttular beni. Annem mesaisi bitince gelip beni aldı, utancımdan böğüre böğüre ağlıyordum, çünkü annem açtı ve evde yiyecek tek lokma ekmek yoktu. Annemin bronşiyal astımı vardı, geceleri feci şekilde öksürük tutar, boğulacak gibi olurdu. En azından bir lokmacık ekmek yutması gerekirdi ki biraz olsun rahatlasın. Ben de her zaman yastığın altına bir lokma ekmek saklardım onun için. Sanırım, uyurken dahi, yastığın altında ekmek olduğu aklımdan çıkmıyor ve o ekmeği yiyivereceğim diye delice korkuyordum.

Bir iş bulmak için annemden gizli fabrikaya gittim. Ama o kadar ufaktım ki, üstelik kötü beslenme yüzünden kaslarımın gelişmediği de çok belirgindi, beni işe almak istemediler. Orada dikilip ağlamaya başladım. Biri bana acıyıp muhasebe birimine götürdü: İşçilerin çalışma çizelgesini dolduracak, fazla mesailerini hesaplayacaktım. Makineyle çalışıyordum, şimdiki hesap makinelerinin ilk modellerindendi elimdeki. Şimdikiler sessiz sedasız çalışıyor, fakat o zaman kullandığım makine traktörden farksızdı, üstelik sadece ampulle çalışıyordu. Günde on iki saat boyunca kafam, sanki kızgın güneşin altında kalmışım gibi ısınıyordu, ayrıca makinenin gürültüsü yüzünden gün sona erdiğinde kulaklarım artık işitmez hale geliyordu.

Sonra bir gün, başıma büyük bir felaket geldi: Bir işçinin alacağını 280 ruble yerine 80 ruble hesaplamışım. Adamcağızın altı tane çocuğu vardı ve maaş gününe dek kimse yaptığım hatanın

farkına varmamıştı. Birinin koridorda bağırarak koşturduğunu duyuyorum: "Geberteceğim! Geberteceğim bunu yapanı! Çocuklarımın karnını nasıl doyuracağım ben şimdi?" Etrafımdakiler diyor ki bana:

"Saklan hemen, bahsettiği kişi muhtemelen sensin."

Kapı açıldı, ben makineye gömüldüm, saklanabileceğim hiçbir yer yoktu. İriyarı bir adam palas pandıras daldı odaya, elinde ağır bir şey tutuyordu:

"Nerede o?"

Beni işaret ettiler adama:

"İşte burada..."

Beni görünce duvara yaslandı kaldı.

"Yuh! Öldürecek kimse yok burada, olay bu." Arkasını dönüp odadan çıktı.

O an makinenin üstüne yığıldım. Böğüre böğüre öyle bir ağlamaya başladım ki...

Annem aynı fabrikada, teknik kontrol bölümünde çalışıyordu. Bizim fabrikada "katyuşalar"* için mermi üretiliyordu, mermiler iki kalibre ve 16-18 kilo ağırlığında oluyordu. Mermi gövdesinin dayanıklılığını ölçmek için basınç testi yapılırdı. Bu test için merminin dikine ayağa kaldırılması, sabitlenmesi ve üzerine belirli miktarda hava basılması gerekirdi. Eğer gövde yeterince kaliteliyse oradan alınıp ahşap kutuya yerleştirilirdi. Gerekli kalitede olmayan gövdelerdeki yiv basınca dayanamaz, mermiler büyük bir uğultuyla fırlar, kubbenin altında uçar, sonra da kim bilir nereye düşerdi. Mermilerin uçuştuğu andaki o uğultu ve korku yüzünden... Herkes tezgâhların altına sığışıp saklanırdı...

Annem geceleri sıçrayarak uyanıp çığlık atardı. Ben ona sımsıkı sarılınca yatışırdı.

'43 yılı sona eriyordu... Ordumuz uzun süredir ilerlemektey-

* İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler tarafından kullanılan çok namlulu roketatarlara verilen ad. (ç.n.)

di. Artık okula gitmem gerektiğini anlamıştım. Fabrika müdürüne gittim. Odasında yüksekçe bir masa vardı, o masanın arkasında dururken beni güçbela görebiliyordu. Önceden hazırladığım konuşmayı yapmaya başladım:

"Fabrikadan ayrılmak istiyorum, okumam lazım."

Müdür hiddetlendi:

"Kimseyi işten çıkaramayız. Savaştayız şu an."

"Çalışma çizelgelerinde hata yapıyorum, çünkü okuma-yazmam neredeyse hiç yok. Kısa süre önce birinin alacağını eksik hesapladım."

"Hata yapmamayı öğren öyleyse. Elimdeki çalışan sayısı zaten yetersiz."

"Ama savaştan sonra okuma-yazması olan insanlara ihtiyaç olacak, eğitimi yarım kalmış insanlara değil."

"Seni bücür, seni." Müdür masasından kalktı. "Her şeye bir cevabın var!"

Okulda altıncı sınıfa başladım. Edebiyat ve tarih derslerinde öğretmen ders anlatırken biz sıralarımızda oturup ordudaki askerlerimiz için çorap, eldiven ve tütün kesesi örerdik. Örgü örüp şiir ezberliyoruz. Puşkin'in şiirlerini koro halinde tekrarlıyoruz.

Dört gözle savaşın sona ermesini bekliyorduk, öylesine arzuladığımız bir düştü ki bu, annemle söze dökmekten dahi çekiniyorduk. Bir gün annem fabrikadayken, milis temsilcileri gelip herkese teker teker sordu: "Savunma fonu için ne verebilirsiniz?" Bana da sordular. Neyimiz vardı ki? Annemin gözü gibi sakladığı birkaç tahvilden başka hiçbir şeyimiz yoktu. Herkes de bir şeyler veriyordu temsilcilere, biz nasıl vermezdik?! Bütün tahvilleri verdim onlara.

Annemin işten dönünce beni azarlamadığını, sadece şunları söylediğini gayet iyi hatırlıyorum: "Oyuncak bebeklerin dışında elimizde kalan tek şey onlardı."

Sonra o oyuncak bebeklerle de yollarımız ayrıldı... Annem

aylık ekmek karnesini kaybetmişti, kelimenin tam anlamıyla bitmiştik. Aklıma hayatımızı kurtarabilecek bir fikir gelmişti; iki bebeğimi –hem büyüğünü hem küçüğünü– herhangi bir şeyle takas etmeye çalışacaktık. Bebekleri alıp pazara yollandık. Yaşlı bir Özbek yanımıza yanaştı: "Ne kadar bunlar?" İhtiyara, karnemizin olmadığını ve bir ay boyunca karnımızı doyurmamız gerektiğini söyledik. İhtiyar Özbek bize yaklaşık 17 kiloluk pirinç verdi. Böylece açlıktan ölmekten kurtulduk. Annem yemin etmişti: "Evimize döner dönmez sana iki tane en güzelinden bebek alacağım."

Rostov'a geri dönmemize rağmen, annem alamamıştı o bebekleri, yine kuru ekmeğe muhtaç haldeydik. O bebekleri bana ancak üniversiteden mezun olduğum gün alabildi. İki tane oyuncak bebek, biri büyük, biri küçük...

"Hayatlarının son dakikalarında avaz avaz adlarını haykırdılar..."

Artur Kuzeyev, 10 yaşındaydı.
Şu an otel müdürü.

– Kilisedeki çanı çalıyordu biri. Kesintisiz çalıyordu çanı, kesintisiz...

Bizim oradaki kilise uzun zamandır kapalıydı, ne zaman kapatıldığını hatırlamıyorum bile, neredeyse kendimi bildim bileli orası kolhoz çiftliği ambarı olarak kullanılıyordu. Tahıl depolanıyordu orada. Uzun zamandır yaşam belirtisi göstermeyen çanın sesini duyunca bütün köyün nutku tutulmuştu: "Eyvahlar olsun!" Annem... ve herkes sokağa fırladı...

İşte böyle başlamıştı savaş...

Gözlerimi kapatınca... her şey canlanıyor gözümde...

Üç Kızıl Ordu askerini götürüyorlar, elleri arkalarında dikenli telle bağlanmış. Üzerlerinde sadece iç çamaşırları var. İkisi genç, biri daha yaşlıca. Yürüyorlar, başları öne eğik.

Okulun yakınlarında onları kurşuna diziyorlar. Yolun ortasında.

Hayatlarının son dakikalarında, birileri duyar ve akıllarında tutar umuduyla, avazları çıktığı kadar adlarını ve soyadlarını haykırmaya başlamışlardı. Birileri duyar, hatırlar ve ailelerine haber verir umuduyla.

Çitteki delikten bakıp da görmüştüm ben... Unutmadım adlarını...

Birincisi, Vaneçka Ballay; ikincisi, Roman Nikonov. Daha yaşlıca olan ise şöyle haykırmıştı: "Yaşasın yoldaş Stalin!"

Sonra o yoldan kamyonetler geçmeye başladı. Almanlara ait ağır yük kamyonetleri. Öldürülen Kızıl Ordu askerleri yerde yatıyordu... Asker ve mühimmat taşıyan kamyonetler bedenlerinin üzerinden geçti. Kamyonetleri motosikletler izledi. Birbiri ardına geçti Almanlar, son sürat. Gece gündüz geçtiler. Günler boyunca.

Sürekli tekrarlıyordum ben... Geceleyin uykumdan uyanıyordum... Tekrarlıyordum: Vaneçka Ballay, Roman Nikonov... Üçüncü askerin adını soyadını bilmiyorum...

"Dördümüz birden kendimizi o kızaklara koştuk..."

Zina Prihodko, 4 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– Bombardıman... Yer sarsılıyor, evimiz sarsılıyor...

Küçük bir evimiz vardı, bahçeli. Eve saklanıp ahşap kepenkleri indirmiştik. Oturuyoruz dördümüz birlikte: iki kız kardeşim, ben ve annemiz. Annem kepenkleri kapattığını, artık korkacak bir

şey olmadığını söylüyor. Biz de artık korkacak bir şey olmadığı konusunda onunla aynı fikirde olduğumuzu söylüyoruz, oysa için için korkuyoruz o sırada, fakat bunu dile getirip annemi üzmek istemiyoruz.

... At arabasının arkasından yürüyoruz, sonra birisi, biz küçükleri bohçaların üstüne oturtuyor. Uyursam öldürüleceğim hissine kapılmıştım nedense, gözlerimi açık tutmak için bütün gücümle çabalıyordum, ama kendiliğinden kapanıyordu gözlerim. Bunun üzerine ablamla bir anlaşmaya vardık, önce ben kapatacaktım gözlerimi, biraz kestirecektim, ablam ise o sırada öldürülmememiz için nöbet tutacaktı, sonra da ablam uyuyacak, ben de nöbeti devralacaktım. Fakat her ikimizin de içi geçmiş, uykuya dalmışız, annemin çığlıklarıyla uyandık: "Sakin olun! Sakin olun!" Yolun ilerisinden silah sesleri geliyordu. Çığlık çığlığa bağırıyordu insanlar... Annem elleriyle üzerimize kapanıp başımızı öne eğdirmişti. Ama biz görmek istiyorduk olan biteni...

Ateş sesleri sona erince ilerlemeye devam ettik. Yolun yakınındaki bir hendekte yatan insanları görünce anneme sordum:

"Orada ne yapıyor bu insanlar?"

"Uyuyorlar," diye yanıtladı annem.

"Peki niye hendekte uyuyorlar?"

"Savaş yüzünden."

"Öyleyse biz de mi hendekte uyuyacağız? Ben hendekte uyumak istemiyorum," diye mızmızlanmaya başladım.

Annemin gözünden süzülen yaşları fark edince, mızmızlanmayı bırakmıştım.

Yürüye yürüye nereye varacağımızı, nereye gittiğimizi elbette bilmiyordum ben. Anlamamıştım söylenenleri. Aklımda kalan yegâne kelimeler, Azariçi ve dikenli tellerdi; annem yaklaşmamıza hiç izin vermezdi dikenli tellere. Savaştan sonra bizi aslında Azariçi toplama kampına götürdüklerini öğrendim. Hatta sonradan

oraya gittim bile, götürüldüğümüz o toplama kampına. Ama şimdi gitseniz ne göreceksiniz ki orada? Çimenler, toprak... Her şey olağan. O günlerden bir şeyler kaldıysa geriye, onlar da sadece bizim hafızalarımızda kaldı...

Yaşadıklarımızı anlatmaya başlayınca, ağlamamak için ellerimi ısırıyorum kanatırcasına...

Annemi getirip toprağın üstüne yatırıyorlar. Dizlerimizin üstünde ona doğru emekliyoruz, dizlerimizin üstünde ilerlediğimizi ama yanına varamadığımızı hatırlıyorum. Sesleniyoruz: "Anne! Anne!" Yalvarıyorum ben: "Anne, sakın uyuma!" Oysa her yanımız kan içinde kalmış bile, çünkü annemiz kanlar içinde. Sanıyorum ki, üstümüzdekinin kan olduğunu ve bu kanın ne anlama geldiğini hiç anlamamıştık, ama korkunç bir şey yaşandığının farkına varmıştık.

Her gün araçlar gelirdi, o araçlara binip giderdi insanlar. Anneme derdik ki: "Anneciğim, hadi biz de binelim bir araca. Belki ninemizin yaşadığı tarafa gidiyorlardır." Ninemiz aklımıza nereden gelmişti peki? Çünkü annem hep derdi ki; ninemiz yakınlarda bir yerlerde yaşıyormuş ve bizim nerede olduğumuzu bilmiyormuş. Gomel'de olduğumuzu sanıyormuş. Annem o gelen araçlara binmek istemezdi, her seferinde çekiştire çekiştire uzaklaştırırdı bizi yanlarından. Biz ise ağlaşırdık, yalvarırdık, ikna etmeye çalışırdık onu. Nihayet bir sabah bu isteğimizi kabul etmişti... Kış başlamıştı, donuyorduk artık... Ağlamamak için ellerimi ısırıyorum. Ağlamadan anlatmam mümkün değil...

Uzun süre gittik o araçla; bizi kurşuna dizmeye götürdüklerini ya biri söyledi anneme ya da annem kendisi sezdi. Araç durunca hepimize aşağı inmemizi emrettiler. Orada küçük bir çiftlik vardı, annem muhafıza soruyor: "Biraz su içip gelsek olur mu? Çocuklar su içmek istiyor." Adam oradaki eve gidip gelmemize izin vermişti. Eve girdik, ev sahibesi kocaman bir maşrapada su

uzattı. Annem suyu minik yudumlarla içiyor, yavaş yavaş, bense düşünüp duruyorum: "Benim karnım zil çalıyor, annem ne diye su istemiş olabilir ki?" Annem elindeki suyu bitirdi, tekrar su istedi. Ev sahibesi maşrapayı su testisine daldırıp doldurdu, anneme uzattı ve her sabah bir sürü insanı ormana götürdüklerini ama hiçbirinin geriye dönmediğini söyledi.

"Ön kapı dışında dışarı çıkabileceğimiz başka bir yer var mı?" diye sordu annem.

Ev sahibesi eliyle gösterdi; ikinci bir çıkış vardı. Evin bir kapısı sokağa açılıyordu, diğeri ise avluya. O evden dışarı fırlayıp sürüne sürüne ilerlemeye başladık. Henüz varmamıştık ama ninemin evine doğru süründüğümüzü düşünmüştüm. Öyle sürüne sürüne ilerleyişimiz ne kadar sürdü, hatırlamıyorum.

Ninem bizi taş fırının üstüne, annemi de yatağa yatırdı. Sabahleyin annem ölüyordu artık. Korku içinde oturuyorduk biz ve bir türlü anlam veremiyorduk: Annemiz nasıl ölür de bizi bırakır, üstelik babamız bile yokken? Annemin bizi yanına çağırıp gülümsediğini hatırlıyorum:

"Asla birbirinizle kavga etmeyin, çocuklar."

Niye kavga edelim ki? Ne için kavga edebiliriz? Oyuncağımız filan yok. Büyükçe bir taştan yaptığımız oyuncak bebek var sadece. Şekerleme yok. Kavga etsek birbirimizi şikâyet edeceğimiz bir anne yok.

Sabahleyin ninem kocaman beyaz bir çarşafa sardı annemi ve sonra da kızakları birleştirip onların üstüne yerleştirdi. Dördümüz birden kendimizi o kızaklara koştuk...

Affedersiniz... Daha fazla anlatamayacağım... Ağlayacağım çünkü...

"Bu iki oğlan öyle zayıflamıştı ki, kuş kadar kalmışlardı..."

Raya İlyinkovskaya, 14 yaşındaydı.
Şu an mantık dersi öğretmeni.

– Memleketim Yelsk'teki ıhlamur kokularını hiç unutmayacağım...

Savaş zamanı, savaştan önceki hayatımıza ait her şey dünyanın en güzel şeyleriymiş gibi gelirdi. Hep bu his vardı içimde, ebediyen de öyle hissedeceğim. Bugüne dek hiç değişmedi bu fikrim.

Yelsk'ten tahliye edilenler arasındaydık; annem, ben ve erkek kardeşim. Voronej yakınlarındaki Gribanovka köyünde durakladık, orada kalıp savaşın bitişini beklemeyi düşünmüştük ama oraya varışımızdan birkaç gün sonra Almanlar Voronej'e yaklaşmaya başladı. Hemen bizim arkamızdan.

Bir yük trenine bindik, doğuya, savaştan uzağa götürüldüğümüz söylendi bize. Annem, "Orada bir sürü meyve var," diye avutuyordu bizi. Tren yolculuğumuz epey uzun sürdü çünkü sık sık yedek hatlarda bekliyorduk. Nerede, ne kadar bekleyeceğimizi bilmiyorduk, dolayısıyla büyük bir riske girerek, su almak için istasyonlarda trenden aşağı atlıyorduk. Küçük "burjuykamız"* sürekli yanıyordu, üzerinde bütün vagondakiler için teneke kovayla darı lapası pişiriliyordu. Yolculuk boyunca o lapayla doyurmuştuk karnımızı.

Tren, Kurgantepe (Kurgan-Tyube) istasyonunda durdu. Andican'ın aşağısında... Hiç aşina olmadığım doğasına hayran kalmıştım oranın, hatta öylesine hayran kalmıştım ki, bir süreliğine savaşı bile unuttum. Her şey çiçeklenmişti, pırıl pırıl parlıyordu, o kadar boldu ki güneş ışığı. Yeniden neşelenmeye başlamış-

* "Burjuyka" çift anlamlı bir sözcük. Bir anlamı burjuva kadın, diğeri ise dökme demirden taşınabilir soba. (ç.n.)

tım. Önceki duygularım geri dönmüştü, her şey eskisi gibiydi. Bizi "Kızıl Yul" adındaki kolhoza götürdüler. Onca zaman geçti aradan ama bütün bu isimler hâlâ aklımda. Açıkçası ben bile şaşırıyorum unutmadığıma. O zamanlar alışkın olmadığım kelimeleri nasıl ezberlediğimi, sürekli tekrarladığımı hatırlıyorum. Bir okulun spor salonunda yaşamaya başlamıştık, sekiz aileyle birlikte. Oranın yerlileri bize battaniye ve yastık getirmişti. Özbek battaniyeleri renkli kumaş parçalarından dikilir, yastıklarına da pamuk doldururlar. Kucak kucak kurumuş pamuk sapı toplamayı hızlıca öğrenmiştim; suya basılırdı topladıklarımız.

Savaşın orada da sürmekte olduğunu hemen kavrayamamıştık. Bize biraz un vermişlerdi, ama miktarı epey azdı, ancak kısa bir süreliğine idare etti bizi. Açlık çekmeye başlamıştık. Özbekler de açlık çekiyordu. Özbek çocuklarıyla beraber at arabalarının peşinden koşturuyorduk, şansımıza arabalardan belki bir şeyler düşer diye. Bizim için en büyük mutluluk küspeydi, keten tohumu küspesi, çünkü pamuk taneciklerinden yapılan küspe çok sert, sarı oluyordu, nohut küspesine benziyordu.

Erkek kardeşim Vadik altı yaşındaydı, onu evde tek başına bırakıp annemle birlikte kolhoza çalışmaya giderdik biz. Pirinç ekilen yerleri çapalar, pamuk toplardık. Bu tür işlere alışık olmadığım için ellerim acır, geceleyin acısından uyuyamazdım. Bir akşam annemle eve dönmüşüz, Vadik koştura koştura bize doğru geliyor, omzuna asılı ipin ucunda üç tane serçe sallanıyor, elinde de bir sapan. "Avcılık" ganimetlerini çoktan derede yıkamış annemi bekliyordu, artık çorba pişirmeye başlayabilirdik. Öylesine gururluydu ki! Annemle birlikte çorbadan içip övgüler yağdırıyoruz, fakat serçeler o kadar cılız ki, tencerenin içinde yağ pırıltısı bile yok. Tencerenin üzerinde parıldayan yegâne şey ise, erkek kardeşimin mutluluktan ışıl ışıl bakan gözleri.

Erkek kardeşim bir Özbek oğlanla arkadaş olmuştu, bir gün ninesiyle beraber bize gelmişlerdi. Nine oğlanlara bakıp başını

sallıyor ve anneme bir şeyler söylüyor. Annem kadının dediğini anlamamıştı, o sırada içeri kolhozdaki ekip başı girdi, o Rusça biliyordu. Bizim için ninenin dediklerini çevirdi: "Kendi inandığı Tanrı'yla konuşuyor şu an, Allah'la. Savaş, yetişkin erkeklerin, savaşçıların işidir diye serzenişte bulunuyor ona. Bu iki oğlanın, sapanlarıyla avladıkları serçeler gibi bir deri bir kemik kalmasına nasıl razı geldiğini soruyor." O sırada nine, masanın üstüne bir avuç dolusu kuru kayısı döküyor; sert ve şeker gibi tatlı! O kuru kayısıları şeker gibi uzun uzun emebilir, kayısıdan küçük bir ısırık alıp sonra çekirdeğini kırıp içini kıtır kıtır yiyebilirsiniz. Kadının torunu da o kuru kayısıları izliyor ve gözlerinden onun da aç olduğu anlaşılıyor. Alev alev gözleri! Annem afallamıştı, kadın onun elini okşadı, annemi sakinleştirdi, torununu göğsüne bastırdı. "Bir kâse 'katek'i eksik olmaz onun, çünkü evde ninesiyle yaşıyor," diye çevirdi ekip başı. "Katek", ekşi keçi sütüne verilen ad. Erkek kardeşimle ben, tahliye sırasında evimizden uzaklardayken, yeryüzünde ondan daha lezzetli bir şey olmadığını düşünürdük.

Nineyle torun gitmiş artık, ama biz hâlâ oturuyoruz masada, üçümüz de. Hiçbirimiz masanın üstünde duran altın rengindeki kayısılara ilk uzanan kişi olmaya cesaret edemiyoruz...

"Kız botu giydiğim için utanmıştım..."

Marlen Robeyçikov, 11 yaşındaydı.
Şu an kent icra heyeti başkanı.

– Savaşı ağaçtan görmüştüm...

Büyükler yasaklamıştı, ama biz yine de ağaçlara tırmanıp hava çarpışmalarını yüksek köknarlardan izlerdik. Bizimkilerin uçakları alev alınca ağlardık, ama korku duymazdık, sinemada film izliyormuşuz gibi hissederdik. İkinci ya da üçüncü gün bizi

sıraya dizdiler ve müdür öncü kampımızın boşaltılacağını duyurdu. Minsk'in bombardıman nedeniyle yandığını, dolayısıyla bizi eve yollamayacaklarını zaten biliyorduk, savaştan uzak bir yerlere götürülecektik.

Yolculuk için nasıl hazırlandığımızı anlatmak istiyorum... Yanımıza birer valiz almamızı ve içine sadece en gerekli eşyalarımızı yerleştirmemizi söylediler: tişört, gömlek, çorap, mendil. Valizlerimizi hazırladık ve kapatmadan önce en üste hepimiz öncü kampı kravatlarımızı koyduk. Çocuksu tahayyülümüzle şöyle bir şey canlandırıyorduk gözümüzde: Almanlarla karşılaşıyoruz, valizlerimizi açıyorlar, karşılarına kızıl kravatlarımız çıkıyor. Böylece her şeyin intikamını alıyoruz onlardan...

Trenimiz savaştan daha hızlı ilerliyordu. Savaşın önüne geçmişti... Durduğumuz istasyonların hiçbirinde insanlar savaştan haberdar değildi, henüz savaşı görmemişlerdi. Biz çocuklar anlatmıştık savaşı büyüklere: Minsk'in yakılıp yıkılışını, kampımızın bombalanışını, uçaklarımızın vurulup alev alışını. Fakat o trenle evlerimizden gitgide uzaklaşırken, anne babalarımızın gelip bizi almasına dair beklentimiz de artıyordu, o esnada birçoğumuzun anne babasının artık hayatta olmadığından şüphe dahi duymuyorduk. O türden bir düşünce aklımıza gelmiyordu bile. Aramızda savaştan bahsediyorduk, ama hâlâ barışsever çocuklardık. Barıştan yanaydık.

Bizi trenden *Paris Komünü* adlı dizel motorlu gemiye aktardılar ve Volga Nehri boyunca ilerlemeye başladık. On beş gündür yollardaydık ve bir kez bile çıkarmamıştık üstümüzdekileri. Gemide, ayağımdaki spor ayakkabıları ilk kez çıkardım, buna izin vermişlerdi. Bağcıklı lastik spor ayakkabılarım vardı. Onları ayağımdan çıkardığım an öyle bir koku yayıldı ki etrafa! O koku çıksın diye yıkadım da yıkadım ayakkabılarımı, en sonunda mecburen çöpe attım. Hvalınsk'a vardığımızda yalınayaktım.

O kadar kalabalıktık ki, Belarus çocukları için iki tane yetim-

hane oluşturmak zorunda kaldılar; ilkinde okul çağındaki çocuklar, ikincisinde okul öncesi yaştaki çocuklar kalacaktı. Nereden biliyorum bunu? Çünkü erkek ya da kız kardeşinden ayrılmak zorunda kalanlar öyle çok ağlamıştı ki, bilhassa yaşı küçük olanlar ağlamıştı; ablalarını, abilerini kaybetmekten korkuyorlardı. Öncü kampındayken, başımızda anne baba olmadan kalmak hepimize ilgi çekici gelmişti, oyun gibi bir şeydi o, ama burası farklıydı, hepimiz korku içindeydik. Evde büyümüş çocuklar ana baba varlığına alışmıştır, onların gösterdiği şefkate de. Örneğin beni sabahları hep annem uyandırırdı, geceleri yatmaya giderken iyi geceler öpücüğü verirdi. Hemen yanımızda, "hakiki" yetimlerin yaşadığı bir yetimhane vardı, keskin bir fark vardı onlarla aramızda. Anne babasız yaşamaya alışkındı onlar, biz ise öyle yaşamaya alışmak zorundaydık artık.

'43 yılında neler yediğimizi hatırladım şimdi: günde bir kaşık kaynamış süt ve bir parça ekmek, biraz haşlanmış pancar; yazın da karpuz kabuğundan yapılan çorba. *Mart-Nisan* adlı filmi izlemiştik, izcilerimizin huş ağacı kabuğundan lapa pişirişi anlatılıyordu orada. Bizim kızlar da öğrenmişti huş ağacından lapa yapmayı.

Sonbaharda kendi odunumuzu kendimiz tedarik ederdik, herkesin hazırlaması gereken standart miktar, bir metreküp odundu. Ormanlık alan dağlardaydı. Önce ağaçları kesip yere devirir, budar, sonra birer metrelik parçalar halinde testereyle keser ve kümeler halinde istiflerdik. Tedarik edilmesi gereken standart miktar, yetişkin bir insana göre belirlenmişti, fakat kız çocukları da bu işte bizimle birlikte çalışıyordu. Dolayısıyla biz oğlanlara daha fazla iş düşerdi. Evdeyken hiç ağaç kesmemiştik biz, çünkü herkes şehirli hayatı sürüyordu oradayken, burada ise kapkalın gövdeli ağaçları kesmemiz gerekiyordu. Ve parçalamamız.

Gece gündüz yemek düşünüyor, yemek yemek istiyorduk, işte çalışırken de uyurken de, sürekli açtık. Bilhassa kışın. Yetimhaneden kaçıp askeri birliğin olduğu yere gidiyorduk, orada genelde

bize verecek bir kepçe çorbaları oluyordu. Ama o kadar çoktu ki sayımız, orada da hepimizin karnını doyuramıyorlardı. İlk gidenlerden olmayı başarırsan bir şeyler kapmayı başarırsın, biraz gecikirsen avucunu yalarsın. Bir arkadaşım vardı, adı Mişka Çerkasov. Oturuyoruz bir gün, diyor ki: "Bilsem ki ucunda bir kâse lapa var, gıkım çıkmadan yirmi kilometre yürürdüm." Dışarıda sıcaklık eksi otuz derece, Mişka üzerine bir şeyler geçirip askeri birliğe gitmişti koştura koştura. Oradaki askerlerden yiyecek bir şeyler istiyor, biraz çorbaları kaldığını söylüyorlar, hadi, evlat, koş bir kap getir. Dışarı çıkıp etrafa bakıyor: Komşu yetimhanedeki çocuklar da oraya doğru yolda, geri dönüp kap bulmaya çalışsa bir lokma çorba kalmamış olacak.

Tekrar içeri girip diyor ki askerlere: "Dökün şuraya!" Kap yerine kafasından çıkardığı şapkayı uzatıyor. O kadar kararlı ve kendinden emin görünüyormuş ki, bütün kepçeyi doğrudan şapkasına boşaltmış asker. Mişa, bir kahraman edasıyla, kendilerine artık hiçbir şey kalmayan diğer yetimhanenin çocuklarının önünden geçip bizim yetimhaneye koşturmuş. Soğuktan kulakları donmuştu geldiğinde, ama bize çorba getirmeyi de başarmıştı nihayetinde; gerçi şapkanın içinde de çorba yerine buz duruyordu artık. Şapkayı ters çevirip içindeki buzu bir tabağa boşalttık, kimse de erimesini beklemedi, öylece yedik hepsini, kızlar bir yandan da ısınsın diye Mişa'nın kulaklarını ovuşturuyordu. Herkesin midesine bir şey girmesini sağladığı için öyle büyük bir mutluluk belirmişti ki yüzünde, yemeğe atlayan ilk kişi bile o olmadı!

Bizim gözümüzde en lezzetli yemek küspeydi, tadına göre çeşitlere ayırırdık, bir tanesinin adı helvaydı mesela. Hatta küspe operasyonu bile düzenlerdik. Şöyle ki, birkaç kişi hareket halindeki aracın arkasına tırmanıp küspe tabakalarını aşağıya atar, diğerleri de yerden toplar. Böylece yetimhaneye yara bere içinde ama karnımız tok dönerdik. Yaz ve güz pazarlarını da unutmamalı tabii! Onlar bizim iyi zamanlarımızdı. Orada her yolu denersin:

Pazara çıkan bir ev hanımından bir elma, diğerinden domates. Pazarda birinden bir şey yürütmek utanç duyulacak bir şey olarak görülmez, aksine kahramanca bir davranıştır! Torbadan neyi çekip aldığının önemi yoktur, esas mesele yenecek bir şeyimizin olmasıdır, o şeyin ne olduğu mühim değildir.

Bizim sınıfta bir mandıra idarecisinin oğlu da okuyordu. Çocuk çocuktur sonuçta, ders sırasında "Amiral battı" oynuyoruz arkadaşlarla. O çocuk ise arka tarafta, üzerine ayçiçeği yağı sürülmüş ekmek yiyor. Kokusu bütün sınıfı kaplıyor.

Dur sen, diyoruz fısıltıyla, hele şu ders bir bitsin, çocuğa sıkılmış yumruklarımızı gösteriyoruz...

Bir de bakıyoruz, öğretmen yok ortada, bir daha bakıyoruz, boylu boyunca yerde yatıyor kadıncağız. Meğer açlıktan kırılıyormuş ve yağlı ekmeğin kokusunu o da almış. Kendinden geçip yere yığılmış. Bizim kızlar öğretmeni alıp evine götürmüştü; annesiyle birlikte yaşıyormuş. Geceleyin kendi aramızda şöyle karar almıştık; o günden itibaren herkes öğretmene vermek üzere kendi payından küçük bir lokma ekmek arttıracaktı. Ancak kendisi bizden bir şey almayı asla kabul etmeyeceği için, ekmekler gizlice annesine götürülecek ve bizim getirdiğimizi söylememesi rica edilecekti.

Yetimhanede kendi bahçemiz, kendi bostanımız vardı. Bahçede elma, bostanda da lahana, havuç ve pancar yetişiyordu. Onları biz koruyorduk, birkaç kişi bekçilik yapıyorduk. Dönüşümlü olarak hepimiz sayım yapardık: Her lahana koçanı, her havuç sayılırdı. Geceleyin düşünürsün: "Havuç dediğin keşke bir gecede büyüyebilseydi. Sayım listesinde olmadığı için yiyebilirdim o zaman." Havuç sayım listesine girdiyse eğer, Tanrı esirgesin, zinhar kaybolmamalı. Kaybolursa büyük utanç!

Bostanda oturuyoruz, yiyeceklerin etrafında, fakat kendimizi dizginleyebiliyoruz. Oysa öyle feci açız ki. Bir keresinde benden büyük bir çocukla nöbet tutuyordum. Aklına bir fikir geliverdi:

"Bak, inek otluyor orada..."

"Ne olmuş inek otluyorsa?"

"Şapşal! Hiç mi haberin yok kararnameden; eğer şahsa ait bir inek devlet çiftliği arazisinde otlarsa ya ineğe el konur ya da sahipleri para cezası öder."

"İyi de çayırda otluyor hayvan."

"Ne durumda peki, bağlı mı bir yere?"

Çocuk hemen bir plan yapıyor: İneği oradan alacağız, bizim bahçeye getirip bağlayacağız. Sonra da sahibini arar buluruz. Öyle de yaptık doğrusu: İneği çeke çeke bizim yetimhanenin bahçesine soktuk ve orada bir yere bağladık. Sonra benim ortak, köye koşturdu, ineğin sahibini buldu, böyleyken böyle diye anlattı, ineğiniz şu an devlet arazisinde, bu konudaki kararnameyi siz de biliyorsunuzdur...

Öyle olduğunu sanmam... Şimdi düşününce, inek sahibi kadının bize inandığından ve dediklerimizin onu korkuttuğundan şüpheliyim; bence aç olduğumuzu görünce acımıştı bize. Şöyle bir anlaşma yaptık kadıncağızla: Biz onun ineğini otlatacaktık, o da bu iş için bize birkaç tane patates verecekti.

Yetimhanedeki kızlardan biri hastalanmıştı, dışarıdan kan nakli yapılması gerekmişti. Yani, yetimhanede kan verebilecek durumda kimse yoktu. Anlıyor musunuz?

Hayalimiz mi? Cepheye gitmekti hayalimiz. Birkaçımız bir araya toplandık, en atılganlarımız, yetimhaneden kaçmaya karar verdik. Şansımıza, askeri bando şefi Yüzbaşı Gordeyev yetimhaneye gelmişti. Aralarında benim de olduğum dört müzisyen oğlan seçti. Böylece savaş bölgesine gidebilecektim. Yetimhanedekiler topluca uğurladı bizi. Giyecek hiçbir şeyim yoktu benim; kızlardan biri bana denizci kıyafetini verdi, bir diğerinin iki çift botu vardı, bir çiftini bana hediye etti. Öyle gittim cepheye. En çok, kız botu giydiğim için utanmıştım...

"Çığlık çığlığa bağırıyordum, çığlık çığlığa... Durduramıyordum kendimi..."

Lyuda Andreyeva, 5 yaşındaydı.
Şu an kontrolör.

– Savaştan bir yangın görüntüsü kaldı zihnimde... Yandı da yandı... Durmaksızın...

Hadi, bir araya toplanın çocuklar, neden bahsedeceğiz, biliyor musunuz? Savaştan önce çörek ve şekerli çayı çok sevdiğimizi ve bütün bu olanların bir daha asla yaşanmayacağını konuşacağız.

Sık sık ağlardı annelerimiz, her gün ağlarlardı... O yüzden, savaştan önce ağladığımızdan daha az ağlamaya çabalardık biz. Daha az mızmızlanmaya çabalardık.

Annemin genç ve güzel olduğunun farkındaydım, diğer çocukların anneleri daha yaşlıydı, ama henüz beş yaşında olmama rağmen annemin genç ve güzel olmasının bizim açımızdan kötü bir şey olduğunu anlamıştım. Tehlikeli bir şeydi bu. Beş yaşında olmama rağmen fark etmiştim bunu... Benim küçük olmamın iyi bir şey olduğunu dahi anlamıştım. El kadar çocuk böyle bir şeyi nasıl anlayabilir ki? Oysa kimse, hiçbir şey anlatmamıştı bana...

Bunca yıl sonra... Detaylarıyla anımsamaktan korkuyorum... hatta kısaca değinmekten bile...

Evimizin yakınlarında bir Alman arabası durmuştu, özellikle orada durmamıştı aslında, arıza yapmıştı. Askerler evimize daldı, beni ve ninemi başka bir odaya defettiler, annemi ise kendilerine yardım etmeye zorladılar. Su ısıttırdılar, yemek hazırlattılar. O kadar yüksek sesle konuşuyorlardı ki, birbirleriyle konuşup gülüşüyorlar gibi değil de, anneme bağırıyorlar gibi geliyordu bana.

Hava kararmaya başlamıştı, akşam olmuştu artık. Gece olmuştu. Birden annem koşarak odaya daldı, beni elimden yaka-

ladığı gibi birlikte sokağa fırladık. Bahçesi yoktu bizim evin, avlu da bomboştu, koşuyoruz ama nereye saklanacağımıza dair en ufak bir fikrimiz bile yok. Sürünerek arabanın altına girdik. Askerler avluya çıktı, bizi arıyorlardı, ellerindeki fenerlerle her yeri aydınlatıyorlardı. Annem üzerime kapanmıştı, dişlerinin takırdadığını duyuyordum, buz kesmişti her yanı. Her yanı buz kesmişti.

Sabahleyin Almanlar gidince annemle eve girdik... Ninem yatağın üstünde yatıyordu... iplerle yatağa bağlı halde... Çırılçıplak! Nine... Benim ninem! Yaşadığım dehşet... Duyduğum korku yüzünden çığlık çığlığa bağırmaya başladım. Annem hemen beni sokağa itekledi. Çığlık çığlığa bağırıyordum, çığlık çığlığa... Durduramıyordum kendimi...

Uzun süre bütün araçlardan korktum. Araba sesi duyduğum an, zangır zangır titremeye başlıyordum. Artık savaş sona ermiş, okula gitmeye başlamışız... Tramvayın geldiğini görüyorum ve kendime bir türlü engel olamıyorum, dişlerim takırdıyor. Titrediğim için. İşgalden sağ çıkan üç öğrenciydik sınıfta. Bir oğlan uçak uğultusundan korkuyordu. Baharda hava sıcak, öğretmen camı açacak oluyor... Uçak uğultusu duyuluyor... Ya da yoldan bir araba geçiyor... Benim ve o oğlanın gözleri kocaman açılıyor, gözbebeklerimiz büyüyor, paniğe kapılıyoruz. Tahliye edilip sonra geri dönen çocuklar ise bizimle dalga geçiyor.

İlk havai fişekler... İnsanlar koştura koştura sokaklara çıkıyordu, annemle ben ise bir çukura saklanmıştık. Komşular yanımıza gelip, "Çıksanıza dışarı; savaş değil bu, Zafer kutlaması," diyene dek de orada oturmuştuk.

Öyle çok istiyordum ki oyuncağım olmasını! Çocukluğumu istiyordum... Bir tuğla parçası alıyoruz elimize ve onun bir oyuncak bebek olduğunu hayal ediyoruz. Ya da bazen en küçüklerimizden biri oyuncak bebek taklidi yapıyordu. Bugün bile kumun içinde renkli bonbonlardan görsem, içimden onları toplamak gelir. Bu yaşta bile güzel görünüyorlar gözüme.

Büyümüştüm artık... Ve biri demişti ki bana: "Ne kadar güzelsin. Tıpkı annen gibi." Memnun olmamıştım bu sözleri duyunca, korkmuştum. Bana böyle şeyler söylenmesi hiçbir zaman hoşuma gitmedi...

"Herkes el ele tutuşmuştu..."

Andrey Tolstik, 7 yaşındaydı.
Şu an iktisat alanında doktora adayı.

– Ufacık bir oğlandım...

Annemi hatırlıyorum... Köydeki en lezzetli ekmeği o pişirirdi, en güzel evlekler onun bostanındaydı. Köyün en büyük yıldız çiçekleri bizim ön bahçede ve avluda açardı. Hepimizin gömleğine güzel işlemeler yapardı; babamınkilere, iki abimin gömleklerine ve benimkilere. Yakalarını işlerdi. Kırmızı, mavi, yeşil renkte çapraz dikişlerle süslerdi...

Annemin kurşuna dizildiğini bana kim haber verdi, tam olarak hatırlamıyorum. Komşu kadınlardan biriydi. Koştura koştura eve gitmiştim. "Evde değil, köyün arkasında kurşuna dizdiler onu," demişlerdi bana. Baba yok – babam partizanlarla; abiler yok – onlar da partizanlarla; erkek kuzen yok – hepsi partizanlarla. Komşuya gittim hemen, Karp Dede'ye:

"Annemi öldürmüşler. Onu buraya getirmem lazım."

İneği koştuk arabaya (atımız yoktu) ve yola çıktık. Ormana yaklaşınca Karp Dede beni arabadan indirdi:

"Sen burada bekle, yaşlıyım ben, öldürülmekten korkmuyorum. Sense ufacıksın daha."

Bekliyorum. Bir sürü soru dönüp duruyor kafamda, ne diyeceğim şimdi babama? Annemi öldürdüklerini ona nasıl söyleyeceğim? Çocukça şeyler de düşünüyorum tabii; eğer annemin ölü-

süne bakarsam, onu bir daha asla canlı göremem. Ama ölüsünü görmezsem eğer, eve gittiğimde annem orada olur.

Annem makineli tüfekle vurulmuştu, bütün göğsü bir baştan bir başa seri halde taranmıştı. Öyle bir şerit vardı bluzunun üstüne... Şakağında da siyah bir delik... O siyah deliği görmemek için başının hızlıca beyaz bir eşarpla bağlanmasını istemiştim. Hâlâ canı yanıyormuş gibi bir hisse kapılmıştım çünkü.

At arabasına binmemişti Karp Dede, yanında yürüyordu...

Köyde her gün biri toprağa veriliyordu... Dört partizanın gömülüşünü hatırladım şimdi. Üç adam, bir de genç kız. Partizan cenazesi çok sık rastlanan bir durumdu, ama ilk kez bir kadın partizanın toprağa verilişine tanık oluyordum. Onu gömmek için ayrı bir mezar kazdılar... Yaşlı bir armut ağacının altındaki çimenlerde tek başına yatıyordu... İhtiyar kadınlar yanına oturmuş ellerini okşuyordu...

"Niye onu ayırdılar?" diye sordum.

"Genç çünkü..." diye yanıtladı kadınlar.

Kimsesiz, akrabasız, bir başıma kalınca, korkuya kapılmıştım. Ne yapacaktım şimdi? Zalesye Köyü'ne, Marfa Teyze'nin yanına götürdüler beni. Çocuğu yoktu, kocası cephede savaşıyordu. Bodrumda oturmuş saklanıyoruz. Bana sarılıp başımı göğsüne yaslıyor: "Oğlum..."

Marfa Teyze tifüse yakalanmıştı. Arkasından ben de hastalandım. Zenka Nine beni yanına aldı. İki oğlu cephede savaşıyordu. Geceleyin birden uyanıyorum, yatakta yanıma uzanmış uyuklarken buluyorum onu: "Oğlum..." Köydeki herkes Almanlardan kaçmak için ormana gitmişti, ama Zenka Nine ayrılmamıştı yanımdan. Bir kere bile bırakıp gitmemişti beni: "Öleceksek birlikte öleceğiz, oğlum."

Tifüsten sonra uzun süre yürüyemedim ben. Düz yolda yürüyorum, ama birazcık engebe olunca bacaklarım su koyuveriyor. Artık dört gözle askerlerimizin gelişini bekliyorduk. Kadınlar

ormana gidip onlar için çilek toplamıştı. Verecek başka hediye yoktu elimizde.

Askerler yorgun argın yürüyordu. Zenka Nine miğferlerinin içini kırmızı çileklerle doldurdu. Hepsi o çileklerden bana da ikram etti. Yerde oturmuş duruyordum öyle, ayağa kalkamıyordum bile.

Babam partizan birliğinden dönmüştü sonunda. Hasta olduğumu biliyordu, bir parça ekmekle parmak kalınlığında kuyruk yağı getirmişti bana gelirken. Kuyruk yağı da, ekmek de tütün kokuyordu. Babam kokuyordu her şey.

Çocuklar çayırda kuzukulağı toplarken "Zafer!" nidaları çınlamıştı ortalıkta. Hepsi el ele tutuşup öyle el ele koşarak dönmüştü köye...

"Bir insan nasıl gömülür, bilmiyorduk bile... Sonra bir yerlerden geldi aklımıza..."

Mihayl Şinkarev, 13 yaşındaydı.
Şu an demiryolu çalışanı.

– Komşumuzun işitme engelli bir kızı vardı...

Herkes bağrışıp duruyor etrafta: "Savaş! Savaş!" O kızcağız ise elinde oyuncak bebeği, koşturarak kız kardeşimin yanına geliyor, şarkılar söylüyor bir yandan da. Çocuklar bile eğlenememişti onun bu haliyle. "Ne güzel," diye düşünmüştüm, "savaşla ilgili tek kelime bile duymadı." Arkadaşlarımla birlikte kızıl Ekim Devrimi armalarımızı ve kızıl kravatlarımızı muşambaya sarıp nehrin yakınındaki çalıların altına gömdük. Kumun içine. Biz de gizli işler çevirmiştik artık! Her gün gidip bakıyorduk oraya.

Herkes korkuyordu Almanlardan, çocuklar, hatta köpekler bile. Annem, evin yakınındaki bir banka yumurta bırakmıştı.

Sokaktaki bir banka. Öyle yapınca evimizden içeri dalmıyorlardı. "Yahudi misiniz?" diye sormuyorlardı. Kız kardeşimle benim siyah kıvırcık saçlarımız vardı...

Nehirde yüzüyorduk... Dipten yukarı doğru siyah bir şeyin yükseldiğini fark ettik. Tam da orada yüzdüğümüz anda! Şuna karar verdik: Suya batırılmış bir kütük olmalı, fakat akıntı kıyıya doğru atıyordu onu ve dikkatlice bakınca, yavaş yavaş kollarını, kafasını ayırt etmeye başladık... O gördüğümüz şeyin bir insan olduğunu anladık. Sanırım hiçbirimiz korkmadık. Çığlık atmadık. Büyüklerin konuşmaları gelmişti aklımıza; bizim makineli tüfek erlerinden birinin burada öldürüldüğünü söylemişlerdi, üzerindeki "katranla" suya düşmüş.

Altı üstü birkaç ay olmuştu savaş başlayalı... Ve artık, korkmaz olmuştuk ölümle karşılaşınca. Makineli tüfek erini kıyıya çıkarıp gömdük. Bir koşu kürek alıp gelmişti biri, sonra da çukur kazdık. Gömdük. Hiç konuşmadan öyle duruyorduk. Hatta kızlardan biri haç çıkardı, ninesi vaktinde kilisede görev yapmış, o yüzden biliyordu duaları.

Her şeyi kendi ellerimizle yaptık. Tek başımıza, yanımızda büyükler olmadan. Oysa savaştan önce, birinin nasıl toprağa verilmesi gerektiğini hiçbirimiz bilmezdik. Ama artık bir yerlerden hatırlıyorduk işte.

Makineli tüfeği bulmak için iki gün boyunca nehre dalıp durduk...

"Sepete koydum..."

Leonid Sivakov, 6 yaşındaydı.
Şu an imalatçı.

– Güneş doğmuştu artık...

Çobanlar inekleri toplamıştı. Ceza mangası, sürünün Greza

Nehri'nin öte tarafına geçirilmesi için vakit verdi, sonra tek tek bütün evlere girmeye başladılar. Ellerinde listeyle gelmişlerdi, o listede yer alanları kurşuna dizeceklerdi. Listeden okuyorlar: anne, dede, şu şu çocuklar, yaş sırasına göre... Listedeki isimleri kontrol ediyorlar, adı okunanlardan biri orada değilse, aramaya başlıyorlar. Yatağın altında bir çocuk buluyorlar, fırının altında da...

Herkesi bulunca hepsini kurşuna dizecekler...

Evde altı kişiyiz: ninem, annem, ablam, ben ve iki küçük erkek kardeşim. Altı kişi... Pencereden komşu eve girdiklerini görünce, en küçük erkek kardeşimle beraber girişe koşup kapının çengelini taktık. Sandığın üstüne oturduk, annemin yakınındaydık. Eften püften bir şeydi kapıdaki çengel, Alman asker kolayca söküp attı onu. Eşikten geçti, bizi sıraya dizdi. Genç miydi, yaşlı mı, anlayacak fırsatım olmadı. Hepimiz yere yığıldık, sandığın arkasına düşmüşüm ben... Üzerime bir şey damladığını hissettiğimde kendime gelmiştim, ilk ayılışımdı o... Bir şey damlayıp duruyordu üstüme, su gibi damlıyordu. Başımı kaldırdım: Damlayan annemin kanıydı, sandığın üstünde yatıyordu, ölmüştü. Sürüne sürüne yatağın altına girdim, her yer kanla kaplıydı... Kana bulanmıştı her yanım, sanki suyla ıslanmışım gibi... Sırılsıklamdım...

Duyuyorum: İki tanesi içeri giriyor. Sayım yapıyorlar: Kaç kişi öldürülmüş. Biri diyor ki: "Bir tane eksik var. Arayıp bulmak lazım." Aramaya başladılar, eğilip yatağın altına baktılar, annem yatağın altına mısır çuvalı saklamıştı, o çuvalın arkasında ben yatıyorum. Çekip çıkardılar çuvalı ve onu almaktan duydukları memnuniyetle gittiler. Listede adı yazanlardan birinin eksik olduğunu unuttular. Onlar gidince bayılmışım yine...

İkinci kez ayıldığımda evimizi ateşe vermişlerdi...

Çok ateşim vardı ve midem bulanıyordu. Görüyorum, kanlar içindeyim, ama yaralı mıyım, anlayamıyorum, herhangi bir yerimde acı hissetmiyorum. Evi tamamen duman kaplamış...

Bir şekilde sürüne sürüne bostana çıkmayı başardım, oradan da komşunun bahçesine geçtim. Ve ancak o zaman, bacağımdan yaralandığımı ve kolumun kırıldığını anladım. Fena vurdu acısı! Bir süreliğine yine baygın yatmışım...

Bir kadının kan dondurucu çığlığını duyduğumda, üçüncü kez ayılmıştım... Sürüne sürüne sesin geldiği yere yöneldim...

Çığlığın kaynağını anlamamıştım, öylece asılı kalmıştı havada. Verilen bir emre itaat edercesine çığlığın geldiği yöne doğru sürünerek ilerledim, sanki ona doğru çekiliyordum, kolhoz garajına vardım. Görünürde kimse yok... Çığlık, yerin altında bir yerden geliyor... O zaman anladım ki, araç muayene çukurunun içinden bağırıyor biri...

Ayağa kalkamıyordum, sürünerek çukurun kenarına gittim, eğilip aşağı baktım... Çukur ağzına kadar insan doluydu... Hepsi Smolensk mültecisiydi, bizim oradaki okula sığınmışlardı. Tam yirmi aile. Hepsi çukurun içinde yatıyordu, fakat yaralı bir kız yukarı tırmanıp geri düşmüş. Bağırıyordu. Dönüp arkama baktım; şimdi nereye gidecektim sürünerek? Köy tamamen yanmıştı... Hayatta kalan kimse yoktu... Bir tek o kız vardı. Yanına düştüm... Orada ne kadar yatmışım, bilmiyorum...

Hissediyorum; öldü kız. Dürtüklüyorum, sesleniyorum; yanıt vermiyor. Bir tek ben hayattayım, diğer herkes ölmüş. Güneş iyice yakıyordu artık, sıcak kanın üzerinden buhar çıkıyordu. Başım dönmeye başladı...

O kadar uzun bir süre boyunca öylece yatmışım ki, anlayacağınız, yine bayılmışım. Bizi cuma günü kurşuna dizmişlerdi, cumartesi günü başka bir köyde yaşayan dedemle teyzem geldi. Beni çukurun içinde bulup bir el arabasına yerleştirdiler. El arabası tümseklerde sarsıldıkça canım yanıyor, avaz avaz bağırmak istiyorum, ama sesim çıkmıyor. Yalnızca ağlamayı becerebiliyordum... Uzun süre konuşmadım. Yedi yıl boyunca... Bir iki kelime mırıldanırdım ara sıra, ama söylediklerimden kimse bir

anlam çıkaramazdı. Yedi yıl sonra önce bir kelimeyi, sonra bir kelimeyi daha düzgün telaffuz etmeye başladım... Kendi sesimi dinlerdim...

Dedem, yanmadan önce evimizin bulunduğu yerden sepetle kemik parçası toplamış. Bir sepet kemik çıkmamış bile...

Anlattım işte... Hepsi bundan mı ibaret peki? Öylesi bir dehşetten geriye kalanlar bundan mı ibaret? Sadece birkaç düzine kelime mi kaldı geriye?..

"Yavru kedileri evden çıkarmışlardı..."

Tonya Rudakova, 5 yaşındaydı.
Şu an anaokulu müdürü.

– Savaşın ilk yılıydı... Az şey kaldı hatırımda...

Sabahleyin geldi Almanlar, güneş avluyu henüz aydınlatmamıştı. Hepimizi çayıra çıkardılar, saçı kısa kesilen herkese, "Çık dışarı!" diye bağırdılar. Saçı kısa olanlar, insanların evlerine aldığı savaş esirleriydi. Onları ormanın aşağısına götürüp vurdular.

Önceden köyde koşturup dururduk. Ormanın orada oyun oynardık. Ama sonra o yerleri hep korku kapladı.

Annemin ekmek pişirişini hatırlarım. Bir sürü ekmek pişirirdi: Bankların üstüne, masaya, yere havlu serip havluların üstüne koyardı ekmekleri, iç avlulara bırakırdı. Şaşırırdım bu yaptığına:

"Anne, niye bu kadar çok ekmek yapıyorsun? Dayımı da vurdular. Kimin karnını doyuracaksın bunlarla?"

Beni hemen sokağa postalardı:

"Hadi, çocukların yanına git sen..."

Annem öldürülecek diye korkardım, peşinden koşturur dururdum sürekli.

O ekmekleri geceleyin partizanlar gelip alırdı. O kadar çok

ekmeği bir arada bir daha da görmedim. Sonrasında Almanlar, evlerimizde ne var ne yok hepsini alıp götürmüştü, çöp bırakmamışlardı geriye, kırılıyorduk açlıktan. Hiç anlam veremiyordum buna... Annemden rica ediyordum:

"Ocağı yakıp ekmek yapar mısın? Bir sürü ekmek, bir sürü."

Savaşın ilk yılından aklımda bir tek bunlar kaldı...

Sonra, büyüdüm herhalde, çünkü daha fazla şey hatırlıyorum. Köyümüzü nasıl yaktıklarını mesela... Önce kurşuna dizdiler bizi, sonra da ateşe verdiler. Öteki dünyaya gidip geri döndüm...

Sokakta vurmuyorlardı insanları, evlere dalıyorlardı. Pencerenin önünde duruyoruz:

"Aniska'yı kurşuna dizmeye gittiler..."

"Aniska bitti. Anfisa Teyze'ye gidiyorlar..."

Öylece duruyoruz pencerenin önünde, bekliyoruz; gelip bizi kurşuna dizmelerini bekliyoruz. Kimse ağlamıyor, kimse çığlık atmıyor. Duruyoruz öyle. Oğullarıyla yaşayan bir komşumuz vardı, diyor ki:

"Dışarı çıkalım. Sokakta kimseyi kurşuna dizmiyorlar."

O sırada avluya giriyorlar: önde bir er, arkasında bir subay. Subay uzun boylu, uzun çizmeler var ayağında, başındaki şapka uzun. Gayet net hatırlıyorum...

Bizi evlerimize doğru iteklemeye başladılar. Komşu kadın çimenlerin üstüne düştü, subayın çizmelerini öpüyor:

"Girmeyiz içeri. Bizi vuracaksınız orada, biliyoruz."

Bağırıyorlar: "Zurück! Zurück!"; "geri gidin" demekti bu. Eve girince annem, masanın oradaki peykeye oturmuştu. Bir bardak süt alıp en ufak kardeşimizin karnını doyurduğunu da hatırladım şimdi. Çıt çıkmıyordu içeride, kardeşimin süt içerken ağzını şapırdatışını hepimiz duyuyorduk.

Köşede çömelmiştim ben, önümü bir süpürgeyle kapatmıştım. Masanın üzerinde uzunca bir örtü vardı, komşunun oğlu masanın altına saklanmıştı. Örtünün altına. Erkek kardeşim ya-

tağın altına girdi sürünerek. Komşumuz ise kapı eşiğinin hemen yanında, dizlerinin üstünde, canımızı bağışlasınlar diye yalvarmaya başladı:

"Bayım, ufacık çocuklarımız var bizim. Bayım, el kadar yavrularımız var..."

Böyle yalvardı diye hatırlıyorum. Uzun uzun yalvarmıştı.

Subay masaya yaklaştı, örtüyü kaldırıp ateş etti. Masanın altından bir çığlık yükseldi, subay bir kez daha ateş etti. Komşunun oğlu çığlık çığlığa... Arka arkaya beş kez ateş etti...

Bana bakıyor subay... Süpürgenin arkasına saklanmaya çabalasam da beceremiyorum görünmemeyi. Öyle güzel kahverengi gözleri var ki subayın... Hatırlıyorum işte... Öyle çok korkmuştum ki, o korkuyla şöyle sormuştum: "Amca, öldürecek misiniz beni?" Ama bana hiçbir yanıt vermedi. Tam o sırada diğer odadan er çıkıyor, çıkıyor derken... iki oda arasındaki koca perdeyi yırtıp atmıştı aslında. Subaya sesleniyor, yatağın üzerinde yatan yavru kedileri gösteriyor ona. Anne kedi yok, yavru kediler var yalnızca. Kedicikleri ellerine alıp gülümsüyorlar, onlarla oynamaya başlıyorlar.

Biraz oynadıktan sonra subay yavruları ere veriyor, dışarı çıkarsın diye. Yavru kedileri evden çıkarmışlardı...

Öldürülen annemin saçlarının yanışını hatırlıyorum... Hemen yakınında yatan en küçük kardeşimizin bebek bezinin yanışını da... Abimle beraber ikisinin arasından emekleyerek geçmiştik, pantolonunun paçasından tutmuştum abimi: Önce avluya çıktık, sonra bostana geçtik, karanlık çökene dek patateslerin orada saklandık. Akşam olunca sürüne sürüne çalılıkların içine girip yattık. İşte o zaman hıçkıra hıçkıra ağlamıştım...

Nasıl oldu da hayatta kaldık? Hiç hatırlamıyorum... Abim, ben ve dört yavru kedi hayatta kalmıştık. Ninemiz geldi sonra, nehrin öte yanında yaşıyordu. Hepimizi alıp götürdü...

"Sakın unutma: Mariupol, Parkovaya Sokağı, 6 numara..."

Saşa Solyanin, 14 yaşındaydı.
Şu an birinci derece savaş gazisi.

– Hiç istemiyordum ölmeyi... Bilhassa şafak sökerken ölmeyi, hiç istemiyordum...

Kurşuna dizmek üzere götürüyorlar bizi. Hızlı hızlı yürütüyorlar. Bir yere yetişecekti Almanlar, konuşmalarından anlamıştım bunu. Savaştan önce Almanca derslerini severdim ben. Hatta birkaç tane Heine şiiri ezberlemiştim kendi kendime. Üç kişiydik: iki savaş esiri – ikisi de kıdemli teğmen, bir de ben. Ufak bir oğlan... Tüfek toplarken ormanda yakalamışlardı beni. Daha önce birkaç kez paçayı kurtarmayı başarmıştım, ama üçüncüsünde yakalandım.

Ölmek istemiyorum...

Bizimkiler fısıltıyla bana diyor ki:

"Sen kaç kurtul!! Biz muhafızların üstüne atılırız, sen de çalılıkların içine dalarsın.

"Kaçmayacağım..."

"Niye?"

"Sizinle kalacağım."

Onlarla birlikte ölmek istemiştim. Bir asker gibi ölmek.

"Sana kaçmanı emrediyoruz! Kaçıp hayatta kalmanı!"

Biri, Danila Grigoryeviç İordanov'du, Mariupollü... diğeri, Aleksandır İvanoviç İlyinski, Bryansklı...

"Sakın unutma: Mariupol, Parkovaya Sokağı, 6 numara... Ezberledin mi?"

"Bryansk, sokak adı... Ezberledin mi?"

Ateş etmeye başladılar...

Kaçmıştım... Var gücümle koşuyordum... Başım zonkluyordu: Şu şu... tut aklında... şu şu şu... tut aklında. Ama unuttum korkudan.

Bryansk'taki sokak adını ve evin numarasını unuttum...

"Kalbinin durduğunu duydum..."

Lena Aronova, 12 yaşındaydı.
Şu an avukat.

– Kentimiz askeri üsse dönüşüvermişti. O sessiz, o yemyeşil Gomel'imiz...

Annemle babam beni Moskova'ya göndermeye karar verdi, abim orada harp okulunda okuyordu. Moskova'nın katiyen işgal edilemeyeceğinden emindi herkes, asla düşmeyecek bir kaleydi orası. Gitmek istemiyordum, ama annemle babam geri adım atmıyordu, çünkü Gomel'de üzerimize bomba yağdırdıklarında, günlerce tek lokma yemek yiyememiştim, zorla ağzıma tıkıştırmışlardı lokmaları. Gözle görülür şekilde iğne ipliğe dönmüştüm. Annem, Moskova'nın sakin olacağına ve bana iyi geleceğine karar vermişti. Orada kendimi toparlayacaktım. Annemle babam da savaş biter bitmez gelecekti yanımıza. Çok yakında.

Tren Moskova'ya kadar gidemedi, bizi Maloyaroslavets'de indirdiler. İstasyonda şehirlerarası görüşmeye açık bir telefon vardı, hemen koşturdum oraya, abime telefon edip ne yapmam gerektiğini öğrenmek istiyordum. Numarayı çevirdim, abim dedi ki: "Orada otur bekle, gelip seni alacağım." Geceyi endişeli bir bekleyişle geçirdim, çok fazla insan vardı istasyonda, birden anons yapıldı: Yarım saat sonra Moskova'ya bir tren kalkacak, o trene binin. Eşyalarımı alıp apar topar trene koşturdum, ranzanın üst katına tırmanıp uykuya daldım. Uyandığımda, tren küçük bir

nehrin yakınlarında durmuştu, kadınlar çamaşır yıkıyordu nehirde. "Hani Moskova?" diye şaşkınlıkta soruverdim. Cevaben doğuya götürüldüğümüzü öğrendim...

Vagondan aşağı indim, kandırılmışlık duygusuyla, umutsuzlukla hüngür hüngür ağlamaya başladım. Ve – a! Dima görmüş beni, arkadaşımdı Dima, Gomel'den birlikte ayrılmıştık, annelerimiz birlikte uğurlamıştı bizi, ama Maloyaroslavets'de birbirimizi kaybetmiştik. Şimdi yine beraberdik. O kadar korkmuyordum artık. İstasyonlarda durdukça trene bizim için yemek getiriyordu insanlar: sandviçler, at arabasında bidonlarla taşınan süt, hatta bir defasında çorba bile getirmişlerdi.

Kostanay bölgesindeki Jarkul istasyonunda bizi trenden indirdiler. Dina'yla birlikte hayatımızda ilk defa at arabasına bindik. Gideceğimiz yere varır varmaz evdekilere yazarız diye birbirimizi sakinleştiriyorduk. Diyordum ki ben: "Evimizi bombalamadıysalar mektuplarımız anne babalarımızın eline geçer, ama ya bombalandıysa evlerimiz, o zaman nereye yollayacağız yazdıklarımızı?" Annem, çocuk hastanesinde başhekimdi, babam da meslek okulunda müdür. Babam barışsever bir adamdı, tamı tamına bir öğretmen görüntüsü vardı, işten eve ilk kez tabancayla döndüğünde (tabanca dağıtılmıştı öğretmenlere) sivil kabanının üstüne silah kılıfı takmıştı, korkmuştum ben. Sanırım o tabanca babamı da ürkütmüştü ki, akşamleyin onu gayet temkinli bir şekilde kılıfından çıkarıp masanın üstüne bırakmıştı. Büyük bir evde yaşardık biz, ama evimizde askeri hiçbir eşya olmamıştı o güne dek, hayatımda hiç silah görmemiştim öncesinde. Tabanca kendiliğinden ateş etmeye başlayacakmış gibi geliyordu bana, savaş artık evimizde soluk alıp vermeye başlamış gibi geliyordu. Babam o tabancayı ortalıktan kaldırdığı gün, savaş da son bulacaktı.

Dina'yla ben kentli kızlardık, elimizden hiçbir iş gelmiyordu. Oraya varışımızın ertesi günü, bizi çalışmamız için tarlaya yolladılar, bütün gün iki büklüm vaziyette iş yaptık. Bir an için başım

döndü ve yere kapaklandım. Dina halime bakıp ağlıyordu, ama bana nasıl yardım edebileceğini de bilmiyordu. Utanç verici bir durumdu: Oralı kızlar gerekli standardı tutturuyordu çalışırken; biz tarlanın orta kısmına vardığımızda, onlar çok daha ileri bir noktaya ulaşmış oluyordu. En korkuncu da şu olmuştu; beni süt sağmaya yolladıklarında elime bir de kova tutuşturmuşlardı, fakat hayatımda hiç süt sağmamıştım ve ineğin yanına yaklaşmaya korkuyordum.

Günün birinde, istasyondan gelen biri, beraberinde bir de gazete getirmişti. Gomel'in düştüğünü öyle öğrendik ve çok ağladık Dina'yla bu habere. Gomel düştüğüne göre, demek ki, anne babalarımız ölmüştü ve bizim yetimhaneye gitmemiz gerekecekti. Yetimhane hakkında tek kelime dahi duymak istemiyordum, abimi bulmaya çalışmak geçiyordu aklımdan. Fakat, Dina'nın anne babası peşimizden gelmiş ve mucize eseri bizi bulmayı başarmışlardı. Dina'nın babası, Çkalov bölgesindeki Saraktaş'ta başhekim olarak çalışıyordu. Hastanenin bulunduğu yerde küçük bir kulübe vardı, orada kalıyorduk. Tahta plakalardan yapılmış ranzalarda uyuyorduk, şiltelerimiz samanla doldurulmuştu. Dizlerime kadar uzanan saçlarım başıma bela olmuştu. Ama annemin izni olmadan onları kesemezdim. Onun hâlâ hayatta olduğuna ve beni bulacağına dair bir umudum vardı. Çok severdi annem saçlarımı, eğer kesersem beni bir güzel azarlardı.

Bir gün... Şafak sökerken... Böyle şeyler bir tek masallarda olur aslında, ama bir de – savaşta. Biri pencereyi tıklatmıştı... Kalkıp baktım: Annem karşımda duruyordu. O an kendimi kaybetmişim... Çok geçmeden annem saçımı kesiyor, bitlerden kurtulmam için gaz yağıyla kafamı ovuyordu.

Annem, babamın okulunun tahliye edilerek Novosibirsk'e taşındığını öğrenmişti artık, birlikte babamın yanına gittik. Orada okula gitmeye başladım. Sabahtan ders işliyor, öğle yemeğinden sonra da hastaneye yardıma gidiyorduk; Çok sayıda yaralı gelmiş-

ti Novosibirsk'e, cepheden cephe gerisine gönderiliyorlardı. Bizi hemşire olarak kabul etmişlerdi hastaneye, ben ameliyathanede görevlendirildim, en zor bölümde. Bize eski çarşafları verirlerdi, yırtıp sargı bezi yapardık onlardan, sonra o sargı bezlerini rulo yapıp kutulara koyar, sterilize edilecekleri yere taşırdık. Kullanılmış sargı bezlerini yıkardık bir de, ama bazen öyle bezler gelirdi ki cepheden, onları sepetlere koyup doğrudan bahçeye gömerdik. Baştan aşağı kan içinde, cerahat içinde olurdu onlar...

Mensuplarından biri doktor olan bir ailede büyümüştüm ve savaştan önceki tek hayalim büyüyünce doktor olmaktı. Ameliyat yapmam gerekiyorsa ameliyat yapacaktım. Diğer kızları korkuturdu bunlar, ama benim için, birilerine yardım edebilmek, bana ihtiyaçları olduğunu hissetmek dışında hiçbir şeyin önemi yoktu. Dersler bitiyor, hemen hastaneye koşturuyoruz, geç kalmamak, tam vaktinde orada olmak için. Birkaç kez bayıldığımı hatırlıyorum. Sargı bezlerini çıkarıyoruz, yaraya tamamen yapışmış hepsi, yaralılar avaz avaz bağırıyor... Sargı bezlerinin kokusundan kaç kez midem bulanmıştı, çok fena kokuyordu bezler, ilaç yüzünden değil de... başka türlü bir koku... Tanıdık olmayan, ağır bir koku... Ölüm gibi... Artık ölümün nasıl koktuğunu biliyordum ben. Koğuşa adımını atarsın, yaralı hayattadır henüz, ama sen o kokuyu almışsındır bile... Birçok kız arkadaşım ayrılmıştı hastaneden, bunları kaldıramamıştı. Cephedekiler için eldiven dikiyorlardı, becerebilen örüyordu. Ama ben ayrılamazdım hastaneden, herkes annemin doktor olduğunu bilirken nasıl olur da ayrılırdım?

Fakat, yaralılar öldüğünde çok ağlardım. Ölüm döşeğinde seslenirler: "Doktor! Doktor! Yetiş, doktor!" Doktor son sürat yanına gider, ama kurtarmayı başaramaz, ameliyattakiler ağır yaralıdır. Unutamadığım bir teğmen var... Benden sıcak su torbası istemişti. İstediği yere yerleştirdim torbayı, birden beni elimden yakaladı... Bir türlü alamıyorum geri... Kendine doğru çekiyor

beni. Bana tutunuyor, var gücüyle tutunuyor bana. Birden kalbinin durduğunu duyuverdim. Attı kalbi, bir daha attı, sonra durdu...

Savaştan o kadar çok şey öğrendim ki... Hayatım boyunca öğrendiğimden çok daha fazla şey öğrendim...

"Kız kardeşim Kıdemli Çavuş Vera Redkina'nın peşinden gizlice gittim cepheye..."

Nikolay Redkin, 11 yaşındaydı.
Şu an tamirci.

– Ev sessizleşti... Eksilmişti ailemiz...

Abilerimi hemen çağırdılar askere. Ablam Vera ise askerlik şubesine gitti gitti geldi ve en nihayetinde, '42 yılı Mart ayında o da cepheye gitti. Evde bir tek ben ve küçük kız kardeşim kalmıştık. Tahliye sırasında, Orlovsk bölgesindeki akrabalarımız bizi yanlarına aldı. Kolhozda çalışmaya başladım, hiç yetişkin erkek yoktu artık, hepsi cephedeydi, onlara ait tüm sorumluluklar benim gibilerin omuzlarındaydı. Benim gibi delikanlıların. Yetişkin erkeklerin yerine biz; dokuz-on dört yaş arası oğlanlar. Hayatımda ilk kez saban sürmeye gitmiştim. Kadınlar, atlarının yanına geçip dehledi atları. Orada durmuş, birinin yanıma gelip bana bu işi nasıl yapacağımı öğretmesini bekliyorum, oysa onlar, o sırada birinci evleği halledip ikincisine doğru yönelmişler bile. Bense tekim. Hadi bakalım, iş başa düştü, yer yer evleğin yakınından, yer yer üstünden giderek, öyle böyle hallettim. Sabahtan tarlaya gidiyorum, akşamları da atları çıkarıyoruz oğlanlarla. Çıkarıp otlatıyoruz. Böyle böyle bir gün geçti, iki gün geçti... Üçüncü gün, sabanı sürdüm, sürdüm, sonra yere yığıldım.

'44 yılında, ablam Vera, yaralandıktan sonra kaldırıldığı hasta-

halinde yan yana dizdiler. Bir yere, bir toplama kampına filan götürüleceğimizi düşünüyordum ki, arka taraftan biri şöyle fısıldadı: "Bizi satacaklar." Yaşlı bir Alman yaklaştı yanımıza, benim dışımda kızlardan da üç kişi seçti, parayı ödedi ve saman yüklü at arabasını işaret ederek: "Binin hadi!"

Bir malikâneye getirilmiştik... Kocaman yüksek bir ev vardı, eski bir park çevreliyordu evi. Bizi ağıla yerleştirdiler, ağılın bir yarısında 12 tane köpek yaşıyordu, diğer yarısında da biz. Çalışmak için derhal tarlaya yollandık: Sabanlar kırılmasın, dikim makineleri bozulmasın diye taşları temizleyecektik. Taşlar düzgün bir şekilde, tek bir yere yığılmalıydı. O tahta sandaletler yüzünden, ayaklarımızın her yanı nasır bağlamıştı. Bayat ekmek ve yağsız sütle besleniyorduk.

Kızlardan birinin bünyesi dayanamadı bu şartlara ve öldü. Onu at sırtında ormana götürüp öylece, çırılçıplak gömdüler. Tahta sandaletleri ve çizgili pijaması malikâneye geri getirildi. Adının Olya olduğunu hatırlıyorum.

Orada ihtiyar mı ihtiyar bir Alman vardı, köpekleri beslerdi. Rusçası çok kötüydü ama yine de bizimle konuşur, moral vermeye çalışırdı: "Kinder, Hitler kaput. Russki kom."* Kümese gider, çaldığı yumurtaları şapkasına doldurur, şapkayı da alet kutusuna saklardı; o sırada hâlâ malikânede marangoz olarak çalışıyordu. Eline bir balta alıp çalışmaya gider gibi yapardı, fakat alet kutusunu yakınımızda bir yere bırakıp etrafı kolaçan etmeye başlar, bir yandan da elini sallayarak daha çabuk yememizi işaret ederdi. Getirdiği yumurtaları içer, kabuklarını da toprağa gömerdik.

Bizimle aynı malikânede çalışan iki Sırp oğlan bir gün bizi yanlarına çağırdı. Onlar da bizim gibi köleydi. Bir sırlarını paylaştılar bizimle... Bir plan yaptıklarını itiraf ettiler: "Buradan kaçmamız lazım, yoksa Olya gibi hepimiz öleceğiz. Bizi ormana gömüp tahta sandaletlerimizi ve pijamalarımızı geri getirecek-

* (Alm.) "Çocuklar, Hitler bitti. Ruslar geliyor." (ç.n.)

ler." Kaçma fikrinden ürkmüştük, ama bizi ikna ettiler. Şöyle yaptık... Malikânenin arkasında bataklık vardı, sabahleyin kimseye hissettirmeden o bataklığı geçip koşmaya başladık. Güneşin doğduğu yöne doğru koşuyorduk, doğuya doğru. Akşam olduğunda hepimiz çalılıkların arasına yığıldık ve uykuya daldık, çok yorulmuştuk. Sabahleyin gözlerimizi açtık, sessizdi ortalık, bir tek kurbağalar vraklıyordu. Kalktık, yüzümüzü çiyle yıkayıp yeniden yola koyulduk. Biraz gitmiştik ki, ileride bir otoyol olduğunu gördük, orayı aşmamız gerekiyordu, hemen öte tarafında ağaçları sık, güzel bir orman vardı. Kurtuluşumuz o ormandaydı. Oğlanlardan biri sürünerek ilerledi, otoyolu kolaçan edip bize seslendi: "Koşun!" Yolun üzerindeyiz, fakat orman tarafından, makineli tüfek erlerini taşıyan bir Alman aracı bize doğru yaklaşıyor. Etrafımızı sarıp oğlanları dövmeye, ayaklarıyla çiğnemeye başladılar.

Araca getirdiklerinde oğlanlar ölmüştü artık, beni de beraberimdeki kız çocuğuyla birlikte onların yanına oturttular. Dediler ki, onlar için iyi oldu bu, sizin için daha da iyi olacak, Rus domuzcukları. Armalarımıza bakınca doğulu olduğumuzu öğrendiler. Öyle çok korkmuştuk ki, ağlayamıyorduk bile.

Bizi bir toplama kampına götürdüler. Samanların üzerinde oturan çocuklar gördük orada, üzerlerinde bitler geziniyordu. Samanlar, elektrikli tel örgülerin hemen arkasından başlayan tarlalardan getirilmişti. Her sabah demir kapı tıklatılıyor, sonra içeri gülümseyen bir subay ve güzel bir kadın giriyordu; kadın bizimle Rusça konuşuyordu:

"Kim lapa ister? İsteyenler hemen ikişerli sıra olsun. Götürüp karnınızı doyuralım sizin..."

Çocuklar itişiyor kakışıyor, tökezliyordu, herkes istiyordu lapa yemek:

"Sadece yirmi beş kişi lazım," diye teker teker sayıyordu kadın sıraya girenleri. "Birbirinizle kavga etmeyin, kalanlar yarını beklesin."

neden bir günlüğüne bizi görmeye geldi. Sabahleyin onu atlı arabayla istasyona götürdüler, arabanın yanında koşarak gidiyordum ben de. İstasyona vardığımızda trenin yanında duran asker beni içeri bırakmadı: "Kiminle birliktesin sen, çocuk?" Bir saniye dahi duraksamadım: "Kıdemli Çavuş Vera Redkina'yla birlikteyim."

Öyle gidebildim savaşa...

"Güneşin doğduğu yöne..."

Valya Kojanovskaya, 10 yaşında.
Şu an işçi.

– Çocuk hafızam... Çocuk hafızamda, bir tek korkunun veya iyi şeylerin izi kaldı...

Evimiz, askeri hastaneden pek uzakta değildi. Hastane bombalandı, koltuk değnekli yaralıların pencerelerden düşüşünü gördüm. Evimiz yanmaya başladı... Annem alevlerin arasına daldı: "Çocuklara kıyafet alacağım."

Evimiz yanıyordu... Annemiz yanıyordu... Annemin peşinden biz de fırladık, arkamızdan koşup yetişti insanlar, bırakmadılar bizi: "Çocuklar, artık annenizi kurtaramazsınız." Herkes nereye koşturuyorsa, biz de oraya doğru koşuyorduk. Ölüler yatıyor yerlerde... İnliyor yaralılar, yardım edin diye yalvarıyor. Nasıl yardım edelim? Ben on bir yaşındayım, kız kardeşim dokuz. Birbirimizi kaybettik kardeşimle...

Minsk yakınlarında, Ostroşitski adlı kasabadaki yetimhanede tekrar bulduk birbirimizi. Savaştan önce babam bizi buraya, öncü kampı için getirirdi. Güzel bir yerdir. Almanlar, öncü kampını yetimhaneye dönüştürmüştü. Etraftaki her şey hem çok tanıdık, hem de çok yabancı. Birkaç gün boyunca sadece ağladık, hıçkıra hıçkıra ağladık: Ana babasız kalmışız, evimiz yanmış. Eğitmenler

yaşlıydı, düzen ise Alman düzeni. Bir yıl sonra... Sanırım bir yıl sonrasıydı... Almanya'ya göndermek için aramızdan birilerini seçmeye başladılar. Yaşa bakarak değil, boya bakarak yapıyorlardı seçimlerini ve ne yazık ki ben de babam gibi uzun boyluydum, kız kardeşim ise annem gibi kısa. Araçlar geldi, etrafımızda makineli tüfekleriyle Almanlar; beni itekleyerek arabaya soktular, o sırada kız kardeşim çığlık çığlığa bağırıyor, kenara itiyorlar onu, yere, ayaklarının önüne ateş ediyorlar. Yanıma gelmesine izin vermiyorlar. Öyle ayrıldık kız kardeşimle...

Tren vagonu. Tıklım tıklım dolu... Bütün vagon çocukla dolu; on üç yaşından büyük kimse yok. Varşova'ya kadar hiç durmadan gittik. Ne su verdiler bize ne de yemek, sadece ihtiyar bir adam geldi, rulo yapılmış kâğıtlarla doluydu cebi, "Göklerdeki Babamız" duasının Rusçası yazılıydı kâğıtlarda, o kâğıtlardan hepimize birer tane dağıtmıştı.

Varşova'dan sonra iki gün daha gittik trenle. Görünüşe göre, sıhhiye noktasına getirmişlerdi bizi. Üstümüzdeki elbiseleri çıkardılar, hepimizin, aynı anda hem oğlanların, hem de kızların; utandığım için ağlamıştım ben. Kızlar bir tarafa gitmeye çalışıyordu, oğlanlar öbür tarafa, hepimizi bir grupta toplayıp üzerimize hortum doğrulttular... Buz gibi bir su... Tuhaf bir kokusu vardı, bir daha hiç öyle bir suya rastlamadım, içine ne tür bir dezenfektan karıştırdıklarını bilmiyorum. Rasgele sıkıyorlardı suyu: Gözümüze mi giriyor, ağzımıza ya da kulağımıza mı giriyor, umurlarında değildi, sterilize ediyorlardı bizi. Ardından, çizgili pantolon ve pijama görünümünde üstler dağıttılar bize, ayakkabı yerine de tahta sandalet; kıyafetlerin göğüs kısmına, üzerinde "Ost"* yazan metal armalar takılmıştı.

İte kaka ilerideki yola çıkardılar bizi ve orada, birkaç sıra

* "Ost" doğudan gelen işçileri niteleyen "Ostarbeiter" kelimesinin kısaltması. Başta Ukrayna olmak üzere, SSCB'nin Naziler tarafından işgal edilen bölgelerinden getirilen ve zorla, çok ağır şartlarda çalıştırılan esirlere "Ostarbeiter" denmekteydi. (ç.n.)

Başta ben de kanmıştım, ufaklıklarla birlikte koşuyor, hepsiyle itişiyordum sıra kapmak için, ama sonra bir korku belirdi içimde: "Lapa yesinler diye götürülenler neden geri dönmüyor?" Kadın, girişteki demir kapının hemen dibinde oturuyor ve artık sayımız azalmış olsa da, beni hâlâ fark etmiyordu. Hep sırtını dönüyordu bana çocukları beklerken. Bu durum ne kadar sürdü söyleyemeyeceğim size. Sanırım... sonrasında hafızamdan silindi o kısımlar...

Toplama kampında ne bir kuş ne de bir böcek gördüm. En azından bir solucan bulmayı düşlerdim. Ama hiçbiri yoktu orada...

Bir gün, birtakım gürültüler, çığlıklar ve silah sesleri duyuyoruz. Demir kapı açılıyor, bizim askerler barakanın içine çığlıklar atarak dalıyor: "Çocuklar!!" Hemen bizi omuzlarına, kucaklarına alıyorlar, birkaç tanesi hepimizi toparlamaya yetiyor, çünkü artık tüy gibi hafifiz hepimiz. Öpüyorlar bizi, hepimize sarılıyor ve ağlıyorlar. Dışarı çıkarıyorlar bizi...

Krematoryumun kapkara bacasını görüyoruz...

Birkaç hafta boyunca bizi tedavi edip karnımızı doyurdular. Soruyorlar bana: "Kaç yaşındasın?" Yanıtlıyorum: "On üç..." – "Sekiz yaşındasın sanmıştık biz." Gücümüz kuvvetimiz biraz yerine gelince, bizi güneşin doğduğu yöne götürdüler.

Eve...

"Beyaz gömlek öyle bir parlardı ki karanlıkta..."

Yefim Fridlyand, 9 yaşındaydı.
Şu an silikat ürünler üreten bir fabrikada müdür yardımcısı.

– Çocukluğum sona ermişti... İlk silah sesleriyle birlikte sona ermişti. İçimde yaşayan bir çocuk vardı hâlâ, ama onun hemen yanında başka biri duruyordu artık...

Savaştan önce, evde tek başıma kalmaktan korkardım, ama sonra o korkudan eser kalmadı. Annemin, taş fırının arkasındaki cinlerine inanmıyordum artık, annem de unutmuştu onları. Hotimsk'ten at arabasıyla ayrıldık, annem bir sepet elma satın alıp kız kardeşimle benim yanıma bırakmıştı, onları yiyorduk. Bombardıman başladığında kız kardeşimin elinde, en güzellerinden iki tane elma kalmıştı, o elmalar için kavgaya tutuştuk, tekini bana vermiyordu. Annem fırçayı bastı: "Saklanın hemen!" Ama biz elma paylaşma derdindeydik o sırada. Ben kız kardeşime şunları söyleyene dek sürmüştü kavgamız: "Hiç olmazsa bir tanesini ver elmaların, yoksa bizi öldürdüklerinde tadına hiç bakmamış olacağım." Bir tanesini bana verdi kız kardeşim, en güzelini. O sırada bombardıman sona erdi. Bize şans getiren o elmayı yemeye kıyamamıştım.

At arabasında gidiyorduk, hemen önümüzde bir sürü vardı. Gördüklerimizin sıradan inekler değil de, yurtdışından büyük paralara alınan damızlık hayvanlar olduğunu babamdan (savaştan önce Hotimsk'te, "Zagotskot" adlı hayvan çiftliğinin müdürüydü) biliyorduk. Babamın, o "büyük paranın" ne kadar çok olduğunu bana açıklamayı başaramadığını hatırlıyorum; ta ki her bir ineğin, bir traktör fiyatına denk geldiğini örnek verene dek. Bir ineğin bir tank fiyatına denk geldiğini söyleyene dek. Fiyatı tank kadarsa, çok pahalı demekti. O ineklere gözü gibi bakardı herkes.

Zootekni alanında çalışan bir babanın oğlu olarak büyüdüğüm için hayvanları severdim. Bir sonraki bombardımanın ardından at arabamız kullanılmaz hale gelmişti, ben de Vaska adındaki boğaya kendimi bağlayıp, sürünün önünde yürümeye başlamıştım. Vaska'nın burnunda bir halka vardı, halkaya bir ip bağlanmıştı, ben de ipin diğer ucunu kendime bağladım. İnekler bombardımanlara uzun süre alışamadılar, cüsseli hayvanlardı, uzun yola uyum sağlayamıyorlardı, toynakları yarılıyordu, çok yorulmuşlardı. Yaylım ateş sona erince onları bir araya toplamak zorlu bir işti. Ama eğer

boğa yola koyulursa, ineklerin hepsi peşi sıra yürümeye başlıyordu. Boğa da sadece benim sözümü dinliyordu.

Annem akşamleyin bir yer bulup beyaz gömleğimi yıkıyor... Gün ağarırken: "Uyanın!" diye bağırıyor at arabası katarının başını çeken kıdemli teğmen Turçin. Gömleğimi giyip boğayı yanıma alıyorum ve yola koyuluyoruz. Evet, sürekli beyaz gömlek giydiğimi hatırlıyorum. Karanlıkta öyle bir parlardı ki gömleğim, uzaktakiler dahi rahatça görürdü beni. Boğanın yanında uyurdum, ön ayaklarının altında; öyle yatınca daha çok ısınırdım. İlk kalkan asla Vaska olmazdı, önce benim kalkmamı beklerdi. Yanında bir çocuk olduğunu, o çocuğun canını acıtabileceğini hissederdi. Onunla uyurdum ve hiçbir zaman, zerre kadar endişelenmezdim.

Tula'ya yayan vardık. Bin kilometreden fazla yol yapmıştık. Üç ay boyunca yürüdük, hatta yalınayak yürüdük, üzerimizdeki her şey lime lime olmuştu. Çok az sayıda çoban kalmıştı aramızda. İneklerin memeleri patlayacakmışçasına şişmişti, onları sağacak fırsatımız olmuyordu. İneğin memeleri acıyor artık, yanına yaklaşıp yalvarırcasına gözlerinin içine bakıyor. Ellerime kramp giriyordu, günde on beş-yirmi inek sağıyorduk. Hâlâ gözümün önündedir: Arka bacağı kırık bir inek yolda, yere yatmış, rengi artık maviye dönmüş memesinden süt sızıyor. İnsanların gözlerine bakıyor. Bekliyor. Askerler durmuştu onu öyle görünce, ellerinde tüfekler: Daha fazla acı çekmesin diye ineği vuracaklardı. "Bir dakika bekleyin..." diye rica ettim.

Yanına gidiyorum, yere sağıyorum sütünü. İnek minnetle yalıyor omzumu. "Tamam," diyorum ayağa kalkarken, "artık vurabilirsiniz." Fakat ben, bu sahneye tanık olmamak için kaçarcasına uzaklaşıyorum oradan...

Tula'ya varınca, beraberimizde getirdiğimiz bütün damızlık sığırların et kombinasına götürüleceğini öğrendik, onları yerleştirebilecekleri başka yer yokmuş. Kente yaklaşmaktaymış Almanlar. Beyaz gömleğimi giyip vedalaşmak üzere Vaska'nın yanına gittim. Yüzüme doğru kuvvetle nefes alıp veriyordu boğa...

... '45 yılı Mayıs'ında... Artık eve dönüyorduk. Orşa'ya yaklaşmıştık, o sırada pencerenin önünde duruyordum. Annem yanıma geldi. Pencereyi açtı. "Bataklıklarımızın kokusunu alıyor musun?" Nadiren ağlardım ben, ama o an böğüre böğüre ağlamaya başladım. Tahliye zamanı evimizden uzaktayken, bataklıktaki otların biçilişi, öbek öbek toplanışı ve hafiften kurumaya başladıklarında yaydıkları koku rüyalarıma dahi girmişti. Bataklıktaki otların o tanıdık kokusuna başka hiçbir yerde denk gelmedim. Sanırım bir tek bizim burada, Belarus'ta böyle keskin kokuyor bataklık otları, gittiğim her yerde o koku da peşim sıra geldi. Rüyamda bile aldım o kokuyu.

Zafer günü komşumuz Kolya Amca sokağa fırlayıp havaya ateş etmeye başlamıştı. Oğlanlar etrafını sarıp:

"Kolya Amca, ben de istiyorum!"

"Kolya Amca, ben de istiyorum..."

Hepimize teker teker verdi silahını. Hayatımda ilk kez ateş etmiştim...

"Yeni sildiğim tertemiz zemine..."

Maşa İvanova, 8 yaşındaydı.
Şu an öğretmen.

– Birbirine bağlı bir ailemiz vardı. Herkes sevgi doluydu...

Babam iç savaşa katılmış. Sonrasında da koltuk değnekleriyle yürümek zorunda kalmış. Yine de kolhozun idaresini o yürütürdü, ilerici bir düzen kurmuştu. Okumayı söktüğümde bana, *Pravda* gazetesinde kolhozumuzla ilgili çıkan yazılardan bazı kupürler göstermişti. En iyi kolhoz başkanı olduğu için babamı savaştan önce Moskova'daki kolhozcular-öncü işçiler kongresine

ve tarım fuarına göndermişlerdi. Oradan bana güzel çocuk kitapları ile içi çikolatalı şekerleme dolu bir metal kutu getirmişti.

Annemle ben çok seviyorduk babamı. Tapardım ona, o da bize tapardı. Bana ve anneme. Acaba olduğundan daha güzel bir hale mi büründürüyorum çocukluğumu? Fakat savaştan önceki döneme dair hafızamda yer eden her şey, neşe dolu ve ışıl ışıl. Çünkü... o yaşananlar benim çocukluğumdu. Hakiki çocukluğum...

Şarkıları anımsıyorum. Şarkılar söyleyerek dönerdi kadınlar tarladan. Güneş ufukta alçalır, dağların üzerinden titrek ışığı süzülür:

> Artık eve dönme zamanı. Vakit geldi.
> Artık çöküyor gece...

Şarkının geldiği yöne doğru koşturuyorum, annem de orada, sesini duyuyorum. Beni kucağına alıyor, sımsıkı sarılıyorum boynuna, sonra kucağından yere atlayıp ileriye doğru koşuyorum, peşim sıra geliyor şarkı, beni çevreleyen dünyayı tümden kaplıyor; öyle şen, öyle güzel ki!

Böylesi mutlu bir çocukluğun ardından... Birdenbire... Ansızın – savaş!

Savaşın hemen ilk günlerinde babam gitti... Yeraltı faaliyeti yürütmek üzere evden ayrılmıştı. Evde kalmıyordu çünkü herkes onu tanıyordu. Bir tek geceleri geliyordu bizi görmeye.

Bir seferinde annemle babam konuşurken kulak misafiri olmuştum:

"Anayol yakınlarında bir Alman aracını havaya uçurdular..."

O esnada ben, taş fırının üstünde öksürmeye başlayınca, annemle babam korkuya kapıldı.

"Bu duyduklarını kimseye söylememen lazım, kızım," diye beni uyardılar hemen.

Gecelerden korkmaya başlamıştım. Babam bizi görmeye ge-

lecek, faşistler bunu öğrenecek ve çok sevdiğim babamı alıp götürecekler diye korkuyordum.

Gözüm hep yoldaydı, hep babamı bekliyordum. Evin içindeki büyük taş fırınımızın en uzak köşesine tırmanıp nineme sarıldım, ama uykuya dalıvereceğim diye korkuyordum da, gözlerim kapanıp içim geçse bile sık sık uyanıyordum. Bacanın içinde tipi uğulduyor, baca kapağı titreyip tıngırdıyor. Kafamda tek bir düşünce: Babam gelmeden uyumayacağım.

Birden, duyduğum sesin fırtına uğultusu olmadığını düşünmeye başladım, annem ağlıyordu aslında. Ateşim var. Karahumma. Gece geç bir saatte geldi babam. Onun sesini duyar duymaz nineme seslendim. Babam üşümüştü, bense cayır cayır yanıyordum, gelip yanıma oturdu, beni bırakıp gidemedi. Yorgundu, kocamıştı, ama öylesine benimdi ki, öylesine canım. Ansızın kapı vurulmaya başladı. Sert bir şekilde vuruluyordu kapı. Babamın kaputunu üstüne geçirecek vakti bile olmamıştı henüz, evimize *polizei*lar daldı. İte kaka babamı dışarı çıkardılar, peşinden gittim onun, bana ellerini uzattı, ama makineli tüfeklerle ellerine vurdular. Kafasına vurdular.

Ayaklarım çıplak, karlara basa basa onun peşinden ta nehre kadar koştum, bir yandan da bağırıyordum: "Babacığım! Babacığım..." Evde dövünüyordu ninem: "Hani nerede bu Tanrı? Nerelere saklandı?"

Babamı öldürdüler...

Ninemim yüreği bu acıyı kaldıramadı. Sessiz sessiz ağlıyordu hep ve iki hafta sonra geceleyin taş fırının üstünde ölüverdi, yanında yatıyordum ben, sarılmıştım ona, ölü bedenine sarılmıştım. Evde bizden başka kimse yoktu, annemle abim komşuda saklanıyordu.

Babamın ölümünden sonra annem de bambaşka bir insana dönüştü. Evden hiç çıkmıyordu. Babam dilinden düşmüyordu, hemencecik yoruluyordu, oysa savaştan önce Stahanov Hareke-

ti'ndendi, her yerde hep en öndeydi. O fark etmiyordu ama ben sürekli onun gözlerini yakalamaya çalışıyordum. Onu neşelendirecek herhangi bir şey yapmaya. Ama o, bir tek babamı yâd ettiğimiz zamanlarda canlanıyordu.

Kadınların koştura koştura, şen şakrak gelişini anımsıyorum:

"Komşu köyden at üstünde bir genç geldi; savaş sona ermiş. Yakında erkeklerimiz eve dönmeye başlar."

Annem, yeni sildiğim tertemiz zemine yığılıvermişti...

"Tanrı bir kez olsun dönüp baktı mı bu olanlara? Ve ne düşündü acaba..."

Yura Karpoviç, 8 yaşındaydı.
Şu an şoför.

– Görülmemesi gereken şeyler gördüm... İnsan öyle şeyler görmemeli. Üstelik ufaktım da ben...

Bir askerin, koşarken sanki sendeler gibi olduğunu gördüm. Yere düşüyor. Uzun süre eliyle tırmalıyor toprağı, çekip bağrına basıyor...

Savaş esirlerimizin köyün içinden geçirilişini gördüm. Upuzun sıralar halinde. Üzerlerindeki yırtık, yanmış kaputlarıyla. Geceyi geçirdikleri yerde ağaç kabuklarını kemiriyorlardı. Yemek yerine, ölü at atılmıştı önlerine. Parçalayıp yediler o atı.

Geceleyin, Almanlara ait bir trenin raydan çıkarılıp ateşe verildiğini, sabahleyin de tren yolunda çalışan herkesin raylara yatırılıp, üzerlerinden lokomotif geçirildiğini gördüm...

İnsanların at arabalarına koşulduğunu gördüm. Sırtlarında sarı renkte altı köşeli yıldızlar vardı. Arabayı çeksinler diye kırbaçlanıyorlardı. Arabadakiler neşeliydi yolda ilerlerken.

Annelerin, kasaturalarla kendi çocuklarına darp ettirilişini

gördüm. Ve ateşe atılışlarını. Ve su kuyularına... Sıra gelmemişti annemle bana...

Komşumuzun köpeğinin ağlayışını gördüm. Komşu evin küllerinin üzerinde oturuyordu. Tek başına. İhtiyarlamış bir insanın bakışı vardı gözlerinde...

Üstelik ufaktım da ben...

Bunlarla büyüdüm... Bunlarla büyüyüp karamsar ve kuşkucu biri oldum, zor bir insanım. Biri ağladığı zaman üzülmem, hatta aksine rahatlarım, çünkü ben ağlamayı becerebilen bir insan değilim. İki kere evlendim, iki seferinde de eşlerim beni terk etti, kimse uzun süre katlanamadı bana. Kolayca sevilebilecek biri değilim. Biliyorum... Kendimi tanıyorum...

Savaşın üzerinden uzun yıllar geçti... Bugün sormak istediğim soru şu: Tanrı bir kez olsun dönüp baktı mı bu olanlara? Ve ne düşündü acaba...

"Ah canım dünya..."

Lyudmila Nikanorova, 12 yaşındaydı.
Şu an mühendis.

– Bir anımsasam... Savaştan önce savaşa dair hiç konuşmuş muyduk acaba?

Radyoda şarkılar çalardı: "Yarın savaş çıkarsa" ve "Zırhımız sağlam, tanklarımız da hızlı". Çocuklar huzur içinde uykuya dalabilirdi...

Ailecek Voronej'de yaşıyorduk. Çocukluğumun kenti... Okullarda, eski entelijansiyadan çok sayıda öğretmen vardı. Yüksek bir müzik kültürü. Okulumuzun çocuk korosu, ki ben de orada şarkı söylüyordum, kentte büyük beğeni görüyordu. Tahminimce herkes tiyatroyu seviyordu.

Asker ailelerine iskân edilmiş bir binada yaşıyorduk. Bütün hane kapılarının koridora açıldığı dört katlı bir binaydı bu, yazları avluda mis kokulu akasyalar çiçek açardı. Binanın önündeki parkta çok oyun oynardık, saklanacak yerler oradaydı. Anne babamdan yana çok şanslı bir çocuktum. Babamın mesleği askerlikti. Çocukluğum boyunca askeri üniforma gözümün önünden hiç eksik olmadı. Annemin yumuşak bir karakteri, maharetli elleri vardı. Ben tek kızlarıydım. Bu duruma bağlı olarak, inatçı, kaprisli ve aynı zamanda utangaç biriyim. Kızıl Ordu Evi'nde müzik ve koreografi eğitimi alıyordum. Pazar günleri, babamın meşgul olmadığı yegâne gündü ve bizimle birlikte kentte gezintiye çıkmayı çok severdi. Bu gezintilerimiz sırasında annemle ben sol tarafta yürümek zorunda kalırdık, çünkü babamın ara ara rastladığı ordu mensuplarıyla selamlaşması gerekirdi. Resmi selam verirdi karşılaştığı askerlere.

Benimle birlikte şiir okumayı da çok severdi babam, bilhassa Puşkin şiirlerini:

> Oku, oğlum: Bilim, sadeleştirerek gösterir
> Hızla gelip geçen hayatın tecrübelerini...

O haziran günü... Üzerimde kırmızı renkteki mini elbisem, bir kız arkadaşımla beraber, öğlen saat on ikide başlayacağı duyurulan gösteriyi izlemek üzere Kızıl Ordu Evi'nin bahçesine gelmiştik. Bir de bakıyoruz: Herkes sütunun üzerine asılı hoparlöre kulak kabartmış. Yüzlerinde allak bullak bir ifade.

"Duydun mu, savaş çıkmış!" diyor arkadaşım.

Hemen eve koşturuyorum. Kapıyı kırarcasına açmıştım. Daire sessiz, annem evde değil, babam aynanın karşısında, pürdikkat tıraş oluyor, yanaklarından biri köpükle kaplı.

"Baba, savaş çıkmış!"

Babam yüzünü bana döndü, tıraş olmaya devam ediyor. Göz-

lerinde, hiç aşina olmadığım bir ifade var. Duvardaki hoparlörün kapalı olduğunu hatırlıyorum. Annemle benim bu korkunç haberi alacağımız ânı ertelemek için yapabileceği tek şey buydu babamın.

Yaşam aniden değişmişti... O günlerde babamın evde olduğunu hiç hatırlamıyorum. Farklı bir yaşam tarzımız vardı artık. Kent sakinleri için bilgilendirici toplantılar tertip ediliyordu: Bir bina alev alırsa yangın nasıl söndürülür, geceleyin pencerelerin nasıl örtülmesi gerekir; kentte herhangi bir ışık olmaması gerekiyordu geceleri. Raflardaki erzaklar yok olmuş, erzak karneleri girmişti hayatımıza.

Son gecemiz gelip çatmıştı. Şu an sinemada izlediklerimden tamamen farklıydı o gece: Filmlerde gözyaşları oluyor, sımsıkı sarılmalar, trene atlayıp yola çıkmalar. Bizim son gecemiz öyle geçmedi. Babam sanki tatbikata gitmek üzere hazırlanıyormuş gibi cereyan etti her şey. Annem onun kıyafetlerini katladı, yakaları, yaka işaretlerini zaten dikmiş, düğmeleri, çorapları, atkıları kontrol etmişti. Babam kaputunu dürerek katlarken galiba ucundan tutuyordum ben de.

Üçümüz birlikte koridora çıktık. Geç bir saatti, o saatte binanın giriş kapısı dışındaki tüm kapılar kapalı olurdu; avluya çıkmak için birinci kattan ikinci kata çıkmamız, uzunca bir koridoru geçip tekrar bir kat aşağı inmemiz gerekiyordu. Dışarısı karanlıktı ve bize karşı her daim özenli davranan babam dedi ki:

"Daha ileriye gelmenize gerek yok."

Bizi kucakladı:

"Her şey yoluna girecek. Hiç endişeniz olmasın, kızlar."

Ve gitti.

Cepheden birkaç kez mektup göndermişti bize: "Çok yakında zafer kazanacağız, o zaman bambaşka bir hayatımız olacak. Lyudmilacığımız ne durumda?" Eylülün birine dek nelerle meşgul olduğumu hatırlayamıyorum. Arkadaşıma gitmek için annemden

uzunca bir süre izin istemeyişim, elbette, onu kahrediyordu. Hava saldırılarının artık olağan hale geldiğini söylesem yanlış olmaz. Herkes çabucak kanıksamıştı bu durumu: Sığınaklara inmeyip evde oturuyorduk artık. Kent merkezindeki sokaklarda birden fazla sefer bombardımana yakalandım. Hızla, ya bir dükkâna ya da bir kapı eşiğine kapağı attım, o kadar.

Etrafta bir sürü söylenti dolanıyordu. Ancak o söylentilerin hiçbiri hafızamda yer etmedi. Çocuk kafamda kalanlar... Annemin hastanede görevli olduğu. Her gün yaralıları taşıyan trenlerin gelişi.

Şaşırtıcı olan şey, ürünlerin dükkân raflarında yeniden belirmesiydi; insanlar satın alıyordu o ürünleri. Yeni bir piyano alsak mı, almasak mı diye birkaç gün bocalamıştık biz de annemle. Nihayetinde bu iş için babamın dönüşünü beklemeye karar vermiştik. Ne de olsa epeyce pahalı bir şeydi.

Akıl alacak bir şey değil, ama eylülün birinde, âdet olduğu üzere, okullar açıldı. Ağustos ayı boyunca babamdan tek kelime haber alamamıştık. Yine de inançla bekliyoruz, "kuşatma" ve "partizanlar" gibi sözcüklere artık aşina olsak da bekliyoruz. Ay sonunda bir duyuru yapıldı: Kent her an tahliye edilebilirdi, gerekli hazırlıkları yapmalıydık. Kesinleşen tahliye günü öğrenildi, belli ki, hemen o gün gidilecekmiş. Bütün iş annelere düştü. Her şeye rağmen, sadece birkaç aylığına gittiğimize kaniydik, bir süreliğine Saratov'da bir yerlerde kalıp geri dönecektik. Bir bohçada şilte, diğerinde kap kacak, valizde de kıyafetler. Hazırız.

Yolculuğumuza dair şöyle bir resim kaldı aklımda: Trenimiz düdük bile çalmaksızın hareket ediyor, ateşin üstünden tencereleri kapıp çıkmışız yola, ateşi söndürmeye vakit dahi bulamamışız, toprak set boyunca ilerliyoruz, bir de bakıyoruz, bir dizi alev. Trenimiz Alma-Ata'ya vardı, sonra Çimkent'e geri döndü. Ve bu birkaç kez tekrarlandı; oraya gidildi, geri dönüldü. En sonunda, yük arabalarına koşulmuş, ağır ağır ilerleyen öküzlerin üstünde bir köye vardık. Hayatımda ilk kez bir çadır görüyordum... Do-

ğuya özgü masallardakine benzer bir çadır... Her şey rengârenk ve alışılmadık türdendi. İlginç gelmişti bana.

Ancak annemin saçına düşen ilk beyazı fark ettiğim an, nutkum tutuldu. İnanılmaz bir hızla olgunlaşmaya başladım. Annemin elleri! O ellerin beceremeyeceği bir şey var mı, bilmiyorum ben. Annem tahliye esnasında gayet öngörülü davranıp, dikiş makinesini (kutusu olmadan, bir yastığın içine yerleştirip) son dakikada yanına almış ve bizi istasyona götürecek arabanın içine atıvermişti. O dikiş makinesi bizim geçim kaynağımız olmuştu. Geceleri bir yolunu bulup dikiş dikerdi annem. Hiç uyumuyor muydu acaba?

Ufukta, Tanrı Dağları'nın karlı sırtları vardı; step, baharda laleler açınca kızıla çalıyor, sonbaharda ise üzüm ve kavun doluyordu. Fakat nereden para bulup da bunları satın alacaktık ki?! Üstelik savaş vardı! Babacığımızı arıyorduk! Üç yıl içinde üç düzine dilekçe yazmıştık: Kara Kuvvetleri KarargâhıWna, 116 numaralı sahra postasına, Savunma Halk Komiserliği'ne, Buguruslan'daki Kızıl Ordu Personel Daire Başkanlığı'na... Hepsinden aynı yanıt gelmişti: "Ölü ve yaralı listelerinde bu isim yer almamaktadır..." Listelerde babamın adı yer almadığı için bekliyoruz, bekliyoruz, umut ediyoruz.

Radyodan sevindirici haberler duyulmaya başlamıştı. Birliklerimiz işgal altındaki kentleri birbiri ardına düşmandan temizliyordu. Orşa da özgürlüğüne kavuşturulmuştu. Annemin memleketiydi orası. Ninem ve teyzelerim orada yaşıyordu. Voronej de özgürlüğüne kavuşmuştu... Ancak babamın olmadığı bir Voronej, bize yabancı gelecekti. O yüzden ninemle mektuplaşıp onun yanına gittik. Her yere sahanlıkta yolculuk etmiştik; mühim olan vagona binmeyi başarmaktı. Beş gün gitmiştik vagon sahanlığında...

Ninemin evinde en sevdiğim yer, sıcak, Rus işi taş fırının arkasıdır. Okulda paltolarımızla oturuyoruz, birçok kızın üzerinde kaputtan dönüştürülmüş palto var, erkekler doğrudan kaput gi-

yiyor. Sabah erken saatte hoparlörden yükselen sesi duyuyorum: zafer! On beş yaşındayım... Babamın savaştan önce hediye ettiği şeyleri giyiyorum hemen –yünlü bluz (bükme yünden) ve topuklu ayakkabılar– ve okula gidiyorum. O eşyaları korumuştuk, büyüyünce giymem için saklanmıştı hepsi ve işte, o yaşa gelmiştim artık.

Akşamleyin masada oturuyoruz, masanın üzerinde babamın fotoğrafı ile yıpranmış bir Puşkin cildi var... O kitap, babamın anneme aldığı düğün hediyesiymiş. Babamla birlikte şiir okuyuşumuzu ve bilhassa hoşuna giden bir şeye rastladığında, "Ah canım dünya" deyişini anımsıyorum. Güzel anlarda hep bu sözleri tekrar ederdi.

Böylesi can bir babanın hayatta olmayışını aklım almıyor...

"Uzun ince şekerlemeler getirmişlerdi... Kurşunkaleme benziyordu şekerlemeler..."

Leonida Belaya, 3 yaşındaydı.
Şu an ütücü.

– Üç yaşındaki bir çocuk herhangi bir şey hatırlayabilir mi? Yanıt vereyim size...

Üç dört görüntüyü oldukça net anımsıyorum.

... Kulübenin ardındaki çayırda bazı amcalar kültürfizik hareketleri çalışıyor, nehirde yüzüyor. Tıpkı bizim köydeki oğlanlar gibi birbirlerine su sıçratıyorlar, çığlık çığlığa bağrışıp gülüşüyor, birbirlerini kovalıyorlar. Annemin gitmeme izin verdiği yegâne yer orasıydı ama bu kez, dehşet içinde bağırarak evden çıkmamı yasaklamıştı. "O amcalar kim?" diye sorduğumda, korkuyla yanıtlıyor beni: "Almanlar." Diğer çocuklar nehre koşturmuş, dönerken yanlarında uzun ince şekerlemeler getirmişlerdi... Bana da ikram etmişlerdi...

Çayırda, nehirde gördüğüm o amcalar, öğleden sonra sokaklarımızda uygun adım yürüyüşe geçiyor. Kendilerine havlayan bütün köpekleri vurmuşlardı. O olaydan sonra annem, öğleden sonraları sokağa çıkmamı yasaklamıştı. Kedimizle birlikte evde oturduk günlerce.

Bir yere koşuyoruz... Çiyler buz gibi. Ninemin eteği beline kadar sırılsıklam olmuş, benim de elbisem ve şapkam sırılsıklam. Ormana saklanıyoruz, kurumak için ninemin ceketine sarınıyorum, elbisemi kurutuyoruz. Komşulardan biri bir ağaca tırmanmıştı. "Yanıyor... Yanıyor... Yanıyor..." dediğini duyuyorum. Tek kelime...

... Köye geri dönüyoruz. Ahşap evlerimizin yerinde kapkara, yanmış odunlar var. Komşularımızın oturduğu evin bulunduğu yerde bir tarak buluyoruz. Bu tarağı tanıyorum ben; komşumuzun kızı, Anyutka'ydı adı, o tarakla benim saçımı tarardı. Annem sorduğum sorulara yanıt veremiyor; Anyutka nerede, annesi nerede? Onlar niye eve dönmüyor? Annem elini kalbinin üstüne götürüyor. Oysa hatırlıyorum; Anyutka, nehirde pürneşe yüzen amcaların verdiği şekerlemelerden getirmişti bana, uzun ve ince. Upuzundular, kurşunkalem kadar... Nefisti tatları, daha önce öylesini yememiştik biz... Çok güzeldi Anyutka, ona hep bir sürü şekerleme verirlerdi. Herkese verdiklerinden daha çok.

Geceleyin ayaklarımızı küllerin içine sokuyoruz, ısınsınlar da uyuyabilelim diye. Küller sıcak. Yumuşak...

"Boyu kadardı sandık..."

Dunya Golubeva, 11 yaşındaydı.
Şu an inek sağıcı.

– Savaş var... Yine de tarlayı sürmek gerek...

Annem, ablam ve abim tarlaya gitmişti. Keten ekmeye. Onlar

gitti, bir saat sonra, daha uzun değil, kadınlar bizim eve doğru koşturuyordu:

"Seninkileri vurdular, Dunya. Tarladalar..."

Annem çuvalın üstünde yatıyordu, çuvaldan dökülen tohumlar yere saçılmıştı. Bir sürü, ama bir sürü mermi deliği vardı üstünde... El kadar yeğenimle bir başıma kalakalmıştım. Ablam doğum yapalı çok olmamıştı, kocasıysa partizanlara katılmıştı. Şimdi o ufaklıkla ben...

İneği sağmayı beceremiyordum. Sürekli anırıyor ağılda, sahibesinin artık hayatta olmadığını hissediyor. Köpek bütün gece uluyor. İnek de...

Ufaklık üstüme tırmanıyor... Meme istiyor... Süt... Ablamın onu nasıl emzirdiğini hatırlıyordum... Meme ucumu çıkarıp veriyorum, şapır şupur emecek, emecek, sonra uyuyakalacak. Sütüm yok benim, ama emmeye çalışırken yorulacak, çok çaba sarf edecek ve uyuyakalacak. Şifayı nerede kaptı acaba? Nasıl oldu da hastalandı? Pek bir şey anlamıyorum. Öksürüp duruyor, öksürüp duruyor. Yiyecek hiçbir şeyimiz yok. İneği elimizden çoktan almış *polizei*.

Sonunda öldü yavrucak. Sızlandı, sızlandı ve öldü. Duyuyorum: Kesildi sesi. Kıyafetlerini kaldırdım, öyle simsiyah yatıyor, bir tek beyaz yüzü temiz kalmış. Yüzü beyaz, ama geri kalan bedeni tümden siyah.

Gece. Pencereler karanlık. Nereye gideceğim? Sabahı bekleyeyim, sabahleyin insanları çağırırım. Evde yapayalnızım, o minik oğlan bile artık yok, diye oturduğum yerde ağlıyorum. Gün ağarınca bebeği bir sandığa koydum... Dedemin alet edevatının durduğu sandığı muhafaza etmiştik, küçük bir sandıktı, koli kadar bir şeydi. Kediler ya da fareler gelip onu dişleyecek diye korkuyordum. O ufacık bedeniyle yatıyordu önümde, ölmeden önceki halinden bile daha ufaktı. Temiz bir havluya sardım onu. Ketenden. Öptüm sonra da.

Boyu kadardı sandık...

"O kâbusu göreceğim diye ödüm kopuyordu..."

Lena Starovoytova, 5 yaşındaydı.
Şu an sivacı.

– Aklımda bir kâbus kaldı... Tek bir kâbus...

Annem yeşil paltosunu, çizmelerini giymişti, altı aylık kız kardeşimi kalınca bir battaniyeye sardı. Ve gitti. Pencerenin önünde oturmuş onun dönüşünü bekliyordum. Birden, birkaç kişinin götürüldüğünü görüyorum; aralarında annemle kız kardeşim de var. Bizim evin yakınından geçerken annem başını çevirip pencereye bakmıştı. Beni gördü mü, bilmiyorum. Faşistlerden biri ona dipçiğiyle vurdu... Öyle bir vurdu ki, annem iki büklüm oldu...

Akşama teyzem geldi, annemin kız kardeşi... Dur durak bilmeksizin ağlıyordu, saçını başını yoluyordu, bir de bana "Yetim kaldın, yetim kaldın," deyip duruyordu. O kelimeleri hayatımda ilk kez duyuyordum...

Gece bir kâbus gördüm; annem taş fırını yakmış, ateş harıl harıl yanıyor ve kız kardeşim ağlıyor. Annem bana sesleniyor... Ama ben uzaktayım, seslendiğini duymuyorum. Kan ter içinde uyanmıştım: Annem bana sesleniyor, ama ben ona yanıt vermiyorum diye üzülerek. Ağlıyordu annem gördüğüm kâbusta... Annemi ağlattığım için kendimi affedemiyordum. Uzun süre hep bu kâbusu gördüm... Hep aynı kâbusu. Tek isteğim vardı... O kâbusu göreceğim diye ödüm kopuyordu...

Annemin fotoğrafı bile yok bende. Bir tek, bu kâbus kaldı... Bu kâbus dışında hiçbir yerde göremiyorum annemi...

"Annemle yalnız kalmak istiyordum... Onunla yalnız kalayım da beni şımartsın istiyordum..."

Mariya Puzan, 7 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– Affedersiniz, olanları anımsadığım zaman... Yapamıyorum... Ben... başka birinin gözlerine bakamıyorum...

Kolhoza ait inekler ahırdan çıkarılmış, onların yerine insanlar sokulmuştu içeri. Annemiz de aralarındaydı. Erkek kardeşimle çalılıkların içinde oturuyorduk, iki yaşındaydı henüz, ağlamıyordu. Köpeğimiz de yanımızda oturuyordu.

Sabahleyin evimize gittik, ev yerindeydi, ama annem yoktu. Hiç insan yoktu etrafta. Bir başımıza kalmıştık. Su getirmeye gidiyorum, taş fırını yakmam lazım, kardeşimin karnı aç, yemek istiyor. Su kuyusunun çıkrığına komşularımızı asmışlar. Yolumu köyün diğer tarafına çevirmiştim, orada da bir kuyu vardı, en güzel su o kuyudan çıkardı. En leziz su. Ama orada da insanları asmışlar. Elimde boş kovalarla geri dönmüştüm. Kardeşim ağlıyordu, çünkü açtı: "Ekmek ver. Bir dilim kuru ekmek ver." Ağlamasın diye bir kez ısırmıştım onu.

Birkaç günü öyle geçirdik. Koca köyde bir başımıza. Ölüler yerlerde yatıyordu ya da bir yerlerde asılı haldeydiler. Ölülerden korkmamıştık, hepsi tanıdığımız insanlardı. Sonra tanımadığımız bir kadınla karşılaştık ve ağlamaya başladık: "Sizinle yaşayalım biz. Tek başımıza çok korkuyoruz." Kadın bizi kızağına oturtup kendi köyüne götürdü. İki oğlu vardı, iki de biz. Askerlerimiz gelene dek öyle birlikte yaşadık.

... Yetimhanede bana turuncu bir elbise hediye etmişlerdi, cepleri de vardı. Öyle çok seviyordum ki o elbiseyi, herkese rica ediyordum: "Ölürsem beni bu elbiseyle gömün." Annem ölmüş-

tü, babam ölmüştü, yakında ben de ölecektim. Çok çok uzun bir süre boyunca ölmeyi bekledim. "Anne" kelimesini ne zaman duysam ağlamaya başlıyordum. Bir gün eğitmenler, bir şey yüzünden beni bir güzel azarlayıp odanın köşesinde, yüzüm duvara dönük durma cezası verdiler, ben de kaçtım yetimhaneden. Daha sonra birkaç kez de annemi aramak için kaçmıştım.

Kendi doğum günü tarihimi hatırlamıyordum... Herhangi bir gün seç, dediler bana, hangisini istiyorsan. Hangi tarih hoşuna gidiyorsa, onu seç. Mayıs bayramlarına bayılırdım ben. "Ama," diye geçirdim aklımdan, "1 Mayıs'ta doğduğumu söylersem, kimse bana inanmaz, 2 Mayıs dersem de inanmazlar, fakat 3 Mayıs'ta doğdum dersem, doğru söylediğimi düşünebilir insanlar." Doğum günleri ortak kutlanırdı yetimhanede, şekerleme ve çayla kutlama masası hazırlanırdı bize, hediyeler verilirdi: kızlara elbise gibi şeyler, erkeklere gömlek. Bir keresinde tanımadığımız bir dede de gelmişti kutlamaya, yanında bir sürü de haşlanmış yumurta getirmişti; o yumurtaları hepimize dağıtınca, bizi sevindirdiği için öyle mutlu olmuştu ki. Tam da benim doğum günüme denk gelmişti bu olay...

Büyümüştüm artık, ama oyuncaksızlıktan canım sıkılırdı. Gece yatağa yattığımda, herkes uykuya daldıktan sonra, yastığın içinden birkaç tüy çeker dikkatle incelerdim. En sevdiğim oyundu bu. Hastalandıysam yatar, annemi hayal ederdim. Annemle yalnız kalayım isterdim... Annemle yalnız kalayım ve beni şımartsın...

Uzun süre büyümedim ben... Yetimhanede hepimiz geç büyümüştük. Sanırım hüzünden. Büyümedik, çünkü şefkatli sözlere nadiren tanık olduk. Annelerimizin yokluğunda bir türlü büyüyemedik biz...

"Batmamışlardı, plastik top gibi su üstünde kalmışlardı..."

Valya Yurkeviç, 7 yaşındaydı.
Şu an emekli.

– Annem bir oğlan bekliyormuş... Babam da oğlu olsun istiyormuş. Fakat bir kızları oldu...

Ama herkes bir oğlan doğmasını o kadar çok istemiş ki... Bir kız çocuğundan ziyade oğlan çocuğu gibi büyüdüm ben. Annemle babam bana oğlan kıyafetleri giydirirdi, saçlarımı da erkek gibi kestirirlerdi. Erkek çocukların oynadığı oyunlar hoşuma giderdi: "Kazaklar-eşkıyalar", "askercilik", "bıçaklı oyun". Bilhassa "askercilik" oynamaktan keyif alırdım. Cesur biri olduğum kanaatindeydim.

Tahliye edilenleri taşıyan trenimiz Smolensk yakınlarında hava saldırısına uğradı ve bir uçtan diğer uca bombalandı. Şans eseri hayatta kalmıştık, bizi tren enkazının altından çekip çıkardılar. Yürüye yürüye bir köye varmıştık ki, orada da çatışma başladı. Tanımadığımız birinin evinin bodrumuna saklandık, ev yıkıldı, altında kaldık. Çatışmalar dinince, sürüne sürüne yıkıntıların arasından çıktık ve o âna dair ilk anımsadığım şey, yoldan geçen arabalar. Binek otomobiller geçiyordu yoldan ve içlerinde, siyah parlak yağmurluk giymiş pür neşe insanlar oturuyordu. O anki hislerimi tam olarak ifade edemiyorum; korku vardı, bir de sancılı bir merak. Arabalarla köyün içinden geçip gözden kayboldular. Biz çocuklar, köyün ardında neler olduğuna bakmak için hemen o yana koşturduk. Tarlaya vardığımızda korkunç bir manzarayla karşılaştık. Çavdar tarlası baştan aşağı cesetlerle kaplıydı. Muhtemelen diğer kızlarınki gibi bir mizacım yoktu benim, çünkü hayatımda ilk kez böyle bir görüntüyle karşılaşıyor olsam da, bakmaktan korkmamıştım. Yerde yatan insanların üstü kapkara

bir isle kaplıydı ve sayıları o kadar çoktu ki, o yerde yatanların insan olduğuna inanmak güçleşiyordu. Savaşa dair ilk izlenimim bu olmuştu... Yerde yatan kapkara askerlerimiz...

Yahudi bir çift bizi ailecek evlerine aldı; çok hasta ve çok iyi yürekli iki ihtiyar. Onlar için sürekli endişeleniyorduk, çünkü kentin her yanına asılan bir ilan vardı, Yahudilerin Yahudi mahallesine gitmesi gerektiği yazılıydı ilanda; evden kesinlikle çıkmamalarını rica etmiştik ev sahiplerimizden. Bir gün biz evde yokken... Kız kardeşimle ben bir yerlerde oyun oynuyorduk, annem ise bir yerlere gitmişti. Ninem de... Eve döndüğümüzde, ev sahiplerimizin Yahudi mahallesine gittiğini, çünkü bizim için endişelendiklerini, bizim hayatta kalmamız gerektiğini, onlarınsa zaten yaşlı olduğunu anlatan kısa bir not bulduk. Kentin her köşesine bir talimatname asılmıştı: Ruslar, eğer saklandıkları yeri biliyorlarsa, Yahudileri Yahudi mahallesine götürmekle yükümlüdür. Yoksa onlar da kurşuna dizilecektir.

Bize bırakılan notu okur okumaz kız kardeşimle birlikte koştura koştura Dvina Nehri'ne gittik; köprü yoktu orada, insanları Yahudi mahallesine kayıklarla taşıyorlardı. Kıyı, Almanların kuşatması altındaydı. Gözümüzün önünde, bir kayığı ihtiyarlarla ve çocuklarla doldurup nehrin ortasına kadar bir botla çektiler ve orada kayığı devirdiler. Gözlerimizle arandık, bizim ihtiyarlar orada değildi. Bir ailenin kayığa binişini görmüştük; karı, koca ve iki çocuk, kayık devrilir devrilmez yetişkinler suya batmıştı, çocuklar ise sürekli suyun yüzüne çıkıp duruyordu. Faşistler gülüşerek kafalarına indiriyordu kürekleri. Bir yerde kafalarına vuruyorlar, çocuklar batıyor, başka bir yerde yine beliriyorlar, faşistler oraya uzanıp tekrar indiriyor kafalarına. Ama çocuklar batmamış, plastik top gibi su üstünde kalmışlardı...

Öylesi bir sessizlik çöktü ki ortalığa, ya da belki benim kulaklarım tıkanmıştı, o yüzden de etraf sessizmiş, bütün sesler susmuş gibi gelmişti bana. Ansızın, o sessizliğin ortasından bir kahkaha

sesi yükseldi. Toy, katıla katıla atılan bir kahkaha... Genç Alman askerleri duruyordu hemen ötede, olan biteni izlerken gülüyordu hepsi. Kız kardeşimle birlikte eve nasıl döndüğümüzü, onu oradan nasıl sürükleyerek uzaklaştırdığımı hatırlamıyorum. Galiba o zamanlar çocuklar çok hızlı büyüyordu; kız kardeşim üç yaşındaydı, ama her şeyi anlamıştı, ne sesini çıkardı ne de ağladı.

Sokaklarda dolaşmaya korkardım, fakat her nedense, yıkıntılar arasında gezinirken daha dingin olurdum. Bir gece Almanlar kaldığımız eve baskın yaptı, bizi dürterek uyandırmaya başladılar. Hepimizi kaldırdılar. Ben kız kardeşimle uyuyordum, annem ise ninemle. Hepimizi ite kaka dışarı çıkardılar, yanımıza herhangi bir şey almamıza fırsat vermediler, kış mevsiminin başıydı, bizi dışarıdaki araçlara bindirip trene götürdüler.

Birkaç hafta sonra kendimizi Alitus adıyla bilinen Litvanya kentinde bulduk. İstasyonda bizi sıraya sokup yürütmeye başladılar, yolda giderken Litvanyalılarla karşılaştık. Muhtemelen bizi nereye götürdüklerini biliyordu onlar, bir kadın annemin yanına yaklaşıp dedi ki: "Sizi ölüm kampına götürecekler, kızınızı bana verin, onun hayatını kurtarayım. Eğer hayatta kalırsanız sonra gelir onu bulursunuz." Kız kardeşim çok güzel bir çocuktu, herkes acımıştı ona. Fakat bir anne, nasıl bırakabilir ki çocuğunu?

Kampa varır varmaz ninemi bizden ayırdılar. Yaşlıların başka bir barakaya yerleştirileceğini söylediler. Ninemin bize, kendisiyle ilgili haber iletmesini bekliyorduk, ancak resmen sırra kadem basmıştı. Sonradan bir şekilde öğrendik ki, hemen ilk günlerde bütün ihtiyarları gaz odasına yollamışlar. Ninemin ardından, bir sabah vakti kız kardeşimi de alıp götürdüler. O olayın öncesinde birkaç Alman barakaları dolaşıp çocukları bir listeye kaydetmişti; güzel olanları, bilhassa beyaz tenlileri seçmişlerdi. Kız kardeşimin açık sarı bukleleri ve mavi gözleri vardı. Herkesi kaydetmiyorlardı listeye, bilhassa bu özelliklere bakıyorlardı. Beni almamışlardı örneğin, esmerdim ben. Almanlar kız kardeşimin başını okşuyordu, onu çok beğenmişlerdi.

Kız kardeşimi sabahleyin götürüp akşama geri getiriyorlardı. Her geçen gün mum gibi eriyordu. Annem ona sorular sorup duruyordu, ama kız kardeşim hiçbir şey anlatmıyordu. Ya çocukları tehdit edip korkutmuşlardı ya da hap gibi bir şey vermişlerdi, ama kardeşim hiçbir şey hatırlamıyordu. Sonradan onlardan kan aldıklarını öğrendik. Çok fazla kan aldıkları anlaşılıyordu, birkaç ay sonra kız kardeşim öldü. Sabahleyin ölmüştü, çocukları tekrar götürmeye geldiklerinde, kız kardeşim artık hayatta değildi.

Ninemi çok severdim, çünkü annemle babam işe gittiği zaman hep onunla kalırdım. Ancak onun öldüğünü gözlerimizle görmemiştik, hepimiz hayatta olduğunu umut ediyorduk. Oysa kız kardeşim hemen yanı başımızda ölmüştü... Sanki hayattaymış gibi yatıyordu yatakta... Bütün güzelliğiyle yatıyordu...

Yan barakada Orlovskii* kadınları kalıyordu, üzerlerinde kürkle geziniyorlardı, kloş kürkleri ve her birinin çok sayıda çocuğu vardı. Kadınları ite kaka barakadan çıkardılar, altı kişilik bir sıra yapıp hepsini çocuklarıyla birlikte zorla uygun adım yürütmeye başladılar, çocuklar annelerinin eteklerine yapışmıştı. Hatta bir müzik bile çaldılar bu esnada... Eğer kadınlardan birinin adımları diğerlerinkinden farklılaşıyorsa, ona kamçıyla vuruyorlardı. Dövdükleri kadın her şeye rağmen doğrulup yürümeye devam ediyor, çünkü düşüp yerde kalırsa, onu da, çocuklarını da vuracaklarını biliyor. O kadınların tekrar tekrar doğrulup yürümeye devam ettiklerini görünce, bir şey yukarı doğru yükseldi göğsümde. Ağır kürk mantolarının içinde doğrulup yürüdüklerini görünce...

Yetişkinler kafileler halinde çalışmaya götürülüyordu, Neman Nehri'ndeki tomrukları çekip kıyıya çıkarıyorlardı. O nehrin sularında çok sayıda insan hayatını kaybetti. Bir keresinde Alman kumandan beni kolumdan yakalayıp, çalışmak için nehre gidecek gruba katmıştı. Sonra, geride kalan kalabalığın içinden fırlayı-

* Leh kökenli asil bir aile. (ç.n.)

veren bir ihtiyar beni kenara itip yerime geçmişti. Akşamleyin annemle birlikte teşekkür etmek için aradığımızda, bir türlü o adamcağızı bulamamıştık. Onun nehirde öldüğünü söylemişlerdi bize.

Annem öğretmendi. Şunu tekrarlardı hep: "İnsan kalmak zorundayız." O cehennemin ortasındayken bile eski ev hayatımıza ilişkin bazı âdetleri sürdürmeye gayret ederdi. Nerede ve ne zaman yıkardı, bilmiyorum, ama üstümdeki kıyafet her daim temiz, yıkanmış olurdu. Kışın karla çamaşır yıkardı. Üstümdeki her şeyi çıkarır, ben battaniyeye sarınıp ranzada otururum, o da kıyafetlerimi yıkar. Üzerimizdekilerden başka hiç kıyafetimiz yoktu. Yine de bayramlarımızı kutlardık... O özel günler için kenara köşeye yiyecek bir şey ayırmaya çabalardık. Mesela bir parçacık haşlanmış pancar. Veya havuç. Annem bayram günlerinde gülümsemeye gayret ederdi. Bizimkilerin gelip bizi kurtaracağına inanırdı. Bu inanç sayesinde hayatta kalabildik.

Savaştan sonra birinci sınıfa değil, doğrudan beşinci sınıfa başladım. Büyümüştüm artık. Ama son derece içine kapanık biriydim, uzun süre kaçındım insanlardan. Hayatım boyunca sevmişimdir yalnızlığı. İnsanlarla olmak bana sıkıntı verirdi, zorlanırdım birileriyle birlikteyken. İnsanlarla paylaşamadığım için kendime saklardım bazı şeyleri.

Elbette annem, savaştan önceki döneme nazaran ne kadar değiştiğimi fark etmişti. Beni oyalamaya çalışıyordu sürekli, çeşitli kutlamalar uyduruyor, doğum günümü asla atlamıyordu. Evde sürekli misafirimiz olurdu, annemin arkadaşları. Tanıdığım kız çocuklarını bizzat kendisi davet ederdi. Bunu anlamakta zorlanırdım. İnsanlara yakın hissederdi kendini. Annemin benim gibi birini nasıl sevebildiğine akıl erdiremezdim.

Bir kez daha sevgisiyle beni kurtarıyor annem...

"Masmavi gökyüzünü anımsıyorum... Bir de gökte uçan uçaklarımızı..."

Pyotr Kalinovskii, 12 yaşındaydı.
Şu an inşaat mühendisi.

– Savaştan önce...

Hatırlıyorum, savaşı öğretirlerdi bize. Savaşa hazırlanırdık. Nişan alıp ateş etmeyi, el bombası fırlatmayı öğrenirdik. Kızlar bile öğrenirdi bunları. Herkes Keskin Nişancı Voroşilov nişanı* almak istiyor, bu arzuyla yanıp tutuşuyordu. "Grenada" şarkısı dilimizden düşmezdi. Sözleri muhteşemdi o şarkının; anlatılan hikâyedeki kahraman, "toprakları Grenada'daki köylülere vermek için" savaşmaya gider. Devrim idealini sürdürmek için. Dünya devrimi için! Evet, biz buyduk işte. Bunlar bizim düşlerimizdi.

Çocukken kendi kendime masallar yazardım. Okumayı, yazmayı erkenden öğrenmiştim. Yetenekli bir çocuktum. Annem, sanırım, aktör olayım istiyordu, ama benim hayalim uçmayı öğrenmek, üzerime pilot üniforması geçirmekti. Bu da bizim çağımıza özgü bir şeydi. Örneğin ben, savaşa dek, havacı ya da denizci olma hayali kurmayan tek bir oğlanla dahi karşılaşmamıştım. Ya havada ya da denizde olmalıydık. Yerkürenin her yerinde!

Şimdi bir de, bana ne olduğunu canlandırın zihninizde... İnsanlarımıza ne olduğunu... Almanları doğup büyüdüğümüz kentte görünce ne yaptığımızı. Doğup büyüdüğümüz kentin sokaklarında onları görünce... Ağlardım ben. Akşam çökünce kepenklerini indirirdi insanlar ve örtülmüş pencerelerinin ardında ağlarlardı.

Babam partizanlara katılmak için evden ayrılmıştı... Sokağın diğer yanında, komşu ailelerden biri, üstlerinde beyaz işlemeli

* 1932 yılından itibaren General Kliment Voroşilov'un adına başarılı nişancılara verilen unvan. (ç.n.)

bluzlarıyla, ekmek ve tuz sunarak karşılamıştı Almanları. Onları kamerayla filme aldılar.

Asılan insanlarımızı ilk görüşümde, koşturarak eve gitmiştim: "Anne, insanlarımız gökyüzünde asılı." Hayatımda ilk kez gökyüzünden korkmuştum, bu olaydan sonra gökyüzü ile ilgili tavrım değişti, artık temkinli yaklaşıyordum onunla ilgili her şeye. İnsanların çok yükseğe asıldıklarını anımsıyorum, belki de korkudan bana öyle gelmiştir. Yerde yatan ölü insan görmedim mi sanki? Ama onlar o kadar çok korkutmamıştı beni.

Kısa süre sonra babam bizi almak için geri dönmüştü... Artık hep birlikte ayrılıyorduk evimizden...

Partizanların ilk kontrol noktasını geçtik, sonra ikincisini... Ve birden kulaklarımızda bir ses: Ormanın her yerinde Rus şarkıları söyleniyor. Ruslanova'nın* sesini fark ediyorum. Müfrezede pikap vardı, üç ya da dört tane de plak, pikabın sesi sonuna kadar açılmıştı. Şaşkına dönmüştüm, partizanların yanında olduğuma ve burada şarkılar söylendiğine inanamıyordum. İki yıl boyunca Almanların işgal ettiği bir kentte yaşamıştım, şarkı söyleyen insan görüntüsü çoktan silinmişti hafızamdan. Sadece öldüğünü görmüştüm insanların... Korktuklarını...

'44 yılında Minsk'te geçit törenine partizanlar katıldı. Sağda, en uçtaki sırada yürüyorlardı, platformu ve kürsüyü görebileceğim şekilde yerleştirdiler beni. "Yeterince büyümedin daha," dedi partizanlar, "bizim aramızda kaybolur gidersin, hiçbir şey de izleyemezsin, ama bugünü her daim hatırlaman gerek." Aramızda hiç fotoğrafçı yoktu. Çok yazık. O gün nasıl göründüğümü canlandıramıyorum zihnimde. Bilmek isterdim nasıl göründüğümü... Kendi yüzümü görmek isterdim...

Kürsüyü anımsamıyorum. Masmavi gökyüzünü anımsıyorum. Bir de gökte uçan uçaklarımızı. Öyle çok beklemiştik ki onları, savaş süresince hep onları beklemiştik...

---

* Lidiya Andreyevna Ruslanova. Rus halk şarkılarını seslendiren önemli bir ses sanatçısı. (ç.n.)

"Olgunlaşmış balkabakları gibi..."

Yakov Kolodinskii, 7 yaşındaydı.
Şu an öğretmen.

– İlk bombardıman...

Bomba yağdırmaya başlayacaklar... Bahçedeki vişne ağaçlarının altına yastıkları, kıyafetleri taşırdık, yastıklar büyük, taşırken arkalarında kayboluyoruz, bir tek bacaklarımız görünüyor. Uçaklar uzaklaşınca her şeyi eve geri taşırdık. Bu işlem günde birkaç kez tekrarlanırdı. Sonradan artık hiçbir eşyayı umursamaz olduk, annem sadece biz çocukları toplardı, geri kalan her şeyi bırakırdık.

O gün... Babamın anlattığı olaylardan da bir şeyler katmış olabilirim, ama benim de hatırladığım çok şey var. Sabah... Bostana sis çökmüş. İnekler çoktan salınmış. Annem beni uyandırıp bir bardak sıcak süt veriyor. Birazdan tarlaya gideceğiz. Babam orağı biliyor.

"Volodya!" Cama vuruyor komşu, babama sesleniyor.

Dışarı çıkıyor babam.

"Hemen kaçmamız lazım... Almanlar ellerinde bir listeyle köyde dolanıyor. Biri bütün komünistlerin isimlerini vermiş. Öğretmeni almışlar bile..."

Birlikte bostanları sürünerek geçip ormana kaçıyorlar. Bir süre sonra eve, iki Almanla bir *polizei* geliyor.

"Baba nerede?"

"Ot biçmeye gitti," diye yanıtladı annem.

Köy evimizin etrafında dolanıp sağa sola bakındılar, bize ellerini sürmeden gittiler sonra.

Gökyüzünün maviliği henüz sabah sisinden arınmamış. Hava serin. Annemle birlikte evin arka kapısından izliyoruz olan biteni: Bir komşumuzu yaka paça sokağa çıkarıp ellerini bağlıyorlar,

öğretmen de götürülüyor... Hepsinin elleri arkadan bağlanıyor, başlarında ikişer kişi dikiliyor. O güne dek elleri bağlı birini görmemiştim ben. Hafif bir ürperti sarıyor bedenimi. Annem elleriyle beni eve doğru yönlendiriyor: "Eve git. Ceketini giy." Üzerimde incecik bir penyeyle dikiliyorum orada, titremem gitgide artıyor, ama gitmiyorum eve.

Bizim ev köyün tam orta yerindeydi. Herkesi oraya topluyorlardı. Her şey hızlıca cereyan etti. İnsanlar elleri bağlı halde ayakta tutuluyordu, başları öne eğik. Almanlar ellerindeki listeye göre sayım yaptı, köyün dışına götürüldü yakalananlar. Köyün erkeklerinin birçoğu ve öğretmen, götürülenler arasındaydı.

Kadınlar ve çocuklar onların ardından koşturdu. Çok hızlı götürmüşlerdi yakaladıklarını. Yetişemedik. Koştura koştura son ağılın oraya varmıştık ki, silah sesleri duyuldu. Yere yığılmaya başlamıştı insanlar, kâh düşüyor, kâh tekrar doğruluyorlardı. Onları hızla infaz ettiler ve gitmek için toparlandı Almanlar. İçlerinden biri motosikletle, öldürdükleri o insanların etrafında daireler çizerek dönüp duruyor. Elinde irice bir şey var... Ya bir cop ya da motosikletin krank kolu... Hatırlayamadım hangisi olduğunu... Onunla, motosikletinden hiç inmeden, hareket halindeyken, yerde yatan insanların kafatasını kırıyor... Diğer bir Alman silahındaki mermiyi bitirmek istiyordu, diğer motosikletli adam eliyle işaret edip, gerek yok, ben hallediyorum, dedi. Hepsi gitti, bir tek o adam herkesin kafatasını kırmadan oradan ayrılmadı. İnsana ait bir kemiğin kırılırken çıkardığı sesi daha önce hiç duymamıştım... Olgunlaşmış balkabaklarının kesilirken çıkardığı çatırdama sesine benziyordu kemiklerin çatırdayışı; babam baltayla doğrardı balkabaklarını, ben de çekirdeklerini ayıklardım.

Öylesine korkmuştum ki, annemi orada bırakıp, herkesi orada bırakıp koşmaya başladım. Tek başıma. Eve değil de, her nedense ağıla saklanmıştım, uzun süre beni bulmaya çalışmış annem. İki gün boyunca tek kelime konuşamadım. Tek bir ses bile çıkmadı ağzımdan.

Sokağa çıkmaya korkuyordum. Pencereden izliyordum her şeyi: Biri bir kalas taşıyor, bir diğeri balta, üçüncü kişi de elinde kovayla koşturuyor. Kalaslar yontuluyordu, bütün bahçeleri yeni rendelenmiş kalas kokusu kaplamıştı, çünkü hemen hemen her bahçede bir tabut duruyordu. O kokuyu alınca hâlâ boğazım düğümlenir. Bugün bile...

Tabutlarda tanıdığım bildiğim insanlar yatıyordu. Hiçbirinin kafası yoktu. Kafa yerine beyaz eşarplara sarılmış bir şeyler vardı... Toplanan parçalar eşarplara sarılmıştı...

... Babam eve iki partizanla beraber döndü. Gece sessiz, inekler götürülmüş. Aslında o saatte yatıp uyumamız lazım, ama annem bizi yola çıkarıyor. Kıyafetlerimizi giymişiz. İki erkek kardeşim vardı; biri dört yaşında, diğeri dokuz aylıktı daha. Kardeşlerin en büyüğü benim. Yürüyerek demirci dükkânının oraya varınca durduk, babam etrafı kolaçan etti. Ben de başımı çevirip arkamıza baktım. Köyümüz artık bir köy gibi değil de, karanlık yabancı bir orman gibi görünüyordu gözüme.

En küçük kardeşim annemin kucağında, babam hem bohçalarımızı hem de ortanca kardeşimi taşıyor. Bense bir türlü yetişemiyorum onlara. Genç partizan beni işaret ederek: "Hadi, ufaklığı sırtıma yerleştirin."

Hem makineli tüfeği hem beni taşımıştı...

"Parkı... yemiştik"

Anya Grubina, 12 yaşındaydı.
Şu an ressam.

– Bunlardan bahsedince sesim yok olmaya başlıyor... Ölüyor sesim...

Minsk'e savaştan sonra geldik. Leningrad kızıyım ben aslında.

Kuşatma sırasında oradaydık. Leningrad kuşatması... Tüm kent açlıktan kırılırken oradaydık, çok sevdiğim o güzelim kent. Babam o dönemde öldü... Annem kurtardı çocuklarını. Savaştan önce "ışıltı"mızdı* o bizim. '41 yılında erkek kardeşim Slavik doğmuştu. Kuşatma başladığında ne kadarlıktı? Altı aylık, olsa olsa altı aylıktı kardeşim... O el kadar bebeği de annem kurtardı... Hepimizi, üçümüzü de o kurtardı... Ama babamı kaybettik. Leningrad'da herkesin babası öldü, çok geçmeden öldü babalar, anneler kaldı geriye. Ölmek, herhalde yasaktı onlara. Kimlere kalacaktık yoksa?

Kuşatma çemberi yarılınca, yaşam yolu** üzerinden Leningrad'dan tahliye edildik ve Urallar'a, Karpinsk adlı kente doğru yola çıkarıldık. Öncelikle çocukları kurtarmışlardı. Bizim okulu tümden tahliye etmişlerdi. Yol boyunca herkes dur durak bilmeden yemekten bahsediyordu, yemekten ve anne babalardan. Karpinsk'e varınca doğrudan parka hücum ettik, parkta dolaşmadık ama, onu yedik. Bilhassa çamgillerden melezi sevmiştik, pofuduk iğne yaprakları öyle lezzetliydi ki! Ufaklıklar, genç çamların etrafında emekleyip yerdeki çimenleri kemiriyordu. Kuşatma sürecinde yenilebilir bütün otları öğrenmiştim, insanlar buldukları bütün yeşillikleri yerdi kentte. Leningrad'daki parklarda ve botanik bahçesinde, ilkbahar itibariyle tek yaprak bile kalmamıştı. Fakat Karpinski'deki parkta, mandakulağı diye de anılan bir sürü ekşi yonca vardı. '42 yılıydı, Urallar'da da açlık çekiliyordu, yine de durum Leningrad'daki kadar korkunç değildi.

Benim de yerleştirildiğim yetimhanede sadece Leningradlı çocuklar kalıyordu, karnımızı doyurmaları mümkün değildi. Bizi uzun süre tok tutamazlardı. Derslerde, sınıfta oturup kâğıt çiğniyorduk. Ölçe biçe yemek veriyorlardı bize... Bir gün masada oturuyordum, kahvaltı saatiydi. Birden bir kedi gördüm. Canlı

* Rusça "Ogonyok". Aynı zamanda çok önemli bir süreli yayının adıdır. (ç.n.)

** Rusçası, "doroga jizni". Kuşatma çemberine Ladoga Gölü kıyısından açılan dar koridora Leningradlılar tarafından verilen ad. (ç.n.)

bir kedi... Masadan fırlayıp bağırmaya başladım: "Kedi! Kedi!" Çocukların hepsi kediyi görüp onu kovalamaya başladı: "Kedi! Kedi!" Eğitmenlerimiz oranın yerlilerindendi, bize deliymişiz gibi bakıyorlardı. Oysa Leningrad'da canlı kedi kalmamıştı... Canlı kedi bulmak bir hayaldi. Bir aylık yemek demekti bir kedi... Bunları eğitmenlerimize anlattığımızda bize inanmadılar. Başımızı okşayıp durduklarını hatırlıyorum. Bizi kucakladıklarını. Kimse bize sesini yükseltmezdi. Yoldan beri henüz kimsenin saçı uzamamıştı. Yola çıkmadan önce hepimizin saçı "sıfıra" vurulmuştu, kızlarla oğlanların görüntüsü birbirinin aynısıydı, bir kısmımızın ise açlıktan dökülmüştü saçları. Hiç oyun oynamaz, etrafta koşuşmazdık. Öyle oturup etrafı izlerdik sadece. Bir de, ne bulursak hepsini yerdik...

Yetimhanede Alman esirlerden bize kim bahsetti, hatırlamıyorum... İlk kez bir Alman gördüğümde... onun bir savaş esiri olduğunu biliyordum, kentin dışındaki kömür madeninde çalıştırılıyordu onlar. Niye bizim yetimhaneye, yani Leningradlıların olduğu yetimhaneye geldiklerini bugüne dek hiç anlayamadım.

O adamı gördüğümde... O Almanı... Hiçbir şey söylemedi. Hiçbir şey istemedi. Öğle yemeğimizi yeni bitirmiştik ve belli ki üstüm hâlâ yemek kokuyordu, adam yanımda durmuş havayı kokluyordu, çenesi istem dışı hareket etti, sanki bir şey çiğner gibiydi, fakat elleriyle çenesini tutmaya çalışıyordu. Durdurmaya çalışıyordu çenesini. Ancak çenesi o harekete aynen devam etti, devam etti. Aç birini görmeye kesinlikle dayanamıyordum ben. Kesinlikle! Hepimiz aynı acıyı çekmiştik... Koşturarak kızların yanına gittim, içlerinden biri bir parça ekmek arttırmıştı yemekten, o parçayı adama verdik.

Arka arkaya teşekkür etti bize.

"Danke schön... Danke schön..."

Ertesi gün bir arkadaşıyla birlikte yanımıza geldi. Sonra sürekli gelmeye başladılar... Ayaklarında ağır tahta kunduralarla

dolaşırlardı. Tak-tak... Bu sesi duyunca hemen dışarı fırlardım... Gelecekleri zamanı biliyorduk artık, hatta bekliyorduk gelmelerini. Kim ne ayırdıysa onu kapıp fırlıyordu dışarı. Mutfakta görevli olduğumda, o gün payıma düşen ekmek parçasını onlara ayırır, akşamleyin tencerelerin dibini sıyırırdım. Kızların hepsi onlar için bir şeyler ayırırdı, ama oğlanlar da aynı şeyi yapar mıydı, hatırlamıyorum. Bizim oğlanlar her daim açtı, yedikleri yemek onlara asla yeterli gelmezdi. Eğitmenler bize kızardı, çünkü zaman zaman kızların da açlıktan bayıldığı oluyordu, ama biz yine de o esirler için gizlice yiyecek ayırmaya devam etmiştik.

'43 yılında artık gelmiyorlardı yanımıza, '43 yılında şartlar daha iyiydi. Urallar'da, önceki gibi bir kıtlık yaşanmıyordu. Yetimhanede taze ekmek bulunuyor, bize yeterince yulaf lapası veriliyordu. Ancak bugün bile, açlık çeken bir insan görmeye dayanamam. O görüntü beni mahveder... Aç insan asla doğrudan bakmaz size, hep yanınızdaki bir noktaya dalar gözleri... Geçenlerde televizyonda mültecilere rastladım... Yine savaş yaşanan bir yerde... Silahların ateşlendiği bir yerde. Aç insanlar sırada bekliyordu ellerindeki boş kâselerle. Boş gözlerle. O gözleri anımsıyorum ben... Hemen diğer odaya kaçtım, sinirlerim boşandı...

Tahliye edilişimizin ilk yılında, Urallar'dayken, doğanın güzelliği hiç dikkatimizi çekmemişti, doğaya dair her şey, tek bir arzuyu tetikliyordu içimizde; tadına bakmak: Yenilebilir bir şey mi, değil mi? Urallar'daki muhteşem tabiatın farkına ancak bir yıl sonra varabilmiştim. Ne güzel ladinler, upuzun çalılar, orman dolusu kuş kirazı ağacı vardı. Ne muhteşemdi günbatımları! Resim yapmaya başlamıştım. Boya yoktu, karakalem çiziyordum. Çizdiklerimden kartpostal yapıp Leningrad'daki anne babalarımıza gönderiyorduk. En çok kuş kirazı ağacı çizmeyi severdim. Karpinsk, kuş kirazı kokardı.

Kaç yıldır, bir kez daha gidesim var oraya. Acaba yetimhanemiz hâlâ ayakta mıdır, bunu görmeyi çok istiyorum... Yetimhane

binası ahşaptandı; acaba yeni hayatında ayakta kalmayı başarmış mıdır? Kentteki park şu an ne durumdadır? Bilhassa ilkbaharda gitmek isterdim oraya, tam da her şeyin yeşerdiği, çiçeklendiği bir dönemde. Bir insanın avuç avuç kuş kirazı yemişi yediğini gözümde bile canlandıramıyorum şu an, ama o zamanlar yemiştik biz. Hatta henüz hamken, hiç kızarmamışken, yeşil yeşil yemiştik. Ekşi ekşi.

O kuşatma sürecini yaşadıktan sonra... Biliyorum ki, her şeyi yiyebilir insan. Toprak bile yemiştik... Bombardıman sırasında yanıp yerle bir olan Badayev erzak depolarından alınan toprak satılıyordu pazarda; üzerine ayçiçeği yağı dökülen toprak ya da yanık marmeladın kokusunun sindiği toprak, bilhassa kıymetliydi. Her ikisi de daha pahalıya satılıyordu. Annem en ucuza satılan topraktan alabilmişti, üzerinde salamura ringa balığı fıçılarının durduğu topraktı bu, tek özelliği tuz kokmasıydı, ama hiç tuz yoktu içinde. Bir tek ringa balığının kokusu vardı.

Çiçekleri seyretmekten keyif almak... Taze çimenleri seyretmekten... Sadece seyretmekten keyif almak... Öyle hemencecik öğrenemedim bunu... Savaşın ardından on yılımı aldı...

"Ağlayanı vururuz..."

Vera Jdan, 14 yaşındaydı.
Şu an süt sağıcı.

– Erkeklerden korkuyorum... Savaştan beri böyle bu...

Bizi silah zoruyla alıp götürdüler, ormana götürdüler. Açıklık bir alan buldular. "Hayır," diyerek başını iki yana salladı Alman asker, "burası olmaz." Daha ileriye götürdüler bizi. *Polizei*'lar diyor ki: "Siz partizan haydutlarına da böyle güzel bir yer yaraşır. Çamura gömeceğiz sizi."

Oradan bir su akardı, suya en yakın yeri seçtiler. Çukur kazmaları için babamla abimin eline birer kürek tutuşturdular. Annemle beni de, olacakları izlememiz için bir ağacın dibine yerleştirdiler. Babamla abimin çukuru kazışını izledik, abim son bir defa elindeki küreği çamura saplamıştı ki: "Ah, Veracığım!.." On altı yaşındaydı abim... On altı... Sadece, sadece on altı...

Onları kurşuna dizişlerini seyrettik annemle... Başımızı başka yere çevirmemiz ya da gözlerimizi kapamamız mümkün değildi. *Polizei*'ların gözü üzerimizdeydi... Abim çukurun içine düşmemişti, merminin geldiği yöne doğru eğildi bedeni ve bir adım attı öne, çukurun hemen yanına oturur vaziyette yığıldı. Çizmeleriyle onu çukurun, çamurun içine itekliediler. Babamla abimi vurmalarından daha korkunç olan şey, onları balçığın içinde bırakmalarıydı. Suda bırakmaları. Birkaç damla gözyaşı dökmemize dahi izin vermediler, bizi zorla köye geri götürdüler. Babamla abimin üzerini toprakla kapatmadılar bile.

İki gün boyunca ağladık durduk annemle. Sessiz sessiz, evde. Üçüncü gün aynı Alman asker, beraberinde o iki *polizei* ile çıkageldi: "Sizin haydutları gömeceksiniz, hazırlanın." Oraya gittik tekrar, ikisi de çukurun içine dolan suyun yüzeyinde yüzüyordu, mezara değil, bir kuyuya dönmüştü orası. Elimize küreklerimizi aldık, bir yandan üzerlerine toprak atıp bir yandan ağlıyoruz. Onlarsa diyor ki: "Ağlayanı vururuz. Gülümseyin." Bizi zorla gülümsettiler... Hafifçe öne eğiliyorum, bir tanesi yanıma gelip yüzümü kontrol ediyor: Gülümsüyor muyum, yoksa ağlıyor muyum? Dibimizde duruyorlar... Hepsi de gencecik adamlar, yakışıklılar... Gülümsüyorlar... Artık ölülerden değil, esas bu adamlardan ürküyordum, yaşayanlardan. O zamandan beri genç adamlardan korkarım...

Hiç evlenmedim. Aşk nedir, hiç bilmedim. Ya bir oğlan doğurursam diye hep korktum...

"Anneciğim ve babacığım; doğru hitap şekli bu..."

İra Mazur, 5 yaşındaydı.
Şu an yapı ustası.

– Belki de yalnızlığımdan bahsetmeliyim size, öyle değil mi? Yalnızlığı nasıl öğrendiğimi anlatmalıyım...

Bir kız vardı, Lena, onun battaniyesi kırmızıydı, benimki kahverengi. Alman uçakları tepemizde uçmaya başlayınca, yere yatıp o battaniyeleri üzerimize örterdik. Kırmızı olan alt tarafta kalırdı, üste benimkini, kahverengi olanı örterdik. Pilotun havadan bakınca kahverengi battaniyeyi kayaya benzeteceğini söylemiştim kızlara...

Anneme dair hafızamda kalan yegâne şey, onu kaybetmekten ne çok korktuğum. Bombardıman sırasında annesi ölen bir kız tanıyordum. Sürekli ağlardı. Annem onu kollarına alıp teselli ederdi. Sonra... Köyde, tanımadığım bir teyzeyle birlikte annemi toprağa verdik... Birlikte yıkadık onu, ufak bir kız çocuğu kadar zayıftı. Korkmamıştım yıkarken, sürekli okşadım durdum onu. Hep yaptığım gibi saçlarını, ellerini kokladım; yara yerini fark etmedim. Anlaşılan mermi yarası ufaktı. Annemin mermi yarasının ufak olduğunu düşünmemin bir nedeni vardı; bir keresinde yolda küçük mermiler görmüştüm. Bu ufacık mermiler koskoca bir insanı nasıl öldürür diye şaşırmıştım da. Beni de öldürür ki ben bile o mermiden bin kat, milyon kat büyüğüm. Nedense bu milyon kelimesi kaldı hatırımda, çok çok büyük bir sayıydı benim nazarımda, öyle büyüktü ki, saymak imkânsızdı. Hemen can vermemişti annem. Uzun süre yattı çimenlerin üstünde, gözlerini açtı:

"İra, sana anlatmam gereken bir şey var..."

"Anne, istemiyorum anlatmanı..."

Anlatmak istediği o şeyi bana anlatırsa, hemencecik öleceğini düşünmüştüm annemin.

Annemi yıkadığımızda bir şala sarılı yatıyordu, kalın mı kalın saç örgüsüyle. Gencecik bir genç kadın işte... Bugünden bakınca benim gözümde öyle. Artık annemin iki katı yaştayım, yirmi beş yaşındaydı annem. Onun kadar bir kızım var şimdi, hatta görünüş itibariyle annemi andırıyor kızım.

Yetimhane günlerinden bugünüme neler kaldı? Mesela katı bir karakter; yumuşak olmayı, konuşurken ölçe biçe sözcük seçmeyi beceremiyorum. Affetmeyi beceremiyorum. Ailemdekiler, pek de şefkatli biri olmamamdan şikâyetçi. Annesiz büyüyüp de şefkatli biri olmak mümkün mü ki?

Yetimhanedeyken, bir tek benim kullanacağım kulplu bir bardağım olsun isterdim, böylece sırf bana ait olacaktı o bardak. Hep kıskanırdım; herkesin çocukluktan kalma bir eşyası vardı, ama benim yoktu. "İşte bu çocukluğumdan kalma" diye gösterebileceğim hiçbir şeyim yoktu. Oysa öyle çok isterdim ki bunu söyleyebilmeyi, hatta bazen hayal ederdim bu cümleyi kurduğumu...

Diğer kızlar eğitmenlerimize bağlanmıştı, bense hemşireleri severdim. Hemşireler daha çok hayali annelerimiz gibiydi. Eğitmenler sert ve kuralcıydı, oysa hemşireler daima dağınık, basbayağı huysuzlardı, popomuza şaplak da indirirlerdi arada, ama hiç yanmazdı canımız. Anaçtılar. Bizi onlar yıkardı, banyoda yıkarlardı bizi, dizlerine otururduk. Çıplak bedenlerimize kadar değerdi elleri. Bu sadece bir annenin yapabileceği bir şeydi, öyleydi bana göre, karnımızı doyururlardı, kendi yöntemleriyle nezlemizi iyileştirir, ağlayınca gözyaşlarımızı silerlerdi. Onların eline düştüğümüzde, artık yetimhane sayılmazdı yaşadığımız yer, bir eve dönüşmeye başlamıştı.

İnsanların sıkça "valide hanım" ya da "peder bey" dediğini duyuyorum. Hiç anlamıyorum "valide hanım", "peder bey" denmesini. Yabancı insanlardan bahseder gibi sanki. Anne ya da baba var, o kadar. Hatta benimkiler hayatta olsa, onlara "anneciğim" ve "babacığım" diye hitap ederdim.

Doğru hitap şekli bu...

"Paramparça halde geri getirmişler onu..."

Valya Zmitroviç, 11 yaşındaydı.
Şu an işçi.

– Anımsamak istemiyorum... Anımsamak hiç gelmiyor içimden, hiç istemiyor canım...

Yedi kardeştik. Savaştan önce annemin yüzü gülerdi: "Güneş parlıyor, çocuklarım serpiliyor", sonra savaş başladı, hep ağladı: "Ne beter zamanlar, çocuklar evde, el kadar çocuklar..." Yuzik on yedi yaşında, ben on bir, İvan dokuz, Nina dört, Galya üç, Alik iki yaşında, Saşa beş aylık. Meme emme çağında bebek, meme emip ağlıyordu halen.

O zamanlar, annemle babamın partizanlarla ve süt ürünleri fabrikasında çalışan savaş esirlerimizle bağlantısı olduğunu bilmiyordum, bunu bize savaştan sonra başka insanlar anlatmıştı. Annemin kız kardeşi de o fabrikada çalışırdı. Hatırımda kalan tek bir şey var: Bir gece, bazı adamlar gelmişti bize, oturuyorlardı, penceremiz kalın bir battaniyeyle örtülmüşse de, belli ki dışarıya ışık sızmış, bir silah sesi yankılandı sokakta, üstelik de hemen bizim pencerenin önünde. Annem lambayı kaptığı gibi masanın altına saklamıştı.

Annem patatesli bir şey pişirmişti, patatesle yapamayacağı şey yoktu doğrusu; hani şimdilerde diyorlar ya, yüz çeşit yemek çıkarabilirdi patatesle. Bir bayram kutlaması için hazırlanıyorduk. Anımsıyorum, muhteşem kokular kaplamıştı bütün evi. Babamsa o sırada ormanın orada yoncaları biçiyordu. Almanlar evin etrafını sarıp "Dışarı çıkın!" diye emretti. Annemle birlikte biz, üç kardeş çıktık dışarı. Annemi dövmeye başladılar, haykırıyor annem:

"Çocuklar, eve girin."

Onu pencerenin hemen altındaki duvara dayadılar, bizse penceredeyiz.

"Büyük oğlun nerede?"

Annem yanıtlıyor:

"Turba çıkarmaya gitti."

"Yanına gidiyoruz."

Annemi bir arabaya tıkıyorlar, sonra kendileri de koltuklara yerleşiyor.

Galya koşturarak evden fırladı, çığlık çığlığa bağırıyor, annemin yanına gitmek istiyor. Onu da arabada oturan anneme doğru itekledilər. Annem çığlık çığlığa:

"Çocuklar, eve girin..."

Babam koştura koştura tarladan döndü, belli ki birileri ona haber vermişti, yanına bazı belgeler alıp annemin peşinden gitti. O da avaz avaz bağırdı bize: "Çocuklar, eve girin." Evde güvende mi olacaktık sanki ya da annem orada mıydı ki eve girelim. Avluda durup beklemeye başladık... Geceleyin kimimiz çite, kimimiz elma ağaçlarına tırmandık: Geliyor muydu annemizle babamız, abimizle kız kardeşimiz? Köyün diğer ucundan insanların koştura koştura geldiğini gördük: "Evi boş verin, hemen kaçın buradan. Sizinkileri öldürdüler. Şimdi de sizi yakalamaya geliyorlar..."

Patates tarlasını sürünerek geçip bataklığa doğru ilerledik. Geceyi orada geçirdik, gün ışımaya başlamıştı artık: Ne yapacağız şimdi? Birden en küçük kardeşimizi evdeki beşiğinde unuttuğumuzu fark ettim. Köye geri dönüp kardeşimizi aldık, yaşıyordu, sadece ağlamaktan mosmor kesilmişti yüzü. Erkek kardeşim İvan diyor ki:

"Karnını doyurman lazım." Neyle doyurayım karnını. Memem yok ki benim. Fakat İvan, kız kardeşimiz ölecek diye korkuyordu, yalvarıyor bana: "Bir şeyler dene..."

Komşu kadın eve dalıyor:

"Çocuklar, burada kalırsanız sizi yakalarlar. Teyzenize gidin."

Fakat teyzemiz başka bir köyde yaşıyordu. Diyoruz ki:

"Tamam, gidip teyzemizi bulmaya çalışacağız, ama siz de söyleyin lütfen, annemizle babamız, kız kardeşimizle abimiz nerede?"

Komşu kadın, onları kurşuna dizdiklerini anlattı bize. Ormandaydı ölüleri...

"Ama oraya gitmeyi düşünmeyin bile, çocuklar."

"Köyden ayrılırken bir durup bakalım."

"Olmaz, çocuklar..."

Komşu kadın, köyden çıkışımıza eşlik etti, ama ailemizin vurulduğu yere gitmemize izin vermedi.

Annemin gözlerini oyup saçını yolduklarını, memelerini de bıçakla kesip kopardıklarını yıllar sonra öğrendim. Bir köknarın dibine saklanıp hiç sesini çıkarmayan kız kardeşim Galya'nın peşinden kurt köpeklerini göndermişler. Paramparça halde geri getirmiş onu köpekler. Annem o esnada hâlâ hayattaymış, annem her şeyi anlamış... Hepsine tanık olmuş...

Savaştan sonra ailemizden geriye sadece kız kardeşim Nina ve ben kalmıştık. Onu birilerinin evinde bulup yanıma aldım. Bölge icra komitesine gittik: "Bize bir oda verin, orada birlikte yaşayalım." İşçilerin kaldığı bir lojmanda bize bir koridor ayarladılar. Ben fabrikada çalışıyordum, Nina'ysa okula gidiyordu. Ona hiçbir zaman adıyla hitap etmedim, hep "kız kardeşçiğim" dedim. Ailemden geriye bir tek o kalmıştı. Bir tek o.

Anımsamak istemiyorum olanları... Ama insanın, başına gelen felaketleri başkalarına anlatması lazım. Tek başına ağlamak çok zor...

"Civcivlerimiz daha yeni çıkmıştı yumurtadan... Öldürülecekler diye korkuyordum..."

Alyoşa Krivoşey, 4 yaşındaydı.
Şu an demiryolu işçisi.

– Anılarım... Tek bir anım var...

Civcivlerimiz daha yeni çıkmıştı yumurtadan. Sarımtırak renkte, yerlerde yuvarlanıyor, elimi uzatınca avucuma çıkıyorlardı yürüye yürüye. Bombardıman başlayınca ninem hepsini kalbura toplamıştı:

"Aman tanrım, savaş." Ve civcivleri topladı.

Civcivler öldürülecek diye korkuyordum. Bu korkuyla hüngür hüngür ağladığımı bugün dahi hatırlarım. Hava bombardımanı... Herkes saklanmak için yeraltı sığınağına koşturuyor, fakat beni bir türlü evden çıkaramıyorlar. Civcivleri bağrıma basmış oturuyorum... Ninem, içine civcivleri doldurduğu kalburu da yanına alınca, ben de çıkıyorum evden. Yürürken bir yandan da civcivleri sayıyorum: bir civciv, iki, üç... Beş taneydiler...

Düşen bombaları da sayardım. Bir bomba düştü, iki bomba... Yedi...

Sayı saymayı böyle öğrendim...

"Sinek papazı... Karo papazı..."

Galina Matuseyeva, 7 yaşındaydı.
Şu an emekli.

– İnsan doğar...

Yanında iki melek vardır ve bu melekler ona kaderini bahşederler. O insanın nasıl bir yaşam süreceğini, yaşam yolunun uzun mu, yoksa kısa mı olacağını tayin ederler. Tanrı ise bu esnada onları yukarıdan izler; dünyaya yeni gelen bu ruhu karşılamaları için melekleri gönderen kendisidir. Onları, Tanrı'nın var olduğunu söylemeleri için göndermiştir.

Canım, iyi birisin sen... İnsanların gözlerinden okurum ben mutlu biri olup olmadıklarını. Sokakta karşıma çıkan herkesin yanına gidip de, "Evladım, güzelim, bir şey sorabilir miyim?" de-

mem. Kaçarlar, koşarak kaçar insanlar, fakat ben kalabalığa şöyle bir bakar, bir kişiyi seçerim içlerinden, bilirim sanki, o insanın bana yanıt vereceği içime doğar, bağrımda bir sıcaklık hissederim ve sözcükler çıkıverir ortaya. Sohbetin harareti. Başlıyorum anlatmaya... Yazgıyı okumaya... Kartları açacağım, her şey kartlarda yazılı: olmuş ve olacak, ruhun nasıl huzur bulacağı ve buralardan nasıl ayrılacağı. Buralardan ayrılıp geldiği yere, göklere nasıl döneceği kartlarda yazılı. Kartlar gösterir hepsini... Mağrurdur insan, oysa kaderi, önceden yazılmıştır göklerde. Orada yazılı bir metin vardır... Fakat herkes kendince okur o metni...

Çingeneyiz biz... Hür bir halkız... Kendi yasalarımız var, Çingene yasaları. Nerede yaşıyorsak orası vatandır bize, gönlümüz nerede şenleniyorsa orası vatanımızdır; her yer vatandır bizim için. Göğün altındaki her yer. Babam böyle öğretti bana, annem böyle öğretti. *Kibitka** bir o yana bir bu yana sallanıyor, sarsılıyor yolda giderken, annemse bize özgü dualarımızdan okuyor bana. Mırıldanıyor. Gri... Yolun rengi, tozun rengi gri... Çocukluğumun rengi... Canım, iyi birisin sen, peki, bizim Çingene çadırlarından gördün mü hiç? Yuvarlak olurlar ve yüksek, gökyüzü kadar yüksek. Öyle bir çadırda doğdum ben. Ormanda. Yıldızların altında. Kundaklandığım günlerden beri ne gece kuşlarından ne de yaban hayvanlarından korkarım. Kamp ateşi başında öğrendim dans edip şarkı söylemeyi. Şarkı söylenmeyen bir Çingene hayatı tasavvur edilemez, hep dedikleri gibi, hepimiz şarkı söyler dans ederiz. Şarkılarımızın sözleri dokunaklıdır. Perişan eder insanı... Küçükken anlayamazdım o sözleri, yine de ağlardım. Öyle sözleri vardır bizim şarkıların... İnsanın kalbine işler, kışkırtır onu. Uyuşturur. Yola kışkırtır. Özgürlüğe. Büyük bir sevgiye... Boşuna söylenmez şu söz: Rus insanı iki kere ölür; bir kere vatanı için, ikincisinde ise Çigan şarkıları dinlediği için.

Canım, iyi birisin sen, ne diye bu kadar çok soru soruyorsun? Anlatacağım zaten...

* Rusların kullandığı üstü kapalı at arabası. (ç.n.)

Çocukluğumda mutluluk nedir gördüm ben. İnan, doğru söylüyorum!

Yazları kafile halinde yaşardık. Tek bir aile halinde. Hep nehir kenarına kurardık çadırları. Orman yakınlarına. Hep güzel bir yere. Sabahleyin kuşlar öter, annem şarkı söyler. Öyle uyandırır beni. Kışın ise, insanlardan dairelerinde kalmak için izin isterdik, o zamanlar altın gibiydi insanlar. İyi kalplilerdi. Güzelce yaşardık onlarla birlikte. Ama kar ne kadar yoğun yağarsa, o kadar çok hasretini çekerdik baharın. Gözümüz gibi bakardık atlara, Çingeneler çocukları kadar üzerlerine titrer atlarının. Nisan gelince... Paskalya zamanı, yanında kaldığımız o iyi insanlarla bayramlaşıp düşerdik yollara. Güneş, rüzgâr... Biz günü yaşarız, bugün mutluluk var payımızda; biri sarılacaksa sana geceleyin uyurken ya da çocuklar sağlıklı ve karınları toksa, mutlusundur. Yarınsa yeni bir gün başlayacak. Annemin sözleri bunlar... Annem bana çok fazla şey öğretmedi. Tanrı'nın bahşettiği bir çocuğa uzun uzun bir şey öğretmek gerekmez, kendi kendini yetiştirecektir.

Böyle büyüyordum ben... Kısa süren mutluluğum böyleydi... Çigan işi...

Sabahleyin konuşma sesleriyle uyandım. Çığlıklarla.

"Savaş!!"

"Ne savaşı?"

-Hitler'le.

"Bırak savaşsınlar. Biz özgür insanlarız. Kuşlar gibi. Ormanda yaşıyoruz."

Uçaklar üşüştü tepemize. İnekler çayırın dört bir yanına dağılmıştı. Dumanlar göğe yükseliyordu... Akşamleyin annemin kartları öyle dağılmıştı ki, başını tuta tuta çimenlerde onları aradı.

Çingene kafilemiz uyandı. Yerinden kımıldamıyor. Sıkılıyorum. Yolda olmayı seviyorum çünkü.

Bir gece yaşlı bir Çingene kadın yaktığımız ateşin yanına geliyor. Kırış kırış teni, güneşten kurumuş toprak gibi. Tanımıyorum onu, başka bir Çingene kafilesinden. Uzaktan.

Anlatmaya başladı:

"Sabahleyin etrafımızı sardılar. Güzel, besili atları vardı. Yeleleri ışıl ışıl, nalları kalın. Almanlar atlarından inmedi, Çingeneleri çadırlardan *polizei* çıkardı zorla. Parmaklardaki yüzükleri sertçe sıyırıp aldılar, küpeleri insanların kulaklarını yırtarak çıkardılar. Bütün kadınların kulakları kan içinde kaldı, herkesin parmağı çıktı. Bütün kuş tüyü döşekleri süngüleriyle parçaladılar. Altın arıyorlardı. Sonra da insanları vurmaya başladılar...

Küçük bir kız yalvardı onlara: "Amca, vurmayın bizi. Bir Çigan şarkısı söyleyeyim size." Gülmeye başladılar. Küçük kız onlar için şarkı söyledi, dans etti, sonra onu da vurdular... Bütün kafileyi. Kafile tamamen yok oldu. Çadırları ateşe verdiler. Bazı atlar kurtuldu. İnsansız. O atları yanlarında götürdüler.

Kamp ateşi yanıyor. Çingenelerden çıt çıkmıyor. Annemin yanında oturuyorum ben.

Sabahleyin, toplanma faslı: Bohçalar, yastıklar, kap kacak *kibitka*lara atılıyor.

"Nereye gidiyoruz?"

"Şehre," diye yanıtlıyor annem.

"Niye şehre gidiyoruz?" Nehri bırakıp gittiğimiz için kahroluyorum. Güneşi bırakıp gittiğimiz için.

"Almanların emri..."

Minsk'te, üç sokakta yaşamamıza izin verilmişti. Kendi gettomuzu kurmuştuk. Haftada bir kez Almanlar çıkageliyor, ellerindeki listeye göre yoklama yapıyordu: "Ein Zigeuner... Zwei Zigeuner..."* Canım, iyi birisin sen...

Nasıl mı yaşadık?

Annemle birlikte köylere gittik. Dilendik. Kimi çıkarıp buğday verdi, kimi mısır. Gören seslendi bize: "Ay, Çingene hatun, gir hadi içeri. Falıma bakıp kaderimi anlatıver. Kocam var cephede." Savaş ayırmıştı insanları, herkes birbirinden uzak düşmüş-

* "Bir Çingene... İki Çingene..."

tü. Herkes bir bekleyiş içindeydi. Biri onlara bir umut versin istiyorlardı.

Annem fal bakıyordu. Ben dinliyordum... Sinek papazı, karo papazı... Ölüm – kara kart. Maça ası. Yedili... Ateşli bir aşk – kupa papazı. Asker – kara maça papazı. Tez zamanda yolculuk – karo altılısı...

Annem evin bahçesinden şen şakrak çıkıyor, ama sonra yolda ağlıyor. İnsanlara hakikati söylemek çok zor: Kocanı öldürmüşler, oğlun artık hayatta değil. Toprak bağrına almış onları, artık oradalar. Kartlar öyle söylüyor...

Bir seferinde bir köy evinde geçirmiştik geceyi. Uyumamıştım ben... Kadınların gece yarısı uzun saç örgülerini çözüp fal açtığını görmüştüm. Her biri pencereyi açıp dışarı, koyu geceye tahıl fırlatıyor, sonra rüzgârın sesini dinliyordu: Sakince esiyorsa rüzgâr, yavuklusu hayatta demekti, ama uğulduyorsa eğer, dövüyorsa pencereleri, o zaman bekleme yavuklunu, dönmeyecek geri. Rüzgâr uğulduyordu da uğulduyordu o gece. Dövüyordu pencereleri.

İnsanlar bizi hiçbir zaman savaş zamanındaki kadar sevmedi. O zor zamanlardaki kadar. Annem şifa vermeyi de bilirdi. İnsanlara da hayvanlara da yardım edebilirdi: İnekleri, atları kurtarmışlığı vardı. Hepsiyle kendi dillerinde konuşurdu.

Bazı söylentiler dolanıyordu etrafta: Bir Çingene kafilesini kurşuna dizmişler, ikincisini de... Üçüncüyü de çalışma kampına göndermişler...

Savaş sona ermişti, birbirimize neşe bulaştırıyorduk artık. Biriyle karşılaşıyorsun, hemen sarılıyorsun ona. Çok azalmıştı sayımız. Yine fal bakıp yazgı okuyordu insanlar. Evin birinde, ikonanın altında cenaze yatıyor, yine de rica ediyor merhumun karısı: "Ay, Çingene hatun, bir fal açıversene. Olur a, birden sevdiceğimin ölmediğini görüverirsin belki. Kâtip hata yapmıştır belki, değil mi?" Annem fal bakıyordu. Ben dinliyordum...

Ben ilk kez pazarda genç bir kadının falına bakmıştım. Büyük bir aşk çıktı falında. Mutluluk kartı çıktı. Bir ruble verdi fal karşılığında. Sadece bir dakikalığına olsa da, mutluluk hediye etmiştim o genç kadına. Canım, iyi birisin sen, mutlu olasın hep! Tanrı seni korusun. Biz Çingenelerin yazgısını anlat herkese. Çok az şey biliyor insanlar...

Şansın hep yaver gitsin, hep mutlu ol... Tanrı seni korusun!

"Büyük bir aile fotoğrafı..."

Tolya Çervyakov, 5 yaşındaydı.
Şu an fotoğrafçı.

– Hafızamda kalan bir şey varsa o da büyük bir aile fotoğrafı...

Arka planda tüfeği ve subay şapkasıyla babam, kışın da giyerdi o şapkayı. Subay şapkasıyla tüfeğin görüntüsü babamın yüzünden daha net. O iki şeye, subay şapkası ve tüfeğe ben de sahip olmayı öyle çok isterdim ki. Çocukluk işte!

Babamın hemen yanında annem var. Annemin o yıllardaki görüntüsünden çok, yaptığı şeyler kaldı aklımda: Dur durak bilmeksizin beyaz bir şeyler yıkardı, üstü başı hep ilaç kokardı. Bir partizan müfrezesinde hemşireydi annem.

Küçük erkek kardeşimle ben de şuralarda bir yerdeyiz. Sürekli hasta kardeşim. Her yanı kızarmış, bütün bedeni kabuklarla kaplı halde hatırlıyorum onu. Annemle ikisi ağlıyor geceleri. Kardeşim çektiği acıdan ağlıyor, annemse, kardeşim ölecek diye duyduğu korkudan.

Daha ileride büyükçe bir köy evi görüyorum, annemin çalıştığı hastane o evde faaliyet gösteriyordu, ihtiyar kadınlar ellerinde kulplu bardaklarla oraya doğru yürüyor. Bardakların içinde süt var. Getirilen sütler bir kovaya dökülüyor ve annem o kovanın

içinde kardeşimi yıkıyor. Kardeşim geceleyin ağlamıyor, uyuyor sakince. O işlemden sonraki ilk gece böyle geçiyor... Sabahleyin annem babama soruyor:

"İnsanlara sütün karşılığını neyle ödeyeceğim?"

Koskoca bir fotoğraf... Büyük bir aile fotoğrafı...

"O yüzden cebinize biraz çiçek soğanı dolduracağım..."

Katya Zayats, 12 yaşındaydı.
Şu an "Kliçevskii" devlet çiftliğinde işçi.

– Ninem pencerelerden uzaklaştırıyor bizi...

Ama kendisi pencereden dışarıyı seyredip, gördüklerini anneme anlatıyor:

"Arpaların arasında ihtiyar Todor'u buldular... Bizim yaralı askerler varmış arpaların orada... Onlara kendi oğullarının kıyafetlerini götürmüş, üstlerini başlarını değiştirsinler ki Almanlar onların kim olduğunu anlamasın istemiş. Askerlerimizi arpaların orada kurşuna dizdiler, Todor'u ise kendi avlusuna getirip, evinin yakınlarında bir yere çukur kazmasını emrettiler. Kazıyor şimdi..."

İhtiyar Todor, bizim komşumuz. Çukuru kazışı pencereden görülüyor. İşte bitirdi kazmayı... Almanlar küreği elinden alıyor, kendi dillerinde bağırarak bir şey söylüyorlar ona. İhtiyar anlamıyor ya da duymuyor, çünkü uzun süredir işitmiyor kulakları. Bunun üzerine onu çukura itip, dizlerinin üzerine çökmesini söylemişlerdi işaretlerle göstererek. Ve öyle canlı canlı gömdüler onu... Diz çökmüş otururken...

Herkes korkuyordu artık. Kim bunlar? Bunlar insan olabilir mi? Savaşın ilk günleriydi henüz...

Uzun süre ihtiyar Todor'un evinin yakınından geçmeyip etra-

fından dolandık. Sanki toprağın altından çığlıklar atıyormuş gibi geliyordu. Öyle fena yaktılar ki köyümüzü, geriye sadece toprak kaldı. Bir de avlulardaki taşlar ki onlar da simsiyah olmuştu. Bostanımızdaki çimenler bile yok oldu. Kül oldu. Bize merhamet ettiler de öyle hayatta kaldık; kız kardeşimle çevre köylere gidip dileniyoruz insanlardan:

"Bize bir şeyler verir misiniz..."

Annem hasta. Ama zaten utandığı için bizimle gelemezdi hasta olmasaydı da.

Bir eve varıyoruz:

"Kızlar, neredensiniz siz?"

"Yadrına Sloboda Köyü'nden. Yaktılar bizim oraları."

Bir kâse arpa, bir parça ekmek, tek bir yumurta vermişlerdi... Sağ olsunlar, ellerinde ne varsa hepsinden vermişlerdi.

Başka sefer eşikten adımını atıyorsun, kadınlar dövüne dövüne ağlıyor:

"Ah kızlar, ne kadar çoksunuz! Sabahleyin iki kere sizin gibi iki kız kardeş çaldı kapımızı."

Ya da:

"Şimdi çıktı sizden önce gelenler. Ekmek bitti, o yüzden cebinize biraz çiçek soğanı dolduracağım."

İşte böyle böyle, gittiğimiz evlerin hiçbirinden elimiz boş dönmüyoruz. Bir avuç keten dahi olsa veriyor insanlar, günde bir demet keten toplamış oluyoruz. Annem iplik eğirir, sonra onları örerdi. Bataklıkta turba kömürüyle siyaha boyardı ördüklerini.

Babam cepheden dönmüştü. Kendimize ev inşa etmeye başladık, bütün köyde sadece iki inek kalmıştı geriye. Kütükleri ineklere çektirirdik. Kendimiz çekerdik. Boyu boyumu aşan kütükleri sürükleyemezdim ben, ama benimle aynı boydaysa kütük, çeke çeke getirirdim.

Öyle hemen sona ermedi savaş... Dört yıl deyip geçiliyor. Dört yıl boyunca mermi yağdırdılar bize... Peki ya unutmak; o ne kadar sürdü?

"An-nem çer-çe-ve-yi yı-ka-dı..."

Fedya Trutko, 13 yaşındaydı.
Şu an bir kireç fabrikasında kısım şefi.

– Öyle beter bir hikâye ki...

Savaştan iki gün önce annemi hastaneye kaldırmıştık, ağır hastaydı. Brest'teydi hastane. Bir daha da hiç görmedik annemizi.

İki gün sonra Almanlar kente girmişti. Hastaları hastaneden kapı dışarı etmişler, yürüyemeyecek halde olanları arabalara bindirip götürmüşler. O götürülenler arasında, bize anlatılanlara göre, annem de varmış. Bir yerlerde onları kurşuna dizmişler. Ama nerede? Nasıl? Ne zaman? Bunları hiç öğrenemedim, hiçbir iz kalmamıştı onlardan geriye.

Savaş, kız kardeşim ve babamla birlikte beni, Byaroza'daki evimizde yakaladı. Abim Volodya, Brest'teki yol mühendisliği okulunda okuyordu. Diğer abim Aleksandr, Pinsk'teki Kızıl Ordu'ya bağlı denizcilik okulunu bitirmiş, yine orada, bir buharlı geminin makine dairesinde teknisyen olarak çalışıyordu.

Babamız, Stepan Alekseyeviç Trutko, Byaroza bölge idari heyeti başkan vekiliydi. Evrakları da alarak kentten ayrılıp Smolensk'e gitmesi yönünde bir talimat almıştı. Koştura koştura eve geldi:

"Fedya, kız kardeşinle birlikte Ogorodniki'ye, dedenin yanına gideceksiniz..."

Sabahleyin çiftliğe, dedemin yanına varmıştık, geceleyin de abim Volodya pencereyi tıklattı, iki gün iki gece sürmüş Brest'ten oraya gelmesi. Ekimde de Aleksandr çıkageldi çiftliğe. Dnipro'ya doğru yol alan gemileri hava saldırısına uğramış. Bombardımandan kurtulanlar esir düşmüş. Sadece birkaç kişi kaçıp kurtulabilmiş; işte onlardan biri de bizim Saşacığımız'dı.

Partizanlar dedemlere geldiğinde hepimiz sevinmiştik – onlarla gideceğiz! İntikamımızı alacağız.

"Kaçıncı sınıfı bitirdin?" diye sordu kumandan bana, bizi yanına götürdüklerinde.

"Beşinci sınıfı."

Duydum verdiği emri:

"Aile kampında kalsın."

Abilerime tüfek verdiler, bana da ders çalışmam için kurşunkalem.

Oysa halihazırda öncülerdendim. Öncülerden olmam elimdeki en büyük kozdu. Muharip takımına girmek istediğimi söyledim.

"Bizde eli tüfek tutan çok da, eli kalem tutan az," diye gülmüştü kumandan.

Dört bir yanımız savaşla çevriliydi, biz yine de eğitim görüyorduk. Okulumuza "yeşil okul" adı verilmişti. Ne sıramız, ne sınıfımız, ne de ders kitabımız vardı; okul dediğimiz şey öğrenci ve öğretmenlerden ibaretti. Onca öğrencinin kullanımı için tek bir alfabe kitabı, tek bir tarih kitabı, aritmetik problemleri için tek bir alıştırma kitabı ve tek bir gramer kitabı vardı. Kâğıdımız, tebeşirimiz, mürekkebimiz ve kurşunkalemimiz yoktu. Ormandaki bir açıklık alanı temizleyip üzerine kum dökmüştük, okulumuzun "karatahtası" olmuştu orası, ince dallarla yazıyorduk tahtaya. Defter yerine, partizanların getirdiği Almanca el broşürlerini, eskimiş duvar kâğıtlarını ve gazeteleri kullanıyorduk. Bir yerlerden zil bile bulunmuştu. En çok buna sevinmiştik. Ders zili, teneffüs zili çalmayan bir yere okul denmesi mümkün müydü? Kızıl kravatlarımız da vardı.

"Haa-vaa a-kıı-nıı!" diye bağırıyor nöbetçi.

Ormandaki açıklık alan hemen boşaltılıyor.

Bombardıman sona erince, derse devam ediliyor. Birinci sınıftakiler ellerindeki dallarla kuma yazı yazıp heceliyor:

"An-nem çer-çe-ve-yi yı-ka-dı..."

Dallar ve odun parçalarından büyük, ayaklı abaküsler yapmış-

tık. Alfabedeki harfleri, birkaç set halinde ağaçtan oymuştuk. Beden eğitimi dersimiz bile vardı. Egzersiz alanımızda barfiks, koşu parkuru, sırık ve el bombası atma çalışması için çizilen daireler vardı. El bombalarını en uzağa fırlatabilen bendim.

Altıncı sınıfı bitirdiğimde, yedinci sınıfa ancak savaş bittikten sonra devam edeceğimi çok kesin bir ifadeyle belirttim. Bana bir tüfek verildi. Sonra, Belçika yapımı bir karabina tüfeğini bizzat ele geçirdim, küçük ve hafifti o.

Attığımı vurmayı öğrendim... Ama matematiği unuttum...

"Bana kırmızı kurdeleli bir kalpak verdi..."

Zoya Vasilyeva, 12 yaşındaydı.
Şu an patent mühendisi.

– Savaştan önce öyle neşeliydim ki! Mutluydum! Beni kurtaran o oldu...

Bizim oradaki Opera ve Bale binasında açılan dans atölyesine kaydolmuştum. Farklı bir program deneniyordu atölyede, en yetenekli çocukları seçiyorlardı. Moskovalı ünlü yönetmen Galizovskiy benim için bir tavsiye mektubu yazmıştı. '38 yılında Moskova'da, sporcuların katıldığı bir geçit töreni düzenlenmiş, ben de bu törende yer almıştım; Minsk Öncüler Sarayı tarafından gönderilmiştik biz. Gökyüzüne mavi ve kırmızı balonlar bırakılmıştı o gün... Kortejler halinde yürümüştük... Galizovskiy, o geçit töreninin başyönetmeniydi ve beni orada fark etmişti.

Bir yıl sonra Minsk'e geldiğinde beni keşfediyor ve ulusal sanatçımız Zinayda Anatolyevna Vasilyeva'ya bir mektup yazıyor... Belaruslu meşhur balerinimize... O ara bir dans atölyesi tertip ediyormuş Zinayda Anatolyevna. Elimde bir mektup, delicesine merak ediyorum içinde yazılanları, ama okumayı yasaklamışım

kendime. Zinayda Anatolyevna, konservatuarın yakınlarındaki "Avrupa" adlı otelde konaklıyordu. Bütün bu süreci anne babamdan gizli yürüttüğüm için evden büyük bir telaşla çıkmıştım. Bir süre sokakta yalınayak koşturdum, sonra geçirdim sandaletlerimi ayağıma, ev kıyafetimle çıkmıştım dışarı. Bayramlık bir şeyler giysem, annem hemen sorardı: "Nereye gidiyorsun bakayım sen?" Fakat annemle babam, balenin lafını dahi duymak istemiyordu, tamamen karşıydılar baleyle ilgilenmeme. Kati bir biçimde. Zinayda Anatolyevna'ya mektubu uzattım, okudu ve dedi ki: "Üzerindekileri çıkar. Ellerinle ayaklarını bir görelim." Olduğum yerde dehşet içinde dondum kaldım: Ayak tabanlarım öyle leş gibiyken nasıl çıkaracağım şimdi sandaletlerimi? Anlaşılan aklımdan geçirdiklerim yüzüme aynen yansımıştı, Zinayda Anatolyevna her şeyi anladı. Bana bir havlu verdi ve lavabonun yanına bir sandalye çekti...

Atölyeye kabul edilmiştim, yirmi kişi içinden sadece beş kişi seçilmişti. Yepyeni bir hayat vardı önümde: klasik dans, ritmik dans, müzik... Öyle sevinçliydim ki! Zinayda Anatolyevna seviyordu beni. Biz öğrencileri de ona tapıyorduk, idolümüzdü bizim, tanrıçamızdı, yeryüzünde ondan güzeli yoktu. '41 yılında, Mihayl Yefimoviç Kroşner'in "Bülbül" balesinde dans etmeye başlamıştım bile, ikinci perdedeki Kazak dansında görev alıyordum. Gösterimizi Moskova'daki Belarus Sanat Günleri kapsamında da sahneleme fırsatı yakalamıştık. Büyük bir başarıydı bu. Atölyemizin galası için sahnelediğimiz "Civcivler" balesinde de küçük civciv rolünde dans etmiştim. Balede kocaman bir anne-tavuk vardı, ben ise onun en küçük civcivi rolündeydim.

Moskova'daki sanat günlerinin ardından, Bobruisk yakınlarındaki öncü yaz kampında tatille ödüllendirilmiştik. Orada da, kendi atölyemizin sahnelediği "Civcivler" balesinde dans ettik. Hediye olarak, bizim için kocaman bir pasta pişireceklerine söz vermişti kamptakiler. Söz verdikleri pastayı haziran ayının yirmi ikisinde yaptılar...

İspanya'yla dayanışmamızın bir göstergesi olarak askeri kep takardık kafamıza, bu en sevdiğim şapka modeliydi benim. Çocuklar "Savaş!" diye çığlıklar atmaya başladığı an hemencecik başıma geçirmiştim onu. Fakat Minsk'e dönüş yolunda kepi kaybettim...

Minsk'e vardığımızda annem beni kapımızın eşiğinde bekliyordu, bana sarıldı ve derhal istasyona koşturduk birlikte. Hava bombardımanı sırasında birbirimizi kaybettik. Annemle kız kardeşimi bulmayı başaramayıp onlarsız yola çıktım. Tren sabahleyin Krupki'de durdu ve yola daha fazla devam etmedi. İnsanlar oradaki köy evlerine yerleşiyordu, ancak ben çekinmiştim herhangi bir eve gitmekten, çünkü annem yanımda değildi, yalnızdım. Yine de akşamleyin bir evin kapısını çalıp, içecek bir şey rica ettim. Süt verdiler bana. Gözlerimi kulplu bardaktan kaldırıp duvara bakınca, bir de ne göreyim; Gelinliği içinde annemin gençlik fotoğrafı. "Anne!" diye öyle bir çığlık atıyorum ki. O evde oturan dedeyle nine bana sorular sormaya başlamıştı hemen: "Nerelisin sen? Neyin oluyor bu kadın senin?" Böyle bir olay ancak savaşta yaşanabilir; meğer hayatım boyunca hiç görmediğim büyük amcamın, yani babamın babasının erkek kardeşinin kapısını çalmışım. Kim olduğum ortaya çıkınca, elbette beni hiçbir yere bırakmadı. Öylesi bir mucize!

Minsk'teyken "civcivleri" canlandırmıştım gösterimizde, şimdi ise saksağanlar kapmasın diye onları korumak zorundaydım. Civcivler neyse de, kazlardan cidden ödüm kopuyordu. Hepsinden korkuyordum aslında, hatta horozlardan bile. Hayatımın ilk cesur girişimini kazları otlamaya götürdüğümde gerçekleştirmiştim. Kazlar cin gibiydi, onlardan korktuğumu anlıyorlardı, tıslayıp elbisemin üstünden beni gagalamaya çalışıyorlardı. Çocukluklarından itibaren kazlardan da horozlardan da korkmadan büyümüş yeni arkadaşlarımın önünde marifetli görünmek istiyordum. Bir de gök gürültüsünden çok korkardım. Göğün gürlemeye başladığını gördüğüm an bir bahane uydurup karşıma

çıkan ilk eve dalardım. Ve benim nazarımda silah sesinden daha korkuncu yoktu dünyada. Oysa hava bombardımanına bile tanık olmuştum çoktan...

Köydeki insanlar, o insanların sevecenliği hoşuma gidiyordu, herkes beni "çocuk" diye çağırıyordu. Ata büyük bir ilgi duyduğumu hatırlıyorum, at sürmeyi çok istiyordum, büyük amcam sonunda buna izin vermişti. At, burnundan gürültüyle soluk alıp veriyor, kuyruğunu sallıyor, ama hepsinden önemlisi sözümü dinliyordu: Eyerini sağ elimle çekiyorum, o tarafa dönmesi gerektiğini biliyor; sol elle çekersem de sola dönüyor.

Büyük amcamdan rica etmiştim:

"Beni atla anneme götür lütfen."

"Savaş bitsin hele, o zaman götürürüm."

Kaşları çatık, ses tonu sertti yanıt verirken.

Ben de bir kaçış planı hazırladım, kız arkadaşlarımdan biri beni köyün çıkışına kadar geçirdi.

İstasyonda bir yük vagonuna tırmandım, ancak beni oradan indirdiler. Bir arabaya atladım, koltuğun kenarına ilişiverdim. Hatırlaması dahi korkunç: Arabada bir Alman adamla Alman kadın oturuyordu, yanlarında da bir *polizei* vardı, kenarda da ben, ama bana ellerini sürmediler. Yolda bazı sorular sormaya başlamışlardı: "Nerede okudun? Kaçıncı sınıfı bitirdin?"

Bir bale okulunda öğrenci olduğumu öğrendiklerinde bana inanmadılar. Hemen oracıkta, arabanın arkasında, "civciv" dansımı gösterdim onlara. Peki, yabancı dil de biliyor muydum?

Daha beşinci sınıfta Fransızca öğrenmeye başlamıştık, bilgilerim son derece tazeydi. Alman kadın bana Fransızca bir soru sordu, ben de ona yanıt verdim. Köyde arabalarına aldıkları kızın, beşinci sınıfı bitirmiş, bir bale okulunda eğitimine devam eden, üstelik Fransızca da bilen biri çıkmasına hayran kalmışlardı. Anladığım kadarıyla o insanlar da doktordu, eğitimli kişilerdi yani.

Bizim vahşi yaratıklar olduğumuz fikrini telkin etmişler onlara. Evrimleşme öncesi döneme ait yaratıklar olduğumuz fikrini.

Şimdi düşününce gülüyorum: Kazdan korkuyordum ama kafalarında papak, üstlerinde silah kayışı ve kızıl yıldızlı arma, ellerinde tüfek olan partizanları görünce hemen demiştim ki birine: "Amcacığım, gözü pek biriyimdir. Beni de yanınızda götürün." Partizan müfrezesinde, mutfakta oturup patates soymaya başlayınca da bütün hayallerim suya düşmüştü. Ruhumdaki isyan duygusunu tahmin edersiniz! Bir hafta boyunca mutfakta görev yaptıktan sonra müfreze komutanının yanında alıyorum soluğu: "Ben hakiki bir savaşçı olmak istiyorum." Bana kırmızı kurdeleli bir kalpak verdi, oysa derhal bir tüfek edinmek istiyordum ben. Ölmekten korkmuyordum.

Annemin yanına, ikinci derece "Anayurt Savaşı Partizan Madalyası" ile döndüm. Okula gidip olan biten her şeyi geride bıraktım, kızlarla lapta* oynadım, bisiklete bindim. Bir gün, bisikletimle beraber bombardıman sırasında oluşan bir çukura yuvarlanıp yaralandım; bacağımdan akan kanı gördüğümde aklıma ilk gelen şey savaş değil, bale atölyem olmuştu. Nasıl dans edecektim şimdi? Zinayda Anatolyevna Vasilyeva çok yakında gelecekti, benimse dizimde çatlak vardı...

Ancak bale okuluna dönmem şart da değildi. Fabrikada çalışmaya başladım, anneme destek olmam gerekiyordu. Ama içimde ukde kalmıştı okumak... Kızım birinci sınıfta okurken, annesi de onuncu sınıf öğrencisi oldu. Akşam okulunda.

Kocam bana opera ve bale gösterisi için bir bilet almıştı. Gösteri boyunca oturduğum yerde ağladım durdum...

* Ruslara özgü bir oyun; kriket ya da beysbol gibi sporları benzetilebilir, sopalar ve topla oynanır. (ç.n.)

"Havaya ateş ediyorum..."

Anya Pavlova, 9 yaşındaydı.
Şu an aşçı.

– Ah, ruhum paramparça olacak... Ruhum yine paramparça olacak...

Almanlar beni sürükleyerek ağıla götürdü... Annem peşimizden koşarken saçını başını yoluyordu. Avazı çıktığı kadar bağırdı: "Bana istediğinizi yapın ama evladıma dokunmayın." Benden ufak iki de erkek kardeşim vardı, onlar da bağırıyordu...

Aslen Oryol bölgesi, Mehovaya Köyü'ndeniz biz. Oradan yayan olarak Belarus'a götürüldük. Belarus'ta da bir toplama kampından diğerine sürüklediler bizi... Beni Almanya'ya götürmeye kalkıştıklarında annem, küçük kardeşimi kucağıma verip kendini feda etti. Öyle kurtuldum işte. Gönderilecekler listesinden beni silmişlerdi.

Ah! Ruhum bugün, bütün gün ve gece boyunca kendine gelemez artık. Sarsıldı yine, dağıldı...

Köpekler çocukları parçalamıştı... Paramparça olan el kadar çocuğun başına oturup kalbinin duracağı ânı bekliyoruz. Durunca üzerini karla örteceğiz... İlkbahara kadar orası olacak mezarı...

'45 yılında... Zafer kazanıldıktan sonra... Annemi Jdanoviçi'ye, sanatoryum inşaatında çalışmak üzere gönderdiler, ben de yanındaydım. Sonra da burada kaldım. Kırk yıldır sanatoryumda çalışıyorum... Yerleştirilen ilk taştan beri buradayım, bu bina anbean gözlerimin önünde yükseldi. Bana bir tüfek, on Alman savaş esiri verecekler, onları çalışmaya götüreceğim. İlk seferinde kadınlar sarıverdi etrafımızı: kiminin elinde taş, kiminin kürek, kimininse sopa. Elimde tüfekle esirlerin etrafında koştururken bağırıyorum: "Kadınlar! Sakın elinizi sürmeyin onlara... Kadınlar, onları geri götüreceğime dair evrak imzaladım. Hiç şakam yok, ateş ederim!!" Havaya ateş ediyorum.

Kadınlar ağlıyor, ben de ağlıyorum. Almanlarsa öylece duruyor. Gözleri yerden kalkmıyor.

Annem beni bir kere bile götürmedi askeri müzeye. Bir gün gazetede kurşuna dizilen insanların fotoğraflarına baktığımı görmüştü; çekti aldı gazeteyi elimden ve beni bir güzel azarladı.

Bizim evde hâlâ savaşla ilgili tek bir kitap bile yoktur. Oysa çok uzun zamandır annemsiz yaşıyorum...

"Annem beni sınıfa kucağında taşıyordu..."

İnna Starovoytova, 6 yaşındaydı.
Şu an bilimsel tarım uzmanı.

– Annem bizi öptü ve gitti...

Üzeri dal ve hasırla örülü kulübede dördümüz kalmıştık: erkek kardeşim, biri erkek biri kız iki kuzenim ve ben; en büyüğümüz bendim, yedi yaşındaydım. Bu ilk kez yalnız kalışımız değildi, ağlamamayı, sessizce durmayı öğrenmiştik artık. Annemizin bir istihbaratçı olduğunu ve göreve gönderildiğini biliyorduk, bize düşen onun geri dönmesini beklemekti. Annem, önceden yaşadığımız köyden gelip bizi almıştı, artık onunla birlikte partizan ailelerinin kaldığı kampta yaşıyorduk. Uzun zamandır hayalini kurduğumuz bir şeydi bu! Hayalimiz gerçekleştiği için mutluyduk şimdi de.

Kulübede oturmuş etraftaki sesleri dinliyoruz: Ağaç yaprakları hışırdıyor, kadınlar yakınlarda bir yerde çamaşır yıkıyor, çocuklarına söylenip duruyor. Ansızın yükselen bir çığlık: "Almanlar! Almanlar!" Herkes kulübelerinden fırlayıp çocuklarına seslenmeye ve sonrasında ormanın derinliklerine doğru kaçmaya başladı. Biz nereye kaçacağız peki, tek başımıza, annesiz? Peki ya annem Almanların kampa geldiğini öğrenip bizi bulmak için buraya

koşturmaya başladıysa? En büyüğümüz ben olduğum için kararı verdim: "Sessiz olun! Burası karanlık, Almanlar bizi bulamaz."

Saklandık. Çıtımız bile çıkmıyor. Biri kulübenin içine şöyle bir göz gezdirdi ve Rusça konuşarak:

"Oradakiler, dışarı çıkın!"

Ses tonu sakindi, hep birlikte kulübeden çıktık. Yeşil üniforma giyen uzun boylu bir adam gördüm.

"Baban var mı?" diye sordu bana.

"Var."

"Nerede peki?"

"Buradan uzakta, cephede," diye bülbül gibi şakıdım hemen.

Hatırlıyorum, Almanlar gülmüştü bile halime.

"Annen nerede peki?" diye sonraki sorusunu yöneltti.

"Annem partizanlarla birlikte keşfe gitti..."

Başka bir Alman yaklaştı yanımıza, o siyah üniformalıydı. Aralarında bir şeyler konuştular ve o siyah üniformalı Alman eliyle bize nereye gitmemiz gerektiğini işaret etti. Kamptan kaçmayı başaramayan kadınlar ve çocuklar da orada duruyordu. Siyah üniformalı Alman makineli tüfeğini üzerimize doğrulttu, ne yapacağını anlamıştım ben. Ne çığlık atmaya ne de bizim ufaklıklara sarılmaya fırsatım oldu...

Annemin ağlama sesine uyandım. Evet, cidden uyuduğumu sanmıştım. Yattığım yerde doğruldum, görüyorum: Annem bir yandan çukur kazıyor, bir yandan ağlıyor. Sırtı bana dönüktü o sırada, ancak benim de ona seslenecek takatim yoktu, bir tek ona bakacak kadar gücüm kalmıştı. Annem bir ara soluklanmak için doğruldu, başını benim olduğum tarafa çevirdi ve çevirir çevirmez de çığlığı bastı: "İnnacığım!" Bana doğru fırladı, sımsıkı sarıldı. Bir kolunu bana dolamıştı, diğer eliyle de öbür çocukları yokluyordu: Ya içlerinden biri daha hayattaysa? Ama hayır, soğumuştu bedenleri...

Tedavim sırasında annemle dokuz tane mermi yarası saymıştık

bedenimde. Toplama yapmayı öğreniyordum: Bir omzumda iki mermi, iki tane de diğerinde. Hepsi dört yapar. Bir bacağımda iki mermi, iki tane de diğerinde. Etti sekiz. Bir yara da boynumda var. Toplamda dokuz mermi eder.

Savaş sona ermişti... Annem beni sınıfa kucağında taşıyordu...

"Canım köpek, bağışla...
Canım köpek, bağışla..."

Galina Firsova, 10 yaşındaydı.
Şu an emekli.

– Tek hayalim vardı; bir serçe bulup yemek...

Nadiren de olsa kentte kuşlar beliriyordu. İlkbaharda dahi, kuşlara bakınca herkes aynı şeyi geçiriyordu içinden; benim de içimden geçen şeyi. Aynı şeyi... Kimsede, düşüncelerini yemekten uzaklaştıracak takat kalmamıştı. Açlıktan içimde daimi bir ürperti vardı, feci şekilde içim üşüyordu. Güneşli günlerde dahi. Üstüme kaç kat giyersem giyeyim üşüyor, bir türlü ısınamıyordum. Hayatta kalmayı öyle çok istiyordum ki...

Bu anlattıklarım o dönemde yaşadığımız Leningrad'a dair. Leningrad kuşatmasına... Bizi açlıkla öldürüyorlardı, uzun süredir açlıkla öldürüyorlardı bizi. Dokuz yüz günlük kuşatma... Dokuz yüz... Bir gün bile insana sonsuzluk gibi gelirken hem de. Aç insana tek bir günün ne kadar uzun geldiğini tasavvur edemezsiniz. Ya da bir saatin, bir dakikanın... Uzun süre öğle yemeğini beklersin. Sonra akşam yemeğini. Kuşatma sırasında dağıtılan günlük erzak miktarı, yüz yirmi beş gram ekmeğe kadar varmıştı. Bu, herhangi bir işte çalışmayanlar için geçerli olan miktardı. Bir başkasının bakımına muhtaç kişilere verilen karneyle

alınırdı... Vıcık vıcık olurdu o ekmek... Üç parçaya bölünmesi gerekirdi; sabah kahvaltısı, öğle yemeği, akşam yemeği. Sadece sıcak su içerdik. Sade sıcak su.

Gün daha ağarmadan... Kışın (en çok kış mevsimi anımsıyorum) sabah saat altıda fırındaki kuyruğa girerdim. Saatlerce beklersin sırada. Upuzun saatler boyunca. Sıra bana geldiğinde hava yine kararmış olur. Bir mum yakılır ve tezgâhtar ekmeği parçalara böler. İnsanlar öylece durup tezgâhtarı izler. Her hareketini... Alev saçan... deli deli bakan gözlerle izlerler onu. Ve bu esnada hiç konuşulmaz.

Tramvaylar çalışmıyor. Su yok, ısıtma yok, elektrik yok. Ama en beteri, açlık. Düğme çiğneyen birini görmüştüm. İrili ufaklı düğmeleri çiğniyordu. İnsanlar açlıktan akıllarını yitirmişti artık...

Kulaklarımın duymayı bıraktığı bir an gelmişti. Kedi yemiştik o zaman... Anlatacağım nasıl yediğimizi. Sonra gözlerim görmez oldu... Bir köpek getirdiler bize. Beni kurtaran o oldu.

Hatırlamıyorum... Kendi kedini ya da köpeğini yiyebileceğin fikri, bana ne zaman normal gelmeye başlamıştı, bunu hatırlamıyordum. Ne zaman olağan gelmeye başlamıştı... Ne zaman bir yaşam tarzına dönüşmüştü... O anın izini süremiyordum... Güvercinlerin ve kırlangıçların ardından kentteki kedi köpekler de sırra kadem basmaya başlamıştı. Bizde hiçbirinden yoktu, hiç hayvan sahiplenmemiştik, çünkü annem bunun büyük bir sorumluluk olduğu kanaatindeydi, bilhassa da koca bir köpeği eve almanın. Fakat annemin arkadaşı kendi kedisini tek başına yiyememiş, alıp bize getirmişti. Biz de yedik. Kulaklarım tekrar işitmeye başladı... İşitme duyumu birdenbire kaybetmiştim, sabahleyin kulaklarım hâlâ duyuyordu, ama akşamleyin annem bana bir şey söylüyor, bense yanıt vermiyorum ona.

Geçti zaman... Ve işte bir kez daha ölüyoruz... Annemin arkadaşı köpeğini getirdi. Onu da yedik. O köpek olmasaydı eğer, hayatta kalamazdık biz. İmkânı yok hayatta kalamazdık.

Orası kesin. Açlıktan artık şişmeye başlamıştık. Kız kardeşim yataktan kalkmak istemiyordu sabahları... Kocaman ve müşfik bir köpekti. İki gün boyunca annem elini süremedi ona... Nasıl kararlı davranılabilir ki böyle bir durumda? Üçüncü gün köpeği mutfaktaki radyatöre bağladı, bizi de sokağa yolladı...

Hatırlıyorum o köfteleri... Hatırlıyorum...

Gerçekten çok istiyordum hayatta kalmayı...

Sık sık babamın fotoğraflarının etrafında toplanıp otururduk. Cephedeydi babam. Nadiren mektup gelirdi ondan. "Canım kızlarım..." diye yazardı bize. Yanıt yazardık, ama yazarken moralini bozmamaya gayret ederdik.

Annem birkaç parça şeker saklıyordu. Küçük kâğıttan bir kesede. Bizim altın rezervimizdi o kese. Bir gün... Kendimi tutamadım, şekerin yerini biliyordum, oraya tırmanıp bir parçasını aldım. Birkaç gün sonra bir parça daha... Sonra... Kısa bir süre geçince, yine... Nihayetinde annemin kesesinde hiçbir şey kalmamıştı. Bomboştu kese...

Hastalandı annem... Glikoza ihtiyacı var. Şekere... Artık kalkamıyor yattığı yerden... Aile meclisinde karar alınıyor; aranıp bulunacak gizli kese. Ortak hazinemiz! Evet, onu tam da böyle günler için saklamıştık! Mutlaka iyileşecek annemiz. Ablam aramaya koyuldu, ama hiçbir yerde yoktu şeker. Bütün ev didik didik arandı. Ben de aradım herkesle birlikte.

Fakat akşamleyin her şeyi itiraf ettim...

Ablam beni patakladı. Isırdı. Tırmaladı. Bense yalvarıyordum ona: "Öldür beni! Öldür! Nasıl yaşarım bundan sonra?!" Ölmek istemiştim.

Size sadece birkaç gününü anlattım kuşatmanın. Ama dokuz yüz gün sürdü tamamı.

Bu şekilde geçen dokuz yüz gün...

Pazarda, bir kızcağız gözlerimin önünde bir kadının çöreğini çalıp kaçtı. Küçük bir kız... Yakalayıp yere yapıştırdılar. Dövmeye

başladılar... Feci şekilde patakladılar. Öldüresiye. Ama o hâlâ elindekini yemeye çalışıyordu telaşla, çöreği yutmaya çabalıyordu. İnsanlar onu öldürmeden önce çöreği yutmaya.

Bu şekilde geçen dokuz yüz gün...

Dedemiz güçten kuvvetten o derece düşmüştü ki, bir gün yere kapaklanıvermiş sokakta. Hayata veda etmek üzereymiş artık. O sırada bir işçi geçmiş önünden, işçilerin erzak karneleriyle daha fazla şey alınıyordu, çok da fazla değil gerçi ya, yine de daha fazla işte... Her şeye rağmen... O işçi durup dedemin ağzına bir parça ayçiçeği yağı dökmüş, kendi istihkakından. Dedem eve gelince bize olanları anlatıp ağladı: "Adını bile bilmiyorum o adamın!"

Dokuz yüz...

İnsanlar, gölge gibi ağır ağır dolanıyordu kentte. Uykudaymışlar gibi... Derin bir uykuda... Bunu görüyorsun, ama rüya gördüğünü sanıyorsun. İşte öyle ağır hareketlerle... sanki suyun yüzeyinde yavaşça sürüklenir gibi... Sanki yere basarak ilerlemiyorlar da, suyun üstünde süzülüyorlar...

İnsanların sesleri değişmişti açlıktan. Ya da tamamen yok olmuştu. Birinin kadın ya da erkek olduğunu sesinden ayırt etmek mümkün değildi artık. Kıyafetten de anlaşılmıyordu bu, herkes bir pılı pırtıya sarınıvermişti. Kahvaltımız... Kahvaltımız, eski bir duvar kâğıdından ibaretti, eskimiş bir duvar kâğıdından, ama tutkalı hâlâ üzerindeydi kâğıtların. Nişastadan yapılan tutkal. İşte o duvar kâğıtlarıydı kahvaltımız... ve sıcak su...

Dokuz yüz gün...

Fırından dönüyorum... Gündelik istihkakımızı almışım. Gündelik istihkakımız olan kırıntıları, o kuş kadar ekmeği... Karşıdan bir köpek koşarak bana doğru geliyor. Yanıma varınca beni koklamaya başlıyor; ekmeğin kokusunu almış.

Anlamıştım, o bizim talih kuşumuzdu. O köpek... Bizim kurtuluşumuzdu!! Eve götüreceğim köpeği...

Bir lokma ekmek verdim ona, peşimden gelmeye başladı. Evin

yakınlarında bir lokma daha kaptırdım ağzına, elimi yaladı. Bizim binanın girişine vardık... Ama istemeye istemeye çıkıyordu merdivenleri, her katta duraklıyordu. Bütün ekmeğimizi yedirmiştim artık... Lokma lokma... Böylelikle dördüncü kata varmıştık, bizim daire ise beşinci katta. Fakat ayak diredi orada, yola devam etmiyor. Bana bakıyor... Bir şeyler hissetmişçesine bakıyor. Anlamışçasına. Sarılıyorum ona: "Canım köpek, bağışla... Canım köpek, bağışla..." Yalvarıyorum, yakarıyorum. Yürümüştü o zaman. Öyle çok istiyordum ki hayatta kalmayı...

Duyuldu... Radyoda veriyorlardı haberi: "Kuşatma yarıldı! Kuşatma yarıldı!" Bizden mutlusu yoktu o an yeryüzünde. Bizden mutlusu olamazdı. Ayakta kalmayı başarmıştık!! Kuşatma yarılmıştı...

Sokağımızdan kendi askerlerimiz geçiyordu. Onlara doğru koşmuştum... Ama sarılacak takatim yoktu. Leningrad'da sayısız anıt vardır, ancak en elzem olanı eksiktir. O anıt atlandı. Kuşatma altındaki köpek anıtını dikmeyi unuttular.

Canım köpek, bağışla...

"Koşarak kaçmıştı: "Benim kızım değil o! Benim kızım değ-i-i-l!""

Faina Lyutsko, 15 yaşındaydı.
Şu an bir sinema salonunda çalışıyor.

– Anımsamadığım gün yok, yine de yaşıyorum... Nasıl yaşayabiliyorum peki? Bunu açıklayın bana...

Anımsıyorum, ceza tugayı baştan aşağı kapkaraydı, kapkara... Yüksek subay şapkaları vardı kafalarında... Köpeklerinin rengi bile karaydı. Parlak tüylü.

Annelerimize sokulmuştuk... Herkesi öldürmeyeceklerdi, bütün köy halkını öldürmeyeceklerdi. Sağda duranları ayırdılar. Sağ taraftakileri. Annemle ben de sağ taraftaydık... Bizi ayırdılar: Çocuklar bir yana toplandı, anne babalar bir yana. O an anne babalarımızı kurşuna dizeceklerini, biz çocukları bırakacaklarını anlamıştık. Annem oradaydı... Bense annem olmadan yaşamak istemiyordum. Yanına gitmek için yalvardım, ağladım. Nasıl olduysa bıraktılar beni yanına...

Annem ise bunu görür görmez... Çığlık çığlığa:

"Benim kızım değil o!"

"Anneciğim! An..."

"Benim kızım değil o! Benim kızım değil! Benim değ-i-i-l..."

"Anneciği-i-i-m!!"

Gözlerini gözyaşı değil, kan kaplamıştı. Gözleri tamamen kanla kaplanmıştı...

"Benim kızım değil o!!"

Beni sürükleye sürükleye oradan götürdüler... Önce çocukları vurmaya başladıklarını gördüm. Bir yandan çocukları vurup bir yandan anne babalarının nasıl kahrolduğunu izlediler. İki kız kardeşimle iki erkek kardeşim de kurşuna dizilmişti. Çocukları öldürdükten sonra anne babaları öldürmeye başladılar. Annemi göremiyordum artık... Muhtemelen düşmüştü...

Kucağında el kadar bebeğiyle duran bir kadın vardı, biberondan su emiyordu bebek. Önce biberona ateş ettiler, sonra bebeğe... Sonra da anneyi öldürdüler...

Bütün bunların ardından yaşadığıma şaşırıyorum. Çocuk olarak kurtuldum... Fakat bir yetişkin olarak nasıl kaldım hayatta? Çoktan beridir yetişkindim zira...

"Çocuk olduk mu ki biz? Yetişkin kadınlar, yetişkin erkeklerdik hepimiz..."

Viktor Leşinskii, 6 yaşındaydı.
Şu an teknik okul müdürü.

– Misafirliğe gitmiştim. Teyzem yazı geçirmem için onlara davet etmişti...

Biz Bıhov'da yaşıyorduk, teyzemse Bıhov'un aşağısındaki Kommuna Köyü'nde. Köy merkezinde, yirmi ailenin birlikte yaşadığı, diğerlerinden yüksek bir ev vardı; bir komün evi. Hatırlayabildiğim şeyler bunlardan ibaret. "Savaş" dediler. Anne babamın yanına gitmem lazım. Teyzem bırakmadı:

"Savaş bitsin öyle gidersin."

"Çabuk biter mi peki?"

"Elbette, yakında biter."

Bir süre sonra annemle babam yayan olarak teyzemlere geldi: "Bıhov'da Almanlar var. İnsanlar çevre köylere dağılıyor." Teyzemin yanında kaldık.

Kışın partizanlar geldi eve... Birinden tüfeğini istedim. Gelenler annemin yeğenleri, benim de kuzenlerimdi. İsteğime kahkahalarla gülüp elimde tutmam için bir tüfek verdiler. Tüfek ağır.

Evde daimi bir deri kokusu vardı. Bir de sıcak tutkal. Babam partizanlar için çizme dikiyordu. Bana da çizme dikmesini istemiştim babamdan. "Bekle," dedi bana, "elimde çok iş var." Bense, hatırlıyorum, ayaklarımı gösterip bana küçük çizme dikmesi gerektiğini söylemiştim, ayaklarım küçük. Dikeceğine söz verdi... Babama dair aklımda kalan son görüntü, onu yolda sürükleyerek büyük bir arabaya doğru götürüşleri... Sopayla kafasına vuruyorlardı...

... Savaş sona erdi, ne babamız ne evimiz var. On bir yaşındayım, ailenin en büyük çocuğuyum. İki kardeşim daha var,

biri kız biri erkek, benden küçükler. Annem borç aldı. Eski bir köy evi satın aldık, öyle beter bir çatısı vardı ki, yağmur yağınca evin içinde saklanacak yer yoktu, her taraf su içinde kalıyordu. Su, bir yol bulup mutlaka akıyordu. On bir yaşındaki halimle pencerelerin tadilatını ben yaptım, çatıyı da samanla kapladım. Bir de ağıl inşa ettim...

Nasıl mı?

İlk kütüğü kendi başıma yuvarlayıp yerleştirdim, ikincide annem yardım etti. Ancak kütüğün boyu bizi aşıyordu, tek başımıza ayağa dikmeye kalksak, gücümüz yetmezdi. Şöyle bir şey yaptım ben de: Kütüğü yerdeyken yontacağım, köşesini keseceğim, sonra kadınların tarlada çalışmaya gidişini bekleyeceğim. Sabahleyin kadınlar aynı anda kütüğe yapışıp ayağa kaldıracaklar, ben de köşesini törpüleyip boyunu kısaltacağım. Akşama kadar başka bir kütüğü yontacağım yerde. Kadınlar akşama işten dönerken bu kez onu kaldıracaklar ayağa... Ve böyle böyle yükselecek duvar...

Köyde yetmiş hane vardı ve cepheden topu topu iki erkek dönmüştü. Üstelik teki de koltuk değneğiyle. "Bebeğim! Bebeğimsin sen benim!" diye ağlayıp sızlanıyordu annem. Akşamları oturduğum yerde uyuyakalıyorum.

Çocuk olduk mu ki biz? On-on bir yaşında yetişkin kadınlardık, yetişkin erkeklerdik hepimiz...

"Babamın takım elbisesini bu yabancı amcaya verme..."

Valera Niçiporenko, 8 yaşındaydı.
Şu an otobüs şoförü.

– '41 yılıydı artık...

Galiba sekiz yaşına basmıştım... Evet, sanırım sekizdim...

Artık bir babamız olmadığını zaten biliyorduk. Başkaları babalarının yolunu beklerdi, cenazelerini teslim alırdı, ama yine de herkes beklerdi. Oysa bizim elimizde geçerli bir işaret vardı. Bir kanıt. Bir arkadaşı, babamın kol saatini yollamıştı. Oğluna... Bana... Ölmeden önce babam rica etmiş ondan bunu yapmasını. Hâlâ bende o saat, gözüm gibi bakıyorum ona.

Annemin kuş kadar maaşıyla üç kişi hayatımızı idame ettirmeye çalışıyorduk. Ekmek yiyip su içerek kıt kanaat geçiniyorduk. Kız kardeşim hastalandı. Aktif tüberküloz enfeksiyonu teşhisi konmuştu. Doktorlar anneme dedi ki: İyi beslenmesi lazım, tereyağı yemeli. Bal yemeli. Hem de her gün tereyağı yemeliydi! Tereyağı bizim için altına eşti. Bir parça altın demekti tereyağı... Rüyamızda görsek inanamayacağımız bir şeydi... Çarşı pazar fiyatlarına göre annemin maaşı, ancak üç somun ekmeğe yetiyordu. O parayla tereyağı alacak olsak, ancak iki yüz grama yeterdi. Babamın takım elbisesi hâlâ duruyordu evde. İyisinden bir takım elbise. Annemle birlikte alıp pazara götürdük. Alıcısı çıktı, hem de hemen çıktı alıcısı. Çünkü gayet güzel bir takım elbiseydi. Babam onu savaş başlamadan hemen önce almıştı ve biraz bile olsun giymeye fırsatı olmamıştı. Dolapta öylece asılı duruyordu takım elbise... Yepyeniydi... Alıcı fiyatını sordu, pazarlık yaptı ve parayı çıkarıp anneme uzattı, işte o anda ben, çığlık çığlığa bütün pazarı inletmeye başladım: "Babamın takım elbisesini bu yabancı amcaya verme!!" Öyle bağırmışım ki, milisin teki gelmişti yanımıza...

Bütün bunlardan sonra, çocukların savaşa tanıklık etmediğini kim söyleyebilir ki? Kim...

"Geceleri ağlardım: hani nerede benim o şen şakrak annem?.."

Galya Spannovskaya, 7 yaşındaydı.
Şu an inşaat teknisyeni.

– Renkleriyle hatırımda hepsi...

Savaştan önce her ne vardıysa, hepsini hareket halinde anımsıyorum, hareketliler ve sürekli değişiyor renkleri. Çoğu zaman parlak renkler. Ama savaş zamanı, yetimhane zamanı – her şey olduğu yerde donmuş gibi sanki. Renkleri de gri.

Bizi cephe gerisine nakletmişlerdi. Bir tek çocukları. Annesiz. Yolculuğumuz uzun sürdü, çok çok uzun sürdü. Karnımızı kurabiye ve çikolatalı kremayla doyuruyorlardı, belli ki, yolluk başka bir şey almaya fırsatları olmamıştı. Savaştan önce kurabiye ve çikolatalı kremaya bayılırdım, çok lezzetli yiyeceklerdi. Ama yolda bir ayımı onlarla geçirince, bunlara duyduğum sevgi tamamen yok oldu.

Savaş süresince, annemin hemencecik gelmesini ve birlikte Minsk'e dönmemizi diledim durdum. Sokaklar, evimizin yakınındaki sinema salonu hep rüyalarımı süsledi, tramvay zili rüyalarımda çınladı. Annem çok tatlıydı, çok neşeliydi, ikimiz arkadaş gibiydik. Babamı hatırlamıyorum, çok erken kaybetmiştik babamı.

Ve işte, annem izimi bulup yetimhaneye gelmişti. Hiç beklemediğim bir şeydi bu. Büyük mutluluk! Koşarak annemin bulunduğu yere yöneliyorum... Kapıyı açıyorum... Karşıma bir asker çıkıyor: Ayağında botlar, başında kep, üzerinde pantolon ve asker gömleği. Kim ki bu? Meğerse annemmiş o asker, daha da büyük bir mutluluk bu! Annem gelmiş, hem de askermiş!

Annemin yetimhaneden ayrılışını anımsamıyorum, o kadar çok ağlamıştım ki arkasından, herhalde o yüzden anımsamıyorum.

Bir kez daha başlıyorum annemi beklemeye, bekliyorum da bekliyorum. Üç yıl boyunca bekliyorum. Bu kez üzerinde elbiseyle gelmişti annem. Topuklu ayakkabılarla. Beni almaya geldiği için yaşadığım mutluluktan hiçbir şey görmemişti gözüm, bir tek annem vardı o an; bir de duyduğum mutluluk! Annemi seyrediyordum, ama bir gözünün olmadığını fark etmemiştim. Annem karşımda... Mucize gibi bir şey bu... Hiçbir şey alt edemez onu... Annem o! Oysa annem cepheden ağır hasta halde dönmüştü. Eskisi gibi değildi artık, farklı bir anne vardı karşımda. Nadiren gülümsüyordu, eskisi gibi şarkı söylemiyor, espri yapmıyordu, çok ağlıyordu.

Minsk'e döndük ve çok zor şartlarda yaşamaya başladık. Çok sevdiğim evimiz artık yerinde yoktu. Sinema salonumuz yok olmuştu... sokaklarımız da... Bütün bunların yerinde taşlar vardı, sadece taşlar... Annem sürekli hüzünlüydü. Hiç espri yapmıyor, çok az konuşuyordu. Daha çok susuyordu.

Geceleri ağlardım: Hani nerede benim o şen şakrak annem? Ama sabah olunca gülümserdim yine, annem ağladığımı anlayıp kahrolmasın diye...

"Uçup gitmeme izin vermiyor..."

Vasya Saulçenko, 8 yaşındaydı.
Şu an sosyolog.

– Savaştan sonra hep aynı rüya yüzünden uzun süre azap çektim...

Bu rüyada, ölü halde gördüğüm ilk Alman vardı. Ki ben öldürmüştüm onu, ama ölüsünü görmüyordum rüyamda. Uçup gideceğim, bir türlü bırakmıyor beni Alman. İşte doğruluyorsun yerden... Uçuyorsun... uçuyorsun... Koşup yetişiyor arkandan

ve birlikte yere kapaklanıyorsun. Oradan da yuvarlanıyorsun bir çukurun içine. Ben doğrulmayı, ayağa kalkmayı istedikçe... O bırakmıyor beni... Onun yüzünden uçup gidemiyorum...

Hep aynı rüya... O rüya peşimi bırakmadı on yıl boyunca...

Bu Alman'ı öldürdüğümde, birçok kişinin öldürülüşünü halihazırda görmüştüm bile... Dedemin sokakta vuruluşunu görmüştüm, ninemin de bizim su kuyusunun orada... Gözlerimin önünde defalarca dipçik indirmişlerdi annemin kafasına... Saçları kıpkırmızı olmuştu... Fakat bu Alman'a ateş ederken bunu düşünecek fırsatım yoktu. Yaralıydı... Elindeki makineli tüfeği almak istiyordum, bana elindeki makineli tüfeği almamı söylemişlerdi. On yaşındaydım, partizanlar beni de göreve götürüyordu artık. Alman'a doğru koşuyorum ve gözlerimle görüyorum tabancasına uzandığını, iki eliyle kavramış tabancayı, yüzüme doğrultmak üzere. Ama başaramadı ilk kurşunu atmayı, önce ben ateş ettim... Gözümü kırpmadan öldürdüm onu... Savaş boyunca da bir daha hiç anımsamadım o adamı. Bir sürü ölü vardı etrafta, ölülerin arasında yaşıyorduk. Hatta alışmıştık bile buna. Sadece bir kez dehşete kapıldığımı hatırlarım. Bir köye varmıştık, kısa süre önce ateşe verilmişti köy. Sabahleyin ateşe verilmişti, akşamına biz oraya gitmiştik. Yanmış bir kadın gördüm... Bütün bedeni kapkara yatıyordu yerde, ama elleri beyazdı, canlı kadın eliydi elleri. İşte o zaman ilk kez dehşete kapılmıştım. Çığlık atasım gelmişti de, güç bela tutmuştum kendimi.

Hayır, çocuk olmadım ben. Kendimi çocuk olarak hiç hatırlamıyorum. Gerçi... Ölülerden korkmazdım da, akşamleyin ya da geceleyin bir mezarlıktan geçmekten korkardım. Yerde yatan ölüler ödümü koparmazdı da, yerin altında yatanlar, koparırdı. Çocukça bir korku... O korku kalmıştı. Yine de... Yine de, çocukların hiçbir şeyden korkmadığını düşünürüm...

Özgürlüğüne kavuşmuştu Belarus... Her taraf, yerde yatan Alman ölüleriyle doluydu, kendi ölülerimizi toplamış, kardeş-

lik mezarlıklarına defnetmiştik, ama o Almanlar uzun süre öyle yerde kaldı, bilhassa kışın. Çocuklar, ölülere bakmak için tarlaya koştururdu... Ve sonra, yakınlarda bir yerde, "askercilik" ya da "Kazaklar-eşkıyalar" oyunlarını oynamaya devam ederlerdi.

Öldürdüğüm o Alman'la ilgili rüyanın onca yıl sonra ortaya çıkmasına şaşırmıştım... Beklenmedik bir şeydi bu benim için...

Fakat o rüya onlarca yıl peşimi bırakmadı...

Bir oğlum var, halihazırda yetişkin bir adam. O küçükken, beni için için yiyip bitiren bir fikri atamıyordum kafamdan; anlatmayı denesem diyordum... Ona savaşı anlatmayı denesem... Bana sorular soruyordu bazen, ama ben hemen kaçıyordum sohbetten. Ona masal okumayı seviyordum, istiyordum ki, onun bir çocukluğu olsun. Şimdi büyüdü artık, ama ben hâlâ savaştan bahsetmek istemiyorum onunla. Belki bir gün gördüğüm rüyayı anlatırım. Belki... Emin değilim...

Anlatırsam, mutlaka yerle bir olacaktır dünyası. Oğlumun savaşı tanımayan dünyası... İnsanın insanı öldürdüğünü görmemiş insanlar, bambaşka bir dünyanın insanlarıdır...

"Herkes istiyordu 'zafer' kelimesini öpmeyi..."

Anya Korzun, 2 yaşındaydı.
Şu an zooteknist.

– Savaşın sona erdiği günü hatırlıyorum... '45 yılının 9 Mayıs'ı...

Anaokuluna doğru koşturuyordu kadınlar:

"Çocuklar, zafer! Zafe-e-e-e-r!"

Herkes hem gülüyor hem ağlıyor. Bir ağlıyor, bir gülüyor.

Hepimizi öpmeye başladılar. Tanımadığımız kadınlar... Öpüyorlar ve ağlıyorlar... Öpüyorlar... Hoparlör açıldı. Herkes kulak kesildi. Biz çocuklar söylenenlerin tek kelimesini bile anlamıyor-

duk, ama mutluluğun oradan geldiğini anlamıştık, yukarıdan, hoparlörün siyah çemberinden. Yetişkinler birimizi kucağına alıp havaya kaldırdı... Biri kendi tırmandı... Merdivene tırmanır gibi birbirimizin üstüne çıktık, ancak üçüncümüz ya da dördüncümüz siyah çemberine erişebildi hoparlörün, erişince de onu öptü. Sonra yer değiştik... Herkes istiyordu "zafer" kelimesini öpmeyi...

Akşamleyin havai fişekler atıldı. Gökyüzü ışıl ışıldı. Annem pencereyi açıp ağlamaya başladı:

"Kızım, bunu hayatın boyunca hatırlamalısın..."

Babam cepheden döndüğünde ondan korkmuştum. Bana şekerleme verip rica ediyor:

"Baba, de..."

Şekerlemeyi aldığım gibi masanın altına saklanıyorum:

"Amca..."

Savaş boyunca bir babam olmamıştı. Annem ve ninemle büyümüştüm. Ve teyzemle. Kestiremiyordum: Ne yapacaktı babam bizim evde?

Üstelik bir tüfekle gelmişti eve...

"Babamın asker gömleğinden bozma bir gömlekle..."

Nikolay Beryozka, 1945 doğumlu.
Şu an taksi şoförü.

– '45 yılında doğdum, ama savaşı hatırlıyorum. Ne olduğunu biliyorum savaşın.

Annem beni başka bir odaya kapatırdı... Ya da oğlanlarla sokağa yollardı... Ama yine de duyardım babamın haykırışlarını. Uzun uzun çığlık atardı. Bir gün, kapı kanatlarının arasındaki çatlağa yapıştırdım gözümü: Babam, ağrıyan bacağını iki eliyle

kavramış, var gücüyle sallıyordu. Ya da yerde yuvarlanıp döşemeleri yumrukluyordu: "Savaş! Adı batasıca savaş!"

Sancısı geçince beni kucağına almıştı babam, bacağına dokunmuştum:

"Savaş yüzünden mi acıyor?"

"Savaş yüzünden! Adı batasıca savaş yüzünden," diye yanıtlamıştı babam.

Bir de şunu hatırlıyorum... Komşumuzun iki ufak oğlu vardı... Arkadaşlık ederdim onlarla... Köyün arka tarafında bir mayına basıp havaya uçtular. Bu olay da galiba '49 yılında olmuştu...

Anneleri Anya Teyze, mezarlarının üstüne atmıştı kendisini. Zor aldılar oradan... Çığlık çığlığa bağırıyordu... öyle bir çığlık sesi çıkmaz insandan...

Babamın asker gömleğinden bozma bir gömlekle giderdim okula. Ne mutluluktu! Babası cepheden dönen bütün çocukların gömlekleri, babalarının asker gömleklerinden dikilirdi.

Babam savaştan sonra savaş yüzünden öldü. Yaraları yüzünden.

Bir şeyler uydurmaya ihtiyacım yok. Gördüm ben savaşı. Rüyalarıma giriyor. Ertesi gün gelip babamı götürecekler diye ağlıyorum rüyamda. Ev, yepyeni asker çuhası kokuyor...

Savaş! Adı batasıca savaş...

"Kırmızı karanfillerle süslemiştim onu..."

Mariam Yuzefovskaya, 1941 doğumlu.
Şu an mühendis.

– Ben savaş zamanı doğdum. Ve savaş sırasında büyüdüm.

Ve işte... Babamın cepheden dönüşünü bekliyoruz...

Her yolu denemişti annem: Saçlarımı dibinden kesip kafamı

gazyağıyla ovmuş, sonra da merhem sürmüştü. Bense delicesine nefret ediyordum kendimden. Çok utanıyordum. Bahçeye bile çıkmıyordum. Savaştan sonraki ilk yıl bitler ve çıbanlar musallat olmuştu başıma... Bir türlü kurtulamıyordum...

Sonra bir telgraf geldi: Babam ordudan terhis oluyordu. Onu karşılamak için istasyona gittik. Annem süsleyip püsledi beni. Kırmızı bir kurdele taktı kafama. O kurdele nasıl durdu kafamda, akıl alır şey değil. Annem sürekli uyarıyordu beni: "Kaşınma. Kaşınma." Ama duramıyorum ki kaşıntıdan! Kahrolasıca kurdele ha düştü ha düşecek. Bir yandan kafamda dönüp duruyor da sorular: "Ya babam beğenmezse beni? Daha önce hiç görmedi."

Ancak daha da kötüsü oldu. Babam beni gördü ve önce bana doğru atıldı. Ama o anda... Bir an için, kısacık bir an için... Fakat ben bunu hemen hissetmiştim... Tenimde hissetmiştim, bütün bedenimde... Babam sanki geri çekilmişti... Bir anlığına... Öyle inciticiydi ki. Dayanılmaz bir acıydı. Ve olan oldu; babam beni kollarının arasına alınca var gücümle ittim onu göğsünden. Burnuma bir anda gazyağı kokusu gelmişti. O koku bir yıl boyunca nereye gitsem her yerde bana eşlik etmişti, o kokuyu duymaktan henüz kurtulmuştum. Henüz alışmıştım varlığına. Ama işte şimdi yine almıştım kokuyu. Belki de babamdan gelen o harika ve hiç aşina olmadığım koku yüzünden öyle olmuştur. Artık harap ve bitap düşmüş haldeki annemle karşılaştırınca babam o kadar yakışıklı görünüyordu ki. Ve bu durum, ruhumun derinliklerinde bir şeyi sızlatmıştı. Kurdeleyi kafamdan çekip çıkardım. Yere atıp ayağımla ezdim.

"Ne yapıyorsun?" dedi babam şaşırmış halde.

"Sana çekmiş işte," diye güldü annem, her şeyi anlamıştı.

Babamın elini iki eliyle birden tuttu annem, eve kadar öyle yürüdüler.

Geceleyin anneme seslenip beni kendi yatağına almasını istedim. Hep annemle birlikte uyurdum ben... Savaş boyunca onun-

la uyumuştum... Fakat annemden hiç ses çıkmadı, uykuya dalmış gibiydi. Nasıl incindiğimi anlatabileceğim hiç kimse yoktu.

O gece gözlerim artık kapanmaya başlarken, evden kaçıp bir yetimhaneye gitmeye kati olarak karar vermiştim...

Sabahleyin babam bana iki oyuncak bebek hediye etti. Beş yaşıma dek gerçek bir oyuncak bebeğim olmamıştı. Yalnızca evdeki paçavralardan yapılan oyuncaklarla oynamıştım. Ninemin yaptığı paçavradan oyuncaklarla. Oysa babamın getirdiği bebeklerin gözleri açılıp kapanıyor, kolları bacakları hareket ediyordu, tiz bir sesle "anne" gibi bir kelime söylüyordu bebekler. Sihirli gibi gelmişlerdi bana. Öyle kıymetliydiler ki benim için, onları sokağa çıkarmaya dahi korkuyordum. Pencereden gösteriyordum arkadaşlarıma. Giriş katta oturuyorduk o zamanlar, çocuklar avlunun dört bir yanından bebeklere bakmak için bizim pencerenin önünde toplanıyordu.

Çelimsiz, sağlıksız bir çocuktum. Şansım hiç yaver gitmezdi. Ya alnımı bir yere çarpıp morartırdım ya da yürürken bir çiviye basıverirdim. Durduk yere düşer bayılırdım. Çocuklar da pek almazdı beni oyunlarına. Güvenlerini kazanıp oyunlara girebilmek için denemediğim yol kalmazdı. İşleri, kadın kapıcımızın kızı Dusya'ya yaltaklanacak noktaya kadar vardırmıştım. Dusya sağlam, neşeli bir çocuktu, onunla oyun oynamayı herkes seviyordu.

Bir gün Dusya, oynamak için oyuncak bebeğimi bahçeye çıkarmamı istemişti, en sonunda yelkenleri suya indirmiştim. Gerçi hemen de su koy vermedim. Bir süre direnmiştim aslında.

"Seninle bir daha oyun oynamayacağım," diye gözdağı vermişti Dusya.

Bu gözdağı, üzerimdeki etkisini hemen göstermişti.

"Konuşan" bebeği çıkardım sokağa. Fakat oyunumuz pek de uzun sürmedi. Bir nedenden dolayı bozuştuk, işler itişip kakışmaya kadar vardı. Dusya, oyuncak bebeğimi bacaklarından kaptığı

gibi hızla duvara çarptı. Bebeğin kafası kopup yere yuvarlandı, göbeğinden de bir düğme fırladı.

"Dusya, sen delirmişsin," diye ağlamaya başladı bütün çocuklar.

"O niye patronluk taslıyor peki?" Gözyaşları yanaklarını kaplamıştı Dusya'nın. "Babası var diye istediği her şeyi yapıyor. Hem oyuncak bebekleri var, hem babası – her şey bir tek onun."

Dusya'nın ne babası vardı, ne de oyuncak bebeği…

Savaştan sonraki ilk yılbaşı ağacımızı masanın altına kurmuştuk. O ara dedemlerde kalıyorduk, çok kalabalıktık evde. O kadar kalabalıktık ki, bir tek büyük yemek masasının altında boş yer kalmıştı. Biz de oraya koymuştuk minik yılbaşı ağacını. Kırmızı karanfillerle süslemiştim onu. Yılbaşı ağacı olarak kullandığımız o köknarın taze, tertemiz kokusunu gayet iyi hatırlıyorum. O kokuyu başka hiçbir koku bastıramazdı. Ne ninemin pişirdiği mamaliganın kokusu, ne de dedemin ayakkabı boyası kokusu.

Bir boncuğum vardı. En değerli hazinem. Ona yılbaşı ağacının üzerinde bir türlü yer bulamamıştım. Öyle bir yere asayım istiyordum ki onu, hangi taraftan bakılırsa bakılsın parlasın. Sonunda ağacın tepesine asmaya karar verdim. Ama yatmaya giderken oradan alıp saklıyordum boncuğu. Kaybolmasından korkuyordum…

Çamaşır leğeninde uyuyordum ben. Leğen çinkodandı, maviye çalan bir rengi vardı, soğuk yüzünden damarlar oluşmuştu üstünde. İçinde çamaşır yıkandıktan sonra leğen temizlense de, temizlenmese de, yeterince sabun olmadığından çamaşırlar külle yıkandığı için, hep bir kül kokusu kalırdı geriye. Hoşuma giderdi o koku. Alnımı leğenin buz gibi kenarlarına yaslamayı pek severdim, bilhassa da hastaysam. Beşik gibi sallamaya da bayılırdım leğeni. Sallanırken çıkan gümbürtünün sesi korkunçlaşmaya başlayınca, paparayı yerdim annemlerden. O leğenin bizim için kıymeti büyüktü. Savaştan önceki hayatımızdan geriye kalan yegâne eşyamızdı.

Bir gün bir yatak alıveriyoruz... Yatak başında ışıltılı minik küreler var... Bu durum kelimelere dökemeyeceğim bir mutluluğa sevk etmişti beni! Hemen üstüne tırmanmıştım ve tırmanmamla birlikte kayıp yere kapaklanmıştım. Tabii ya! Gerçek miydi bu! Böyle güzel bir yatakta uyunabileceğine bir türlü inanamıyordum.

Babam yere düştüğümü görünce, beni kaldırıp sımsıkı,sımsıkı sarıldı. Ben de sokuldum kucağına... Annemin sarıldığı gibi sarıldım babamın boynuna.

Nasıl da mutlu mutlu gülmüştü, hâlâ hatırımda...

"Uzun süre bekledim babamı... Bütün hayatım boyunca..."

Arseniy Gutin, 1941 doğumlu.
Şu an elektrik tesisatçısı.

– Zafer Günü'nde dört yaşımı doldurmuştum...

Sabahtan itibaren herkese, artık beş yaşında olduğumu söylemeye başlamıştım. Dört değil, beş yaşında. Büyümek istiyordum. Babam cepheden döndüğünde beni büyümüş bulacaktı.

Yerel idarecimiz o gün kadınları bir araya toplamıştı: "Zafer!" Herkesi öptü. Tek tek. Annemle birlikteydim ben... Sevinçliydim. Fakat annem ağlıyordu.

Bütün çocuklar bir araya toplanmıştı... Köyün dışında Alman arabalarından sökülen lastikler yakılıyordu. Hep bir ağızdan bağırıyorduk: "Yaşasın! Yaşasıiın! Zafer!" Önceden ormanda toplanan Alman miğferlerine vuruyorduk ellerimizle. Davula vurur gibi vuruyorduk.

Toprağa kazdığımız bir yeraltı sığınağında yaşıyorduk o sırada... Sığınağa gitmiştim koştura koştura... Annem ağlıyordu

içeride. Öyle bir günde neşelenmek yerine niye ağladığını anlayamamıştım annemin.

Yağmur başlamıştı, bir dal kırıp elime almıştım, sığınağımızın yakınlarında oluşan su birikintilerinin derinliğini ölçüyordum.

"N'apıyorsun sen?" diye sormuşlardı bana.

"Çukurlar derin mi diye bakıyorum. Babam yanımıza dönünce içlerine düşer derinse."

Komşular ağlıyor, annem de ağlıyor. "Çatışmada kayıp" denen şeyin ne anlama geldiğini hiç anlamamıştım. Uzun süre bekledim babamı... Bütün hayatım boyunca...

"Gidenlerin ardından... bu kıyıda kalan..."

Valya Brinskaya, 12 yaşındaydı.
Şu an mühendis.

– Oyuncak bebekler... En güzel oyuncak bebekler... Daima savaşı hatırlatır bana...

Babam hayattayken, annem hayattayken, savaştan hiç bahsetmezdik biz. Şimdi, onların aramızda olmadığı bu zamanda, sık sık düşünüyorum da, bir evde yaşlıların olması ne kadar güzel. Onlar hayattayken, biz hâlâ çocuğuz. Savaştan sonra bile, hâlâ çocuk...

Babamızın mesleği askerlikti. Belostok'un hemen dışında yaşıyorduk. Bizim için savaş hemen ilk saat, ilk dakika başlamıştı. Uykumun arasında bir gümbürtü duyuyorum, gök gürültüsü gibi sanki, ama tanıdık gelmiyor, bir türlü durmak bilmiyor. Uyanıp hemen pencereye koşturmuştum; kız kardeşimle benim okula gittiğimiz Grayevo adlı kasabadaki kışlanın üzerinde alev almıştı gökyüzü.

"Baba, fırtına mı bu?"

Babam yanıt verdi:

"Pencereden uzaklaş, fırtına değil bu, savaş."

Annem babamın valizini hazırlıyor. Babamın alarma geçişiyle sık sık ayaklanırdık biz. Her şey olağan seyrinde gibiydi o yüzden... Uyumaya devam etmek istiyordum... Kendimi yatağa attım, çünkü zaten olanlardan hiçbir şey anlamamıştım. Kız kardeşimle ben, sinemaya gittiğimiz için geç saatte yatmıştık. O savaş öncesi dönemde "sinemaya gitmek" bugünküne benzer bir şey değildi. Film gösterimleri bir tek tatil günleri öncesinde yapılırdı ve gösterilen film sayısı da epey azdı: *Biz Kronstadtlıyız*, *Çapayev*, *Yarın Savaş Çıkarsa*, *Neşeli Çocuklar*. Gösterimler Kızıl Ordu'ya ait binanın yemekhanesinde yapılırdı. Biz çocuklar tek gösterim bile kaçırmaz, bütün filmleri ezbere bilirdik. Hatta ekrandaki artistlere sufle verir ya da önden gidip henüz söylenmemiş replikleri sıralardık. Ne köyde ne de askeri birlikte elektrik vardı, filmler taşınabilir jeneratör sayesinde "döndürülürdü". Jeneratörün sesini duyduğumuz an her şeyi bırakır ekrana yakın bir yerde yer bulmak için koştururduk, bazen taburelerimizi öne doğru taşıdığımız da olurdu.

Film gösterimleri uzun sürerdi: Bir bölüm bitince herkes sakin sakin makinistin diğer bobini sarmasını beklerdi. Film yeniyse iyi, ama eskiyse, sürekli kopar; film yapıştırılana, yapıştırılan yer kuruyana kadar beklenir. Hele bir de film yanarsa, daha fena. Jeneratörün bozulması ise en büyük felaket. Sık sık olurdu bu, filmi sonuna dek izleyemezdik.

Bazen de askeri emir anons edilirdi:

"Birinci grup, çıkış kapısına! İkinci grup, sıraya gir!"

Fakat eğer üst seviyede tehlike alarmı verildiyse, o zaman makinist de işini bırakıp koştururdu. Filmin bir bölümünden diğer bölümüne geçerken verilen ara çok uzun sürerse seyircilerin sabrı tükenir, galeyan baş gösterirdi, ıslıklar, bağırışlar başlardı... Kız kardeşim masanın üzerine çıkar, anons yapardı: "Konserimize

başlıyoruz." O zamanlar "inşat etmek" denen şeyi delice severdi. Seslendireceği metni harfi harfine bilmediği de olurdu, ama yine de korkusuzca çıkıverirdi masanın üstüne.

Ta anaokulu yıllarından kalma bir özelliğiydi bu, o zamanlar Gomel yakınlarındaki bir askeri garnizonda yaşıyorduk. Şiirlerin ardından onunla birlikte biz de şarkı söylerdik, "bis" için "Zırhımız sağlam, tanklarımız da hızlı" şarkısı istenirdi bizden. Nakarat kısmında askerler de devreye girince yemekhanenin camları sarsılmaya başlardı:

> Alev saçarak gürlüyor, çelik parıltısı göz alıyor,
> Atılıyor araçlarımız öfkeli mücadelemize...

Evet, ne diyordum, haziran ayının yirmi biri, '41 yılı... Savaştan önceki son akşam... Belki de onuncu kez *Yarın Savaş Çıkarsa* filmini izlemiştik. Filmden sonra uzun süre dağılmadık, babam bizi güç bela yolladı eve: "Uyuyacak mısınız bugün? Yarın devam edersiniz."

... Yakınlardaki bir patlamanın gümbürtüsü ve mutfakta kırılan camın sesiyle en son ben uyanmıştım. Annem, yarı uyur haldeki erkek kardeşim Tolik'i battaniyeye sarıyordu. Kız kardeşim üzerini giyinmişti bile, babam evde değildi.

"Kızlar, daha hızlı hareket edin," diye sıkıştırıyordu annem bizi. "Sınırda provokasyon var."

Ormana doğru koşuyoruz: Annem nefes nefese, kucağında erkek kardeşimiz var, sürekli tekrarlıyor annem:

"Kızlar, geride kalmayın... Kızlar, eğilin..."

Güneşin çok güçlü bir şekilde gözümü kamaştırdığını anımsıyorum her nedense. Pasparlaktı. Kuşlar cıvıldıyordu. Bir de, uçakların kulakları delip geçen uğultusu duyuluyordu...

Korkudan titriyordum, ama sonra da titrediğim için kendimden utanıyordum. Arkadiy Gaydar'ın *Timur ve Arkadaşları*

başlıklı çocuk kitabındaki cesur kahramanlara öykünebilmeyi istemiştim hep, ama şimdi zangır zangır titriyordum işte. Küçük erkek kardeşimi kucağıma alıp sallamaya ve hatta "O genç kız..." diye şarkı mırıldanmaya başladım. *Kaleci* filminden çok güzel bir aşk şarkısıydı bu. Annem sık sık söylerdi bu şarkıyı; benim o dönemdeki durumuma ve hissiyatıma da çok uygun düşüyordu. Çünkü ben o sırada... âşıktım! Bilim bu konuda ne der, ergenlik dönemindeki kişilerin psikolojik durumuna ilişkin kitaplar konuya nasıl yaklaşır, bilmiyorum ama, ben sürekli âşık olurdum. Hatta aynı anda birkaç oğlandan hoşlandığım bir dönem bile olmuştu. Fakat o sıra, sadece bir kişiden hoşlanıyordum: Grayevskiy Garnizonu'ndan Vitya, altıncı sınıfta okuyordu. Altıncı sınıf, bizim beşinci sınıfla aynı derslikte öğrenim görürdü. Öndeki sıralarda beşinci sınıftakiler otururdu, arkasındaki sıralarda altıncı sınıftakiler. Öğretmenlerin dersleri yürütmeyi nasıl başardığını şu an tasavvur edemiyorum bile. Dersle hiç ilgilenmezdim. Başımı arkaya çevirip sürekli Vitya'ya bakarken, boynum nasıl tutulmuyordu bilmem!

Onunla ilgili her şeye bayılıyordum: Kısa boylu olduğu için boyu boyuma uygundu, babamınki gibi masmavi gözleri vardı, "fiskeleriyle" canımı yakan ve benden hoşlanan Alka Poddubnyak'ın aksine, kitaplara düşkündü. Bilhassa Jules Verne'i seviyordu. Tıpkı benim gibi. Kızıl Ordu kütüphanesinde Jules Verne'in bütün eserleri vardı ve ben hepsini okuyup bitirmiştim...

Ormanda ne kadar oturup bekledik, hatırlamıyorum... Artık patlama sesleri duyulmamaya başlamıştı. Sessizlik kaplamıştı etrafımızı. Kadınlar rahat bir nefes aldı: "Düşmanı püskürttü bizimkiler." Fakat o sırada... O sessizliğin ortasında... Birden uçakların gümbürtüsü duyuldu... Hepimiz yola fırladık. Uçaklar sınır yönünde uçuyordu: "Ya-şa-sın!" Ancak bu uçaklarda "bizim" olmayan bir şeyler vardı: Kanatları, bizim uçakların kanatlarından değildi ve bizim uçaklardan farklı bir biçimde gürlüyorlardı.

Meğer Alman bombardıman uçaklarıymış onlar, kanat kanata vermiş uçuyorlardı, ağır ve ürkütücü. Sanki gökyüzünü baştan başa kaplamış, gün ışığının sızabileceği bir yer dahi bırakmamışlardı. Saymaya başladık uçakları, ama öyle çoklardı ki, sayarken şaşırdık. Daha sonraları, savaş yıllarına ait kayıtlarda o uçakları tekrar izlemiştim, ancak kayıtlardaki görüntünün yarattığı etki, benim bizzat gördüğümle aynı değildi. Çekimler uçaklarla aynı seviyeden yapılmıştı. Oysa o uçaklara aşağıdan, sık ağaçlar arasından, hatta bir de ergenlik çağındaki bir gencin gözleriyle bakınca, görüntü tüyler ürperticiydi. O uçakları daha sonra sık sık rüyamda gördüm. Ancak rüya, o görüntüyle sonlanmıyor, sürüyordu: O demirden gökyüzü, tümden ve ağır ağır üzerime yıkılıp eziyordu beni, eziyordu, eziyordu. Kan ter içinde uyanıyordum uykumdan ve bir titreme alıyordu bedenimi. Korkunç!

Birileri köprünün bombalandığını söylemişti. Korkuya kapılmıştık: Babam ne haldeydi acaba? Yüzerek karşıya geçmiş olamazdı, yüzme bilmiyordu çünkü.

Bizim yanımıza ulaşmayı nasıl başardı, bilemiyorum... Ama babamın bize doğru koşarak gelişini iyi hatırlıyorum: "Sizi arabayla tahliye edecekler." Anneme kalın bir fotoğraf albümü ile yünlü kalın bir yorgan vermişti: "Çocukların üstüne ört, üşütecekler yoksa." Yanımıza bir tek bunları almıştık. Öylesi bir telaş içindeydik. Ne bir belge vardı yanımızda, ne pasaport, ne de tek kuruş para. Bir de, annemin tatil günümüz için pişirdiği bir tencere köfteyle erkek kardeşimin minik botlarını almıştık yanımıza. Ancak kız kardeşim –mucize eseri!– son dakikada bir torba da kapıvermiş, torbanın içinden de annemin krepdöşin elbisesi ile topuklu ayakkabıları çıkmıştı. Bir şekilde. Tesadüfen. Acaba babamla birlikte hafta sonu tatili için misafirliğe mi gitmek istemişlerdi? Bunu artık hiçbirimiz hatırlayamıyorduk. Huzur dolu hayatımız ansızın ortadan kalkmış, gözümüzün seçemeyeceği kadar uzakta, gerilerde kalmıştı.

İşte böyle tahliye edilmiştik...

İstasyona çabucak ulaşmıştık, ama orada uzun süre oturup bekledik. Her yan sarsılıyor ve gümbürdüyordu. Elektrikler kesildi. Işık olsun diye kâğıtları, gazeteleri yakmaya başladık. Bir fener bulundu. Oturan kocaman insan gölgeleri, fenerin ışığında duvarlara, tavana yansıyordu. Gölgeler kâh donup kalıyor, kâh hareket ediyordu. İşte o an hayal gücüm şahlanmaya başladı: Almanlar bir kalede, bizimkiler onların elinde esir. Bir deneme yapmaya karar vermiştim: İşkenceye dayanabilecek miydim, dayanamayacak mıydım acaba. Parmaklarımı ahşap kasaların arasına yerleştirip sertçe bastırdım üzerlerine. Acıyla inledim aniden. Annem endişelendi:

"Neyin var, kızım?"

"Maalesef sorgu sırasındaki işkenceye dayanamayacağım ben."

"Neden bahsediyorsun sen, şapşal şey, ne sorgusu? Askerlerimiz Almanlara geçit vermez."

Başımı okşayıp tepemden öptü beni annem.

Trenimiz kesintisiz bombardıman altında ilerliyordu. Bombardıman başlar başlamaz üzerimize kapanıyordu annem: "Öleceksek hep birlikte öleceğiz. Ya da bir tek ben..." Gördüğüm ilk ölü, küçük bir oğlandı. Yerde yatıyordu, gözleri açık, havaya bakıyordu, bense onu uyandırmaya çalışıyordum. Uyandırmaya... Artık hayatta olmadığını anlayamamıştım. Yanımda bir lokma şeker vardı, sırf ayağa kalksın diye o bir lokmacık şekeri o oğlana yedirmeye çalışmıştım. Ama o kalkmamıştı yattığı yerden...

Üzerimize bomba yağdırıyorlar, kız kardeşimse fısıldıyor bana: "Bombardıman kesilirse, bir daha annemin sözünden çıkmayacağım. Bir daha asla onun sözünden çıkmayacağım." Gerçekten de Toma,* savaştan sonra çok uslu bir çocuk oldu. Annem, onun savaştan önceki haylazlıklarını unutmamıştı ama. Fakat minik Tolikciğimiz... Savaştan önce güzel güzel yürüyor, güzel güzel

* Tamara'nın kısaltması. (ç.n.)

konuşuyordu artık. Sonra bırakmıştı konuşmayı, başını ellerinin arasına alır, öylece dururdu.

Kız kardeşimin saçlarının ağardığına tanık oldum. Upuzun simsiyah saçları vardı, bembeyaz oldu saçları. Bir gecede...

Tren hareket etmişti. E Tamara nerede peki? İçinde bulunduğumuz vagonda yok. Bir de bakıyoruz, Tamara elinde bir demet peygamberçiçeğiyle trenin peşinden koşuyor. Orada büyük bir tarla vardı, buğdaylar boyumuzu geçiyordu, buğdayların arasında da peygamberçiçekleri serpilmişti. Tamara'nın yüzü... Tamara'nın yüzü bugün bile hâlâ gözlerimin önünde. Siyah küçük gözleri kocaman açılmış koşuyor ve susuyor. "Anne" diye bile bağırmıyor. Koşuyor ve susuyor.

Annem deliye dönmüştü... Hareket halindeki trenden aşağı atlamaya çabalıyor... Tolik'i tutuyorum ben, ikimiz de avaz avaz bağırıyoruz. O sırada bir asker beliriverdi yanımızda... Annemi kapının oradan iterek uzaklaştırdı, trenden aşağı atlayıp Tomacığı yakaladı ve onu var gücüyle vagonun içine fırlattı. Sabah olduğunda Tomacığın saçlarını beyazlamış bulduk. Birkaç gün ona bir şey demedik, yanımızdaki küçük aynayı sakladık, fakat sonra tesadüfen bir başkasının aynasına göz ucuyla bakınca, ağlamaya başladı:

"Anne, ben artık nine mi oldum?"

Annem onu yatıştırdı:

"Keseceğiz saçlarını, yeni çıkanlar siyah olacak."

Bu olaydan sonra dedi ki annem:

"Bitmiştir. Bundan sonra trenden inmek yok. Öldürüleceksek öldürüleceğiz. Eğer kaderimizde yazılıysa, kalırız hayatta!"

"Uçaklar! Herkes treni terk etsin!" çığlıkları yükselmeye başladığında, annem bizi şiltelerin altına tıkıştırdı ve onu trenden indirmeye çalışan herkese hep aynı şeyi söyledi:

"Çocuklarım kaçtı, ama ben gidemem."

Şunu belirtmem lazım; annem sık sık bu esrarengiz "kader"

kelimesini telaffuz ederdi. Kelimenin ne anlama geldiğini öğrenmek için arka arkaya sorular sorardım ona:

"Ne demek kader? Tanrı demek mi mesela?"

"Hayır, Tanrı değil. Tanrı'ya inanmıyorum ben. Kader, yaşam çizgisi demek," diye yanıtladı annem. "Ben her zaman sizin kaderinize inandım, çocuklar."

Bombardıman esnasında korkudan titrerdim... Korkudan tir tir titrerdim. Daha sonra, artık Sibirya'dayken, korkaklığım yüzünden kendimden nefret etmiştim. Tesadüfen, annemin yazdığı bir mektubu okumuştum göz ucuyla... Babama yazmıştı mektubu. Biz de hayatımızın ilk mektuplarını kaleme alıyorduk ve ben, annemin yazdıklarına gizlice göz gezdirmeye karar vermiştim. Fakat annem, bombardımanlar sırasında Tamara'nın sessizce durduğunu, ama Valya'nın ağlayıp korkuya kapıldığını yazmıştı mektubunda. Benim için bu kadarı kâfi gelmişti. '44 yılı ilkbaharında babam bize geldiğinde yüzüne bakamamıştım; utanç içindeydim. Korkunçtu! Ama babamla karşılaşmamızı daha sonra anlatacağım. Oraya gelene dek daha çok yolumuz var...

Hatırladığım bir gece akını var... Geceleri genelde akın olmazdı ve tren hızla yol alırdı. Ama o gece akın vardı. Güçlü bir akın... Mermiler vagonun tepesinde takırdıyor. Uçakların gümbürtüsü. Havada uçuşan mermilerin ardındaki parlak çizgiler... O mermilerden bir tanesi... Yanımda oturan kadını öldürdü. Öldüğünü sonradan anladım ben... Ama düşmemişti yere. Düşebileceği bir yer yoktu, çünkü vagon ağzına kadar insan doluydu. Aramızda öyle düşmeden durdu, göğsü hırıldıyordu, ondan fışkıran kan yüzümü kapladı, ılık ve yapış yapış. Ve işte, artık fanilam ve pantolonum da kandan sırılsıklamdı. Annem bir çığlık atıp eliyle beni hafifçe yoklayarak:

"Valya, öldün mü?" diye sorduğunda, hiçbir şey söyleyememiştim.

O olay benim için bir dönüm noktası oldu, kati olarak de-

ğiştim. O olaydan sonra olduğunu biliyorum... Evet... Artık titremiyordum. Hiçbir şey beni etkilemiyordu... Korku yoktu, acı yoktu, acıma yoktu. Bir çeşit sersemlik, aldırmazlık hali çökmüştü üstüme.

Doğrudan Urallar'a gitmediğimizi hatırlıyorum. Saratov bölgesindeki Balanda isimli köyde bir süreliğine duraklamıştık. Oraya vardığımızda vakit geceydi, hemen uykuya dalmıştık. Sabahleyin, saat altıda, çobanın teki kamçısını şaklatmaya başlayınca, bütün kadınlar yerlerinden fırlayıp çocuklarını kaptıkları gibi feryat figan halde dışarıya koşturmuştu: "Bombardıman!" Köyün idarecisi gelip, çobanın inekleri güttüğünü, duydukları senin bundan ibaret olduğunu söyleyene dek de o feryat figan dinmemişti. Ancak o zaman hepsi kendine gelmişti...

Silonun vızıltısı duyulmaya başladığı an, bizim Tolik de korkudan titremeye başlardı. Kimsenin yanından bir saniye dahi ayrılmasına izin vermezdi, ancak uykuya daldığı zaman onsuz sokağa çıkmak mümkün olabilirdi. Annem, babam hakkında bilgi almak ve biraz maddi yardım rica etmek için, bizi de yanına alıp askerlik şubesinin yolunu tutmuştu. Şubedeki görevli anneme soruyor:

"Kocanızın Kızıl Ordu kumandanı olduğunu gösteren resmi belgeyi görebilir miyim?"

Elimizde herhangi bir resmi belge yoktu, yalnızca babamın askeri üniformayla çektirdiği bir fotoğraf vardı. Görevli fotoğrafı aldı ve kuşku duyduğunu belli eden bir ses tonuyla:

"Belki de bu kişi kocanız değildir. Nereden belli kocanız olduğu?"

Tolik, görevlinin fotoğrafı elinde tuttuğunu, geri vermediğini fark edince:

"Geri ver babamı..."

Görevli birden gülmeye başladı:

"Böylesi bir 'belgeye' inanmamam mümkün değil."

Kız kardeşim alacalı saçlarla dolanıyordu ortalıkta, annem de sıfıra vurdu kafasını. Her sabah hepimiz kontrol ediyorduk: Yeni saçlar ne renk çıkacaktı acaba, siyah mı, yoksa gri mi? Erkek kardeşimiz onu yatıştırmaya çalışıyordu: "Ağlama, Toma... Ağlama, Toma..." Saçları hâlâ beyaz çıkıyordu. Oğlan çocukları sürekli Toma'ya sataşıyordu. Dalga geçiyorlardı onunla. O da eşarbını hiç çıkarmıyordu başından, derslerde dahi eşarbıyla oturuyordu.

Bir gün Toma'yla okuldan dönmüştük. Tolik evde değildi.

"Tolik nerede?" diye koştura koştura annemin çalıştığı yere gittik.

"Tolik hastanede."

Kız kardeşimle birlikte yolda yürüyoruz, elimizde mavi bir baş çelengi... Kardelenler var üstünde... Bir de Tolik'in denizci üniforması yanımızda. Annem de bizimle yürüyor, Tolik'in öldüğünü söylemişti bize. Morga yaklaşınca annem olduğu yerde dondu kaldı, içeri girecek halde değildi. Cesaret edemedi. İçeri tek başıma ben girdim ve Tolik'i derhal teşhis ettim; çırılçıplak yatıyordu orada. Tek damla yaş süzülmedi gözümden, cansız gibiydim.

Babamın mektubu bizi Sibirya'da buldu. Oğlunun ölüm haberini babama nasıl yazacağını bilemediği için, bütün gece ağladı durdu annem. Sabahleyin üçümüz birlikte postaneye gidip bir telgraf çektik: "Kızlar hayatta. Toma'nın saçları ağardı." Babam böylece Tolik'in artık hayatta olmadığını tahmin edecekti. Bir kız arkadaşım vardı, babası ölmüştü. Onun ricası üzerine, babama yazdığım bütün mektupları şöyle bitiriyordum: "Babacığım, ben ve arkadaşım Lera sana sevgilerimizi gönderiyoruz." Herkes, bir babası olsun istiyordu.

Kısa süre sonra babamdan bir mektup aldık. Uzun süredir artçı birliklerinde özel bir görevde olduğunu ve hastalandığını yazmıştı. Hastanede, ancak ailesinin yanında iyileşebileceğini söylemişler ona: Akrabalarını görünce durumu düzelecekmiş.

Birkaç hafta boyunca babamı bekledik. Annem kendi gözünden dahi sakındığı eşyalarını çıkardı valizden... krepdöşin elbisesiyle topuklu ayakkabılarını. Bu konuda ortak bir kararımız vardı; ne kadar zorda kalırsak kalalım, o elbiseyle topuklu ayakkabıları satmayacaktık. Nedeni, batıl inancımızdı. Onları satarsak, babamın asla geri dönmeyeceğinden korkuyorduk.

Açık pencereden babamın sesini duyuyorum, ama bir türlü inanamıyorum: Babam gerçekten geldi mi? Bundan böyle istediğimde babamı görebileceğime inanamıyordum, çünkü biz onu beklemeye alışmıştık. Bizim gözümüzde baba, beklenecek biriydi, babalar sadece beklenirdi. Babamın geldiği gün bütün dersler iptal edilmişti; bütün okul bizim evin etrafında toplandı. Herkes babamın evden dışarı çıkmasını bekliyordu. Cepheden dönen ilk babaydı o. Kız kardeşimle ben iki gün daha derslerimize eğilemedik, birileri sürekli bize gelip sorular soruyordu, minik not kâğıtları yazıyorlardı: "Baban nasıl biri?" Babamız, Anton Petroviç Brinskiy, özel biriydi; Sovyetler Birliği Kahramanı adıyla anılan, en yüksek dereceli onur madalyasına sahipti.

Babam da, tıpkı Tolikciğimiz gibi, hiç yalnız kalmak istemezdi. Kalamıyordu yalnız. Tek başına kalmak ona iyi gelmiyordu. Her yere beni de beraberinde sürüklerdi. Bir gün yine onunla bir yerlerdeyken duyuvermiştim... Partizanların, bir köye yaklaşırken genişçe bir alanda, henüz kazıldığı anlaşılan taze toprak gördüklerini anlatıyordu birine. Hemen durmuşlar. Toprağın üzerinde geziniyorlarmış... Birden, ileriki tarladan koştura koştura gelen bir oğlanın haykırışlarına kulak kesilmişler, oğlan bağıra çağıra, bütün köyün orada kurşuna dizildiğini ve üzerine bastıkları yere gömüldüğünü söylüyormuş. Köydeki bütün insanların.

Bunu anlattıktan sonra bir bakınıyor babam etrafına, bayılmışım ben. O günden sonra bizim yanımızda savaş anılarından bir daha hiç bahsetmedi... Çok az söz ederdik biz savaştan. Annemle babam, öylesi korkunç bir savaşın bir daha hiç gerçekleşmeyece-

ğinden son derece emindi. Uzun süre inandılar buna. Savaştan kız kardeşimle benim payıma düşen yegâne alışkanlık şu oldu; sürekli oyuncak bebek alıyorduk. Bilmiyorum neden. Belki de, çocukluğumuzu yeterince yaşayamadığımız içindir. O çocuksu neşeyi yeterince yaşayamadığımız için. Ben üniversitede okurken, kız kardeşim bana verilebilecek en iyi hediyenin oyuncak bebek olduğunu bilirdi. Kız kardeşim kızını doğurduğunda hastaneye, yanlarına gitmiştim:

"Sana ne hediye alayım?"

"Oyuncak bebek..."

"Sana ne hediye alayım diye sordum, kızına ne alayım diye değil."

"E söylüyorum ya işte, bana oyuncak bebek al."

Kendi çocuklarımız büyürken onlara hep oyuncak bebek hediye ettik. Herkese oyuncak bebek hediye ettik, bütün tanıdıklarımıza. Önce o muhteşem annemiz ayrıldı aramızdan, sonra da babamız. İşte o an sezmiştik, o an hissettik; geride en son biz kalmıştık. Gidenlerin ardından... bu kıyıda kalan... Son tanıklar biziz. Zamanımız daralıyor. Anlatmamız gerek...

Anlattıklarımız son tanıklıklar olacak...

BİR SONSÖZ GAYRETİ

Çocukluk ne zaman sona erer:

Ded Moroz'a* inanmaktan vazgeçtiğinde;

Su birikintilerine basmayıp etrafından dolanmaya başladığında;

Artık televizyon kumandasını telefon gibi eline alıp anneni arayamadığında;

Geceleyin tuvalete koştururken orada biri seni yiyecek diye korkmadığında;

Elini uzatsan Ay'a dokunabileceğine artık inanmadığında;

Sınıf arkadaşının saçını çektiğinde arkadaşın ağlamayıp güldüğünde...

Günümüzde yapılan söyleşilerden
1978-2004

* Rus pagan mitolojisinde Noel Baba'yı anımsatan bir karakter. (ç.n.)